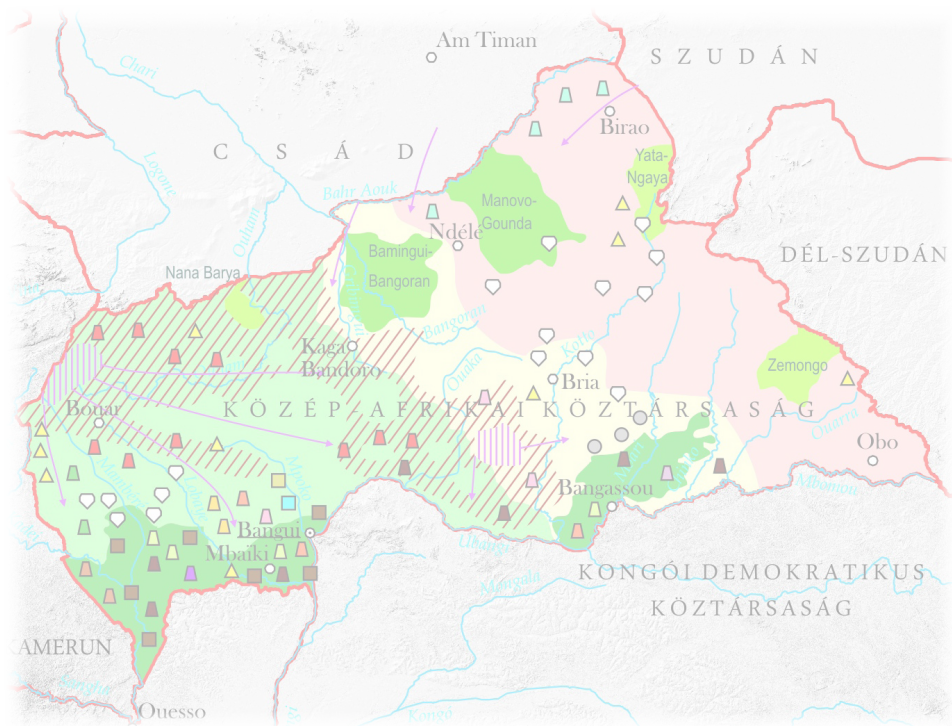

Országismertető

Közép-afrikai Köztársaság

*A Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely
és a Magyar Honvédség Geoinformációs Szolgálat kiadványa*

Felelős kiadó:

Dr. Orosz Zoltán altábornagy
Szpisják József dandártábornok
Tóth László ezredes

Szerkesztő:

Hosszu István százados

Szakmai lektor:

Dr habil. Suha György
Dr. Búr Gábor

Térképeket szerkesztette:

Balog Péter százados
Körmös Csaba hadnagy
Varga András hadnagy
Fülöp Sándor

Postacím: 1024 Budapest, Szilágyi E. fasor 7-9.

ISBN 978-963-89948-2-0

Nyomdai előkészítés:

MH GEOSZ

Felelős vezető: **Tóth László ezredes**

Nyomás:

HM Zrínyi Nonprofit Kft.

Felelős vezető: **Dr. Bozsonyi Károly ügyvezető**

Minden jog fenntartva!

Tartalom

Előszó.....	5
Közép-afrikai Köztársaság földrajzi helyzete	7
Közép-afrikai köztársaság természetföldrajzi adottságai.....	12
Földtan, domborzat.....	12
Vízrajz	16
Éghajlat.....	26
Természetes növényzet, állatvilág	34
Flóra.....	36
Fauna	46
Közép-afrikai Köztársaság társadalmi viszonyai.....	55
Ország történet.....	55
A korai időszak: bevándorlás kora, a terület benépesedése.....	55
A kúsita állam	59
A szudáni régió jelentősebb államiságai.....	61
Ghána.....	62
Mali	64
Szonghai	66
Kanem-Bornu	67
A modern népvándorlás.....	70
Iszlám államok a keleti határvidéken a XIX-XX. században.....	72
Baguirmi és Wadai (Ouaddai)	73
A francia gyarmatosítás előestéje és a Senoussi-korszak	74
A francia gyarmatosítás	75
Felfedezők Közép-Afrikában: a gyarmatosítás előképe és eszközei.....	78
Brazza a humanista-utópista európai	78
Edmond Hanssens	79
Dragutin Lerman	81
François-Joseph-Amédée Lamy	82
Henry Morton Stanley	82
A gyarmati rendszer.....	83
A független államiség irányába: dekolonizáció, avagy a gyarmati rendszer felbomlása.....	87
Boganda felemelkedése és a független államiség kikiáltása	91
Közelmúlt és jelen	96

A Séléka	98
Az anti-Balaka mozgalom	101
Demográfiai jellemzők	105
Nemzetiségi megoszlás.....	108
Bandák	108
Gbayák.....	110
Sarák	110
M'bakák.....	111
Mandjiák.....	111
Mboumák.....	111
A yakomák.....	112
Vallás	116
Egészségügyi viszonyok.....	119
Közigazgatás, településhálózat.....	122
Bangui	127
Egyéb fontosabb városok.....	130
Közép-afrikai Köztársaság gazdasági élete	133
Gazdasági helyzetkép	133
Természeti erőforrások, bányászat, ipar	135
Tercier szektor, szolgáltatások	135
Energiaszektor	140
Külkereskedelem	141
Közlekedés.....	142
Közúthálózat.....	142
Vasúthálózat.....	144
Folyami közlekedés	144
Légi közlekedés.....	145
Tele- és infokommunikáció	145
A telekommunikációs rendszer.....	147
Az Internet	148
Média.....	148
Haderő és biztonságpolitika.....	154
Általános helyzetkép	154
A szárazföldi haderő szervezete	157
A légierő szervezete	158
Politikai földrajzi-geopolitikai és biztonságpolitikai helyzet	159
A Közép-afrikai Köztársaságban jelen levő külső katonai erők.....	179
Konklúzió.....	184
Felhasznált irodalom.....	185

Előszó

Magyarország több mint 1100 éves történelme során – bár változó formációkban és területtel – de meghatározó részben szárazföldi hatalom volt, az évszázadok során ezért elsősorban a kontinentális Európa történetébe kapcsolódott be szervezeten belül. Az ország politikai vezetésének gondolkodása azonban már a 19. század végén azt eredményezte, hogy katonáink az országtól távolabb eső térségekben, a béke érdekében teljesítsenek katonai szolgálatot. A rendszerváltást követően számos távoli térség, így az ENSZ angolai missziójával kezdődően az afrikai kontinens is a Magyar Honvédség (béke)művelési területévé vált.

Jelen könyv, egy a magyar katona számára szakmai szempontból még ismeretlen állam, a Közép-afrikai Köztársaság tudnivalóit foglalja magában a lehető legszélesebb spektrumban, a földrajzi és történelmi aspektusoktól a gazdasági és infrastrukturális vonatkozásokon keresztül a politikai és katonai szegmensig bezárólag. A Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhelyének gondozásában megjelent kötet megírásakor a szerzők beépítették az European Union Force RCA larissai művelési parancsnokságán (EUFOR RCA OHQ) szolgálatot teljesítő és onnan hazaérkező magyar törzstisztek tapasztalatait is. Az országismertető elkészítésének indoka és időzítése egyaránt ahhoz köthető, hogy a Magyar Honvédség vezetése proaktív módon, az első, művelési területre érkező magyar kontingens telepítése előtt, a felkészülés részeként a kiutazó állomány rendelkezésére tudja bocsátani a nélkülözhetetlen információk mellett térképeket is tartalmazó kiadványt.

Mindazonáltal úgy gondolom, hogy a kötet nemcsak a művelésben résztvevők részére nyújthat hasznos segítséget és biztos szilárd szakmai támpontot a Közép-afrikai Köztársaság mélyebb megismerésekor, hanem a Magyar Honvédség által korábban már megjelentetett országismertetőkhöz hasonlóan a civil szféra, a polgári felsőoktatás szakirányú tananyagaiban, kötelező és ajánlott irodalmi között is megállja helyét.

Budapest, 2015. január 22.

Dr. Benkő Tibor
vezérezredes

Közép-afrikai Köztársaság földrajzi helyzete

Az 5 277 959 lakosú¹ közép-afrikai államter a kontinens középső részén, ún. landlocked helyzetben helyezkedik el.² A 622 984 km² kiterjedésű politikai territórium – hat másik állam veszi körül – valamelyest kisebb, mint Texas állam (695 621 km²).³ Északi szomszédja Csád, nyugaton Kamerunnal, északkeleten Szudánnal, keleten Dél-Szudánnal határos, míg délen a Kongói Köztársasággal és a Kongói Demokratikus Köztársasággal szomszédos.⁴

Az Afrika geográfiai fókuszában⁵ elhelyezkedő közép-afrikai államter a földrajzi Egyenlítőtlől északra, jórészt a Kongó-medence⁶ határát alkotó Azande-küszöb⁷ erdőségekkal borított középmagas fennsíkján helyezkedik el.⁸

1 Ettől eltérő adatok is léteznek, ezekre később is utalunk.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mo.html> (Letöltés ideje: 2014-07-08)

más forrás szerint – 2014-07-08. 09.35-kor rögzített adat – a népesség száma 4 777 780 fő.

http://countrymeters.info/en/Central_African_Republic/ (Letöltés ideje: 2014-07-08)

2 Tengerparttal nem rendelkező állam, amelyre általában jellemző, hogy társadalmi-gazdasági aktivitás mutatói rosszabbak, jelentős mértékben függ a tranzit-országoktól. A sajátos geográfiai helyzet gyengíti világpiacon pozícióit, különösen érzékeny a szomszédos államokban bekövetkezett politikai és gazdasági változásokra. Gyakran jelentkező geopolitikai ambíciója az ilyen jellegű államoknak, hogy közvetlen kapcsolatokat teremtsenek a világóceánnal, ami hatást gyakorol a regionális biztonság architektúrájára. Ahhoz, hogy érdemi megoldás szülessen a földrajzi adottságokból származó problémára, szükséges a regionális politikai kapcsolatok normalizálása, az adott állam belső infrastruktúrájának fejlesztése, amely a regionális integrációs stratégiák keretében kiépített közlekedési hálózathoz csatlakozik. Ezzel csökkenthető a világpiacra való marginalizálódás (perifériális helyzetbe történő „befagyás”) veszélye.

<http://www.unmillenniumproject.org/documents/JHD051P003TP.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-09)

Chowdhury, A. K. – Erdenebileg, S. (2006): Geography Against Development: A Case for Landlocked Developing Countries. United Nations Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and Small Island Developing States (UN-OHRLS) New York p. iii., 3.

http://www.unohrrls.org/UserFiles/File/Publications/LLDC/05-33151_geography_sm.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-09)

3 <http://www.enchantedlearning.com/usa/states/area.shtml> (Letöltés ideje: 2014-07-08)

4 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-07-08)

Földrajzi Világtatlasz. (2008): Topográf Térképészeti Kft., Nyíregyháza, Budapest p. 84.

Nagy világtatlasz. (2005): MAIRDUMONT, Stuttgart pp. 94–95.

5 Az államter földrajzi koordinátái a következők: a legészakibb és legdélebbi pontja – é.sz. 11°0'27", illetve é.sz. 2°13'14", keleti és nyugati végpontja – k.h. 27°27'48", valamint k.h. 14°25'12".

6 A Kongó-medence a meglehetősen egyszerű geológiai szerkezetű afrikai óriásmedence. A hatalmas területű mélyedés alapzatát idős, prekambrium (földtörténeti óskor) kőzetek alkotják, lepusztult felszíne a földtörténeti középkor tektonikus mozgásai során megsüllyedt, a tengeri transzgresszió (a tenger szintjének emelkedése) hatására egy sekély beltenger alakult ki, amely a pliocén időszakra lezáruló tektonikai elzáródással hatalmas területű tóvá fejlődött. A tavat a Kongó folyam lecsapolta és a ma is süllyedő medencét a negyedidőszakban alluviális üledékekkel töltötte fel.

Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet-földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest pp.147-148.

Gertig B. (1989): Kontinensek földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest p. 147.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/132447/Congo-basin> (Letöltés ideje: 2014-07-09)

7 A Kongó, a Csád-tó, illetve a Felső-Nílus medencéjét elválasztó magasabb térszín (hátság/küszöb), amely zömmel óskori kristályos kőzetekből épül fel. A terület felszíne erősen lepusztult – átlagos magassága 600-900 m –, helyenként magmás intrúziók (benyomulás) által érintett.

http://www.afrikatanulmanyok.hu/application/essay/736_1.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-10)

Tóth J. /főszerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 1250-1253.

Gertig B. (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest p. 149.

8 Gertig B. (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest p. 155.

Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet-földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p.158.

A Bangui által meghatározott politikai territórium észak-déli irányú kiterjedése 765 km, délnyugati-északkeleti tengelye 1220 km, míg a keleti és nyugati végpontjai között 1450 km a távolság. A politikai választóvonalak hossza 5920 km, amelyből Csádra 1556 (a teljes határvonal 26,28%-a), Kamerunra 901 (15,21%), a Kongói Köztársaságra 487 (8,22%), a Kongói Demokratikus Köztársaságra 1747 (25,91%), Dél-Szudánra 1.055 (17,82%), míg Szudánra mindössze 174 km (2,93%) határszakasz jut.⁹

A politikai határvonalak esetenként – elsősorban az egyes folyóvölgyek vonalában – illeszkednek a földrajzi, geomorfológiai és politikai adottságokhoz. Az államtér északi határa nagyjából a keleti, 498 m magasságú Mare de Tizi¹⁰ és a nyugati, 587 m tengerszint feletti magasságban elhelyezkedő Mbéré¹¹ települések között húzódik. A szudáni-csádi-közép-afrikai hármashatártól természetes folyóvölgyek – a Bahr Nzili, a Bahr Aouk¹² – alkotnak politikai választóvonalat egészen Chari településig (359 m), amelytől egy rövid szakaszon északnyugati irányban a Csád-tóba ömlő Chari folyó alkotja a közös határt.¹³ A település és a csádi-kameruni-közép-afrikai határpont közötti szakaszt váltakozva mesterséges választóvonalak, vagy a csádi lefolyástalan vízgyűjtő folyóvölgyei – Ouham, Nana Barya, Logone Oriental, Lim – metszik vagy alkotnak rövid politikai határt.¹⁴

A közép-afrikai államtér keleti – alapvetően délkeleti-északnyugati irányú – politikai határvonalait a Nílus és a Kongó között húzódó természetes vízválasztó alkotja, amelyet a középső területekhez képest magasabb térszínnek alkotnak. A csádi-szudáni-közép-afrikai hármashatártól (Mare de Tizi) a dél-szudáni, közép-afrikai-kongói (egykori Zaire) közös határpont közelében elhelyezkedő Li Yubu¹⁵ településig jellemző a Nílus és a Kongó folyók üledékgyűjtő medencéit geomorfológiai értelemben elválasztó észak-déli irányú, csökkenő magasságú, ún. hegyek – Tinga (1282 m), Mount Abourasséin (1113 m), Borogo (970 m), Mount Dangoura (861 m) – sorozata. Ezt

9 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-07-08)

<http://world-geography.org/africa/127-central-african-republic.html> (Letöltés ideje: 2014-07-08)

10 http://www.satelliteview.co/?lid=236244_CF_HLKI_14&place=Mare-de-Tizi-Central-African-Republic (Letöltés ideje: 2014-07-14)

11 <http://www.tiptopglobe.com/city/?i=321122&n=Mbere> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

12 A Bahr N'zili délnyugati irányba folyva, más vízfolyásokkal egyesülve alkotja a közép-afrikai Bahr Aouk folyót. A határként is funkcionáló folyó, amely Golongoso – a mintegy 880 fős rurális település 348 m magasságban helyezkedik el – településtől délnyugatra a Chari-ba ömlik.

<http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/ibs016.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

Hughes, R.H. – Hughes, J.S. – G. M. Bernacsek, G.M. (1992): A Directory of African Wetlands IUCN-UNEP-WCMC Gland, Cambridge p. 322.

<http://www.fallingrain.com/world/CT/01/Golongoso.html> (Letöltés ideje: 2014-07-21)

13 Besenyő János – Hetényi Soma Ambrus – Jagadics Péter – Resperger István (2010): Országismertető Csád, Sregeszemle kiadvány, Székesfehérvár, p. 5-6

14 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/435353/Ouham-River> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/346454/Logone-River> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

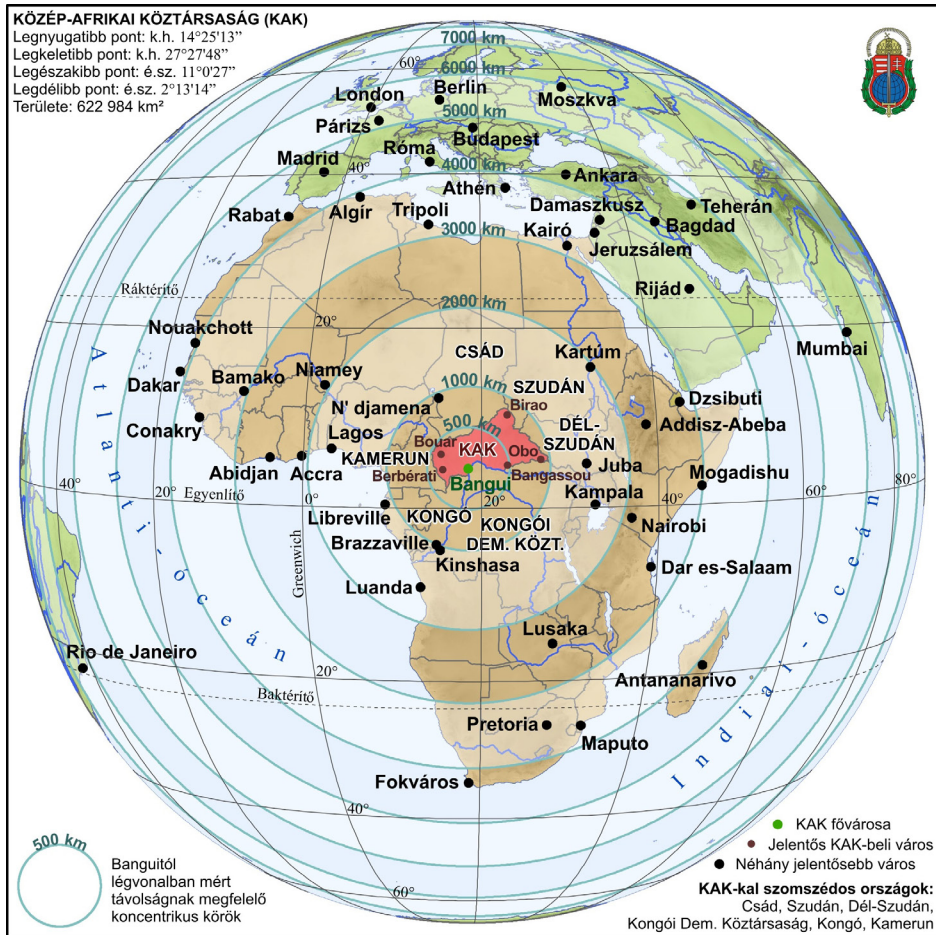
<http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/ibs083.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

15 650 m tengerszint feletti magasságon fekvő, igen csekély népességű település.

<http://www.tiptopglobe.com/city/?i=2133942&n=Li%20Yubu> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

<http://www.gomapper.com/travel/where-is/li-yubu-located.html> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

követően a politikai választóvonal egészen a Kongó vízgyűjtőjéhez tartozó Mbomou folyó természetes közlekedési útvonaláig húzódik.¹⁶

1. ábra: A Közép-afrikai Köztársaság földrajzi helyzete

Délen a Közép-afrikai Köztársaság jórészt természetes határokkal rendelkezik, keleti szakaszát a dél-szudáni-közép-afrikai-kongói (az egykori Zaire) hármashatártól Kemba¹⁷ városáig az Azande-küszöb déli oldalán kialakult réteglépcsős térszín és a plató között a kelet-nyugat folyásirányú Mbomou alkotja.¹⁸ A település közelében

¹⁶ <http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/ibs016.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

¹⁷ Mintegy 2000 lakosú (2248 fő) kistelepülés, amelynek tengerszint feletti magassága 446 m.
<http://www.gomapper.com/travel/where-is/kemba-mbomou-located.html> (Letöltés ideje: 2014-07-15)
<http://www.fallingrain.com/world/CT/00/Kemba.html> (Letöltés ideje: 2014-07-15)

¹⁸ Gertig B. (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest pp. 147-149.

Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet-földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p.148.

a délkelet felől érkező Uele a beletorkolló Mbomou-val együtt alkotják a Kongó folyam legnagyobb északi mellékfolyóját az Ubangit, amelynek medre jelöli ki a határt Mongoumba városáig.¹⁹

A Kongói Köztársasággal közös déli politikai választóvonal a nagyjából észak-déli irányú, a keleti Ubangi, illetve a Sangha folyók között húzódik, nyugati végén egy déli irányú kiszögellést alkotva. A két állam közötti határ politikai döntés alapján született, nem pedig morfológiai alakzatokon húzódó természetes választóvonal, habár – a nyugati szakasz kivételével – hátországot (hinterland) a többé-kevésbé nyugat-keleti irányú Lobaye, illetve mellékfolyója, a Bodingué alkotja a határvonaltól néhány km-re északon.²⁰

Az állam nyugati határvonala jelentős részben a természetes vízfolyások által kialakított választóvonalakon húzódik. A Kamerun és a Közép-afrikai Köztársaság között az északnyugati szakaszon a Csád-medence vízgyűjtőjének délnyugat-észak-keleti irányú folyója, a Mbéré, a középső területeken pedig már a Kongó mellékfolyói, a csaknem észak-déli irányú Kadéi, illetve Boumbé alkotnak politikai államhatárt. A déli-délnyugati régióban a Nola-nál²¹ a Kadéi és a Mambéré egyesüléséből kialakuló Sangha és jobboldali mellékfolyója jelenti a határt a két szuverén afrikai államiség között.²²

A döntően az ún. északi trópusi szavannaövezetbe tartozó államter a Kongó, a Nílus folyók, illetve a Csád-tó – egyébként lefolyástalan – vízgyűjtőterületéhez tartozik.²³ Az abszolút magassági pont a nyugaton található Mount Ngaoui (1410 m), a keleti országrész legmagasabb térszintje a Massif de Bongo területén található (1368 m), legmélyebb pontja pedig az Ubangi folyó völgyében, Mongoumba határváros közelében 335 m tengerszint feletti magasságban helyezkedik el.²⁴

A Magas-Afrika peremvonalán fekvő államteret alapvetően a geológiai értelemben idősebb, az africidákhoz²⁵ tartozó, vízválasztóként funkcionáló délnyugat-északkelet

19 A 356 m-es magasságban található településen mindössze 10 885 fő él.
<http://population.mongabay.com/population/central-african-republic/2384377/mongoumba> (Letöltés ideje: 2014-07-15)
<http://www.mbendi.com/place/mongoumba-central-african-republic-229065#General> (Letöltés ideje: 2014-07-15)
<http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/ibs109.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

20 <http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/IBS145.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

21 26 809 lakosú közigazgatási központként működő település – tengerszint feletti magassága 399 m – az államter délnyugati részén.

<http://www.mbendi.com/place/nola-sangha-mba%C3%A9r%C3%A9-central-african-republic-16597#General> (Letöltés ideje: 2014-07-15)

22 <http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/ibs107.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

23 Besenyő János, Hetényi Soma Ambrus, Jagadies Péter, Resperger István (2010): Országismertető Csád, Sregeszemle kiadvány, Székesfehérvár, p. 7–8

24 Más források 366 m, illetve 338 m tengerszint feletti magasságról tesznek említést.
<http://i-weather.com/weather/mongoumba/current-weather/location/?gid=2384377&station=13823&language=english&country=central-african-republic> (Letöltés ideje: 2014-07-08)

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Mongoumba&p=11663> (Letöltés ideje: 2014-07-08)

<http://world-geography.org/afrika/127-central-african-republic.html> (Letöltés ideje: 2014-07-08)

Pécze Gy. (1984): A Föld éghajlata. Tankönyvkiadó, Budapest p. 405.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-07-08)

<http://peakery.com/mont-ngaoui-central-african-republic/> (Letöltés ideje: 2014-07-21)

25 Pólbald F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet-földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p. 240.
Gertig B. (1989): Kontinensek földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest p. 16.

irányú Azande-küszöb határozza meg, amely az átlagosan 600-900 m-es tengerszint feletti magassága miatt nem éghajlatválasztó. Az attól délre elhelyezkedő térség főfolyója (Ubangi) a Kongó folyamba ömlik, míg az északi országrész meghatározó természetes vízfolyása, a Chari pedig a közép-afrikai politikai territóriumon kívül található Csád-tóba szállítja vizét.²⁶

26 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102152/Central-African-Republic> (Letöltés ideje: 2014-07-08)
Stokes, J. /ed./ (2009): Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East. Facts on File, Inc., New York p. 142

Közép-afrikai köztársaság természetföldrajzi adottságai

Földtan, domborzat

A Közép-afrikai Köztársaság politikai területének nagyobb részének – mintegy 60%-ának – geológiai alapzatát (fekü) a földtörténet őskorában, az archaikum,²⁷ illetve a proterozoikum²⁸ időszakában keletkezett kőzetrétegek alkotják. Az ország középső és nyugati területein a földtörténeti ókor időszakában (paleozoikum)²⁹ keletkezett glaciális (jégkorszaki) üledéksorok³⁰ fedik, amelyekre a kréta időszakban homokkő rétegek rakódtak le.³¹

A déli területeken az archaikumi időszaki kőzetek, a Kongó-kraton³² építőanyagai meghatározók, míg a középső és az északi területeken a geológiai értelemben fiatalabb neo-archaikumi-paleoproterozoikumi kőzetek jellemzők. Ez utóbbi, orogén hatásoktól – Ubangi-öv/Észak-egyenlítői gyűrődési övezet – is érintett gránitos-gneiszes és amfibólos együtttest sajátos „zöldkő-övként” említi, amelyhez a Bandas-, illetve a Dekoa-öv³³ tartozik, és gyakori vulkanikus/mélyégi magmás benyomulás – kezdet-

27 Földtörténeti időszak, amely 2,5 milliárd éve zárult le.

<http://www.kislexikon.hu/archaikum2.html> (Letöltés ideje: 2014-07-10)

<http://mek.oszk.hu/03500/03578/03578.htm#3> (Letöltés ideje: 2014-07-10)

28 Földtörténeti időszak, amely 542 millió éve fejeződött be.

<http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/kornyezettan9/www/out/html-chunks/ch11.html> (Letöltés ideje: 2014-07-10)

29 A földtörténeti ókor (paleozoikum) 570 millió éve a kambriummal kezdődött és permrel zárult (230 millió éve). Más megközelítések szerint az 542-251 millió év közötti a földtörténeti időszakot öleli fel.

Molnár B. (1984): A Föld és az élet fejlődése. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest pp. 76–77.

<http://www.ucmp.berkeley.edu/paleozoic/paleozoic.php> (Letöltés ideje: 2014-07-11)

30 A Közép-afrikai Köztársaság területén paleozoós eljegesedés első, korai időszaka a késő ordovicium, kései szakasza a devon végén, a karbon elején kezdődött (nyomai a Gondwana területén egészen a karbon-perm határáig (permo-karbon eljegesedés).

<http://specialpapers.gsapubs.org/content/468/v.full.pdf+html> (Letöltés ideje: 2014-07-10)

http://www.met.hu/eghajlat/fold_eghajlata/foldtorteneti_korok_eghajlata/ (Letöltés ideje: 2014-07-11)

Condie, K.C. (1997): Plate Tectonics. 4th edition. Butterworth-Heinemann, Oxford p. 206.

Molnár B. (1984): A Föld és az élet fejlődése. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest p. 107.

31 A kréta a földtörténeti középkor (mezozoikum) utolsó időszaka (kb. 145,5-65,5 millió év között).

<http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/kornyezettan9/www/out/html-chunks/ch11.html> (Letöltés ideje: 2014-07-10)

<http://pubs.usgs.gov/sir/2010/5043/pdf/sir2010-5043.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-10)

http://www.worldagroforestry.org/units/Library/Books/Book%2011/rocks%20for%20crops/html/Central_African_Republic.htm?n=49 (Letöltés ideje: 2014-07-11)

Schlüter, Th. – Trauth, M.H. (2008): Geological Atlas of Africa. 2nd edition. Springer Verlag, Berlin Heidelberg p. 68.

32 A kratonok 3,6-2,0 milliárd évvel ezelőtt képződött, tektonikai értelemben nyugodt területek, amelyeket fiatalabb orogén övezetek kapcsolnak össze. A Kongó-kraton archaikumi (4,0-2,5 milliárd éves) gránitos-gneiszes zöldkőek építik fel. Az archaikum végén magmás intrúziók érték, amelynek következményeként jelentős ásványkincsek keletkeztek.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/7924/Africa/ref418316> (Letöltés ideje: 2014-07-15)

http://www.africamuseum.be/publication_docs/2011_Kadima-al_%20Basin%20Research.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-15)

<http://www.utdallas.edu/~rjstern/pdfs/PanAfricanOrogeny.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-15)

Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p. 147.

33 Granitoidos északnyugat-délkeleti irányú, heterogén geológiai képződmény, amelyek kora mintegy 2,8, illetve 2,5 milliárd évre tehető.

http://www.worldagroforestry.org/units/Library/Books/Book%2011/rocks%20for%20crops/html/Central_African_Republic.htm?n=49 (Letöltés ideje: 2014-07-15)

Schlüter, Th. – Trauth, M.H. (2008): Geological Atlas of Africa. 2nd edition. Springer Verlag, Berlin Heidelberg p. 68.

http://www.africamuseum.be/publication_docs/Lavreau1990-JAES-RC-A-geochronology.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-16)

ben dolerites, illetve neoproterozoikumi gránitos (batolit)³⁴ – jellemez. A középső országrészben metamorfizálódott (átalakult) képződmények jelenléte is kimutatható.³⁵

A neoproterozoikumban erre a geológiai alapra palás-kvarc, csillámpala, helyenként üledékes eredetű vörös és szürke dolomit rakódott (Bakouma-formáció), amely a tillites, fluvio-glaciális³⁶ üledékek fedőrétegét alkotja. Az üledékes eredetű kvarcit³⁷ főként az államtér középső, míg a csillámpala³⁸ inkább a keleti területeken fordul elő, és a geológiai együttesre jellemző a bázikus magmás intrúziók sorozata.³⁹

A paleozoós eljegesedést rétegtani és paleomágnességi adatokkal igazoló nyugati Mambéré-, illetve a keleti Kombele-formáció⁴⁰ kőzetrétegeit olyan földtörténeti középkori/ mezozoikumi (kréta)⁴¹ folyami eredetű üledékek fedik, amelyek az észak-keleti Mouka-Oudadda-, illetve a délnyugati Carnot-Berberati-formációban bukkannak.

-
- 34 Nagyméretű magmás – általában gránit vagy granodiorit – közettömeg, amely különösen jellemző az orogén és szubdukciós zónákra.
<http://www.vilaglex.hu/Lexikon/Html/Batolit.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
<http://www.pitt.edu/~cejones/Geolimages/3IntrusiveBodies/1Plutons.html> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/55940/batholith> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
- 35 Granitoidos északnyugat-délkeleti irányú, heterogén geológiai képződmény, amelyek kora mintegy 2,8, illetve 2,5 milliárd évre tehető.
http://www.worldagroforestry.org/units/Library/Books/Book%2011/rocks%20for%20crops/html/Central_African_Republic.htm?n=49 (Letöltés ideje: 2014-07-15)
Schlüter, Th. – Trauth, M.H. (2008): Geological Atlas of Africa. 2nd edition. Springer Verlag, Berlin Heidelberg p. 68.
http://www.africamuseum.be/publication_docs/Lavreau1990-JAES-RCA-geochronology.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-16)
Granitoidos északnyugat-délkeleti irányú, heterogén geológiai képződmény, amelyek kora mintegy 2,8, illetve 2,5 milliárd évre tehető.
http://www.worldagroforestry.org/units/Library/Books/Book%2011/rocks%20for%20crops/html/Central_African_Republic.htm?n=49 (Letöltés ideje: 2014-07-15)
Schlüter, Th. – Trauth, M.H. (2008): Geological Atlas of Africa. 2nd edition. Springer Verlag, Berlin Heidelberg p. 68.
http://www.africamuseum.be/publication_docs/Lavreau1990-JAES-RCA-geochronology.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-16)
- 36 A tillit szalagos, sávos törmelékes üledékes kőzet, amely a jég által szállított, osztályozatlan morénamárga. A fluvio-glaciális az olvadékvizekkel összefüggő folyamatokra és formákra utal.
<http://www.kislexikon.hu/tillit.html> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
<http://mek.oszk.hu/02900/02910/02910.htm#21> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
<http://mek.oszk.hu/02900/02911/02911.rtf> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
Butzer, K.W. (1986): A földfelszín formakincse. Gondolat Kiadó, Budapest p. 239.
- 37 Metamorf kőzet, amely magas hő- és nyomásviszonyok hatására alakul ki kvarcban gazdag homokkőből.
http://flexiblelearning.auckland.ac.nz/rocks_minerals/rocks/quartzite.html (Letöltés ideje: 2014-07-16)
- 38 Üledékes kőzet átalakulásából keletkezett kőzet.
<http://termud.akg.hu/okt/8/3/1kozet.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
- 39 Arnaud, E. – Halverson, G.P. – Shields-Zhou, G. /eds./ (2011): The Geological Record of Neoproterozoic Glaciations. The Geological Society Publishers House, Bath p. 190.
http://www.worldagroforestry.org/units/Library/Books/Book%2011/rocks%20for%20crops/html/Central_African_Republic.htm?n=49 (Letöltés ideje: 2014-07-15)
Schlüter, Th. – Trauth, M.H. (2008): Geological Atlas of Africa. 2nd edition. Springer Verlag, Berlin Heidelberg p. 68.
- 40 A Mambere-formáció kialakulása összekapcsolódik a késő devon-korai karbon eljegesedéssel. A geológiai struktúrát üledékes kőzetek alkotják. Hasonló szerkezetű és korú a glaciális eredetű törmelékes üledékes kőzetekből (homokkő, agyag) álló Kombele-formáció.
http://www.academia.edu/5048117/Late_Devonian-earliest_Mississippian_glaciation_in_Gondwanaland_and_its_biogeographic_consequences (Letöltés ideje: 2014-07-16)
<http://www.pangeadiamondfields.com/invest/Pangea%20Diamondfields%20NI43-101%20Technical%20Report.pdf> p. 27. (Letöltés ideje: 2014-07-16)
<http://pubs.usgs.gov/sir/2010/5043/pdf/sir2010-5043.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
- 41 A földtörténet középkora 251-65,5 millió év között. A 145,5-65,5 millió év közötti kréta volt utolsó időszaka.
http://www.agiweb.org/nacsnn/67209_articles_article_file_1639.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-16)

nak felszínre.⁴² Kainozoikum⁴³ korú kőzetek részben az ún. Bambio-formációban,⁴⁴ másrészt pedig az északi területeken kis homokkő fehérsíkok sorozatában a jelennek meg.⁴⁵ A fiatalabb – pleisztocén⁴⁶ – alluviális üledéksorok az északi területeken, illetve a folyami árterekben jellemzőek.⁴⁷

A politikai territórium földtani-geológiai struktúrájából adódik –, hogy a Közép-afrikai Köztársaság jelentős – habár teljes mértékben nem megkutatott és fel tárt – ásványkincs-vagyonnal rendelkezik. Kiemelkedő jelentőséggel bír a gyémánt, amely az ország exportjának jelentős hányadát adja, kitermelése számos helyen – például a Mouka-Oudadda-, valamint a Carnot-Berbeati-formáció területén – folyik. Aranyat bányásznak az ún. „Zöldkő-zóna” területén, vasérc Bogoin,⁴⁸ rézérc Ngadé, ónérc pedig Yalinga⁴⁹ térségben fordul elő. A Franciaországba exportált uránt Bakouma⁵⁰ kör-

- 42 A Mouka-Ouadda-formáció az államtér keleti-északkeleti részén helyezkedik el, vastag üledékes (homokkő) rétegsorok jellemzik, amelyek mintegy 40.000 km²-t fednek. A szintén mezozoós folyami üledékes eredetű változó rétegvastagságú Carnot-formáció az állam délnyugati részén található. A területek a gyémántbányászat szempontjából nagy jelentőséggel bírnak.
<http://pubs.usgs.gov/sir/2010/5043/pdf/sir2010-5043.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
<http://www.info-diamond.com/rough/country-index-7.html> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
<http://www.lpi.usra.edu/meetings/metsoc98/pdf/5249.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
[http://www.pangeadiamondfields.com/invest/Pangea%20Diamondfields%20NI43-101%20Technical%20 Report.pdf](http://www.pangeadiamondfields.com/invest/Pangea%20Diamondfields%20NI43-101%20Technical%20Report.pdf) p. 27. (Letöltés ideje: 2014-07-16)
 Central African Republic: Mineral & Mining Sector Investment and Business Guide. Volume 1. International Business Publications, Washington 2011. p. 84.
 Gertig B. (1989): Kontinensek földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest p. 16.
 Probal F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p. 12.
- 43 A földtörténet máig tartó korszaka, amely 65,5 millió éve kezdődött és két szakaszból – harmadkor (paleogén: paleocén, eocén, oligocén, valamint neogén: miocén, pliocén), illetve negyedkor (pleisztocén, holocén) – áll.
http://www.agiweb.org/nacsn/67209_articles_article_file_1639.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-16)
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/101936/Cenozoic-Era> (Letöltés ideje: 2014-07-17)
- 44 Az eocén korú (55,8-23,03 millió év) üledékes eredetű homokkő plató az ország délnyugati részében, Nola és Boda települések között. Rétegei egy kis területen a kréta kori üledéksorok (Carnot-formáció) takaróját alkotják.
http://www.agiweb.org/nacsn/67209_articles_article_file_1639.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-16)
<http://pubs.usgs.gov/sir/2010/5043/pdf/sir2010-5043.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
 Schlüter, Th. – Trauth, M.H. (2008): Geological Atlas of Africa. 2nd edition. Springer Verlag, Berlin Heidelberg p. 68.
 Central African Republic: Mineral & Mining Sector Investment and Business Guide. Volume 1. International Business Publications, Washington 2011. p. 84.
- 45 A Csád-tó kontinentális eredetű üledékanyagából épülnek fel, amely a tó transzgressziója és regressziója során halmozódott fel.
<http://pubs.usgs.gov/sir/2010/5043/pdf/sir2010-5043.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/b_fdi_10-11/12867.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-17)
<http://www.ircwash.org/sites/default/files/824-TD00-16651.pdf> p. 3. (Letöltés ideje: 2014-07-17)
- 46 A holocén 2,588/1,805 millió év-11.700 év közötti földtörténeti korszaka.
http://www.agiweb.org/nacsn/67209_articles_article_file_1639.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-16)
<http://pubs.usgs.gov/sir/2010/5043/pdf/sir2010-5043.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-16)
- 47 Schlüter, Th. – Trauth, M.H. (2008): Geological Atlas of Africa. 2nd edition. Springer Verlag, Berlin Heidelberg p. 68.
 Probal F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p. 15
 Tóth J. /főszerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 1254.
- 48 Az 547 m tengerszint feletti magasságban található, jelentéktelen lakossággal rendelkező település Bangui-tól 92 km-re északra helyezkedik el.
<http://www.weather-forecast.com/locations/Bogoin-2/forecasts/latest> (Letöltés ideje: 2014-07-17)
- 49 Az államtér középső-keleti részén, 609 m tengerszint feletti magasságban található 11.663 fő népességű település.
[http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_\(general\)/yalinga/](http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_(general)/yalinga/) (Letöltés ideje: 2014-07-18)
- 50 A 17 371 fős település 595 m tengerszint feletti magasságban helyezkedik el.
http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/mbomou/_bakouma/ (Letöltés ideje: 2014-07-18)
http://www.evi.com/q/population_of_bakouma_2011 (Letöltés ideje: 2014-07-18)

nyékén termelik ki, míg a lignit bányászata Nzako⁵¹ mellett folyik. Geológiai kutatások nikkell, kobalt és mangánérc jelenlétét is kimutatták.⁵²

A köztársaság területének morfológiai struktúrája meglehetősen egyszerű. A nagy területű, délnyugat-északkeleti irányban húzódó peneplénesedett⁵³ Azandeküszöb csekély mértékben tagolt fennsíkján helyezkedik el, amely a vízválasztó szerepét is betölti a közép-afrikai régió északi peremvidékén. A hullámos felszínű hátság fokozatosan emelkedik északkeleti irányban egészen a változatos domborzatú Bongo-hegységig (Bongo Massif - Massif des Bongo), valamint a keleti határvidéken elhelyezkedő Tondou-hegységig (Tondou Massif). Legmagasabb térszintjei meghaladják az 1000 m-t, például a Mount Toussoro (1330 m), Mount Ngaya (1368).⁵⁴

A közép-afrikai földrajzi tér nyugati irányban szintén megemelkedett, amelyet az északnyugaton elhelyezkedő Jáde-hegység (Yade-massif)⁵⁵ – geológiai kapcsolatot biztosít az Adamaoua-fennsíkkal (küszöb)⁵⁶ – és a nyugati Karre-hegység⁵⁷ – az ország legmagasabb pontja, az 1410 m-es Mount Ngaoui itt található –, amelynek grá-

-
- 51 457 m tengerszint feletti magasságban fekvő kistelepülés – 11663 lakos, habár az adatok ellentmondóak – Bangui-tól délnyugatra.
<http://www.fallingrain.com/world/CT/00/Nzako.html> (Letöltés ideje: 2014-07-17)
[http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_\(general\)/_nzako/](http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_(general)/_nzako/) (Letöltés ideje: 2014-07-17)
- 52 http://www.cf.undp.org/content/dam/car/docs/pauvret%C3%A9/rcafb_povertyredstrategy2011-2015_en.pdf pp. 57-58. (Letöltés ideje: 2014-07-17)
Gertig B. (1989): Kontinensek földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest p. 155.
Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p. 158.
Tóth J. /főszerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 1304.
Schlüter, Th. – Trauth, M.H. (2008): Geological Atlas of Africa. 2nd edition. Springer Verlag, Berlin Heidelberg pp. 68.
Central African Republic: Mineral & Mining Sector Investment and Business Guide. Volume 1. International Business Publications, Washington 2011. pp. 84-85.
- 53 A peneplén (majdnem sík) kissé hullámos, kiegyenlített szintkülönbségű terület, amely Davis szerint a felszín fejlődésének utolsó fázisa a korábbi orogén övezet lepusztulását követően.
<http://mek.oszk.hu/02900/02911/02911.rtf> (Letöltés ideje: 2014-07-10)
http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/FE2001/FE20011-4_33-48.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-10)
<http://meszotar.hu/keres-penepl%C3%A9n> (Letöltés ideje: 2014-07-10)
Gertig B. (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest p. 147.
- 54 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102152/Central-African-Republic> (Letöltés ideje: 2014-07-10)
<http://mapstor.com/map-sets/country-maps/central-african-republic.html> (Letöltés ideje: 2014-07-10)
<http://www.peakbagger.com/peak.aspx?pid=11110> (Letöltés ideje: 2014-07-10)
http://ramsar.wetlands.org/Portals/15/CENTRAL_AFRICA_REPUBLIC.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-21)
- 55 Central African Republic: Mineral & Mining Sector Investment and Business Guide. Volume 1. International Business Publications, Washington 2011. p.41.
<http://www.nationsencyclopedia.com/geography/Afghanistan-to-Comoros/Central-African-Republic.html> (Letöltés ideje: 2014-07-21)
- 56 Vulkanikus jellegű hegyvidék a közép-afrikai régió nyugati részén, amelynek átlagos magassága mintegy 1000 m. A prekambrium alapközetek az ún. pán-afrikai orogenezis során megemelkedtek, gránitos, dioritos intrúziók hatoltak be a gneisz, pala alaprétegekbe. Az orogén ciklus eredményeként jött létre a neoproterozoikum végén Gondwana (ősi szuperkontinens).
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/5060/Adamawa-Plateau> (Letöltés ideje: 2014-07-21)
<http://www.webcitation.org/5kwdQCnco> (Letöltés ideje: 2014-07-21)
<http://www.ajol.info/index.php/ajst/article/viewFile/44626/28128> (Letöltés ideje: 2014-07-21)
<http://www.utdallas.edu/~rjstern/pdfs/PanAfricanOrogeny.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-21)
- 57 A Kongó vízgyűjtője és a Csád-tó medencéje közötti vízválasztó hegyvidéki terület a közép-afrikai államter nyugati részén helyezkedik el.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/312661/Karre-Mountains> (Letöltés ideje: 2014-07-21)
<http://archive.today/dp9Bo> (Letöltés ideje: 2014-07-21)

nitos platóját keleti irányban fokozatosan alacsonyodva homokkőves térszínnek váltják fel.⁵⁸

Vízrajz

A tengeri kikötő és tengerpart nélküli közép-afrikai politikai territórium számára különösen nagy jelentőséggel bír az ország vízhálózati rendszere, mert az a szállításban kiemelkedő szerepet tölt be. A mintegy 7000 km hosszú természetes vízi utak mintegy 40%-a (2800 km) hajózásra alkalmas, amely a nem túlzottan fejlett közlekedési infrastruktúra fontos kiegészítő eleme.⁵⁹

A közép-afrikai államtér központi geográfiai tengelye a délnyugat-északkeleti irányú Azande-küszöb, amely természetes vízválasztóként elhatárolja az északi Csád-tó, illetve a déli Kongó-medence üledékgyűjtőjét. A geomorfológiai és közettani adottságoknak megfelelően alakult ki a vízhálózat rendszere:⁶⁰ az északi területeken a folyók északi, vagy északnyugati irányúak, a régió főfolyója a Chari, míg a déli országgrészben az Ubangi gyűjti össze a zömmel déli irányba mozgó felszíni vizeket.⁶¹ A politikai territórium keleti határvonala választja el a Kongó, a Nílus, valamint a lefolyástalan Csád-medence vízgyűjtő területeit. A Közép-afrikai Köztársaság 402 000 km²-t birtokol a Kongó folyam, 218 000 km²-t a Csád-tó üledékgyűjtő medencéjének territóriumából.⁶² Ezzel összefüggésben az állam vízgyűjtő területe tágabb értelemben az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger medencéivel áll kapcsolatban.⁶³

A hatalmas kiterjedésű vízgyűjtők között elhelyezkedő államtér éghajlati adottsagai, csapadékviszonyai alapvetően meghatározzák a közép-afrikai folyók vízjárását. Az ország területének nagyobb részén uralkodó északi szavanna övben az Egyenlítő irányában a mind hosszabb időtartamú egyszakaszos esős évszak jellemző, amely döntően befolyásolja a természetes vízfolyások által szállított víz mennyiségét.

58 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102152/Central-African-Republic> (Letöltés ideje: 2014-07-21)
<http://www.nationsencyclopedia.com/geography/Afghanistan-to-Comoros/Central-African-Republic.html> (Letöltés ideje: 2014-07-21)

http://ramsar.wetlands.org/Portals/15/CENTRAL_AFRICA_REPUBLIC.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-21)

Central African Republic: Mineral & Mining Sector Investment and Business Guide. Volume 1. International Business Publications, Washington 2011. p. 24.

59 Africa South of the Sahara 2004. 33rd edition Europa Publications, London 2004 p. 207.

60 http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf p. 16. (Letöltés ideje: 214-07-23)

61 Besenyő J. – Hetényi S. A. – Jagadies P. – Resperger I. (2010): Országismertető Csád, Sregeszemle kiadvány, Székesfehérvár, pp. 7-8

62 http://www.inbo-news.org/IMG/pdf/AWRB_Source_Book-2.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-24)

63 <http://www.nationsencyclopedia.com/geography/Afghanistan-to-Comoros/Central-African-Republic.html> (Letöltés ideje: 2014-07-21)

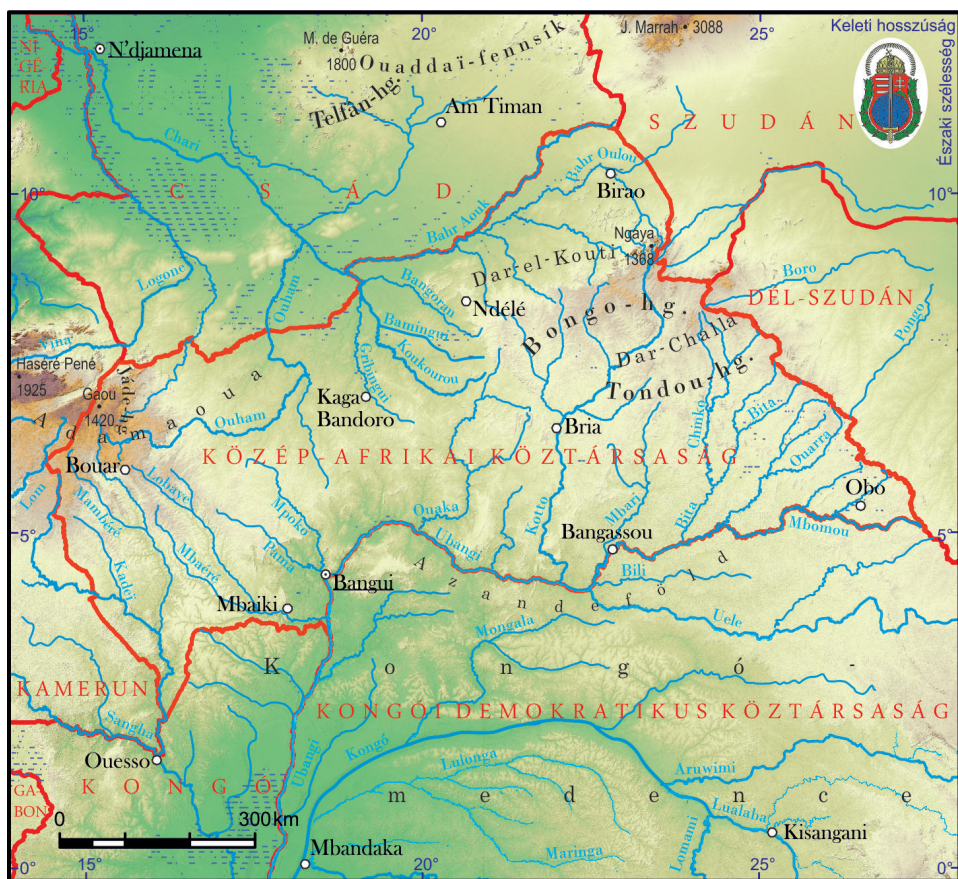
http://ramsar.wetlands.org/Portals/15/CENTRAL_AFRICA_REPUBLIC.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-21)

http://www.fao.org/nr/water/aquastat/countries_regions/caf/indexfra.stm (Letöltés ideje: 2014-07-23)

<http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/T0473E02.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-23)

Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest pp. 21-23.

Tóth J. /főszerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 1259-1261.

2. ábra: A Közép-afrikai Köztársaság domborzata és vízrajza

Az aszimmetrikus hidrográfiai struktúrájú, a régió északi határát alkotó Közép-afrikai Köztársaság területének mintegy kétharmada a Kongó vízgyűjtőjéhez tartozik, amelynek üledékgyűjtő medencéje kiterjed az afrikai kontinens 12%-ára.⁶⁴

A Szaharától délre, az afrikai Nagy-tavaktól és a Felső-Nílus medencétől nyugatra elhelyezkedő, a Föld második legnagyobb kiterjedésű vízgyűjtőjén számos afrikai ország osztozik.⁶⁵ A régió ökológiai jelentőségére utal, hogy itt található a bolygó esőerdeinek 26%, Afrika nedves erdeinek 91%-a. Rendkívüli biodiverzitása a regionális gazdasági-társadalmi tér fejlődésének forrása lehet, emellett fontos szerepe van az éghajlati rendszer stabilitásának fenntartásában is. Északi peremterületeiről

64 <http://www.fao.org/docrep/w4347e/w4347e0n.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-10)

65 Besenyő J. (2010): Országismertető Szudán, Sregszemle kiadvány, Székesfehérvár, pp. 6-7

a Sangha, valamint az Ubangi szállítják a mellékfolyókból összegyűjtött felszíni vizeket, illetve a hordalékanyagot a központi medence főfolyójába, a Kongó-folyamba.⁶⁶

A Kongó-medence

Ország	Terület (km ²)	Az államterület medencéhez tartozó területe (km ²)	A medencéhez tartozó terület aránya az üledékgyűjtőhöz (%)	A medencéhez tartozó terület aránya az államterülethez (%)	Átlagos éves csapadék a medencéhez tartozó területen (mm)		
					min.	max.	átlag
Zambia	752 610	177 735	4.7	23.6	985	1420	1195
Tanzánia	945 090	244 593	6.5	25.9	720	1385	970
Burundi	27 834	14 574	0.4	52.4	920	1565	1155
Ruanda	26 340	6464	0.2	24.5	1135	1580	1365
Közép-afrikai Köztársaság	622 980	403 570	10.7	64.8	1065	1680	1465
Kamerun	475 440	96 395	2.5	20.3	1440	1670	1545
Kongói Közt.	342 000	246 977	6.5	72.2	1190	1990	1660
Angola	1 246 700	285 395	7.5	22.9	785	1635	1375
Kongói Demokratikus Köztársaság	2 344 860	2 313 350	61.1	98.7	775	2115	1540
Kongó-medence		3 789 053	100.0		720	2115	1470

Forrás: <http://www.fao.org/docrep/w4347e/w4347e0n.htm>

A déli országrész főfolyója az Ubangi, – az Uele és Mbomou összefolyásából jön létre, és az Uele-vel együtt 2250 km hosszú – a Kongó folyam legjelentősebb északi (jobboldali) mellékfolyója.⁶⁷ A ténylegesen mintegy 1060 km hosszú folyó vízgyűjtő területe mintegy 479 000 km², és természetes földrajzi kapcsolatot biztosít a Közép-afrikai Köztársaság, a Kongói Köztársaság és a Kongói Demokratikus Köztársaság között. A folyó vízjárása a száraz és esős évszak ritmusához igazodik, átlagos vízho-

⁶⁶ A Kongó-medence területén több mint 10 000 növényfaj (ebből 3000 őshonos), 1000 madár-, 900 lepke-, 280 hulló-, valamint 400 emlősfaj él.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/132447/Congo-basin> (Letöltés ideje: 2014-08-10)

<http://www.ambacongo-us.org/en-us/aboutcongo/congobasin.aspx> (Letöltés ideje: 2014-08-10)

<http://www.fao.org/docrep/w4347e/w4347e0n.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-10)

<http://www.cbd.int/doc/books/2009/B-03188.pdf> (Letöltés ideje: 2014-08-11)

⁶⁷ Az Albert-tó térségben eredő 1210 km hosszú Uele – vízgyűjtő területe 135 400 km² –, illetve a 710 km hosszú Mbomou folyó, amelynek forrásvidéke a délsudáni, közép-afrikai-kongói hármashatár közelében található, vízgyűjtője 166 150 km².

<http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/t0473e02.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-28)

<http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/t0473e03.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-28)

http://www.inbo-news.org/IMG/pdf/AWRB_Source_Book-2.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-28)

zama a főváros térségében május-december között 11 000-14 000 m³/s, míg február-április között csupán 800-1000 m³/s.⁶⁸

Az Ubangi mellékfolyójaként értelmezett Mbomou-ba az Uele-vel történő összefolyás előtti folyószakaszon keletről nyugati irányba haladva a Mbokou, az Ouara, a Chinko és a Mbari torkollik. A szintén az északi Azande-küszöb peremvidékéről – ún. vízesés-vonalat kirajzolva – leereszkedő Kotto és az Ouaka⁶⁹ folyók azonban már az Ubangi-ba ömlenek,⁷⁰ amely Bangui-nál – ahol zúgók alakultak ki – folyásirányt változtatva⁷¹ nyugat-keleti irányú vízfolyásokkal egyesül (Pama, Lésse, Lobaye). A jelentős méretű vízgyűjtő terület édesvízi ökoszisztémája átmenetet jelent a kongói és a nilo-szudáni faunarendszerek között.⁷²

Az Ubangi-Mbomou-rendszerrel kapcsolatban már az 1960-as években felmerült a Csád-tó és a Kongó-folyam vízgyűjtőinek összekapcsolása, amelyhez hasonló projekt több alkalommal szóba került, és a Csád-medence Bizottság (LCBC)⁷³ támogatását is élvezte. A cél az volt, hogy Kongó vízgyűjtő északi peremvidékének vízfolyásait a vízvásztón keresztül – a Kottó-völgyön át – átvezessék a Chari folyóba, hogy fenntartsák, sőt kiterjesszék a társadalmi-gazdasági aktivitás geográfiai horizontját a Csád-medencében és megállítsák a tó regresszióját. A percepció geopolitikai haszonélvezője a Közép-afrikai Köztársaság lehetne, hiszen politikai territóriumuk rendkívül nagy jelentőségű tengelyként kapcsolná össze a két vízgyűjtőt, így kedvezőtlen földrajzi helyzete (landlocked) nagymértékben javulna.⁷⁴

-
- 68 <http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/t0473e03.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-28)
http://www.inbo-news.org/IMG/pdf/AWRB_Source_Book-2.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-28)
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/612233/Ubangi-River> (Letöltés ideje: 2014-07-28)
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 17-25. (Letöltés ideje: 2014-07-8)
- 69 http://cmsdata.iucn.org/downloads/chapter_3_fishes.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-28)
Atkins, C. (2012): African Lakes and Rivers. AuthorHouse, Bloomington p. 41.
- 70 http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp.32–35.
- 70 Gertig B. /szerk./ (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest p. 149., 151.
- 71 Czaya, E. (1988): A Föld folyói. Gondolat Kiadó, Budapest p. 113.
- 71 Az addig alapvetően kelet-nyugati irányú természetes vízfolyás a Bangui előtti folyószakasz hatalmas kanyarulata után déli irányban halad tovább a Kongó felé.
- 72 <http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/T0473E02.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-28)
<http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/t0473e03.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-28)
http://www.inbo-news.org/IMG/pdf/AWRB_Source_Book-2.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-28)
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/612233/Ubangi-River> (Letöltés ideje: 2014-07-28)
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 17–25. (Letöltés ideje: 2014-07-8)
http://www.feow.org/ecoregions/details/sudanic_congo_oubangi (Letöltés ideje: 2014-07-28)
http://cmsdata.iucn.org/downloads/chapter_3_fishes.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-28)
Atkins, C. (2012): African Lakes and Rivers. AuthorHouse, Bloomington p. 41.
- 73 A szervezettel 1964. május 22-én négy állam – Csád, Kamerun, Niger, Nigéria – alakította meg, amelyhez 1996. október 31-én csatlakozott a Közép-afrikai Köztársaság, majd 2008-ban Líbia is tagállammá vált. A Bizottság székhelye N'Djamena. A cél a Csád-tó vízkészletének és a lokális ökoszisztéma fenntartása és megőrzése, a regionális integráció keretében a biztonság erősítése.
<http://www.cbtl.org/en/lake-chad-basin-commission-0> (Letöltés ideje: 2014-08-06)
- 74 <http://www.ajol.info/index.php/afrev/article/download/91435/80922> (Letöltés ideje: 2014-08-06)
http://www.larouchepub.com/eiw/public/2009/2009_10-19/2009_10-19/2009-17/pdf/45-55_3617.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-06)

Az Ubangi legjelentősebb mellékfolyója a Mbomou (Bomu), amelynek forrásvidéke a Kongói Demokratikus Köztársaság (DRC) területén található. Politikai földrajzi jelentősége abban áll, hogy nemzetközi politikai választóvonalat alkot Kongó (DRC) és a Közép-afrikai Köztársaság (CAR) között. A Mbomou kelet-nyugat irányba haladva egyesül a délkeletről érkező Uele folyóval. A természetes vízfolyás 710 km hosszú, forrása és végpontja közötti szintkülönbség mintegy 300 m, átlagos vízhozama 1350 m³/s. Mellékfolyói – a Mbokou,⁷⁵ az Ouara,⁷⁶ a Chinko⁷⁷ és a Mbari⁷⁸ – az államtér ritkán lakott keleti területének meghatározó természetes, észak-déli irányú közlekedési útvonalaikat alkotják.⁷⁹

Az Ubangi fontos mellékfolyójának számít a Kotto, amelynek forrásvidéke a közép-afrikai régió északi részén, a szudáni-közép-afrikai-dél-szudáni határ közelében emelkedő Mt. Ngaya⁸⁰ térségében található, mintegy 1190 m tengerszint feletti magasságban. A körülbelül 730 km hosszú, zuhatagos Kotto a Kongó vízgyűjtő területének legészakabbi mellékfolyója, amely természetes választóvonalat képez a Tondou- (Tondou Massif), valamint a magasabb Bongo-hegység (Bongo Massif-Massif des Bongo) között. A folyó vízgyűjtő területe 78 400 km², torkolatnál mért átlagos vízhozama 136-928 m³/s között ingadozik, amelynek értéke a száraz évszakban (április) a legalacsonyabb – átlagosan 151,3 m³/s –, az esős évszak maximuma (október) idején akár az 1200-1500 m³/s-t is elérheti (átlagértéke 1015,6 m³/s).⁸¹

- 75 http://ramsar.wetlands.org/Portals/15/CENTRAL_AFRICA_REPUBLIC.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-06)
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf p. 25. (Letöltés ideje: 2014-07-28)
- 76 <http://cf.geoview.info/ouara,122523251w> (Letöltés ideje: 2014-07-28)
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 26–27. (Letöltés ideje: 2014-07-28)
- 77 Kalck, P. (2005): Historical Dictionary of the Central African Republic. 3rd edition Scarecrow Press INC., Lanham p. 42.
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 27-28. (Letöltés ideje: 2014-07-28)
- 78 <http://cd.geoview.info/mbari,122183277w> (Letöltés ideje: 2014-08-06)
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf p. 29. (Letöltés ideje: 2014-07-28)
- 79 Egyes források szerint hossza a csaknem 1000 km (996 km) hosszú vízfolyás esése a forrás és a torkolat között 330 m, a hármashatár és Kemba között ez az érték 284 m.
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 25–29. (Letöltés ideje: 2014-07-28)
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/72630/Bomu-River> (Letöltés ideje: 2014-07-28)
<http://www.nationsencyclopedia.com/geography/Afghanistan-to-Comoros/Central-African-Republic.html> (Letöltés ideje: 2014-08-06)
Paepe, R. – Fairbridge, Rh.W. – Jelgersma, S. /eds./ (1990): Greenhouse Effect, Sea Level and Drought. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Norwell p. 529.
Brooks, E.G.E. – Allen, D.J. – Darwall, W.R.T. (2011): The Status and Distribution of Freshwater Biodiversity in Central Africa. IUCN, Cambridge, Gland p. 36.
- 80 A második legmagasabb földrajzi pont (1312 m) a Közép-afrikai Köztársaság területén.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/596584/Mount-Ngaya> (Letöltés ideje: 2014-08-06)
<http://peakery.com/ngaya-central-african-republic/> (Letöltés ideje: 2014-08-06)
- 81 A folyó hosszával kapcsolatban eltérő adatok léteznek: 640 km, 882 km.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/322911/Kotto-River> (Letöltés ideje: 2014-07-28)
http://ramsar.wetlands.org/Portals/15/CENTRAL_AFRICA_REPUBLIC.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-21)
<http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/t0473e02.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-28)
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 30–31. (Letöltés ideje: 2014-07-28)
http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1145 (Letöltés ideje: 2014-08-06)
Hughes, R.H. – Hughes, J.S. – Bernacsek, G.M. (1992): A Directory of African Wetlands IUCN-UNEP-WCMC Gland, Cambridge p. 449.

A szintén meghatározó – többek között hajózási szempontból jelentős – északnyugat-délkeleti, majd nyugat-keleti irányú Lobaye forrásvidéke az államtér északnyugati részén, Bouar⁸² település közelében található mintegy 1000 m tengerszint feletti magasságban. A 31 000 km² vízgyűjtő területtel rendelkező folyó 538 km hosszú, a forrás és a torkolat közötti szintkülönbség 670 m. A vízfolyás átlagos vízhozama a száraz évszakban (március) 255,2 m³/s, az esős évszak októberi maximuma idején 510,75 m³/s, ami a folyó vízjárásnak viszonylag csekély ingadozására utal.⁸³

A közép-afrikai államtér nyugati részének főfolyója a Sangha, mellékfolyóival alkotott vízgyűjtő területe jelöli ki a Kongó-medence északnyugati peremvidékét.⁸⁴ A Sangha folyó a Mambéré, valamint a Kadei összefolyásával jön létre Nola településénél.⁸⁵

Az 552 km hosszú Kadei a Sangha jelentősebb mellékága, amelynek forrásvidéke Kamerun keleti térségében (Adamaoua-fennsík/küszöb), mintegy 1000 m-es tengerszint feletti magasságban található. A 41 000 km² vízgyűjtőterülettel rendelkező folyó esése a forrás és Nola település között 620 m, átlagos vízhozama 440 m³/s.⁸⁶ A közép-afrikai államtérben a többé-kevésbé nyugat-keleti irányú Kadei folyásirányváltásra kényszerülve északnyugat-délkeleti irányban folytatja útját a Mambéré-vel való egyesülésig.⁸⁷ A Sangha kisebbik mellékága a Mambéré, az államtér északnyugati részén, a kameruni határ közelében ered. A forrásvidék Koundé⁸⁸ településtől északra, mintegy 1120 m tengerszint feletti magasságban helyezkedik el. A délkeleti-déli irányú természetes vízi út hossza 448 km, vízgyűjtő területe 27 900 km² – Carnot-nál⁸⁹ 18 700 km², ahol az átlagos vízhozam 180 m³/s –, a forrás és a torkolat szintkülönbsége 740 m.⁹⁰

82 Az 55 031 fős település 1047 m tengerszint feletti magasságban fekszik a fővárostól mintegy 374 km-re (habár más adatok is léteznek).

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Bouar&p=55031> (Letöltés ideje: 2014-08-07)

83 http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 39–40. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1239 (Letöltés ideje: 2014-08-06)

<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1749050.html> (Letöltés ideje: 2014-08-06)

84 Shatin, M. (2002): Hydrology and Water Resources of Africa. 1. kötet Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, Norwell p. 339.

85 Az 53 270 fős település Bangui-tól 294 km-re délnyugatra, 443 m tengerszint feletti magasságban helyezkedik el.

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Nola&p=53270> (Letöltés ideje: 2014-08-08)

86 Kamerun területén, Pana állomásnál mért adatok szerint a vízhozam abszolút minimumértéke 44, m³/s maximuma 800 m³/s, míg az átlagos érték 239,561 m³/s.

http://folk.ntnu.no/jjunju/Christer/Jjunju/Angola_hydrology_CD/Nhangué%20Final%20CDRom/Flow%20records%20observed/flow%20data%20from%20GDRC/1348152.txt (Letöltés ideje: 2014-08-08)

87 http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 41–43. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

Hughes, R.H. – Hughes J.S. – Bernacsek, G.M. (1992): A Directory of African Wetlands IUCN-UNEP-WCMC Gland, Cambridge pp. 455–456.

88 Az 503 m-rel a tengerszintje felett fekvő, 83 761 fős város 308 km-re a fővárostól északnyugatra helyezkedik el.

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Carnot&p=83761> (Letöltés ideje: 2014-08-08)

89 <http://www.feow.org/ecoregions/details/sangha> (Letöltés ideje: 2014-08-08)

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 43–44. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

90 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/522369/Sangha-River> (Letöltés ideje: 2014-07-28)

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 45–47. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

<http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/t0473e02.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-23)

<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1748500.html> (Letöltés ideje: 2014-07-23)

http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=2242 (Letöltés ideje: 2014-07-23)

A Sangha folyó Nola-tól délkeleti irányú természetes határvonalat alkot Kamerun és a Közép-afrikai Köztársaság között és jelentős közlekedés földrajzi szerepet tölt be a Kongó egyik északi mellékfolyójaként. A Mambéré és a Kadei összefolyásánál átlagos vízhozama 720 m³/s. Vízigyűjtőterülete Salo-nál 68 400 km², átlagos vízhozama a száraz évszak idején (március) 414,32 m³/s, az esős évszak (október) átlaga 1818,7 m³/s. Forrásvidéke – az alkotó mellékágak miatt – a Karre-hegységben található, így hossza meghaladja az 1000 km-t (1272 km), teljes vízigyűjtőterülete pedig a 158 350 km²-t. A folyó esése a teljes hosszán eléri a 715 m-t, torkolatánál a vízhozam 700-4300 m³/s között ingadozik.⁹¹

A Csád-medence

Ország	Terület (km ²)	Az államter medencéhez tartozó területe (km ²)	A medencéhez tartozó terület aránya az üledékgyűjtőhöz (%)	A medencéhez tartozó terület aránya az államterhez (%)	Átlagos éves csapadék a medencéhez tartozó területen (mm)		
					min.	max.	átlag
Nigéria	923 770	179 282	7,5	19,4	285	1330	670
Niger	1 267 000	691 473	29,0	54,6	0	635	105
Algéria	2 381 740	93 451	3,9	3,9	0	135	20
Szudán ⁹²	1 861 484	101 048	4,2	5,4	70	1155	585
Közép-afrikai Köztársaság	622 980	219 410	9,2	35,2	760	1535	1215
Csád	1 284 000	1 046 196	43,9	81,5	0	1350	400
Kamerun	475 440	50 775	2,1	10,7	365	1590	1010
Csád-medence		2 381 635	100,0		0	1590	415

Forrás: <http://www.fao.org/docrep/w4347e/w4347e0j.htm>

A lefolyástalan Csád-medence a közép-afrikai államter északi folyóinak természetes természetes vízigyűjtő – hagyományosan jelentős szerepet töltött be a transz-szaharai kereskedelmi hálózat rendszerében – tradicionális történelmi és kulturális jelen-

91 A közép-afrikai politikai ellenőrzés alá tartozó terület adatai a különböző forrásokban eltérnek (216 000, 218 000, illetve 219 410 km²).

http://www.inbo-news.org/IMG/pdf/AWRB_Source_Book-2.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-28)

<http://www.cblt.org/en/geography> (Letöltés ideje: 2014-08-09)

http://afrwg.icidonline.org/save_lakehad.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-10)

<http://www.fao.org/docrep/w4347e/w4347e0j.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-09)

http://www.editoria.u-tokyo.ac.jp/projects/AfWCCI/Nairobi/pdf/Basin_Baground_Documents.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-09)

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf p. 16. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

92 Szudán a szervezet tagja maradt a dél-szudáni referendumot követően is, de területei adatai változtak! <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/su.html> (Letöltés ideje: 2014-08-10)

tősséggel bír. A medence az afrikai kontinens területének 8,05%-a, délen az Azande-küszöb határolja. A vízválasztó nyugati peremvonalát az Adamaoua-fennsík, keleten a Bongo-hegység rajzolja ki, területének 9,15%-a tartozik Bangui fennhatósága alá, amely a közép-afrikai politikai tér 35,2%-t jelenti.⁹³ A Közép-afrikai Köztársaságból érkező természetes vízi útvonalak – Chari, Logone – gazdasági, közlekedési, illetve geopolitikai jelentőségét igazolja, hogy a két folyó biztosítja a medence vízellátásának 80-95%-át.⁹⁴

Az államtér északi részének főfolyója a Chari valamint a vele valójában egy vízrajzi rendszert alkotó Logone, amelyek számos más mellékfolyó vizét, hordalékát gyűjtik össze és szállítják a lefolyástalan Csád-medencébe. Mindkét folyó forrásvidéke – közép-afrikai és kameruni területek – csapadékosabb, az egyszakaszos esők övében található, és mindkettőt hasonló jellemzőkkel bíró mellékfolyók táplálják.⁹⁵ A Chari mintegy 1200 km hosszú, vízgyűjtő területe mintegy 600 000 km², átlagos vízhozama a száraz évszakban (április) 146,92 m³/s, a csapadékos időszakban (október) 2408,69 m³/s.⁹⁶ A folyó a Csád-medence déli részének meghatározó természetes vízi útja, amely áthalad a Szahel-övezeten és a térség felszíni vizeit a felszázaz üledékgyűjtőbe vezeti.⁹⁷

A politikai földrajzi és gazdasági jelentőségű Chari valójában a dél-északi irányú Bamingui – amelybe a szintén délről észak felé folyó Gribingui táplál – és a keletről érkező Bangaram összefolyásával alakul ki. Ezt követően a folyó a 359 és 356 m tengerszint feletti magasságú földrajzi pontok közötti rövid – kb. 30-35 km hosszú – folyószakaszon délkelet-északnyugati irányú politikai választóvonalat képez a csádi, illetve a közép-afrikai államterek között.⁹⁸

-
- 93 <http://www.fao.org/docrep/w4347e/w4347e0j.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-10)
http://www.feow.org/ecoregions/details/lake_chad (Letöltés ideje: 2014-08-10)
http://www.editoria.u-tokyo.ac.jp/projects/AfWCCI/Nairobi/pdf/Basin_Baground_Documents.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-09)
- 94 <http://www.fao.org/docrep/w4347e/w4347e0j.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-10)
http://www.feow.org/ecoregions/details/lake_chad (Letöltés ideje: 2014-08-10)
http://www.editoria.u-tokyo.ac.jp/projects/AfWCCI/Nairobi/pdf/Basin_Baground_Documents.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-09)
- 95 A Chari forrásvidéke Ndélé település közelében található. Az 587 m-es tengerszint feletti magasságban elhelyezkedő településnek 11.941 lakosa van, és a fővárostól 504 km-re északkeletre fekszik.
<http://countrystudies.us/chad/15.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-10)
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Ndele&p=11941> (Letöltés ideje: 2014-08-12)
 Penn, J.R. (2001): Rivers of the World: A Social, Geographical, and Environmental Sourcebook. ABC CLIO Inc., Santa Barbara p. 37.
- 96 A vízhozam értékei Bousso (Csád) állomáson mért adatok alapján megadva. Megjegyzendő, hogy a folyó hosszára és vízgyűjtőjére vonatkozóan a forrásokban több adat létezik.
http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=407 (Letöltés ideje: 2014-08-11)
<http://www.eosnap.com/climate-change/vegetation-index-around-the-chari-river-in-chad-and-the-central-african-republic/#sthash.yOy8MDj.dpuf> (Letöltés ideje: 2014-08-11)
<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1537100.html> (Letöltés ideje: 2014-08-11)
 Czaya, E. (1988): A Föld folyói. Gondolat Kiadó, Budapest p. 48.
- 97 <http://countrystudies.us/chad/15.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-10)
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/106461/Chari-River> (Letöltés ideje: 2014-08-10)
http://ramsar.wetlands.org/Portals/15/CENTRAL_AFRICA_REPUBLIC.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-10)
<http://www.fao.org/docrep/w4347e/w4347e0j.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-10)
- 98 <http://www.nationsonline.org/oneworld/map/central-african-republic-political-map.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-11)
http://www.lib.utexas.edu/maps/jog/chad/nc-34-13-moussafoyo-chad-central_african_republic.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-11)

Politikai földrajzi jelentőséggel bír jobboldali mellékfolyója a Bahr Aouk, amely mellékágával – Bahr Nzili – természetes, északkelet-délnyugati irányú határvonalat alkot Csád és a Közép-afrikai Köztársaság között. A folyó vízgyűjtő területe 96 000 km², hosszát illetően a forrásokban több adat is olvasható (924, 869, illetve 620 km), míg májusi vízhozama Golongoso-nál 4,89 m³/s, novemberben 95,74 m³/s.⁹⁹

A Chari legjelentősebb baloldali mellékfolyója az államter nyugati részén található Karre-hegységben eredő Ouham (Bahr Sara), amely kb. 800 km hosszú természetes vízi útja Sarh¹⁰⁰ településnél ömlik a főfolyóba. Vízgyűjtője Batangafo-nál¹⁰¹ 44 700 km², átlagos vízhozama 311 m³/s. A száraz évszak vízhozam-minimuma – április hónapban – 65,08, az esős évszakban (szeptember) 925,09 m³/s, az abszolút minimum értéke 5 m³/s, az abszolút maximum 1400 m³/s.¹⁰² Mellékfolyója az északkeleti irányú Nana Barya, amely mintegy 80 km-es folyószakaszon északkelet-délnyugati irányú politikai választóvonalat alkot Csád és a Közép-afrikai Köztársaság között, és Silambi-nál torkollik az Ouham-ba.¹⁰³

A Chari legfontosabb mellékfolyója a vele közös vízrendszert alkotó Logone, amely a csádi államter központi térszervező funkcióit ellátó településénél, N'Djamena-nál¹⁰⁴ ömlik a Chari-ba. A két folyó közötti, az esős évszakban gyakran elárasztott területet gyakran Csád Mezopotámiájaként említik, ahol a Logone a Tuburi-mocsarak területén bifurkál.¹⁰⁵ Ez hosszabb távon folyásirány-változást eredményezhet a Niger

99 http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 49–52. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

<http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/T0473E02.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-23)

http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=256&filenum=1536 (Letöltés ideje: 2014-07-23)

<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1737700.html> (Letöltés ideje: 2014-07-23)

100 A Csád déli részén, 342 m tengerszint feletti magasságban elhelyezkedő, 102 528 fős település N'Djamena-tól 489 km-re északnyugatra található.

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Sarh&p=102528> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

101 A mintegy húszezres (19 810 fő) kisváros Bangui-tól 328 km-re északra, 393 m tengerszint feletti magasságban fekszik.

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Batangafo&p=19810> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

102 Forrása a tengerszint felett kb. 1220 m magasságban, Bouar-tól északnyugatra található.

<http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/T0473E02.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-11)

http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1791 (Letöltés ideje: 2014-08-11)

<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1737210.html> (Letöltés ideje: 2014-08-11)

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 55–60. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

103 A forrása a közép-afrikai politikai terület nyugati részén, Bozoum-tól – 36 548 fős település, a fővárostól 326 km-re északnyugatra, 715 m-es magasságban fekszik – északnyugatra, a 1113 (1079) m magas Monts Karé térségében található. A folyó mintegy 360 km hosszú, a forrás és a torkolat közötti szintkülönbség 610 m, átlagos vízhozama 375 m³/s.

http://ramsar.wetlands.org/Portals/15/CENTRAL_AFRICA_REPUBLIC.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-21)

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Bozoum&p=36548> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

[http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_\(general\)/_kare_monts/](http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_(general)/_kare_monts/) (Letöltés ideje: 2014-08-12)

<https://www.sheltercluster.org/Africa/CentralAfricanRepublic/Documents/Map%20Markounda%20area.pdf> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 59–60. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

104 1900-ban, a francia gyarmatosítók által alapított település (Fort lamy), amely a politikai terület délnyugati határvídekén helyezkedik el. Népessége 2014-ben 721 081 fő volt.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/407350/NDjamena> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

<http://worldpopulationreview.com/countries/chad-population/major-cities-in-chad/> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

105 Jelentése: kettéágazás. A földrajztudomány akkor használja a fogalmat, ha egy folyó két eltérő vízrendszerbe torkollik.

<http://idegen-szavak.hu/bifurk%C3%A1ci%C3%B3>

Borsy Z. /szerk./ (1998): Általános természetföldrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest p. 164.

irányába, amely súlyos ökológiai katasztrófát és biztonságpolitikai kihívást okozhat a Szahel-övezetben.¹⁰⁶

A folyó nyugati ága (Logone occidental) az államtér északnyugati határvonalát rövid szakaszon alkotó Mbéré¹⁰⁷ és a keletebbi, dél-északi irányú Lim,¹⁰⁸ illetve a kameruni Vina folyók összefolyásával alakul ki. A Moundou-ig¹⁰⁹ 410 km hosszú folyóág (Mbéré-Logone occidental) vízgyűjtő területe 33 970 km², átlagos vízhozama 367 m³/s a száraz időszakban, (március: 32,97); az esős évszakban, (szeptember: 1321,43 m³/s).¹¹⁰

A folyó keleti ágának (Logone oriental) legfőbb forrása a Pendé,¹¹¹ a Pendé-Logone oriental vízgyűjtője Doba¹¹² településnél 14 300 km², vízhozama ingadozó: áprilisban (száraz időszak) 5,14, szeptemberben (esős évszak) 554,6 m³/s. A folyó átlagos vízhozama 128 m³/s, de az abszolút minimum- és maximumértékek meglehetősen szélsőséges értékek között mozognak: 0, illetve 928 m³/s.¹¹³

A folyó két ága – az 542 km hosszú Pendé-Logone oriental, illetve a 493 km-es Mbéré-Logone occidental¹¹⁴ – a Csád területén fekvő Lai¹¹⁵ településtől mintegy

106 Penn, J.R. (2001): Rivers of the World: A Social, Geographical, and Environmental Sourcebook. ABC CLIO Inc., Santa Barbara p. 37.

Czaya, E. (1988): A Föld folyói. Gondolat Kiadó, Budapest p. 25, 147.

107 Adamaoua-fennsíkon kb. 1120 m magasságban eredő Mbéré átlagos vízhozama 114 m³/s. A mintegy 250 km hosszú folyó forrása és torkolata közötti szintkülönbség 630 m.

<http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/ibs107.pdf> (Letöltés ideje: 2014-07-14)

<http://www.ceepa.co.za/docs/CDPNo33.pdf>

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf p. 60–63. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

108 A folyó a Közép-afrikai Köztársaság nyugati részén ered, forrása kb. 1240 m tengerszint feletti magasságban található. A forrástól a torkolatig 800 m a folyó esése, amelynek átlagos vízhozama 72 m³/s.

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf p. 60., 62. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

109 A 135 167 fős csádi település 414 m tengerszint feletti magasságban, N'Djamena-tól 410 km-re északra helyezkedik el.

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Moundou&p=135167> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

http://www.worldcities.us/distance_from_NDjamena_to_Moundou/ (Letöltés ideje: 2014-08-12)

110 A folyó vízhozamának ingadozása jelentős: az abszolút minimum értéke 9 m³/s, az abszolút maximum 2036 m³/s.

http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1244 (Letöltés ideje: 2014-08-12)

<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1537180.html> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf p. 60. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

111 A 436 km hosszú folyó forrásvidéke 1200 m-es magasságban található Bocaranga-tól – 14 002 fős település 1223 m magasságban, amely Bangui-tól 436 km-re északnyugatra – délre, a Karré-hegységben található.

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Bocaranga&p=14002> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf p. 61. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/346454/Logone-River> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

112 A 24 336 fős település 398 m tengerszint feletti magasságban, N'Djamena-tól 433 km-re délkeletre fekszik.

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Doba&p=24336> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

http://www.worldcities.us/distance_from_NDjamena_to_Doba/ (Letöltés ideje: 2014-08-12)

113 A 24 336 fős település 398 m tengerszint feletti magasságban, N'Djamena-tól 433 km-re délkeletre fekszik.

<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1537250.html> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1907 (Letöltés ideje: 2014-08-12)

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf pp. 60–62. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

114 http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf p. 66. (Letöltés ideje: 2014-07-21)

115 A tenger szintje felett 362 m-re elhelyezkedő, mintegy húszezer (19.382 fő) lakosú kisváros N'Djamena-tól 332 km-re délkeletre.

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Lai&p=19382> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

http://www.worldcities.us/distance_from_NDjamena_to_Lai/ (Letöltés ideje: 2014-08-12)

45 km-re dél-délkeletre történő egyesülésével alakul ki a Logone,¹¹⁶ amely északnyugati irányban 390 km-t haladva a csádi fővároshoz ömlik a Chari folyóba.¹¹⁷

A természetes közlekedési útvonalakat kínáló folyóvizek mellett a közép-afrikai államtér állóvizekben nem túlzottan gazdag. A nagyobb folyók árterében természetesen kialakulnak kisebb méretű időszakos – a száraz évszakban kiszáradó – tavak, amelyeknek száma egyes források szerint meghaladja a tízet.¹¹⁸

A vízválasztó központi fennsík mentén található néhány kisebb tó. Az északkeleti országgrészben fekszik a legnagyobb közép-afrikai állóvíz, a Mamoun. A közepes méretű tómedence 430 méterrel a tengerszint felett helyezkedik el, hossza 14, szélessége kb. 4 km, amelyet a Bahr Kameur folyó táplál. Habár a források nem időszakos tóként tüntetik fel, a száraz évszakban néha kiszárad.¹¹⁹

Éghajlat

A Közép-afrikai Köztársaság az afrikai kontinens középső területén található, amelynek mintegy 95%-a a trópusi övben helyezkedik el. A nyugat-keleti irányban 7500, észak-déli irányban kb. 8000 km kiterjedésű földrész éghajlati rendszere a meleg, nedves holocén klíma-optimumát követő időszakban alakult ki.¹²⁰

A pleisztocén eljegesedés utolsó fázisától Afrika éghajlati rendszerében többé-kevésbé kimutathatók egy legalább 150 000 éves hideg/száraz glaciális – meleg/nedves interglaciális ciklus. Ennek megfelelően az esőerdő, a sivatag, a növénytakaságok ha-

116 Bongor – a N'Djamena-tól 207 km-re délkeletre fekvő 27 770 fős település, tengerszint feletti magassága 319 m – mellett a folyó vízgyűjtő területe eléri a 73 700 km²-t, vízhozama a száraz évszakban (március) 49,85, a csapadékos időszakban (szeptember) 1635,73 m³/s. Az átlagos vízhozam 492 m³/s (az abszolút minimum 16, a maximumérték 2420 m³/s).

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Bongor&p=27770> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1242 (Letöltés ideje: 2014-08-12)

<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1537150.html> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

117 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/346454/Logone-River> (Letöltés ideje: 2014-08-11)

118 <http://www.nationsencyclopedia.com/geography/Afghanistan-to-Comoros/Central-African-Republic.html> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

<http://www.satelliteviews.net/cgi-bin/w.cgi/?c=ct&DG=LKI> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

119 http://ramsar.wetlands.org/Portals/15/CENTRAL_AFRICA_REPUBLIC.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-12)

<http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/T0473E02.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-12)

120 A jégkorszakot követő felmelegedést kb. 12 900-11 500 között megszakító felső-Dryas után bekövetkezett általános hőmérséklet-növekedés maximuma i.e. 8500-3500 között volt, amikor földi átlaghőmérséklet mintegy 1-3°C-kal lehetett magasabb, mint napjainkban. A holocén időszak egészét jellemző éghajlati stabilitás jelentős mértékben hozzájárult az emberi civilizációk kialakulásához és fejlődéséhez. Ebben az időszakban a tengeri jég határa 1000 km-rel északabbra húzódott, mint napjainkban. A világóceán hőmérséklete egyes feltételezések szerint 5 °C-kal is magasabb lehetett. Ezzel szoros ciklikus összefüggést mutat a Szahara zonális sivatagának paleoklimatológiája: az i.e. 9500-8200 közötti nedves időszakot egy 200 éves enyhén száraz követte. Az i.e. 8000 utáni csapadékosabb periódusra egy mérsékelt száraz következett (i.e. 7000-5700). I.e. 5700-4000 között nedves korszak, majd egy i.e. 3800-ig rendkívül szárazság jellemezte a Szahara térségét. A következő három évszázadban a jelenleginél kissé csapadékosabb volt az éghajlat, amelyet egy máig tartó száraz periódus követett.

http://www.met.hu/eghajlat/fold_eghajlata/foldtorteneti_korok_eghajlata/ (Letöltés ideje: 2014-08-15)

<http://www.ncdc.noaa.gov/paleo/abrupt/data4.html> (Letöltés ideje: 2014-08-15)

<http://www.dandebat.dk/eng-klima7.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-15)

<http://www.atmo.arizona.edu/students/courselinks/fall12/atmo336/lectures/sec5/holocene.html> (Letöltés ideje: 2014-08-15)

<http://www.esd.ornl.gov/projects/qen/nercAFRICA.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-15)

Tóth J. /főszerk./ (2010): Világföldrajz. Afrika (Gábris Gy.) Akadémiai Kiadó, Budapest p. 1255.

Péczely Gy. (1984): A Föld éghajlata. Tankönyvkiadó, Budapest p. 399.

tárai, hőmérsékleti és csapadékviszonyai folyamatosan változtak. A jégkorszaki maximum időszakában a közép-afrikai (Kongó-medence) esőerdők határvonala jelentősen visszahúzódott, a hideg, szárazabb éghajlat elősegítette a fás-füves szavanna térnyerését, a folyók vízhozama, a hőmérséklet – mértéke vitatott¹²¹ –, a csapadék mennyisége jelentősen csökkent. A melegebb interglaciális időszakokban, illetve a holocén klíma-optimum idején a folyamat megfordult.¹²²

Az i.e. 8500-3500 közötti paleoklimatológiai/földtörténeti időszakban a monszun északabbra tolódott, erősebbé vált, amelynek hatására a Szahara területén a sivatagi élőhelyek visszaszorultak, a trópusi füves pusztá (steppe) vált uralkodóvá, a Szahel-övezet beltengere, a Csád-tó felszíne pedig meghaladta a 400 000 km²-t.¹²³ Mintegy 5500 évvel ezelőtt azonban az intenzívebbé váló passzátszelek hatására a csapadék mennyisége dinamikusan csökkent, megkezdődött a térség kiszáradása. Ebben az időszakban kezdődött meg a közép-afrikai trópusi esőerdők területének zsugorodása, a korábban egységes felszínborítású flóratartomány töredezettebbé vált, amely kedvezett a lokális migrációs folyamatoknak.¹²⁴

Az afrikai kontinens területén napjainkra viszonylag szabályos klímaövezetek alakultak ki, amelyeket általában csapadék mennyiségének az Egyenlítőtől északi és déli irányban fokozatos csökkenése jellemez.¹²⁵

A vizsgált közép-afrikai terület az északi és déli légköri, anticiklonális hatások határvonalán helyezkedik el: a Szahara térségében az ún. líbiai, valamint az Atlanti-óceán déli térségében a Szent Ilona szigete felett kialakuló anticiklonok befolyásolják az éghajlatot. A passzátszelek összeáramlásánál kialakuló feláramlási zóna szakaszossá teszi a csapadék területi és időbeli eloszlását. A nyári időszak csapadékát

- 121 Egyesek a lehűlés mértékét akár 6-8 °C-ra becsülik, más percepció szerint azonban 1-2 °C-os volt az Egyenlítő térségében. [ftp://linux-server.ims.metu.edu.tr/pub/iklim/ecoclimate/science/sel176001138.pdf](http://linux-server.ims.metu.edu.tr/pub/iklim/ecoclimate/science/sel176001138.pdf) (Letöltés ideje: 2014-08-16)
Hamilton, A.C. – Taylor, D. (1992): History of Climate and Forests in Tropical Africa During the Last 8 Million Years. in: .Myers, N. /ed./ (1992): Tropical Forests and Climate. Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, Norwell pp. 65–75.
Runge, J. Of Desert and Forests: Insights into Central African Paleoenvironments since the Last Glacial Maximum. in: Runge, J. /ed./ (2008): Dynamics of Forest Ecosystems in Central Africa During the Holocene: Past-Present-Future. Taylor & Francis Group, London, Leiden pp. 21–22.
- 122 <http://www.esd.ornl.gov/projects/qen/nercAFRICA.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-15)
Runge, J. (2008): Of Desert and Forests: Insights into Central African Paleoenvironments since the Last Glacial Maximum. in: Runge, J. /ed./ (2008): Dynamics of Forest Ecosystems in Central Africa During the Holocene: Past-Present-Future. Taylor & Francis Group, London, Leiden pp. 15–22.
- 123 A tó felszíne története során többször változott: a Csád-medence Bizottság adatai szerint i.e. 50 000-ben a tó vízfelszíne 2 millió km² volt, amely i.e. 20 000-re a glaciális maximum idején a szárazság miatt kiszáradt. I.e. 4000-re a kb. 65 m mély tó felszíne elérte az 1 millió km²-t, amelynek medencéje a saharai deszikkációs folyamatok eredményeként i.e. 2000-re homokkal töltődött fel. 1908-ban két kis tómedence létezett, 1963-ban felszíne 23-25 000 km², amely 2008-ra 2 500 km²-re zsugorodott.
<http://www.cblt.org/en/history-lake-chad-basin> (Letöltés ideje: 2014-08-15)
<http://www.dandebate.dk/eng-klíma7.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-15)
<http://www.atmo.arizona.edu/students/courselinks/fall12/atmo336/lectures/sec5/holocene.html> (Letöltés ideje: 2014-08-15)
- 124 <http://www.ncdc.noaa.gov/paleo/abrupt/data6.html> (Letöltés ideje: 2014-08-15)
http://www.grida.no/climate/ipcc_tar/wg2/pdf/wg2TARchap10.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-15)
Runge, J. (2008): Of Desert and Forests: Insights into Central African Paleoenvironments since the Last Glacial Maximum. in: Runge, J. /ed./ (2008): Dynamics of Forest Ecosystems in Central Africa During the Holocene: Past-Present-Future. Taylor & Francis Group, London, Leiden p. 22.
- 125 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/7924/Africa/37158/Climatic-regions> (Letöltés ideje: 2014-08-14)
Tóth J. /főszerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 1255.
Péczely Gy. (1984): A Föld éghajlata. Tankönyvkiadó, Budapest p. 399.

a földrajzi Egyenlítőt átlépő délkeleti passzát biztosítja. Az északi félteke délnyugati monszunjaként tengeri eredetű, magas páratartalmú légtömegeket szállít Közép-Afrika térségébe június és szeptember között. A téli száraz évszak időszakában (január-március) az északkeleti irányú sivatagi passzát (Harmattan) az uralkodó a régióban.¹²⁶

A kontinens középpontjában elhelyezkedő államtérben – legészakabbi és legdélebbi pontja: é.sz. 11°0'27", illetve é.sz. 2°13'14", keleti és nyugati végpontja: k.h. 27°27'48", valamint k.h. 14°25'12" – több éghajlati terület is megtalálható (például az esőerdő, a trópusi szavanna, valamint a trópusi száraz szavanna). Az államtér nagyobb része az é.sz. 6-12° között húzódó északi szavannaövhöz tartozik, ahol a legmelegebb hónap átlaghőmérséklete 28-32 °C a leghűvösebb időszakban pedig 22-25 °C, amely értékeket a csapadék, illetve a tengerszint feletti magasság módosít. A döntően az egyszakaszos esők övéhez tartozó régióban a legmagasabb hőmérsékletek az esős évszakot megelőző időszakban regisztrálhatók (március-április), amikor a hőmérséklet maximális értékei meghaladják a 40 °C-ot (akár a 45-48 °C-ot is elérhetik). Az évben egy második hőmérsékleti maximum is tapasztalható a csapadékos időszakot követően (július-augusztus hónapokban), míg a leghűvösebb hónap a január.¹²⁷

Ezen éghajlati övezetben a csapadék átlagos mennyisége 500-1500 mm/év, amely északról délre növekszik.¹²⁸ Döntő hányada – 80-90%-a – május és október között hullik, míg a száraz évszak a november-március közötti időszakra esik, amikor a relatív páratartalom (20-40%) és a felhőborítás értéke a legalacsonyabb (30-40%). A nyári, esős évszak idején a levegő relatív nedvessége eléri a 80-90%-ot, a felhőborítás pedig csaknem teljes.¹²⁹

A közép-afrikai politikai territórium csaknem 1%-a – egészen pontosan 0,6% – trópusi esőerdő éghajlati területhez tartozik, ahol a csapadék éves mennyisége meghaladja az 1500 mm-t, az évi középhőmérséklet meghaladja a 18 °C-t, a hóingás mértéke csekély. Az esős évszak hossza meghaladja a 8-9 hónapot, de az államtér egyes részein a száraz időszak hossza elhanyagolható. Ezen terület az év nagyobb részében – legalább

126 <http://www.eumetrain.org/data/3/36/print.htm> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_6/Idt/25523.pdf pp. 21-23. (Letöltés időpontja: 2014-08-18)

127 <http://www.nationsencyclopedia.com/geography/Afghanistan-to-Comoros/Central-African-Republic.html> (Letöltés ideje: 2014-08-15)

Péczely Gy. (1984): A Föld éghajlata. Tankönyvkiadó, Budapest p. 405.

128 Az északi országrész viszonylag száraz, az éves átlagos csapadékmennyiség mintegy 760 mm, az államtér északkeleti része a szemiárid területhez tartozik. A központi fennsíkon a csapadék maximumértéke 1520 mm/év. A déli és a nyugati területen az átlagos csapadékmennyiség meghaladja az 1780 mm/év értéket.
<http://www.nationsencyclopedia.com/geography/Afghanistan-to-Comoros/Central-African-Republic.html> (Letöltés ideje: 2014-08-15)

129 <http://www.nationsencyclopedia.com/geography/Afghanistan-to-Comoros/Central-African-Republic.html> (Letöltés ideje: 2014-08-15)
Péczely Gy. (1984): A Föld éghajlata. Tankönyvkiadó, Budapest p. 405.

nyolc hónapon keresztül – az ITCZ¹³⁰ hatása alatt áll, amelynek hatására intenzív csapadékos időszak alakul ki (az év legalább 200 napján esik az eső).¹³¹

Az esős évszakra jellemző, hogy a csapadék havi átlagos mennyisége 146,06 mm, míg a legcsapadékosabb időszakban (július-október) 204,83 mm. A száraz időszakban a havi átlagos csapadék mennyisége jelentősen kisebb, mindössze 19,83 mm.¹³²

A vizsgált terület déli részén fekvő Bangui-ban az éves átlagos hőmérsékleti maximum 31,5 °C a minimum pedig 20,4 °C. Az átlaghőmérséklet 25,9 °C, a csapadék éves átlagmennyisége 1510 mm. A legmelegebb időszakban (február-március) a hőmérséklet napi átlaga eléri a 34 °C-t, a csapadék maximuma augusztusban 225 mm.¹³³ A fővárostól keletebbre fekvő trópusi esőerdő-szigetet alkotó Bangassou-ban a csapadék éves átlagmennyisége 1605 mm, amelynek legintenzívebb időszaka az október – a csapadék átlagértéke eléri a 247 mm-t –, míg januárban, a száraz időszakban mennyisége mindössze 15 mm. A térségben mért hőmérséklet éves átlaga 25,5 °C (az éves maximum átlagértéke 31,8, a minimumé pedig 19,3 °C). Az év legmelegebb időszakában (február-március) a napi középérték 35 °C, a leghűvösebb hónap a július és a szeptember.¹³⁴ A nyugatabbi Berbérati térségében az éves átlaghőmérsékleti maximum 30,1, minimuma pedig 18,7 °C. Az átlaghőmérséklet 24,4 °C, míg a csapadék éves átlagmennyisége 1473 mm. A legmelegebb időszakban (február-március) a hőmérséklet napi átlaga eléri a 33 °C-t, a csapadék maximuma szeptemberben eléri a 226 mm-t, értéke a száraz évszakban (január) alig 18 mm.¹³⁵

Az északabbra fekvő, átmenti területek a trópusi nedves és száraz szavanna övhöz tartoznak, amelyek a politikai territórium mintegy 95%-át alkotják. A délebbi, ún. nedves – lombhullató erdős – szavanna éghajlat évi középhőmérséklete meghaladja a 28 °C-ot, míg a leghűvösebb hónap hőmérséklete magasabb 18 °C-nál. A hőmérséklet a trópusi esőerdőhöz hasonló, de a hőingás éves (5-15 °C) és napi mértéke – különösen a száraz téli időszakban – nagyobb. A csapadék mennyisége 1200–1500 mm

130 Inter-tropical Convergence Zone – trópusi összeáramlási zóna – alacsony légnyomású (ciklonális), öveget a geográfiai Egyenlítő térségében, ahol az északi és a déli passzátszelek találkoznak. A legerősebben felmelegedő területek felett kialakuló néhány száz km szélességű folyosót az erős konvekciós (feláramlás) folyamatok jellemzik. Afrikában július hónapban éri el a legészakibbi (é.sz. 15°), januárban a legdélebbi helyzetét (d.sz. 5°)

<http://www.metnet.hu/?m=kislexikon&id=535> (Letöltés ideje: 2014-08-18)

<https://courseware.e-education.psu.edu/courses/earth105new/content/lesson07/03.html> (Letöltés ideje: 2014-08-19)

131 <http://www.central-african-republic.climateemps.com/> (Letöltés ideje: 2014-08-18)

<http://www.metnet.hu/?m=kislexikon&id=535> (Letöltés ideje: 2014-08-19)

<https://courseware.e-education.psu.edu/courses/earth105new/content/lesson07/03.html> (Letöltés ideje: 2014-08-19)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/7924/Africa/37158/Climatic-regions> (Letöltés ideje: 2014-08-18)

Péczely Gy. (1984): A Föld éghajlata. Tankönyvkiadó, Budapest p. 57.

132 Az értékeket a <http://www.climatedata.eu/country.php?cc=ct&lang=en> alapján számoltuk, de más forrásban ettől eltérő adatokat találhatók.

<http://www.climatedata.eu/country.php?cc=ct&lang=en> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

<http://www.weatherbase.com/weather/city.php3?c=CF&name=Central+African+Republic> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

133 <http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctxx0001&lang=en> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

134 <http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctxx0003&lang=en> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

135 <http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctzz0002&lang=en> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

között ingadozik, eloszlása pedig időben szakaszos. A 7–9 hónapig tartó esős évszakban az ITCZ, a száraz időszakban a keleties passzátszelek uralják a térséget.¹³⁶

A nedves szavanna területén az esős évszakban a havi csapadékatlag 173,2 mm, a legnedvesebb időszakban a csapadék átlagos mennyisége (július-október) 241,7 mm. Ezzel szemben a száraz időszakban a havi átlagos csapadék mindössze 12,42 mm.¹³⁷

A középső országrész keleti részén fekvő Bambari térségében a csapadék átlagos mennyisége 1481 mm/év, az esős időszak maximuma szeptember hónapban van (249 mm), a száraz évszak minimuma idején (december) mindössze 5 mm eső esik. A hőmérséklet éves átlaga 25,5 °C (az éves maximum átlagértéke 32,2, a minimum 18,9 °C). A legmelegebb időszakban (január-március) a napi középérték 34–36 °C, a leghűvösebb hónapokban (július-szeptember) 29–30 °C.¹³⁸

A nyugatabbi Bossangoa-nál az átlagos éves csapadék mennyisége 1388 mm, míg a legcsapadékosabb hónapban (augusztus) értéke 279 mm. A száraz évszakban a legkevesebb csapadék decemberben és januárban hullik (1–1 mm). A hőmérséklet éves átlaga 26,2 °C, az éves átlagos hőmérséklet maximuma 33, minimuma pedig 19,4 °C. A legmelegebb időszakban (február-március) a napi középérték 37 °C, július-augusztus között 30 °C.¹³⁹

Az államter nyugati részén elhelyezkedő Bouar közelében a csapadék éves átlagos mennyisége 1437 mm, a csapadékos évszak legintenzívebb szakasza augusztus-szeptember között van, amikor 260 mm esőt regisztráltak. A száraz időszak minimuma 3 mm (január). A hőmérséklet éves átlaga 23,2 °C (az éves maximum átlagértéke 28,4 a minimum 18,1 °C). Az év legmelegebb időszaka január és március közé esik, amikor a hőmérséklet napi középértéke 31–32 °C. A leghűvösebb időszakban (július-szeptember) a napi középértéke 25–26 °C.¹⁴⁰

A nyugati országrész magasabb térszíneinek klímája átmeneti zónát képez a nedves szavanna, illetve az egyenlítői éghajlatú területek között. A Carnot és Berbérati települések határolta térségben a csapadék átlagos mennyisége 1471,1 mm/év, a hőmérséklet éves átlaga 24,6 °C, az évi közepes hőingás mértéke mindössze 2,9 °C.

136 A szavanna a 8-20 szélesség fok közötti terület, ahol az Egyenlítőtől távolodva mind hosszabb az száraz évszak, amelynek eredményeként eltérő zónák alakultak ki. Nedves szavanna (1200-1500 mm): 3-5 hónapos száraz időszak, száraz szavanna (500-1200mm): 5-7 hónap, a zonális sivatag és a szavanna közötti átmeneti területen – ahol jórészt lombhullató tövises bokrok élnek – 7-10 hónap, a csapadék mennyisége 300-500 mm. Az átlagos hőmérséklet 20-30 °C.

<http://www.central-african-republic.climateemps.com/> (Letöltés ideje: 2014-08-18)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/7924/Africa/37158/Climatic-regions> (Letöltés ideje: 2014-08-18)

http://www.blueplanetbiomes.org/savanna_climate_page.htm (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

<http://www.thesustainabilitycouncil.org/savanna-biome.html> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/525656/savanna/70793/Environment> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

Mandal, R.B. /ed./ (1990): Patterns of Regional Geography: World regions. Vol. 3. Ashok Kumar Mittal Concept Publishin Company, New Delhi pp. 12–13.

Pécze Gy. (1984): A Föld éghajlata. Tankönyvkiadó, Budapest pp. 57–58.

137 Az értékeket a <http://www.climatedata.eu/country.php?cc=ct&lang=en> alapján számoltuk, de más forrásban ettől eltérő adatokat találhatók.

<http://www.climatedata.eu/country.php?cc=ct&lang=en> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

<http://www.weatherbase.com/weather/city.php?c=CF&name=Central+Africa+Republic> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

138 <http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctzz0003&lang=en> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

139 <http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctx0004&lang=en> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

140 <http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctzz0004&lang=en> (Letöltés időpontja: 2014-08-19)

A legmelegebb hónap (március) átlaghőmérséklete 26,3, a leghűvösebb hónapban (augusztus) 23,4 °C-t mérnek. A csapadékmaximum szeptemberben (236,5 mm), a minimum (10,4 mm) januárban regisztrálható.¹⁴¹

A Közép-afrikai Köztársaságban a nedves szavanna övezettől északra a trópusi száraz szavanna éghajlati öve (kelet-szudáni szavanna)¹⁴² húzódik. Itt a csapadék mennyisége 1000-1300 mm között ingadozik, a száraz évszak hossza legalább 5-7 hónap. A csapadékos időszakban a régió időjárását az ITCZ elhelyezkedése, valamint a passzátszelek alakítják. Mindezek hatására az északi országrészben a csapadék időbeni eloszlására a szezonális jellemző. A klímateromány havi átlaghőmérsékletei 18-25 °C között ingadoznak, a napi hőingás mértéke 10-15 °C is lehet a száraz téli időszakban. A hőmérséklet maximumértéke hasonló a trópusi esőerdő övezetben tapasztaltaknak, de leghűvösebb időszak minimuma idején sem csökken 12-14 °C alá.¹⁴³

A Bafangao-Kaga-Bandoro-Ndélé-Ouadda települések alkotta képzeletbeli vonalon és attól északra fekvő területeken a hőmérséklet éves átlaga 25,8 °C, a legmelegebb hónap átlaghőmérséklete 28,6 °C, a leghűvösebbé 24,2 °C. A térség éves csapadékatlaga 1260 mm, az esős évszak maximumainak átlagértéke 240,67 mm, viszont a legszárazabb időszakban nincs csapadék. Az 5-6 hónapos száraz téli évszakban a csapadékatlag 12,7 mm, az esős időszakban 227,5 mm.¹⁴⁴

A trópusi száraz szavannazonától északkeletre elhelyezkedő Birao, valamint az attól északra fekvő geográfiai territórium – az államtér mintegy 4,4%-a tartozik a Szahel-övezethez – a trópusi félszáraz steppe éghajlat övezetéhez tartozik.¹⁴⁵ Ebben az övezetben a száraz évszak hossza eléri a 8-9 hónapot, félsivatagi jellegű a terület. Az éghajlati régió a zonális sivatag déli, átmeneti, kevésbé arid jellegű peremvi-

141 https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/10678/464050BRI0Box31ic010ICTed0_Survey_111.txt?sequence=2 (Letöltés időpontja: 2014-08-20)

<http://isdsnet.com/ijds-v2n3-19.pdf> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)

<http://www.sunmap.eu/flex/#africa/central-african-republic/carnot/carnot!zoom:7/lat:5.584936636114547/Ing:17.143357734374998/type:3> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)

<http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php?s=600468&cityname=Carnot%2C+Mamb%E9%E9-Kad%E9%E9%2C+Central+African+Republic&units=> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)

142 A kelet-szudáni szavanna egy forró, szárazabb, erdős terület, amelynek éghajlata trópusi jellegű. A havi átlagos maximális hőmérséklet 30-33 °C, az átlagos minimumhőmérséklet 18-21 °C. Határait délen az 1000 mm-es éves csapadékvonal, északon a 600 mm-es vonal jelöli ki, amely elválasztja a Szaheli akáciás szavanna területétől.

<http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0705> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)

143 http://www.earthonlinemedia.com/ebooks/tpe_3e/climate_systems/tropical_wetdry_1.html (Letöltés időpontja: 2014-08-20)

<http://www.preservearticles.com/2011111717349/short-essay-on-tropical-wet-and-dry-climate-aw-or-savanna-climate.html> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)

<http://www.ucmp.berkeley.edu/exhibits/biomes/grasslands.php> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)

<http://www.pupulivision.com/uppersixth/savanna1.htm> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)

Pécze Gy. (1984): A Föld éghajlata. Tankönyvkiadó, Budapest p. 58.

Oliver, J.E. /ed./ (2004): Encyclopedia of World Climatology. Springer, Dordrecht pp. 635-636.

144 <http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php?s=600463&cityname=Batangafo%2C+Ouham%2C+Central+African+Republic&units=> (Letöltés ideje: 2014-08-22)

<http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php?s=600474&cityname=Kaga-Bandoro%2C+Nana-Gr%E9biz%2C+Central+African+Republic&units=> (Letöltés ideje: 2014-08-22)

<http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php?s=45646&cityname=Ndele%2C+Bamingui-Bangoran%2C+Central+African+Republic&units=> (Letöltés ideje: 2014-08-22)

<http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php?s=600481&cityname=Ouadda%2C+Haute-Kotto%2C+Central+African+Republic&units=> (Letöltés ideje: 2014-08-22)

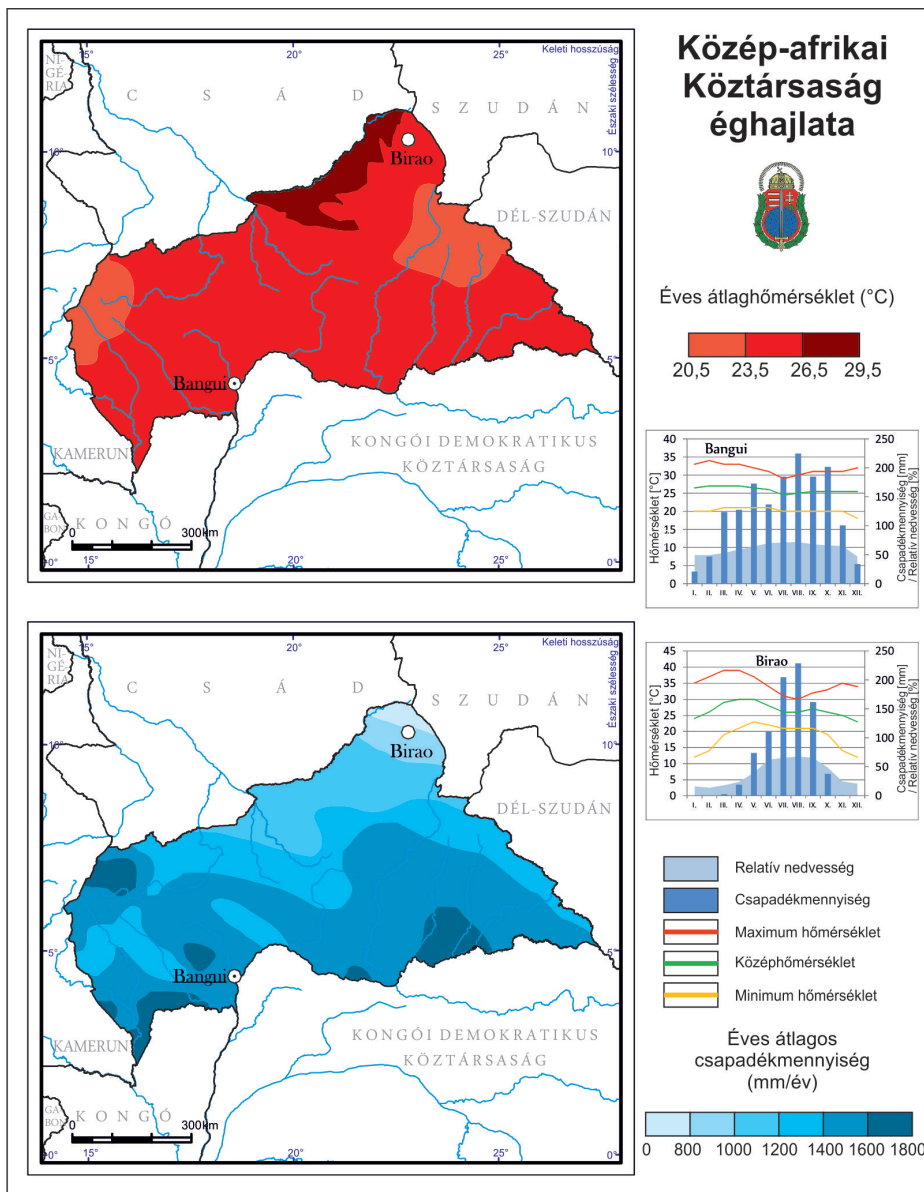
145 <http://www.central-african-republic.climateemps.com/> (Letöltés ideje: 2014-08-18)

dékét alkotja, ahol a csapadékos nyári időszak 3-4 hónapig tart, amikor az az ITCZ uralma alatt áll. A csapadék éves mennyisége 250-750/800 mm, de a párolgás mértéke – az esős évszak kivételével – meghaladja ezt. A hőmérséklet éves átlaga meghaladja a 20 °C-ot, és minden hónap minimumhőmérséklete meghaladja a 0 °C-ot. A hőingás mértéke elérheti a 10-20 °C-ot, a párolgás meghaladja az éves csapadék-mennyiség 50%-át.¹⁴⁶

Az államtér északkeleti részén fekvő Birao térségében az éves csapadék átlagos mennyisége 698 mm, az esős időszak intenzív szakasza három hónapig tart (június-augusztus), az erre az időszakra eső csapadék átlagos mennyisége 161 mm. A csapadék időbeli megoszlása szerint kb.70%-a (483 mm) július és szeptember közötti hullik. Aszályos évszak november-április közötti időszaka szinte teljesen száraz (az átlag 1,2 mm, ám december-február között nincs csapadék). A hőmérséklet éves átlaga 26,4 °C, a hőmérsékleti maximum a téli száraz időszakban jelentkezik (március-április: 40 °C), amikor a Szahara felől érkező forró, száraz szél növeli a hőérzetet.¹⁴⁷

A téli időszakban a szavanna, valamint a trópusi félszáraz steppe területén a keleties passzátszelek, illetve a szubtrópusi anticiklonok játszanak meghatározó éghajlat-módosító szerepet. Ebben az időszakban jelentkezik a forró, száraz, a Szahara déli határvonala felől fújó, hatalmas mennyiségű poranyagot szállító keleti-északkeleti irányú szél, a Harmattan.¹⁴⁸

- 146 <http://tomoroeric.over-blog.com/article-from-the-agriculture-of-subsistence-to-modern-as-necessary-way-for-sustainable-development-in-centra-78085704.html> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/10678/464050BR10Box31ic010ICTed0Survey111.txt?sequence=2> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)
http://ehrlinger.net/Biology_5460/Lectures/Bailey_Ch7.pdf pp. 87-88. (Letöltés ideje: 2014-08-20)
<http://uzspace.uzulu.ac.za/bitstream/handle/10530/899/Spatial+estimation+of+future+temperature+changes+over+Africa.+Wiseman+Sinothi+Mkhonza.pdf;jsessionid=CE917A008207A9C01D79A452A0AEFA0B?sequence=1> p. 20. (Letöltés időpontja: 2014-08-20)
<https://seer.sct.embrapa.br/index.php/pab/article/download/15379/9260> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)
<http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctzz0001&lang=en> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)
 Oliver, J.E. /ed./ (2004): *Encyclopedia of World Climatology*. Springer, Dordrecht p. 747.
- 147 Megjegyzendő, hogy az adatsorok nem esnek egybe a forrásokban.
<http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctzz0001&lang=en> (Letöltés időpontja: 2014-08-21)
<http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php?s=646580&cityname=Birao%2C+Vakaga%2C+Central+frican+Republic&units=> (Letöltés időpontja: 2014-08-21)
- 148 Forró, száraz szaharai szél, amely általában októberben indul meg, szezonja február-márciusban végződik.
<http://www.preservearticles.com/2011111717349/short-essay-on-tropical-wet-and-dry-climate-aw-or-savanna-climate.html> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/7924/Africa/37158/Climatic-regions> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102152/Central-African-Republic> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)
<http://www.preservearticles.com/2011111717349/short-essay-on-tropical-wet-and-dry-climate-aw-or-savanna-climate.html> (Letöltés időpontja: 2014-08-20)
 Oliver, J.E. /ed./ (2004): *Encyclopedia of World Climatology*. Springer, Dordrecht pp. 635-637.

3. ábra: A Közép-afrikai Köztársaság éghajlata

Megjegyzendő, hogy léteznek más – többek között agroklimatológiai, ökorégiós – éghajlati términták, amelyeknek határai nem feltétlenül esnek egybe a fentebb ismertetett modellben vázoltakkal.¹⁴⁹

A jövőben komoly kihívást jelent majd az éghajlat változékonysága, a globális klímaváltozás hatására bekövetkező regionális szélsőségek megjelenése, erősödése: például a csapadék éves mennyiségének ingadozása, villámáradások, viharok, földcsuszamlások, amelyet antropogén hatások is erősíthetnek. A trópusi erdők – amelyek a globális éghajlati rendszer egyensúlyának fenntartásában jelentős szerepet töltenek be – biológiai diverzitásának megőrzése csakis az ellenőrizetlen, illetve korszerűtlen erdőgazdálkodás gyakorlatának megszüntetésével lehetséges. Ezért szükséges a hatékony és fenntartható agrár- és erdőgazdálkodási módszerek bevezetése, amely egyben a helyi konfliktusok intenzitását is csökkentheti, elősegítheti egy stabil kormányzati rendszer létrejöttét, amely képes a klímaváltozás következményeként az erőforrások feletti ellenőrzés miatt kiéleződött etnikai és politikai erőszak megfékezésére.¹⁵⁰

Természetes növényzet, állatvilág

A közép-afrikai politikai territórium az afrotropikus ökozóna részét képezi, amely kiterjed a szubszaharai Afrika egészére, északon a Szahara déli peremvonalánál a paleoarktikus ökozóna határolja. A jórészt trópusi térséget változatos élőhely-mintázat, illetve biológiai sokféleség jellemzi.¹⁵¹

149 Például az agroklimatológia a Közép-afrikai Köztársaság területén más éghajlati zónákat határozott meg: guineai erdő, szudano-guineai, illetve a szahelo-szudáni klímaövezetek. A guineai erdő éghajlat (vagy Ubangi-klíma) a kongói egyenlítői esőerdő éghajlati övezet északi peremén jellemző, ahol a csapadék 1380-2070 mm (az éves átlag 1550 mm). Az esős évszak 8-9 hónapig tart (két-három csapadékmaximum), a száraz évszak ténylegesen csupán egyetlen hónap (január). A szudano-guineai éghajlat jellegzetes trópusi afrikai klimatípus, a száraz-csapadékos időszakok váltakozása jellemző (4-5 hónapig tartó téli száraz évszak és egy 5-7 hónapos esős évszak). A csapadék éves átlaga 1285 mm – szeptemberi maximum –, mennyisége 950-1750 mm között ingadozik a szub-Ubangi-nak is nevezett átmenti éghajlati területen. A szudano-szaheli (szub-szaheli) klímazónát 6-7 hónapig tartó igen száraz évszak, rövidebb, csapadékos, nyári esős évszak jellemzi, a csapadék éves átlagos mennyisége 400-1200 mm között ingadozik.

Ezen kívül azonban több klímamintázat létezik az egyes modellekben Ubangi-ökorégióban/klímaterületen, amelyeket a teljesség igénye nélkül tüntettünk fel.

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_6/Idt/25523.pdf p. 27. (Letöltés időpontja: 2014-08-20)

<http://www.feow.org/ecoregions/details/535> (Letöltés ideje: 2014-08-22)

<http://www.afristone.com/countries.asp?country=CAF> (Letöltés időpontja: 2014-08-18)

<http://www.coraf.org/documents/REVIEW%20OF%20CLIMATE%20OF%20WCA.pdf> (Letöltés időpontja: 2014-08-18)

<http://www.fao.org/docrep/007/j2246f/j2246f02.htm> (Letöltés időpontja: 2014-08-17)

http://www.fao.org/nr/water/aquastat/countries_regions/caf/indexfra.stm (Letöltés időpontja: 2014-08-15)

http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/doc34-02/35558.pdf pp. 7–12. (Letöltés időpontja: 2014-08-20)

150 <http://www.ifad.org/operations/projects/regions/pa/pub/climate.pdf> (Letöltés időpontja: 2014-08-24)

<http://trimunc.org/committeetopics/general-assembly-ga/climate-change-as-a-threat-to-global-security/> (Letöltés időpontja: 2014-08-24)

<http://siteresources.worldbank.org/INTRANETENVIRONMENT/Resources/CARCEA.pdf> pp. 48–53., 56–64. (Letöltés időpontja: 2014-08-18)

151 http://www.redorbit.com/education/reference_library/earth/geography/2582784/afrotropic_ecozone Letöltés időpontja: 2014-08-26)

Az ökozóna jellegzetessége az éghajlat övezetességéből következő vegetációs términta kialakulása, amelyhez a fauna is idomul. A hatalmas kiterjedésű biogeográfiai makro-régió fajgazdagsága, valamint a populációk egyedszáma rendkívül magas, amelyeket a környezeti feltételekhez való akklimatizálódás jellemez. A klimatológiai, illetve a talajadottságok lokális kombinációja sajátosságaihoz történő alkalmazkodás változatos flóra- és faunabirodalom kialakulását eredményezték.¹⁵²

A Közép-afrikai Köztársaság területén is több ökorégió alakult ki, amelyek számos –endemikus – növény- és állatfajnak adnak otthont.¹⁵³ Az élőhely biodiverzitását az ökológiai körülményekhez, kihívásokhoz alkalmazkodott, az élőhelyeiket veszélyeztető antropogén környezetformáló tevékenységre rendkívül érzékeny természetes közösségek biztosítják, ezért azok védelme és helyreállítása nagy jelentőséggel bír. A közép-afrikai régióban található a globális trópusi erdei ökoszisztéma 18%-a. Az államtér 36,8%-át borította változatos összetételű erdőség korábban, amely 2011-re 36,2%-ra csökkent – 1990-2005 között a teljes erdőterület 1,9%-kal lett kisebb (4480 km²) –, amely valamelyest kedvezőbbnek tűnik a regionális mutatókhoz viszonyítva.¹⁵⁴

A biodiverzitás és a helyi ökológiai stabilitás megőrzése fontos feladat, amelyhez politikai instabilitás, az alulfinanszírozottság miatt a nemzeti parkok és védett területek nem feltétlenül elégségesek.¹⁵⁵

Az ökológiai egyensúlyt fenyegető kihívást jelent még az erdőirtás mellett a népesség számának – a terület eltartó-képességét figyelembe véve – viszonylag gyors növekedése (2,13%),¹⁵⁶ amelynek következményeként a tradicionális földhasználat mellett és/vagy helyett előtérbe kerülhetnek a gazdasági-társadalmi térszervezés új mintázatai. Ezen kívül a természetes növénytársulásokra, valamint a faunára is jelentős hatást gyakorol az éghajlat változékonysága, illetve a helyi társadalom növekvő mértékű környezetformálása.¹⁵⁷

152 Gertig B. /szerk./ (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest p. 32.

Borsy Z. /szerk./ (1998): Általános természeti földrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest p. 726.

Tóth J. /főszerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest p.1262.

153 Habár az adatok nem esnek egybe, mégis a biológiai sokféleséget igazolják. A Közép-afrikai Köztársaság területén 3602 (ebből 100 endemikusnak számít) növény-, 209/131 (2) emlős-, 537/663 (1) madár-, 187 hüllő- és 29 kétéltűfaj él.
<http://rainforests.mongabay.com/20car.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

<http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/AEO-2/content/126.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

154 <http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/AEO-2/content/112.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

http://rainforests.mongabay.com/deforestation/archive/Central_African_Republic.htm (Letöltés ideje: 2014-08-30)

<http://www.fao.org/docrep/013/i2000e/i2000e01.pdf> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

<http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.FRST.K2/countries> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

155 A védett területekre vonatkozó adatok nem esnek ugyan egybe: a Világbank szerint 18,19%, más forrás szerint 17,74% (110 825 km²).

<http://www.protectedplanet.net/countries/41> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

<http://www.tradingeconomics.com/central-african-republic/terrestrial-protected-areas-percent-of-total-surface-area-wb-data.html> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

<http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/AEO-2/content/126.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

http://www.eike-klima-energie.eu/fileadmin/user_upload/Bilder_Dateien/Jaeger_DokSpeicher/PovertyRisks.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-30)

156 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

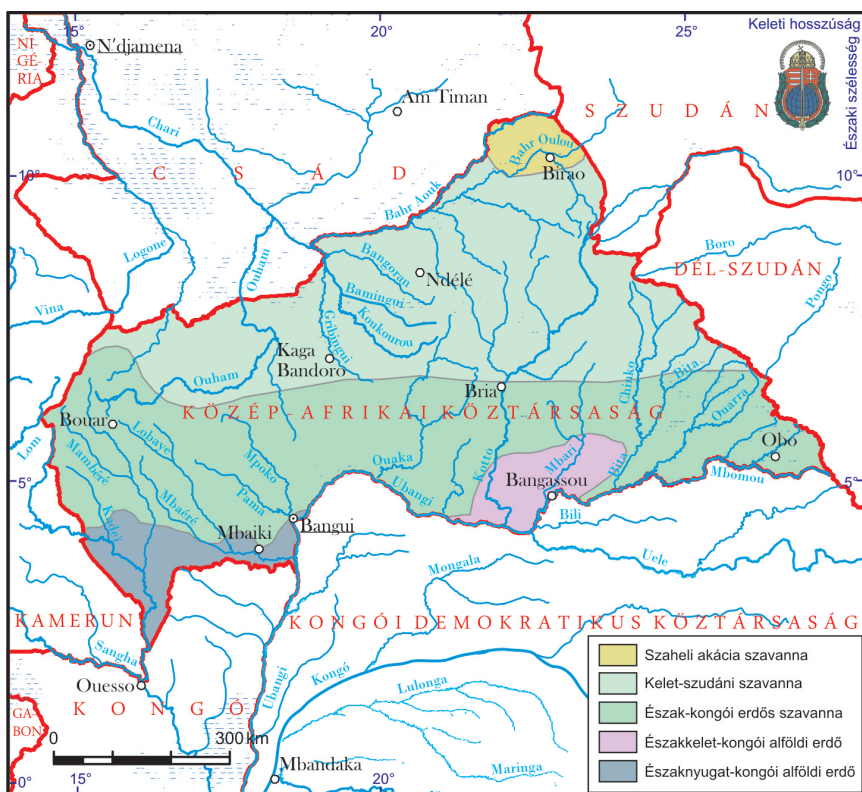
<http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/AEO-2/content/010.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

157 <http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/AEO-2/content/172.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

<http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/AEO-2/content/184.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-30)

Az afrikai kontinens középpontjában elhelyezkedő államterben az alábbi ökorégiók rajzolhatók ki:

- északnyugat-kongói alföldi erdők
- északkelet-kongói alföldi erdők
- észak-kongói erdős szavanna mozaik
- kelet-szudáni szavanna
- szaheli akáciás szavanna.¹⁵⁸

4. ábra: A Közép-afrikai Köztársaság ökológiai régiói

Flóra

Az államter délnyugati részén található ökorégióban az antropogén hatások viszonylag csekély mértékűek, hiszen a népsűrűség alacsony (<5 fő/km²). A természetes növényzet életében nincs vegetációs szünet, több lombkoronaszint – vertikális tagoltság

158 <http://www.eoearth.org/view/article/51cbcd31f7896bb431f6906d3/> (Letöltés időpontja: 2014-08-26)

– jellemző. A fajgazdagság a trópusi esőerdőt ökológiai értelemben stabillá, viszont biológiai egyensúlyát meglehetősen sérülékennyé teszi.¹⁵⁹

A legmagasabb koronaszint akár a 40-60 m-es magasságot is elérheti, de a változatos flóraelemek hét koronaszintben élnek. A térségre jellemző fafajnak számít többek között a sapelli/sapele (*Entandrophragma cylindricum*),¹⁶⁰ a sipo/utile (*E. utile*),¹⁶¹ illetve a tiama (*E. angolense*).¹⁶² Értékes, az ökorégióban élő fa az afrikai olajbáb (*Pentaclethra macrophylla*)¹⁶³ és az afrikai teak (*Pericopsis elata*),¹⁶⁴ illetve a hüvelyesek családjához tartozó abeum vagy (*Gilbertiodendron dewevrei*),¹⁶⁵ az afrikai (*Khaya ivorensis*),¹⁶⁶ valamint a fehér mahagóni (*Khaya anthoteca*).¹⁶⁷ A mocsaras, vizes folyóvölgyi trópusi er-

- 159 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0126> (Letöltés ideje: 2014-08-26)
Gertig B. /szerk./ (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest p. 32.
Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p. 26.
Borsy Z. /szerk./ (1998): Általános természeti földrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest p. 741.
- 160 45-60 m magasságú fa, hasonló tulajdonságokkal rendelkezik, mint a mahagóni. értékét igazolja, hogy a gyógyászatban is felhasználják. A trópusi örökzöld, fél-lombhullató erdők szárazabb élőhelyeit kedveli.
<http://www.arkive.org/sapele/entandrophragma-cylindricum/> (Letöltés ideje: 2014-08-26)
<http://www.iucnredlist.org/details/33051/0> (Letöltés ideje: 2014-08-26)
- 161 Fényt és a szárazabb élőhelyeket kedvelő, a mahagónihoz hasonló 45-60 m magasságú fa, amely elsősorban 0-500 m-en él, de maximum 1400 m tengerszint feletti magasságban található meg a régióban.
http://www.cites.org/sites/default/files/eng/cop/09/prop/E09-Prop-99_Entandrophragma.PDF (Letöltés ideje: 2014-08-27)
<http://www.wood-database.com/lumber-identification/hardwoods/utile/> (Letöltés ideje: 2014-08-27)
<http://www.iucnredlist.org/details/32236/0> (Letöltés ideje: 2014-08-27)
http://www.worldagroforestry.org/treedb2/AFTPDFS/Entandrophragma_utilite.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-27)
- 162 Lombhullató, kétféle fa, amely 50-60 m magas. Leggyakrabban a nedves, félig lombhullató erdőkben él, különösen azokban a régiókban, ahol éves csapadékmennyiség 1600-1800 mm. Megtalálható az örökzöld erdőkben is, de az éves csapadékmennyiség növekedésével (2300 mm felett) egyre kevésbé jellemző.
http://database.prota.org/PROTAhtml/Entandrophragma%20angolense_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-27)
<http://www.iucnredlist.org/details/33049/0> (Letöltés ideje: 2014-08-27)
- 163 21-35 m-es magasságú fa, amely 500 m-es tengerszint feletti magasságban él. Meleg- és csapadékkedvelő növény.
http://database.prota.org/PROTAhtml/Pentaclethra%20macrophylla_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-27)
http://www.worldagroforestry.org/treedb2/AFTPDFS/Pentaclethra_macrophylla.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-27)
- 164 A délnyugati országrészben, Sangha és Lobaye régiókban élő faj, amelynek színe más teakfákhoz hasonló, magassága eléri az 50 m-t és lombhullató erdők szárazabb részeit kedveli.
<http://www.cites.org/sites/default/files/eng/com/pc/14/E-PC14-09-02-02-A3.pdf> (Letöltés ideje: 2014-08-27)
<http://www.iucnredlist.org/details/33191/0> (Letöltés ideje: 2014-08-27)
- 165 A 45 m-nél magasabb – a hagyományos gyógyászatban alkalmazott – örökzöld fa kedveli az 1000 m alatti térszíneket, ahol az éves csapadék mennyisége 1600-1900 mm.
<http://www.kew.org/science-conservation/plants-fungi/gilbertiodendron-dewevrei-abeum> (Letöltés ideje: 2014-08-27)
<http://www.prota4u.org/protav8.asp?h=M4&t=Gilbertiodendron,dewevrei&p=Gilbertiodendron+dewevrei> (Letöltés ideje: 2014-08-27)
- 166 Az akár 60 m magasságúra is megnövő fa a elsősorban a nedves, 500-700 m-es térszínek örökzöld erdősegeit kedveli, ahol a csapadék éves mennyisége legalább 1600-2500 mm.
http://database.prota.org/PROTAhtml/Khaya%20ivorensis_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-27)
- 167 A 60-65 m magasságú fa a fűszáraz lombhullató erdők és a szavanna közötti átmenti zónában él, ahol a csapadék éves mennyisége 1200-1800 mm és egészen 1500 m tengerszint feletti magasságig megtalálható.
http://database.prota.org/PROTAhtml/Khaya%20anthoteca_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-28)
<http://www.arkive.org/white-mahogany/khaya-anthoteca/> (Letöltés ideje: 2014-08-28)

dei élőhelyek gyakori növényei a *Raphia* pálmák,¹⁶⁸ a szárazabb területeken inkább a *Palmira*-pálma (*Borassus flabellifer* L.) jellemző.¹⁶⁹

Síkvidéki erdős térszíneken fordul elő az afrikai fekete dió (*Mansonia altissima*),¹⁷⁰ de számos, a kutyatejfélék családjához tartozó növény (*Drypetes leonensis* Pax, *D. gossweileri*, *D. capillipes*, *D. bakembei*)¹⁷¹ él itt. A növénytakaró sűrűségét növeli, a terep átjárhatóságát nehezíti az aljnövényzet, a liánok,¹⁷² illetve a fákön élősködők (epifitonok), valamint az ún. hemiepifitonok¹⁷³ tömege. A flórabirodalom gazdagságára utal, hogy az közép-afrikai állam területén több mint 3600 magasabb rendű növényfaj él.¹⁷⁴

Az államtér déli-középső részén található ökorégió – népsűrűsége, környezetterhelése szintén eléggé alacsony – szintén a trópusi esőerdő-övezet része. A közép-afrikai politikai territóriumba (is) benyúló flóratartomány változatosságában, vertikális struktúrájában hasonló a délnyugati országrészhez, habár fajgazdagsága valamelyest csekélyebb.¹⁷⁵

A természetes vegetációt itt is a trópusi alföldi örökzöld és félig örökzöld esőerdő alkotja, amelyben a talán legelterjedtebb faj a pillangósvirágúak családjához, a le-

168 A Közép-afrikai Köztársaság területén az alábbi fajok jellemzőek: *Raphia gentiliana*, *R. hookeri*, *R. laurentii*, *R. mambillensis*, *R. monbuttorum*.

<http://palmweb.org> (Letöltés ideje: 2014-08-28)

Hughes, R.H. – Hughes J.S. – Bernacsek, G.M. (1992): *A Directory of African Wetlands* IUCN-UNEP-WCMC Gland, Cambridge p. 458.

169 A 12-33 m magas fa melegkedvelő, de alkalmazkodó képes növény, amelynek csapadékgigénye minimum 500-900 mm, maximum 5000 mm/év. Alföldi jellegű élőhelyeken található meg, legfeljebb 800 m tengerszint feletti tartományokban.

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M12,M4&t=Borassus,flabelliformis&p=Borassus+flabellifer#OtherBotanicalInformation> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

170 A mintegy 45 m magasságú fa a félig lombhullató erdős területeken él, ahol a csapadék éves mennyisége legalább 1600 mm.

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M26&t=Cola,acuminata&p=Mansonia+altissima#MajorReferences> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

171 A változatos növénycsaládhoz tartozó fák közepes méretűek (a *D. leonensis* P. 23, a *D. gossweileri* 30-42 m magasságú), kedvelik az alacsony térszínnek félig lombhullató esőerdőit. A hasonló élőhelyeket kedvelő cserje méretű (4 m) *D. capillipes*-t az eredeti erdőség aljnövényzetének maradványa.

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M4&t=Drypetes,leonensis,Pax&p=Drypetes+leonensis#Synonyms> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

http://database.prota.org/PROTAhtml/Drypetes%20gossweileri_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-29)

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Drypetes+capillipes> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M4&t=Drypetes,capillipes&p=Drypetes+capillipes#Synonyms> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

<http://eol.org/pages/16920452/maps> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

172 Többek között a pálmafélék családjába tartozó (*Calamus deerratus*), a meleg, nedves élőhelyeket kedvelő, akár 25 m hosszúságot elérő örökzöld növény, valamint a meténfélékhez tartozó kúszócserje, a fehér gyömbér (*Mondia whitei*), amely 8 m, ritkán 20 m-t is elérhet

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Calamus+deerratus> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

<http://www.mapress.com/phytotaxa/content/2012/f/pt00051p076.pdf> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M26&t=Vanilla,planifolia&p=Mondia+whitei#MajorReferences> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

<http://eol.org/pages/5338813/overview> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

173 A kúszó- és a fán lakó növények közötti átmenti csoport, amelyek közé a 12-20 m hosszúságúra megnövő, 200-1100 m tengerszint feletti magasságban élő *Ficus wildemaniana* is tartozik.

http://database.prota.org/PROTAhtml/Ficus%20bussei_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-29)

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Ficus+wildemaniana> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

174 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0126> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

Gertig B. /szerk./ (1989): *Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest* p. 34.

Probáld F. (2002): *Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest* p. 26.

Borsy Z. /szerk./ (1998): *Általános természeti földrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest* pp. 742-743.

175 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0124>

Gertig B. /szerk./ (1989): *Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest* p. 34.

Probáld F. (2002): *Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest* p. 26.

Borsy Z. /szerk./ (1998): *Általános természeti földrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest* pp. 742-743.

pényfafélék közé tartozó limbali (*Gilbertiodendron dewevrei*),¹⁷⁶ de értékes helyi fajnak számít az afrikai olajpálma (*Elaeis guineensis*).¹⁷⁷

A Közép-afrikai Köztársaság területén húzódik az afrikai kontinens legészakabbi erdős szavanna övezete, amely növényföldrajzi átmenetet képez a trópusi esőerdők, illetve a szudáni térség füves zónája között, ahol a flóra és fauna területi mintáit a csapadékos és a száraz évszakok váltakozása határozza meg. A térség regionális ökológiai rendszerében a fás szárú növények jelenléte erőteljesebb a fűfélékhez viszonyítva. A trópusi esőerdők, illetve a szavanna övezet ciklikus jellegű klimatikus eltolódásainak következményeként az átmeneti ökorégióban a különböző növénytársulások mozaik-szerűen alakultak ki, ezért a helyi flóra igen változatos, habár a lombkorona szintje alacsonyabb, mint az esőerdőben.¹⁷⁸

A térség vegetációját alapvetően a szudáni vagy a kongói fajok alkotják. Az alföldi jellegű esőerdők, a szárazabb, félig örökzöld erdőségek, illetve a füves szavanna növényzete egyaránt jellemzi a régiót. Azokon a területeken, ahol a csapadék éves mennyisége megfelelő, ott galériaerdők alakultak ki, amelyeket a közép-afrikai biogeográfiai térre jellemző fafajok – a pillangósvirágúak közé tartozó melegba (*Berlinia grandiflora*),¹⁷⁹ az ébenfafélék családjába sorolt *Diospyros elliotii*,¹⁸⁰ az ikákófélék családjához tartozó *Parinari congensis*,¹⁸¹ valamint az afrikai rózsa (Pterocarpus *erinaceus* Poir)¹⁸² – alkotnak. Az ökorégió déli peremének erdőségeiben meghatározó fajnak számít a korábban már említett limbali (*Gilbertiodendron dewevrei*).¹⁸³ A szárazabb erdőségek vegetációjában meghatározó jelentőséggel bíró fafajok közé tartozik az afrikai mahagóni (*Azania africana*),¹⁸⁴ az aningeria (*Aningeria*

176 Az örökzöld fa akár a 45 m magasságot is elérheti, csapadékgénye legalább 1600-1900 mm/év. Élőhelyei elsősorban az 1000 m alatti térszíneken találhatók.

<http://www.prota4u.org/protav8.asp?h=M4&t=Gilbertiodendron,dewevrei&p=Gilbertiodendron+dewevrei> (Letöltés ideje: 2014-08-29)

177 A 30 m magas növény a meleg, nedves trópusi alföldeket – 400 m-nél alacsonyabb területek – kedveli, ahol a csapadék éves mennyisége 1800-2000 mm

http://database.prota4u.org/PROTAhtml/Elaeis%20guineensis_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-27)

<http://eol.org/pages/1095470/maps> (Letöltés ideje: 2014-08-27)

178 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0712> (Letöltés ideje: 2014-08-27)

Gertig B. /szerk./ (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest p. 35.

Borsy Z. /szerk./ (1998): Általános természeti földrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest p. 750.

179 25-30 m magasságú, félig lombhullató fa, amely maximum 700 m tengerszint feletti magasságig jellemző.

http://database.prota4u.org/PROTAhtml/Berlinia%20grandiflora_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-31)

180 A vizes élőhelyeket kedvelő fa mintegy 10 m magasságra nő.

[http://www.prota4u.org/protav8.asp?g=psk&p=Diospyros+elliotii+\(Hiern\)+F.White](http://www.prota4u.org/protav8.asp?g=psk&p=Diospyros+elliotii+(Hiern)+F.White) (Letöltés ideje: 2014-08-31)

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Diospyros+elliotii> (Letöltés ideje: 2014-08-31)

181 Az örökzöld, 20-30 m magas fa élőhelye a mocsári és a gyakran vízzel elárasztott erdők, folyópartok.

<http://www.prota4u.org/protav8.asp?p=Parinari+congensis> (Letöltés ideje: 2014-09-01)

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Parinari+congensis> (Letöltés ideje: 2014-09-01)

182 Lombhullató fa, amely 15-25 m magas lehet. Kedvelt élőhelyei a nedves szavanna, 600 m tengerszint feletti magasságig (esetenként 1200 m-ig előfordul), ahol a csapadék éves mennyisége 600-1200/1600 mm.

http://database.prota4u.org/PROTAhtml/Pterocarpus%20erinaceus_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-31)

183 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0712> (Letöltés ideje: 2014-08-27)

184 A pillangósvirágúak családjához tartozó növény 10-20 (ritkán 40) m magas, előfordul a nedves és száraz erdők, erdős szavannák, illetve a galériaerdők területén. Az örökzöld, melegkedvelő fa csapadékgénye 900-1200/1800 mm, élőhelye 20-1200 m tengerszint feletti magasságtartományban van.

http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Afzelia_africana.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-31)

<http://www.fao.org/ag/AGPC/doc/gbase/data/pf000373.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-31)

<http://www.prota4u.org/protav8.asp?p=Afzelia+africana> (Letöltés ideje: 2014-08-31)

[*Pouteria*] *altissima*),¹⁸⁵ a vörös asanfena/majom csillagalma (*Chrysophyllum perpulchrum*),¹⁸⁶ a kóla-fák közé sorolandó *Cola ballayi*,¹⁸⁷ valamint az afrikai eperfa (*Morus mesozygia*),¹⁸⁸ de az ökorégió ezen zónájában megél a magas fényigényű széles levelű mahagóni (*Khaya grandifoliola*)¹⁸⁹ is.¹⁹⁰

Az ökorégióban – jellegzetes mozaikos növényföldrajzi mintázatának megfelelően – olyan, a Kongó-medence trópusi nedves esőerdőiben endemikusnak számító növényfajok is megtalálhatók, mint a mimózafélék családjához tartozó dabema (más néven afrikai zöldszív) (*Piptadeniastrum africanum*),¹⁹¹ a kakaófafélékhez sorolt (*Sterculia* (*Eriobroma*) *oblonga*).¹⁹² A mezőgazdasági művelést követően kialakult ún. másodlagos esőerdőkben jellemző és igen értékes fafajnak számít többek között a tömjénfa/gumigyanta fa (*Canarium schweinfurthii*),¹⁹³ a kutyatejfélék családjába sorolt erimado (*Ricinodendron heudelotii*),¹⁹⁴ valamint a zsindelyfa, vagy limba

185 A 45-50 m magasságú fa a szapotafafélék családjába tartozik. Élőhelye a szárazabb, félig lombhullató erdők zónája.

http://database.prota.org/PROTAhtml/Pouteria%20altissima_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-31)

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Pouteria+altissima> (Letöltés ideje: 2014-09-01)

http://database.prota.org/PROTAhtml/Pouteria%20altissima_En.htm (Letöltés ideje: 2014-09-01)

186 A száraz, félig lombhullató erdőkben élő fa magassága elérheti a 40 m-t is, elsősorban a lejtős területeket kedveli.

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Chrysophyllum+perpulchrum> (Letöltés ideje: 2014-08-31)

[http://database.prota.org/dbtw-wpd/exec/dbtwpub.dll?ac=qbe_query&bu=http://database.prota.org/search.htm &tn=protab~1&qb0=and&qf0=Species+Code&qf1=Chrysophyllum+perpulchrum&rf=Webdisplay](http://database.prota.org/dbtw-wpd/exec/dbtwpub.dll?ac=qbe_query&bu=http://database.prota.org/search.htm&tn=protab~1&qb0=and&qf0=Species+Code&qf1=Chrysophyllum+perpulchrum&rf=Webdisplay) (Letöltés ideje: 2014-08-31)

187 A mintegy 20 m magasságú növényfaj a kakaófafélék családjába tartozik. Élőhelye elsősorban a másodlagos esőerdők, galériaerdők nedves területei.

<http://dzanga-sangha.myspecies.info/content/cola-ballayi-cornu-ex-heckel> (Letöltés ideje: 2014-08-31)

<http://www.prota4u.org/protav8.asp?g=psk&p=Cola+ballayi+Cornu+ex+Hack>. (Letöltés ideje: 2014-08-31)

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Cola+ballayi> (Letöltés ideje: 2014-08-31)

188 Az eperfafélék családjába sorolt fafaj akár 40 m magasságra is nőhet. Élőhelye meglehetősen változatos.

http://database.prota.org/PROTAhtml/Morus%20mesozygia_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-31)

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Morus+mesozygia> (Letöltés ideje: 2014-08-31)

189 Lombhullató, 30-40 m magas fa, amely a félig lombhullató erdők, a szárazabb szavanna vízfolyásai mentén él, mivel csapadékgénye 1200-1800 mm/év, Esetenként előfordul 1400 m tengerszint feletti magasságban is.

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M10,M11,M12,M14,M15,M16,M18,M19,M20,M23,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7,M8&t=Khaya.grandifoliola&p=Khaya+grandifoliola#AdulterationsAndSubstitutes> (Letöltés ideje: 2014-09-01)

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Khaya+grandifoliola> (Letöltés ideje: 2014-09-01)

190 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0712> (Letöltés ideje: 2014-08-27)

Gertig B. /szerk./ (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest p. 35.

Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p. 29.

Tóth J. /főszerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 1263.

191 Az akár 50 m magasságúra is megnövő fa az alföldi félig lombhullató vagy örökzöld erdőségekben, esetenként árterek területén fordul elő.

http://database.prota.org/PROTAhtml/Piptadeniastrum%20africanum_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-31)

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Piptadeniastrum+africanum> (Letöltés ideje: 2014-08-31)

192 A 45 m magasságú fa élőhelye elsősorban a félig lombhullató, illetve másodlagos erdőkben található.

http://database.prota.org/PROTAhtml/Sterculia%20oblonga_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-31)

193 Az akár 50 m magasságú fa élőhelye főként a trópusi esőerdők, a galériaerdők azon részei, ahol a csapadék éves mennyisége 900-2200 mm között alakul.

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M26,M27,M36,M4,M6&t=Canarium,schweinfurthii&p=Canarium+schweinfurthii#Description> (Letöltés ideje: 2014-08-31)

http://www.worldagroforestry.org/treedb2/afpdfs/canarium_schweinfurthii.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-31)

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Canarium+schweinfurthii> (Letöltés ideje: 2014-09-01)

194 A lombhullató fa általában 30 m magasságú, amely elsősorban a lombhullató és a másodlagos erdők peremén, illetve az esőerdők tisztásain jellemző. Élőhelyein a minimális csapadékmennyiség 1000 mm/év, a hőmérséklet éves átlaga 18-32 °C.

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M12,M14,M15,M18,M19,M23,M24,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7,M8,M9&t=Ricinodendron,heudelotii&p=Ricinodendron+heudelotii#Description> (Letöltés ideje: 2014-08-31)

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Ricinodendron+heudelotii> (Letöltés ideje: 2014-08-31)

http://www.worldagroforestry.org/treedb2/afpdfs/Ricinodendron_heudelotii.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-31)

(*Terminalia superba*).¹⁹⁵ Az vegetációs zóna északi térségében a szárazabb erdők jellemzők, amelynek meghatározó faalakú növényei közé tartozik például a copal (*Daniellia oliveri*),¹⁹⁶ az ikákófélek (*Maranthes polyandra*),¹⁹⁷ a jellegzetes afrikai szentjánoskenyérfa (*Parkia biglobosa*),¹⁹⁸ valamint a jól ismert majomkenyérfa (*Piliostigma thonningii*).¹⁹⁹ Az ökorégió gazdasági szempontból is értékesebb fái közé tartozik a kemény cédrusmahagóni (*Pseudocedrela kotschy*),²⁰⁰ az afrikai rózsafa (*Pterocarpus erinaceus*),²⁰¹ illetve a rózsaszín jarakanda (*Stereospermum kunthianum*).²⁰²

A többek szerint antropogén hatásokra kifejlődött másodlagos füves térségekben – az ún. egyensúlyi szavannához hasonlóan – szintén előfordulnak faszzerű növé-

- 195 A lombhullató fa magassága 45-50 m, elsődleges élőhelye a nedves, félig lombhullató erdő, ahol a csapadék mennyisége legalább 1000 mm, de inkább 1400-3000/3500 mm, a hőmérséklet éves átlaga 23-27 °C közé esik.
http://www.worldagroforestry.org/treedb2/aftpdfs/Terminalia_superba.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-31)
http://database.prota.org/PROTAhtml/Terminalia%20superba_En.htm (Letöltés ideje: 2014-08-31)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Terminalia+superba> (Letöltés ideje: 2014-09-01)
- 196 A pillangósvirágúak közé tartozó 25-35 m magasságú fa élőhelye a szavanna (fás, bokros és füves), de egészen 1500 m tengerszint feletti magasságig előfordul.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M26,M27,M36,M4&t=Daniellia,oliveri,DANIELLIA&p=Daniellia+oliveri#MajorReferences> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Daniellia+oliveri> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 197 A mintegy 8 m-es fa megtalálható az erdős szavannán, a másodlagos gyepek és az erdős területek közötti átmeneti zónában 300-400 m tengerszint feletti magasságig.
<http://eol.org/pages/794255/maps> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Maranthes+polyandra> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M12,M27,M4&t=Maranthes,polyandra&p=Maranthes+polyandra#OtherBotanicalInformation> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 198 A 20-30 m magas fa alkalmazkodóképességét jelzi, hogy azokban a térségekben is megél, ahol a csapadék éves mennyisége 500-800 mm, de ott is megtalálható, ahol jóval magasabb (2200-4500 mm). Élőhelyein a hőmérséklet éves átlaga 26-28 °C, de hűvösebb és magasabb térszíneken is előfordul.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M10,M11,M12,M23,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7&t=Parkia,biglobosa&p=Parkia+biglobosa#AdulterationsAndSubstitutes> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Parkia+biglobosa> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 199 10-40 m magas lombhullató fa, amelynek élőhelyein a csapadék mennyisége 400-1500 mm/év, az éves átlaghőmérséklet 20-21 °C. Gyakori a másodlagos és a galériaerdőkben és a fás és füves szavannákon is.
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Piliostigma+thonningii> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M23,M26,M27,M36,M4&t=Piliostigma,thonningii&p=Piliostigma+thonningii#Description> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 200 A mahagónifélék családjába sorolt lombhullató fa mérete 12-20 m, amelynek természetes élőhelye a fás és a füves szavanna.
http://database.prota.org/PROTAhtml/Pseudocedrela%20kotschy_En.htm (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Pseudocedrela+kotschy> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 201 A pillangósvirágúak családjába tartozó lombhullató fa magassága 15-25 m, élőhelye a félszáraz-szubhumid szavanna, ahol a csapadék éves mennyisége 600-1200 (1600) mm, a hőmérséklet éves átlaga 15-32 °C.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M14,M15,M18,M23,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7,M8&t=Pterocarpus,erinaceus&p=Pterocarpus+erinaceus#Description> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Pterocarpus+erinaceus> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 202 A szivarfafélékhez tartozó lombhullató cserje vagy fa 3-15 magasságú nő, elsősorban száraz lombhullató erdőségekben és a füves szavannákon jellemző. A melegkedvelő növény csapadékgénye 450-900 mm/év.
<http://www.gwannon.com/species/Stereospermum-kunthianum/pdf> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Stereospermum+kunthianum> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
http://www.worldagroforestry.org/treedb2/aftpdfs/Stereospermum_kunthianum.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-02)

nyek: a vad pudingalma (*Annona senegalensis*),²⁰³ a burkea (*Burkea africana*),²⁰⁴ a szívgyümölcs fa (*Hymenocardia acida*),²⁰⁵ a lázfa (*Parinari curatellifolia*),²⁰⁶ az afrikai copaiba/balzsamfa (*Daniellia oliveri*),²⁰⁷ az ún. afrikai feketefa (*Erythrophleum africanum*).²⁰⁸ A települések közelében fennmaradt szárazabb erdőségekben értékes, domináns fajnak számít a mára már veszélyeztetett doka (*Isoberlinia doka*),²⁰⁹ a természetes színezék- és gyógyászati alapanyagot biztosító afrikai nyír (*Anogeissus leiocarpa*),²¹⁰ valamint az afrikai legyezőpálma (*Borassus aethiopum*).²¹¹

- 203 Az annónafélék közé sorolt cserje vagy alacsony fa (10 m) élőhelyén az éves csapadékmennyiség 700-2500 mm, az átlagos hőmérséklet 17-30 °C. Előfordul a félig száraz és a nedves szavanna területén, folyópartokon, de a nyílt erdőségekben egyaránt.
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Annona+senegalensis> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M16,M18,M25,M26,M27,M36,M4,M7,M8&t=Annona,senegalensis&p=Annona+senegalensis#Description> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Annona_senegalensis.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 204 A pillangósvirágúak családjába tartozó lombhullató fa 20 m magasságú is lehet, élőhelye a lombhullató erdők és az erdős szavanna övezete, ahol a csapadék éves mennyisége legalább 1000-1200 mm.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M25,M26,M27,M36,M4,M7&t=Burkea,africana&p=Burkea+africana#Description> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://www.fao.org/ag/agp/AGPC/doc/Gbase/data/pf000374.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 205 A kutyatejfélek közé tartozó lombhullató cserje vagy kisméretű fa, amelynek magassága 6-10 m. Élőhelyei a trópusi lombhullató erdős területek és a szavannák.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M12,M14,M15,M16,M18,M19,M20,M23,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7,M9&t=Hymenocardia,acida&p=Hymenocardia+acida#Description> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Hymenocardia_acida.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Hymenocardia+acida> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 206 Az ikákófélék közé tartozó örökzöld fa, amely kedveli a másodlagos bozótos területeket, az erdős, fás-füves szavannát. Magassága 5-12, ritkán 20 m is lehet.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M12,M15,M16,M25,M26,M27,M36,M4,M6,M7,M9&t=Parinari,curatellifolia&p=Parinari+curatellifolia#Description> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Parinari+curatellifolia> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 207 A lombhullató, 25-35 m magasságú fa, amely a fás és bokros szavannán és a nyílt füves térségekben fordul elő.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M26,M27,M36,M4&t=Daniellia,Oliveri,DANIELLIA&p=Daniellia+oliveri#MajorReferences> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Daniellia+oliveri> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 208 A mintegy 15 m magasságúra növő fa a lombhullató erdőkben jellemző.
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Erythrophleum+africanum> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M15,M17,M18,M25,M26,M34,M36,M4,M6,M7,M9&t=Erythrophleum,africanum&p=Erythrophleum+africanum#Ecology> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 209 A pillangósok közé sorolt fa 10-18 (25) m magas, amely a száraz és az erdős szavannán is megél, ahol a csapadék éves mennyisége 900-1500 mm. Élőhelyei a 100-1200 m tengerszint feletti magassági tartományban vannak.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M26,M27,M36,M4&t=Isoberlinia,Doka&p=Isoberlinia+doka#MajorReferences> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://www.iucnredlist.org/details/19892774/0> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 210 A nyálkafafélék közé tartozó örökzöld cserje vagy fa a 15-30 m-t is elérheti, élőhelyei a legszárazabb szavanna a nedvesebb erdőövezet között helyezkednek el, ahol a csapadék éves mennyisége 200-1200 mm.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M10,M12,M14,M15,M16,M18,M19,M22,M23,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7,M8,M9&t=Anogeissus,leiocarpa&p=Anogeissus+leiocarpa#AdulationsAndSubstitutes> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Anogeissus+leiocarpa> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
- 211 A 20-30 m magasságú fa – az élelmiszer- és gyógyszergyártásban is felhasználják – élőhelyei a szárazabb szavannák, a nyílt másodlagos erdők területe, ahol a csapadék éves mennyisége 500-1000 mm (400-1200), az éves átlaghőmérséklet 20-35 °C, de akár 15-45 °C is lehet.
http://palmweb.org/?q=cdm_dataportal/taxon/d0967a60-22aa-497d-a61e-b6796c5c30fb (Letöltés ideje: 2014-09-02)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Borassus+aethiopum> (Letöltés ideje: 2014-09-02)
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Borassus_aethiopum.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-02)

Az erdőségek mellett az ökorégió részben másodlagos eredetű, relatíve nedves füves-gyepes területek is jellemzőek. A biogeográfiai térben ez a vegetációs szint szintén fejlett, egyes fajok 2 m-nél is magasabbra nőhetnek.²¹²

A biológiai sokféleség az ökorégió változatosságának, sajátosságainak köszönhető, amelynek térbeli mintáinak formálódásához más, klimatikus tényezők is hozzájárultak.²¹³

Az északi országrész ökológiai, biogeográfiai sajátosságait olyan klimatikus tényezők határozzák meg, mint a csapadék mennyisége és időbeli eloszlása, az éves hőingás. Ezt a zónát az esős és a száraz évszakok közötti sajátos egyensúlyi helyzet jellemzi, amelyhez mind a flóra, mind a fauna alkalmazkodott. A domináns növénytársulást alkotó fűfélék között elszórtan megtalálhatók ritka csoportokban élő, szárazságot jól tűrő falakú fajok. Az ökorégió számos kihívással szembesül, ezt az övezetet érinti a legnagyobb mértékű antropológiai eredetű környezetterhelés, habár jelentős a többé-kevésbé érintetlen élőhelyek kiterjedése is. A Szahel-övezettől – a 600 mm/év választóvonal – délre elhelyezkedő övezet nyugati része húzódik a Közép-afrikai Köztársaság területén, ahol a népsűrűség átlagosan 1-5 fő/km², csak a településeken magasabb.²¹⁴

A közép-afrikai száraz szavanna meghatározó cserjés növényzetét jórészt a bokorfűzek (*Combretum adenogonium*, *C. collinum*, *C. collinum*, *C. comosum*, *C. indicum*, *C. molle*, *C. mucronatum*, *C. paniculatum*, *C. platypterum*),²¹⁵ valamint a *Terminalia* nemhez (*Terminalia arjuna*, *T. avicennioides*, *T. laxiflora*, *T. macroptera*, *T. schimperiana*)²¹⁶ tartozó növények, a lombkoronaszint alatti fűféléket elsősorban a terepi tájékozódást és a közlekedést rendkívüli mértékben nehezítő elefántfű (*Pennisetum*

212 Ezek közé elsősorban az *Andropogon*, a *Hyparrhenia* és *Loudetia* nemzetséghez tartozó fajok tartoznak.

<http://www.finegardening.com/bluestem-andropogon> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/279461/Hyparrhenia> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

<http://grassworld.myspecies.info/sites/grassworld.myspecies.info/files/West%20Central%20Tropical%20Africa.doc> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

213 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0712> (Letöltés ideje: 2014-08-27)

Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p. 29.

Borsy Z. /szerk./ (1998): Általános természeti földrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest p. 751.

Tóth J. /szerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 1263.

214 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0705> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

Gertig B. /szerk./ (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest pp. 35-36.

Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p. 29.

Borsy Z. /szerk./ (1998): Általános természeti földrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest pp. 751-753.

Tóth J. /szerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 1263.

215 A mirtuszvirágúak közé sorolt fás szárú növényből – kisméretű fa, esetenként kúszó cserje – nyert alapanyagokat a gyógyszerészetben is felhasználják.

Schmelzer, G.H.-Gurib-Fakim, A. /eds./ (2013): Medicinal plants 2. PROTA Foundations/CTA, Wageningen pp. 57–92.

216 A cserje – ritkán faalakú – növények kereskedelmi értéke nem jelentéktelen, számos területen felhasználásra kerül (éptészeti díszítőelem, gyógyszerészet, kozmetikai ipar).

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/588002/Terminalia> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

Schmelzer, G.H. – Gurib-Fakim, A. /eds./ (2013): Medicinal plants 2. PROTA Foundations/CTA, Wageningen pp. 235–255.

purpureum),²¹⁷ a finom tambookie fű (*Hyparrhenia filipendula*),²¹⁸ a tevefű (*Cymbopogon schoenanthus*),²¹⁹ illetve az ún. antilopfű (*Echinochloa pyramidalis*)²²⁰ képviseli. Az ökorégióban élő fák a száraz évszakban hullatják le lombjukat, ezek tipikus képviselője például az afrikai nyír, az ún. szálamifa (*Kigelia africana*),²²¹ valamint a vörös akácia (*Akacia seyal*).²²²

Az ökorégió fokozatosan – a csapadék mennyiségének csökkenése, az esős évszak rövidülése – megy át a félszáraz steppe (szaheli akácia szavanna ökorégió) klímaövezetbe, ahol már jellegzetesen szárazságtűrő bioszféra alakult ki. Ezen térségben komoly ökológiai kihívást jelent a mezőgazdaság, a túllegettetés, valamint az éghajlat változékonysága.²²³

Az államtér északkeleti, meglehetősen csekély részén kialakult ökorégióra kevésbé jellemző a biológiai sokféleség. A szemiárid steppe a Szahel-övezet része, amely átmeneti zónát képez a Szahara zonális sivataga és a szavanna övezete között. A térséget a klimatikus viszonyokhoz – elsősorban a csapadék eloszlása meghatározó tényező – alkalmazkodott szárazságtűrő növényzet jellemzi. A földhasználat meghatározó formája a nomád legelőváltó állattartás, amely a klímaingadozások időszakaiban a viszonylag csekély népsűrűség (1-5 fő/km²) mellett is ökológiai kihívást jelenthet. A régióban a társadalmi hierarchia egyik alapját hagyományosan az állatállomány jelenti, de a legeltetés egyben az alapvető életmód, amelyre a helyi társadalom épül.

- 217 Az élő növény – magassága akár a 3-7 m-t is elérheti – gazdaságilag is jelentős. Felhasználási területek: biomassza-termelés, talajregenerálódás, takarmány. Csapadékgigénye 850-1500/2500 mm/év, de ennél nagyobb mennyiséget is elvisel., 21-40 °C éves átlaghőmérsékletet igényel (elviseli 15-45 °C-t is).
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M1,M11,M23,M24,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M7&t=Pennisetum,purpureum&p=Pennisetum+purpureum#Protologue> (Letöltés ideje: 2014-09-03)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Pennisetum+purpureum> (Letöltés ideje: 2014-09-03)
- 218 A pázsitfűfélékhez tartozó növény a füves szavannákon él. Csapadékgigénye minimum 625 mm/év.
<http://www.prota4u.org/protav8.asp?g=psk&p=Hyparrhenia+filipendula+> (Letöltés ideje: 2014-09-03)
- 219 A pázsitfűfélék közé tartozó örökzöld, élő növény 30-60 cm a gyógyszerként és illatszereként alkalmazzák. Élőhelye az erdős szavanna zónájától és a szaharó-szaheli steppéig terjed.
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Cymbopogon+schoenanthus> (Letöltés ideje: 2014-09-03)
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M4&t=Cymbopogon,proximus&p=Cymbopogon+schoenanthus#Synonyms> (Letöltés ideje: 2014-09-03)
- 220 A száraz szavannán élő növény, amely a pázsitfűfélék családjához tartozik.
http://ramsar.wetlands.org/Portals/15/CENTRAL_AFRICA_REPUBLIC.pdf (Letöltés ideje: 2014-07-21)
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M25,M26,M27,M36,M4,M7&t=Echinochloa,pyramidalis&p=Echinochloa+pyramidalis#Prospects> (Letöltés ideje: 2014-09-03)
- 221 A szivarfafélék családjához tartozó, félig lombhullató fa ritkán 23 m-re is megnőhet. Az erdős és a szavanna területeken is elterjedt faj csapadékgigénye 900-2000 mm/év
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M12,M14,M7&t=Kigelia,aethiopica&p=Kigelia+africana#OtherBotanicalInformation> (Letöltés ideje: 2014-09-03)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Kigelia+africana> (Letöltés ideje: 2014-09-03)
- 222 A 3-12/17 m magasságú fa a száraz erdős és füves szavannán él, ahol a csapadék mennyisége 350-800/1000 mm/év.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M1,M11,M12,M15,M16,M18,M19,M21,M24,M25,M26,M27,M36,M4,M5,M6,M7,M8,M9&t=Acacia,seyal,acacia&p=Acacia+seyal#Protologue> (Letöltés ideje: 2014-09-03)
- 223 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0705> (Letöltés ideje: 2014-09-03)
 Gertig B. /szerk./ (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest p. 36.
 Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest p. 29.
 Borsy Z. /szerk./ (1998): Általános természeti földrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest p. 753.
 Tóth J. /főszerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 1263.

Ezért egy éghajlatilag kritikus időszakban a tradíciók miatt könnyen felléphet az ökológiai egyensúlyt felborító túllegeltetés.²²⁴

Az ökorégió növényföldrajzát akáciás füves stepppei térségek, valamint lombhullató bozótosok határozzák meg. Tipikus faalakú növényei közé tartozik a háromtövisű akácia (*Acacia senegal*),²²⁵ a sivatagi datolya *Balanites aegyptiaca*,²²⁶ az aisen, vagy szenegáli boscia (*Boscia senegalensis*).²²⁷ A felszáraz steppén élő fa az ún. tevefa/sivatagi almafa (*Calotropis procera*),²²⁸ a kislevelű vérfű (*Pterocarpus lucens*),²²⁹ az elefántfa (*Combretum glutinosum*),²³⁰ illetve a marula (*Sclerocarya birrea*).²³¹ Az ökorégióra jellemző, gazdasági jelentőséggel bíró fafajnak számít a teveláb fa

- 224 Besenyő J. (2010) Országismertető Szudán, Seregszemle kiadvány, Székesfehérvár, pp. 22–23
- 225 A trópusi felszáraz és száraz térségekben élő cserje vagy kisméretű fa magassága elérheti a 15 m-t. Alkalmazkodóképességét jelzi, hogy olyan területeken is előfordul, ahol a csapadék éves mennyisége (100/200-400/800 mm.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M15,M26,M36,M8&t=Acacia,tortilis,acacia&p=Acacia+senegal#Ecology> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://www.fao.org/docrep/006/q2934e/Q2934E03.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 226 A tüskés cserje vagy alacsony (10 m magas) fa változatos élőhelyeken is megél, ahol a csapadék éves mennyisége 200-1200 mm, a hőmérséklet éves átlaga 20-30 °C között ingadozik.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M25,M26,M27,M36,M4,M7&t=Balanites,aegyptiaca&p=Balanites+aegyptiaca#Description> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Balanites+aegyptiaca> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Balanites_aegyptiaca.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 227 Örökzöld, általában 1-2 m magas (esetenként akár 4 m is lehet) bokor. Csapadékgénye 100-500 mm/év között van, kedveli a nyitott, bozótos stepppei élőhelyet.
http://www.worldagroforestry.org/treedb/afpdfs/boscia_senegalensis.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M25,M26,M27,M36,M4,M6,M7,M9&t=Boscia,senegalensis&p=Boscia+sene-galensis#Description> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 228 A selyemkórófélek családjába tartozó só- és szárazságtűrő cserje magassága 2,5 m (ritkán 6 m), minimális csapadékgénye 300-400 mm/év.
<http://www.cabi.org/isc/datasheet/16848> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M1,M11,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M5,M7&t=Calotropis,procera,calotropis&p=Calotropis+procera#Protologue> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Calotropis_procera.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 229 Lombhullató cserje (vagy fa), amelynek magassága 3-18 m lehet. Csapadékgénye 400-700 mm/év, de megél a 250-900 mm/év csapadékmennyiséggel rendelkező ökológiai közegben is.
<http://ecocrop.fao.org/ecocrop/srv/en/cropView?id=9044> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Pterocarpus+lucens> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M15,M17,M18,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7&t=Pterocarpus,lucens&p=Pterocarpus+lucens#Description> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 230 A 12 m magasságú cserje (fa), élőhelyein a csapadék mennyisége 200-900 mm/év.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M10,M12,M14,M15,M18,M23,M25,M26,M27,M34,M4,M6,M7,M8,M9&t=Combretum,glutinosum&p=Combretum+glutinosum#AdulterationsAndSubstitutes> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Combretum+glutinosum> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 231 A szömörcefélék közé tartozó alacsony (9-12 m) fa, amelynek csapadékgénye 500-1200 mm/év, de megél olyan területeken is, ahol mindössze évi 250-500 mm esik.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M12,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M7&t=Sclerocarya,birrea&p=Sclerocarya+birrea#Description> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Sclerocarya+birrea> (Letöltés ideje: 2014-09-05)

(*Piliostigma reticulatum*),²³² az afrikai doumpálma (*Hypheae thebaica*),²³³ valamint a datolyapálma (*Phoenix dactylifera*).²³⁴

A szárazságtűrő füvekkel borított szaheli steppe jellegzetes közép-afrikai vegetációját alkotják többek között a pázsitfűfélék családjához besorolt *Sehima ischaemoides*,²³⁵ az *Aristida sieberana*, az *A. cumingiana*,²³⁶ valamint az ún. tambookie fű (*Hyperthelia dissoluta*),²³⁷ illetve számos, az *Eragrostis* nemhez tartozó (ilyen például az *Eragrostis arenicola*, *E. ciliaris*, *E. curvula*, *E. gangetica*, *E. tremula*)²³⁸ növény.²³⁹

Fauna

Az állatvilág alkalmazkodása a regionális ökológiai feltételrendszerekhez, a növényzet términtázataihoz hasonló zonális elrendeződést mutat. Az államtér nyugati részén található trópusi erdőségek állatvilágát a fajgazdagság és az endemizmus jellemzi. Az élőlények, alkalmazkodva a párás, sűrű növényzettel borított, szinte átjárhatatlan felszínhez, döntően a lombkorona különböző szintjein élnek. Az emlősök, valamint főemlősök fajgazdagsága ebben az ökorégióban magasabb, mint az afrikai kontinens más erdőségeiben.²⁴⁰

- 232 A cserje, vagy kisméretű fa legfeljebb 10-15 m magasságúra nő. Azokat az élőhelyeket kedveli, ahol a csapadék éves mennyisége 200-400 (maximum 1000) mm.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M25,M26,M27,M36,M4&t=Piliostigma,reticulatum&p=Piliostigma+reticulatum#Prospects> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 233 A 20 m magas fa a száraz, félszáraz területeket kedveli, ahol a csapadék éves átlagmennyisége 200-600 mm.
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Hyphaene+thebaica> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M16,M26&t=Phoenix,dactylifera&p=Hyphaene+thebaica#PropagationAndPlanting> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 234 Örökzöld, 15-40 m magasságú növény, azokon a száraz területeken él, ahol a csapadék éves mennyisége 200-300 mm (100-400), a hőmérséklet éves átlaga 26-45 °C között van.
http://www.palmweb.org/?q=cdm_dataportal/taxon/f5c5c3ef-0a77-46eb-ac37-9c3867446bc1 (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M1,M11,M12,M14,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7&t=Phoenix,dactylifera&p=Phoenix+dactylifera#Protologue> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Phoenix+dactylifera> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Phoenix_dactylifera.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 235 Akár 0,6 m magasságot is elérő fűfélé.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M1,M4&t=Sehima,ischaemoides,sehima&p=Sehima+ischaemoides#Protologue> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://grassworld.myspecies.info/sites/grassworld.myspecies.info/files/West%20Central%20Tropical%20Africa.doc> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 236 <http://www.ars-grin.gov/cgi-bin/npgs/html/taxon.pl?317920> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://grassworld.myspecies.info/sites/grassworld.myspecies.info/files/West%20Central%20Tropical%20Africa.doc> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 237 Az évelő növény magassága elérheti az 1-3 m-t is, optimális csapadékgigénye kb. 625 mm/év.
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M4&t=Hyperthelia,dissoluta&p=Hyperthelia+dissoluta#Synonyms> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Hyperthelia+dissoluta> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 238 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0713> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://grassworld.myspecies.info/sites/grassworld.myspecies.info/files/West%20Central%20Tropical%20Africa.doc> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 239 <http://www.fao.org/docrep/005/w4442e/w4442e05.htm#bm05.2.5> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://www.cblt.org/en/ecosystem-and-biodiversity-lake-chad-basin> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
<http://www.fao.org/docrep/005/w4442e/w4442e05.htm#bm05.3.1> (Letöltés ideje: 2014-09-05)
- 240 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0126> (Letöltés ideje: 2014-09-08)
Gertig B. /szerk./ (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest p. 35.
Probáld F. (2002): Afrika és a Közel-Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest pp. 28-29.
Tóth J. /főszerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 1262-1263.
Borsy Z. /szerk./ (1998): Általános természetföldrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest pp. 743-746.

A magasabb rendű emlősök közül itt él az allen fülesmaki (*Galago alleni*),²⁴¹ a nyugati tükarmú fülesmaki (*Euoticus elegantulus*),²⁴² az ún. satnyaujjú maki (*Perodicticus potto*),²⁴³ a Brazza-cerkóf (*Cercopithecus neglectus*).²⁴⁴ Az emberszabású főemlősöket a veszélyeztetett fajnak számító nyugati gorilla (*Gorilla gorilla*),²⁴⁵ valamint a csimpánz (*Pan troglodytes troglodytes*)²⁴⁶ képviseli. Az erdei emlősök másik csoportjába olyan nagytermetű növényevők tartoznak, mint például az őserdei bivaly (*Syncerus caffer nanus*),²⁴⁷ a legnagyobb méretű erdei antilop, a nyugati bongo (*Tragelaphus euryceros euryceros*),²⁴⁸ valamint a szitatunga (*Tragelaphus spekei*).²⁴⁹ A nyugati országrész trópusi erdőiben (is) él az IUCN²⁵⁰ vörös listáján szereplő faj, az emberre is veszélyt is jelentő harmadik fajoként besorolt erdei elefánt (*Loxodonta africana cyclotis*),²⁵¹ illetve a 16 disznófaj közül a legnagyobb méretű óriás erdei disznó

- 241 Az esőerdőkben élő állat alkalmazkodott az éjszakai életmódhoz. Teljes testhossza 155-240 mm, tömege 200-445 g.
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Galago_alleni/ (Letöltés ideje: 2014-09-06)
- 242 Az elsődleges és másodlagos alföldi nedves erdők lakója, gumifák és gyanták biztosítják táplálékát. Az állat testtömege 270-360 g, testhossza 495-555 mm.
<http://www.iucnredlist.org/details/8265/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Euoticus_elegantulus/ (Letöltés ideje: 2014-09-06)
- 243 Az esőerdőkben élő állat súlya kb. 600-1600 g, testhossza 305-390 mm. Növényi és állati eredetű táplálékot is fogyaszt: gyümölcsök, rovarok, gombák, tojás, kisebb gerincesek. A hímek magányos éjszakai állatok.
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Perodicticus_potto/ (Letöltés ideje: 2014-09-06)
<http://www.iucnredlist.org/details/16629/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
- 244 A trópusi esőerdőkben élő állat hímnéinek súlya 7, a nőstényeké 4 kg, testhossza 40-63,5 cm. Általában 4-10 fős csoportokban él. Elsősorban gyümölcsökkel táplálkozik, de rovarokat, férgeket, gombákat is fogyaszt.
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Cercopithecus_neglectus/ (Letöltés ideje: 2014-09-06)
<http://www.iucnredlist.org/details/4223/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
- 245 A legnagyobb főemlős elsősorban a síkvidéki trópusi erdők lakója. A csoportokban élő gorilla alapvetően növényekkel táplálkozik. A hím magassága meghaladhatja a 180 cm-t, súlya akár a 150 kg-ot, a nőstény kb. 150 cm és 70 kg.
<http://www.iucnredlist.org/details/9404/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
<http://www.animalinfo.org/species/prime/gorilla/gorilla.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
<http://www.arkive.org/western-gorilla/gorilla-gorilla/> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
- 246 A felnőtt egyed testmagassága 1-1,7 m, a hímek súlya 34-70 kg, a nőstényeké 26-50 kg. Elsősorban a nedves és a száraz erdők, galériaerőkben és erdős szavannákon él. Mindenevő, de elsődleges táplálékát a gyümölcsök, a levelek, fakéreg jelentik.
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Pan_troglodytes/ (Letöltés ideje: 2014-09-06)
<http://www.iucnredlist.org/details/15933/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
- 247 Az őserdei állat a legkisebb méretű afrikai kafferbivaly, amely kis csoportokban él. Testtömege 300-900 kg, hossza 2,1-3,4 m, magassága pedig 1-1,7 m.
<http://www.iucnredlist.org/details/21251/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
<http://www.arkive.org/african-buffalo/syncerus-caffer/video-na00.html> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
- 248 A sűrű trópusi esőerdők lakója, magányosan, vagy kis csoportokban él. Legfőbb táplálékát a levelek, hajtások, illetve fűfélék jelentik. Testhossza 170-250 cm, testtömege 240-400 kg. Marmagassága 1,1-1,3 m, a szarvak hossza 75-100 cm.
http://www.ultimateungulate.com/artiodactyla/tragelaphus_euryceros.html (Letöltés ideje: 2014-09-06)
- 249 A síkvidéki trópusi erdők növényevő emlősének testhossza 115-170 cm. A hímek magassága súlya 88-125 cm, a nőstények alacsonyabbak. A hímek súlya 70-125, a nőstényeké 50-57 kg. A bikák szarva akár 92 cm hosszú is lehet.
<http://www.iucnredlist.org/details/22050/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
http://www.ultimateungulate.com/artiodactyla/tragelaphus_spekii.html (Letöltés ideje: 2014-09-06)
<http://www.arkive.org/sitatunga/tragelaphus-spekii/> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
- 250 International Union for Conservation of Nature: a világ első globális környezetvédelmi szervezetét 1948-ban alapították, jelenleg a legnagyobb globális ökológiai hálózat, amelynek célja a környezet védelme, valamint a fenntartható fejlődés modelljének kialakítása. Székhelye Svájcban, Genf közelében található.
<http://www.iucn.org/> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
- 251 A vitatott rendszertani besorolású emlős az alföldi esőerdők növényevő – táplálékát levelek, fakéreg, gyümölcsök, fűvek alkotják – lakója. A nőstények marmagassága 2,1, a hímeké 2,5 m. Az állat testtömege 0,9-3 tonna, testhossza 3-4 m. A hímek magányosan, a nőstények és borjak kis csoportokban élnek.
<http://www.arkive.org/forest-elephant/loxodonta-cyclotis/> (Letöltés ideje: 2014-09-06)
http://www.theanimalfiles.com/mammals/elephants/african_forest_elephant.html (Letöltés ideje: 2014-09-06)

(*Hylochoerus meinertzhageni*).²⁵² Az itt élő ragadozók – az ún. afrikai linsang (*Poiana richardsonii*)²⁵³ és az afrikai aranymacska (*Profelis aurata*)²⁵⁴ – is sikeresen alkalmazkodtak a trópusi esőerdő biogeográfiai adottságaihoz. Az ökorégióban élő kisebb emlősök közé tartozik például a Dollman faegér (*Prionomys batesi*),²⁵⁵ a Remy-féle törpecickány (*Suncus remyi*),²⁵⁶ valamint az ún. kongana cickány (*Sylvisorex konganensis*),²⁵⁷ de élnek itt más rovarvők²⁵⁸ is.

A rágcsálók közül említendő az erdei óriásmókus (*Protoxerus stangeri*)²⁵⁹ és a kongói erdei egér (*Deomys ferrugineus*),²⁶⁰ de számos denevérfaj is él a térségben.²⁶¹

Az országész folyóiban – ahogy az államtér más folyami élőhelyein is – él a nílusi víziló (*Hippopotamus amphibius*)²⁶² és a hullók rendszertani osztályába tartozó páncé-

252 Az állat az erdős területeket és az állandó vízforrással rendelkező élethelyeket kedveli. Testhossza 130-210 cm, marmagassága 75-110 cm. Testtömege 100-275 kg, a hímek agyara meghaladhatja a 30 cm-t. Családokban él (6-14 állat), elsősorban nővényi táplálékfelétet fogyaszt, de megeszi a tojásokat és más állati eredetű tápanyagot is.

<http://www.iucnredlist.org/details/41769/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

http://www.ultimateungulate.com/Artiodactyla/Hylochoerus_meinertzhageni.html (Letöltés ideje: 2014-09-06)

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/site/accounts/information/Hylochoerus_meinertzhageni.html (Letöltés ideje: 2014-09-06)

253 A Viverridae-családhoz tartozó emlős, amelynek testhossza 33-38 cm, 15-18 cm magas, súlya 500-700 g. A ragadozók közé sorolják, rovarokkal, fiatal madarakkal, kóladióval, gyümölcsökkel, kisebb gerincesekkel táplálkozik.

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Poiana_richardsonii/ (Letöltés ideje: 2014-09-08)

<http://www.iucnredlist.org/details/41704/0> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

254 Fákon élő ragadozó, amelynek testtömege 3-18 kg, testhossza fark nélkül 61-102 cm, a fark 16-46 cm. Magassága 0,4-0,5 m. Közepes méretű emlősökkel, madarakkal és halakkal táplálkozik.

<http://www.globalspecies.org/ntaxa/949867> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

<http://www.iucnredlist.org/details/18306/0> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Profelis_aurata/ (Letöltés ideje: 2014-09-08)

255 A trópusi erdőkben élő éjszakai életmódhoz alkalmazkodott mászógér meglehetősen kicsi, súlya mindössze 12,5 g, hossza 100 mm. Gyakorlatilag csak hangyákkal táplálkozik.

<http://www.iucnredlist.org/details/18164/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

<http://eol.org/pages/1179496/overview> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

<http://www.inaturalist.org/taxa/45732-Prionomys-batesi> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

256 Rendkívül kistermetű rágcsáló, amely a trópusi nedves erdőkben él.

<http://www.iucnredlist.org/details/21140/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Suncus_remyi/classification/ (Letöltés ideje: 2014-09-06)

257 A szintén igen kisméretű emlős endemikus fajnak számít a közép-afrikai esőerdőben.

<http://www.iucnredlist.org/details/45050/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

258 Ezek közé tartozik többek között a keleti erdőségekben is megtalálható hun cickány (*Crociodura attila*), a hosszúlábú cickány (*C. crenata*), a Ludia-cickány (*C. ludia*) és az ugandai pézsmacickány (*C. muteseae*).

<http://www.iucnredlist.org/details/5621/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

<http://www.iucnredlist.org/details/5562/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

<http://www.iucnredlist.org/details/5589/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

<http://www.iucnredlist.org/details/41340/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

259 A rágcsáló az olajpálma-mókuskok közé tartozik.

<http://eol.org/pages/326225/maps> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

<http://www.iucnredlist.org/details/18386/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

<http://www.inaturalist.org/taxa/46202-Protoxerus-stangeri> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

260 Kisméretű – testtömege 57,56 g – rágcsáló a trópusi esőerdőkben.

<http://www.iucnredlist.org/details/6490/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

<http://eol.org/pages/1179492/overview> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

261 <http://www.listofcountriesoftheworld.com/ct-animals.html> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

262 Átlagosan 209-505 cm hosszú, 1,5-165 m marmagasságú és 1800 kg testtömegű állat, de az idősebb hímek nagyobbra is megnőhetnek. Súlyuk elérheti a 3200 kg-ot. A 20-100 fős csoportokban élő állat növényekkel táplálkozik, de esetenként belekóstol elhullott állatok húsába is.

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Hippopotamus_amphibius/ (Letöltés ideje: 2014-09-06)

<http://www.iucnredlist.org/details/10103/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

<http://www.arkive.org/hippopotamus/hippopotamus-amphibius/> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

los, vagy karcsúorrú krokodil (*Crocodylus cataphractus*).²⁶³ A Közép-afrikai Köztársaság ezen részén számos kétéltű – többek között a *Xeropus pygmaeus*²⁶⁴ –, valamint hüllő él.²⁶⁵

A keletebbre elhelyezkedő trópusi erdei ökorégióra is a biológiai sokféleség jellemző, ahol olyan veszélyeztetett és endemikus fajok (is) élnek, mint a valószínűleg itt is előforduló okapi (*Okapia johnstoni*),²⁶⁶ valamint az emberszabásúak közé tartozó keleti csimpánz (*Pan troglodytes schweinfurthii*).²⁶⁷ A térségben több majomfaj, valamint ragadozó él, többek között a fehérarcú cercóf (*Cercopithecus ascanius*),²⁶⁸ illetve az utóbbiak közé tartozik az afrikai pálmacibet (*Nandinia binotata*),²⁶⁹ a mongúz nemzetséghez tartozó Alexander's kusimanse (*Crossarchus alexandri*),²⁷⁰ illetve a foltosnyakú vidra (*Lutra maculicollis*).²⁷¹ A kisebb termetű rágcsálók közül említendő az ún. Ubangi egér (*Mus oubanguii*),²⁷² de feltehetően számos hüllő- és kétéltűfaj

263 A közepes méretű faj maximum 4 m-re nő, bár a 3,5 m-nél nagyobb egyedek meglehetősen ritkák. Halakkal, rákokkal táplálkozik elsősorban, de valójában opportunista ragadozó.

<http://www.iucnredlist.org/details/5660/0> (Letöltés ideje: 2014-09-06)

http://crocodilian.com/cnhc/csp_ccat.htm (Letöltés ideje: 2014-09-06)

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Mecistops_cataphractus/ (Letöltés ideje: 2014-09-06)

264 Vizes élőhelyeket kedvelő békafaj.

<http://www.iucnredlist.org/details/58179/0> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

265 Ezek közé tartozik többek között a tarajos kaméleon (*Chameleo/Trioceros/cristatus*), és a kameruni törpekaméleon (*Rhampholeon spektrum*).

<http://www.arkive.org/crested-chameleon/trioceros-cristatus/> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

<http://www.iucnredlist.org/details/176322/0> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

<http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0126> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

266 A zsiráf rokonságához tartozó növényevő a zárt erdőségekben él. Testhossza 200-250 cm, marmagassága 150-170 cm, átlagos testsúlya 210-250 kg.

<http://eol.org/pages/308387/maps> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Okapia_johnstoni/ (Letöltés ideje: 2014-09-08)

<http://www.arkive.org/okapi/okapia-johnstoni/> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

<http://www.iucnredlist.org/details/15188/0> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

267 A nyugati területeken élő rokonánál valamelyest kisebb méretekkel rendelkező alfaj.

<http://www.iucnredlist.org/details/15937/0> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

<http://www.arkive.org/chimpanzee/pan-troglodytes/video-sc01.html> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

268 Viszonylag ki méretű állat: a hímek átlagos testtömege 4,1 kg, testhossza kb. 460 mm. A nőstények átlagos súlya 2,9 kg, hossza kb. 380 mm. A 11-14 fős csoportokban élő elsősorban gyümölcssevő, de étrendjébe levelek, rovarok, virágok, rügyek és gumi is tartozik.

<http://www.iucnredlist.org/details/4212/0> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Cercopithecus_ascanius/ (Letöltés ideje: 2014-09-08)

<http://www.arkive.org/red-tailed-guenon/cercopithecus-ascanius/> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

269 Az állat súlya 1,5-5 kg, testhossza 42-58 cm. Habár a ragadozók rendjébe tartozik, a magányosan élő állat gyakorlatilag mindent elfogyaszt: gyümölcsfélék, rágcsálók, rovarok, gyíkok, denevérek, madarak, tojás, és a fiókák. Emellett döögöket is eszik, de zsákmányol háziállatokat is.

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Nandinia_binotata/ (Letöltés ideje: 2014-09-08)

<http://www.iucnredlist.org/details/41589/0> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

270 A 30-45 cm hosszú, 0,5-1,3 kg tömegű ragadozó állat.

<http://www.iucnredlist.org/details/41593/0> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

<http://www.globalspecies.org/ntaxa/949878> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

271 A 85-105 cm hosszú, 4 kg tömegű ragadozó fő táplálékforrása a hal, de fogyaszt a békákat, rákokat, kagylókat, vízi rovarokat és lárvákat.

<http://www.iucnredlist.org/details/12420/0> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

<http://www.arkive.org/spot-necked-otter/lutra-maculicollis/> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Hydriclis_maculicollis/ (Letöltés ideje: 2014-09-08)

272 A faj nedves szavanna és a trópusi nedves erdők élőhelyein egyaránt megél.

<http://www.iucnredlist.org/details/13975/0> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

is él a kevésbé feltárt ökorégióban.²⁷³ A közép-afrikai államtér trópusi erdőségei madárfajokban gazdag, ezek közé tartozik például a vörösfarkú bülbül (*Criniger calurus*)²⁷⁴ és a *Nectarinia superba*.²⁷⁵

A trópusi erdős szavanna gazdag biodiverzitású komplex közép-afrikai élőhelyei olyan ritka és védett állatfajok menedékei, mint az északi fehér orrszarvú (*Ceratotherium simum cottoni*),²⁷⁶ az ún. nyugati fekete orrszarvú (*Diceros bicornis longipes*)²⁷⁷ néhány példánya.

A fajok – mint például a tantalusz majom (*Chlorocebus tantalus*),²⁷⁸ az ún. Anubisz-pávián (*Papio anubis*),²⁷⁹ a huszármajom (*Erythrocebus patas*),²⁸⁰ illetve a szenegáli fülesmaki (*Galago senegalensis*)²⁸¹ – jól alkalmazkodtak a klimatikus eredetű változások által létrehozott, az ökorégióra jellemző mozaikos adottságokhoz,

Az ökorégió emlősfaunáját viszonylagos sokféleség, fajgazdagság jellemzi, miközben több emlősfaj magas egyedszámban él a változatos környezeti feltételeket és táplálékot kínáló térségben.²⁸² Ezek közé tartozik például az afrikai elefánt szavannán

273 A hüllők közül megemlíthető például a zairei törpegekkó (*Lygodactylus depressus*),
<http://reptile-database.reptarium.cz/species?genus=Lygodactylus&species=depressus> (Letöltés ideje: 2014-09-08)
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/1700283> (Letöltés ideje: 2014-09-08)

274 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0124> (Letöltés ideje: 2014-09-08)
<http://www.birdlife.org/datazone/species/factsheet/22713120> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

275 <http://www.iucnredlist.org/details/22713120/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/906960> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

276 <http://www.birdlife.org/datazone/speciesfactsheet.php?id=8327> (Letöltés ideje: 2014-09-10)
<http://www.iucnredlist.org/details/22718035/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

276 A hatalmas növényevő veszélyeztetett állat, súlya 1800-2700 kg, magassága 1,5-1,8 m, testhossza 3,8-5 m. Az első szarv 94-102 cm, a hátsó szarv kb. 55 cm hosszú.
<http://www.iucnredlist.org/details/4183/0> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
<http://web.archive.org/web/20071021024955/http://www.rhinos-irf.org/rhinoinformation/whiterhino/index.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-09)

277 Ebben a régióban már igen ritka növényevő állat súlya 800-1350 kg, magassága 1,4-1,7 m, testhossza 3-3,8 m. Első, nagyobb szarva 0,5-1,3 m, a hátsó 2-55 cm hosszú.
<http://web.archive.org/web/20071012024110/http://www.rhinos-irf.org/rhinoinformation/blackrhino/index.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-09)

<http://www.iucnredlist.org/details/39319/0> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
<http://www.arkive.org/black-rhinoceros/diceros-bicornis/> (Letöltés ideje: 2014-09-09)

278 A rendkívül alkalmazkodó faj magassága 426-490 mm, testtömege 4,1-55 kg gyakorlatilag minden táplálékot elfogyaszt.
<http://www.iucnredlist.org/details/136208/0> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
<http://eol.org/pages/7218149/details> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
<http://pin.primat.wisc.edu/factsheets/entry/vervet> (Letöltés ideje: 2014-09-09)

279 Opportunistafaj, a hímek súlya kb. 25, a nőstényeké kb. 14 kg, a hímek testhossza 760 mm, a fark 560 mm. A másik nemhez tartozók kisebbek: 600 mmes testhossz, a fark átlagosan 480 mm. A fejlett csoporttudattal rendelkező állat sokféle táplálékot fogyaszt (gyümölcs, fakéreg, rovarok, tojás, magvak, virágok, fűfélék, hagymák, gyökerek, gumók és kisebb gerincesek).

<http://www.iucnredlist.org/details/40647/0> (Letöltés ideje: 2014-09-09)

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Papio_anubis/ (Letöltés ideje: 2014-09-09)

280 <http://www.iucnredlist.org/details/8073/0> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Erythrocebus_patas/ (Letöltés ideje: 2014-09-09)

281 A szárazabb erdős szavannához alkalmazkodott kisméretű állat átlagos testhossza 130 mm, farka 15-41 mm., testtömege 95-300 g. Nappal csoportokban fákön alszik, éjszaka aktív, de magányosan tevékenykedik. Kedveli a szöcskéket, de fogyaszt más rovarokat, kis madarakat, tojásokat, valamint gyümölcsöket, magvakat és virágokat.
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Galago_senegalensis/ (Letöltés ideje: 2014-09-12)

<http://www.iucnredlist.org/details/8789/0> (Letöltés ideje: 2014-09-12)

282 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0712> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
Gertig B. /szerk./ (1989): Kontinensek földrajza II. Tankönyvkiadó, Budapest p. 37.

élő alfaja (*Loxodonta africana africana*),²⁸³ a deres bóbitás antilop (*Cephalophus rufilatis*),²⁸⁴ az óriás jávorantilop keleti alfaja (*Taurotragus derbianus gigas*),²⁸⁵ valamint a bongó (*Tragelaphus eurycerus*).²⁸⁶ A nagyobb méretű, az ökorégióra jellemző növényevők közé tartozik a gyűrűsfarkú víziantilop (*Kobus ellipsiprymnus*),²⁸⁷ a közönséges mocsári antilop (*Kobus kob*),²⁸⁸ illetve az ún. fakó lóantilop (*Hippotragus equinus*),²⁸⁹ az agresszív, emberre is veszélyes kafferbivaly (*Syncerus caffer*),²⁹⁰ az északabbi területek jellegzetes növényevője, a zsiráf (*Giraffa camelopardalis congoensis*).²⁹¹ Az ökorégió természetes vizeiben a víziló, valamint a nílusi krokodil

- 283 A legnagyobb szárazföldi állat: hímek magassága akár 3,75 m is lehet, a teheneké 3 m, testtömege 3600-6000 kg. Vándorló életmódot folytat, matriarchális közösségben él (9-11 állat). Növényevő, levelekkel, gyökerekkel, fakéreggel, fűvekkel és gyümölcsökkel táplálkozik.
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Loxodonta_africana/ (Letöltés ideje: 2014-09-09)
<http://www.iucnredlist.org/details/12392/0> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
- 284 Növényevő – virágok, gyümölcsök, levelek alkotják táplálékát – állat, amelynek átlagos testhossza 65 cm, súlya 12 kg.
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/951440> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
<http://www.iucnredlist.org/details/4149/0> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Cephalophus_rufilatus/ (Letöltés ideje: 2014-09-09)
- 285 A növényevő párosujjú patás állat testtömege 400-1000 kg (a nőstényeké 300-600 kg). Marmagassága 130-180 cm, testhossza 210-345 cm. A hímek szarva akár 123 cm-es is lehet, a nőstényeké kisebb.
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Taurotragus_derbianus/ (Letöltés ideje: 2014-09-09)
http://www.ultimateungulate.com/Artiodactyla/Taurotragus_derbianus.html (Letöltés ideje: 2014-09-09)
- 286 A növényevő antilop súlya 210-405 kg, hossza 215-315 cm, magassága 1,1-1,3 m. Csavart szarvának hossza 75-99 cm.
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Tragelaphus_eurycerus/ (Letöltés ideje: 2014-09-09)
<http://www.science.smith.edu/msi/pdf/i0076-3519-111-01-0001.pdf> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
<http://www.iucnredlist.org/details/22047/0> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
- 287 160-300 kg súlyú, 177-235 cm hosszú és 120-136 cm magasságú növényevő. A hímek szarva 55-99 cm. Fehérjékben gazdag fűvekkel táplálkozik.
<http://www.iucnredlist.org/details/11035/0> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Kobus_ellipsiprymnus/ (Letöltés ideje: 2014-09-09)
http://denverzoo.org/downloads/dzoo_waterbuck.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-09)
<http://www.arkive.org/waterbuck/kobus-ellipsiprymnus/> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
- 288 Növényevő párosujjú patás, amelynek testtömege 90-120 kg, magassága kb. 92 cm, testhossza 120-180 cm.
<http://www.iucnredlist.org/details/11036/0> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Kobus_kob/ (Letöltés ideje: 2014-09-09)
- 289 225-300 kg súlyú, 140-160 cm magas, 190-240 cm hosszú párosujjú patás. Az általában 6-15 egyedből álló csordákban élő állat elsősorban a leveleket kedveli, de fogyaszt fűféléket, lombot.
<http://www.iucnredlist.org/details/10167/0> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Hippotragus_equinus/ (Letöltés ideje: 2014-09-09)
<http://www.arkive.org/african-buffalo/hippotragus-equinus/> (Letöltés ideje: 2014-09-09)
- 290 A hatalmas termetű növényevő magassága 1-1,7 m., tömege 300-900 kg, testhossza 2,1-3,4 m. Csordákban él, de egyes hímek magányosan, vagy 3-4 fős csoportokat alkotva is előfordulnak.
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Syncerus_caffer/ (Letöltés ideje: 2014-09-10)
<http://www.iucnredlist.org/details/21251/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)
<http://www.arkive.org/african-buffalo/syncerus-caffer/> (Letöltés ideje: 2014-09-10)
- 291 A legmagasabb szárazföldi növényevő emlősállat. Magassága 4,7-5,7 m, nyakának hossza 2,4 m. Testtömege 1180-1930 kg, táplálékát levelek, virágok, magvak és gyümölcsök jelentik.
<http://www.iucnredlist.org/details/9194/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)
<http://www.arkive.org/giraffe/giraffa-camelopardalis/> (Letöltés ideje: 2014-09-10)
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Giraffa_camelopardalis/ (Letöltés ideje: 2014-09-10)

közép-afrikai (*Crocodylus niloticus suchus*)²⁹² alfaja él, a nedvesebb élőhelyeken számos kétlélű faj²⁹³ megtalálható.

A nagyobb termetű növényevők természetes ellenségei az afrikai oroszlán lokális alfaja (*Panthera leo azandica*)²⁹⁴ és az afrikai leopárd (*Panthera pardus pardus*).²⁹⁵ A macskafélék mellett más ragadozók, például a foltos hiéna (*Crocota crocuta*), a Pousargue-mongúz (*Dologale dybowski*)²⁹⁶ megtalálhatók a biogeográfiai zónában.²⁹⁷

A kisebb emlősöket többek között a rágcsálók közé tartozó ún. közép-afrikai/okker vakondpatkány (*Cryptomys/Fukomys ochraceocinereus*),²⁹⁸ valamint a rágcsálófélékkel közeli rokonságban álló gyepi nyúl (*Poelagus marjorita*)²⁹⁹ alkotja.

A számos madárfaj³⁰⁰ közül említhető például a rókavércse (*Falco alopex*),³⁰¹ illetve az ún. hosszúfarkú paradicsomözvegy (*Vidua interjecta*).³⁰²

Az ökorégió területét hasonló faunabirodalom jellemzi, mint a nedvesebb erdős szavannát, itt azonban az endemikus fajok aránya kisebb.³⁰³ A nagyobb és veszélyez-

292 Az átlagosan 5 m – de egyes esetekben 6 m – hosszú ragadozó hüllő testtömege elérheti az 1000 kg-ot is. Halakkal, hüllőkkel, kétlélűekkel táplálkozik, de a nagyméretű felnőtt állatok zsákmányállatai közé tartoznak az antilopok, fiatal vízilovak is.

<http://www.iucnredlist.org/details/46590/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

http://crocodilian.com/cnhc/csp_cnil.htm (Letöltés ideje: 2014-09-10)

<http://www.arkive.org/nile-crocodile/crocodylus-niloticus/> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

293 Ezek közé tartozik a *Phrynobatrachus elberti*, a *Phrynobatrachus nanus* és a *Phrynobatrachus pygmaeus*.

<http://www.iucnredlist.org/details/58108/0> (Letöltés ideje: 2014-09-11)

<http://www.iucnredlist.org/details/58127/0> (Letöltés ideje: 2014-09-11)

<http://www.iucnredlist.org/details/58136/0> (Letöltés ideje: 2014-09-11)

294 A macskaféle ragadozó testtömege 126-240 kg, marmagassága 1,1-1,2 m, hossza 2,4-3,3 m. Általában falkában vadásznak (a magányos hímekeket kivéve).

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Panthera_leo/ (Letöltés ideje: 2014-09-10)

<http://www.iucnredlist.org/details/15951/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

<http://www.arkive.org/lion/panthera-leo/> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

295 A macskaféle magányos éjszakai ragadozó testsúlya a nőstények esetében 17-58 kg, hossza 1,7-1,9 m. A nagyobb méretű hímek 31-65 kg súlyúak és 1,6-2,3 m hosszúak.

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Panthera_pardus/ (Letöltés ideje: 2014-09-10)

<http://www.iucnredlist.org/details/15954/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

296 A kisméretű ragadozó 25-33 cm hosszú – farkának hossza 16-23 cm – súlya 300-400 g. Termeszekkel, gerinctelenekkel és kisebb gerinces állatokkal táplálkozik.

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Dologale_dybowski/ (Letöltés ideje: 2014-09-10)

<http://www.iucnredlist.org/details/41598/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

297 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0712> (Letöltés ideje: 2014-09-09)

Borsy Z. /szerk./ (1998): Általános természetföldrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest pp. 754-755.

298 Kb. 200 g-os rágcsáló az erdős szavannák területén

<http://www.iucnredlist.org/details/5757/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

<http://www.globalspecies.org/ntaxa/925797> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

299 Hasonlít a házinyúlhoz, súlya 2-3 kg. 440-470 mm hosszú. Elsősorban gyűgyekkel, hajtásokkal táplálkozik, de saját ürülékét is megeszi, hogy az abban rejlő tápanyagokat kinyerje.

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Poelagus_marjorita/ (Letöltés ideje: 2014-09-10)

<http://www.iucnredlist.org/details/41292/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

300 Úgy tűnik, hogy a közép-afrikai politikai térben 729 faj él két nagyobb életközösségben (biom): a szudano-guinea szavannai, illetve a guineai-kongói erdők életközösség.

http://www.birdlife.org/datazone/userfiles/file/IBAs/AfricaCntryPDFs/Central_African_Republic.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-10)

301 Viszonylag kisméretű ragadozó, amelynek hossza 35-39 cm, tömege 250-300 g.

<http://www.arkive.org/fox-kestrel/falco-alopex/> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

<http://www.iucnredlist.org/details/22696402/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

302 <http://www.iucnredlist.org/details/22720005/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

<http://www.globalspecies.org/ntaxa/911242> (Letöltés ideje: 2014-09-10)

303 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0705> (Letöltés ideje: 2014-09-12)

tetett állatok közé tartozik többek között az afrikai vadkutya (*Lycaon pictus*),³⁰⁴ illetve a gepárd (*Acinonyx jubatus*),³⁰⁵ a kisebb emlősök közül említendő az endemikus fajnak számító gounda egér (*Mus goundae*).³⁰⁶ A madárfauna meglehetősen változatos, hiszen számos faj él az ökorégió közép-afrikai államteréhez tartozó részén. Ezek közé tartozik például a szakállas bajszi (Lybius dubius),³⁰⁷ a szenegáli eremomela (*Eremomela pusilla*).³⁰⁸

Az akáciás szavanna félszáraz steppei térségében a biogeográfiai struktúra átalakulása zajlik, amelyben jelentős tényező az éghajlat változékonysága, valamint az antropogén hatás. Ennek következményeként az élőhelyek minősége csökkent, számos faunapopuláció eltűnt és potenciális ökológiai kihívást jelent az elsivatagosodás.³⁰⁹

A vizsgált terület állatföldrajzi jellemzői között szükséges említést tenni arról a tényről, hogy a Közép-afrikai Köztársaság területén számos, az emberre is veszélyes kígyófaj él (élőhelyeiket a lábjegyzetekben megtalálható térképek jelölik).³¹⁰

A félelmetes, egyébként ragadozó életmódot folytató hullók közé tartozik például a kameruni bozótvipera (*Atheris broadleyi*),³¹¹ az afrikai bozótvipera (*Atheris squamigera*),³¹² illetve az ún. vakondvipera (*Atractaspis irregularis*).³¹³

Szintén a viperafélék közé sorolandó a fentiekén kívül a jellegzetes hangokat adó puffogó vipera (*Bitis arietans*),³¹⁴ a vele viszonylag közeli rokonságban álló gaboni vi-

- 304 A ragadozó testhossza 95-150 cm, magassága 75-85cm, testtömege 45-70 kg. A korábban dögevőnek tartott állat táplálékának legalább 70%-át csoportokban történő vadászattal szerzi és gyakran zsákmányul ejt nagyobb növényevő emlősöket (antilopok, kafferbivaly, orrszarvú, viziló, fiatal zsiráf) is, esetenként pedig oroszlánra, leopárdra is támad.
<http://www.iucnredlist.org/details/5674/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Crocota_crocota/ (Letöltés ideje: 2014-09-10)
- 305 A ragadozó macskaféle testhossza 112-150 cm, farka 66-84 cm. Marmagassága 67-94 cm, testtömege 21-72 kg. A füves és félszáraz steppei élőhelyeket kedvelő húsevő táplálékát elsősorban a kis- és közepes méretű patás állatok jelentik
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Acinonyx_jubatus/ (Letöltés ideje: 2014-09-12)
<http://www.iucnredlist.org/details/219/0> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
<http://www.arkive.org/cheetah/acinonyx-jubatus/> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 306 <http://www.iucnredlist.org/details/13962/0> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 307 <http://ibc.lynxeds.com/species/bearded-barbet-lybius-dubius> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
<http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=B3031527B52F09AE> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
<http://www.iucnredlist.org/details/22681865/0> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://wildlife.freeweb.hu/allatismertek/lybius_dubius.html (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 308 <http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=330BEC7ECACBB84C> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/907335> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
<http://www.iucnredlist.org/details/22715038/0> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 309 <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0713> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
<http://www.irinnews.org/report/58429/central-africa-desertification-threat-in-the-congo-river-basin> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 310 <http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/snakeframeset.html> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
<http://www.echitabplusicp.org/Antivenom/central-african-republic> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 311 http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Atheris_broadleyi.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 312 http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Atheris_squamigera.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Atheris_squamigera/ (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 313 <http://www.iucnredlist.org/details/176277/0> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Atractaspis_irregularis.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 314 http://www.ultimatefieldguide.com/puff_adder_-_bitis_arietans.htm (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Bitis_arietans.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)

pera (*Bitis gabonica*),³¹⁵ a rinocérosz vipera (*Bitis nasicornis*),³¹⁶ illetve a nyugat-afrikai (*Echis ocellatus*)³¹⁷ és a kelet-afrikai szőnyegvipera (*Echis pyramidum*).³¹⁸

A mérges kígyók másik csoportját a sávós vízi kobra (*Naja annulata*),³¹⁹ az egyiptomi (*Naja haje*),³²⁰ illetve az erdei kobra (*Naja melanoleuca*),³²¹ a feketenyakú köpködő kobra (*Naja nigricollis*)³²² és az ún. aranyfa kobra (*Pseudohaje goldii*)³²³ alkotja.

Emellett élnek itt más veszélyes kígyófajok is, mint a Jameson-mamba (*Dendroaspis jamesoni*),³²⁴ a fekete mamba (*Dendroaspis polylepis*),³²⁵ a boomslang (*Dispholidus typus*),³²⁶ valamint a madárkígyó (*Thelotornis kirtlandii*).³²⁷

-
- 315 http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Bitis_gabonica/ (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Bitis_gabonica.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 316 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/501411/rhinoceros-viper> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Bitis_nasicornis.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 317 http://www.markoshea.info/reptileworld_zone3-8.php (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Echis_ocellatus.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 318 <http://www.iucnredlist.org/details/178401/0> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Echis_pyramidum.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 319 <http://reptile-database.reptarium.cz/species?genus=Naja&species=annulata> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Naja_annulata.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://www.elapidae.nl/N_annulata.php (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 320 <http://reptile-database.reptarium.cz/species?genus=Naja&species=haje> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Naja_haje.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 321 <http://eol.org/pages/791405/details> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Naja_melanoleuca.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 322 <http://www.globalspecies.org/ntaxa/1700827> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Naja_nigricollis.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 323 <http://reptile-database.reptarium.cz/species?genus=Pseudohaje&species=goldii> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
<http://www.inaturalist.org/taxa/111014-Pseudohaje-goldii> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Pseudohaje_goldii.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 324 <http://www.venomousreptiles.org/articles/460> (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Dendroaspis_jamesoni.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 325 <http://www.iucnredlist.org/details/177584/0> (Letöltés ideje: 2014-09-10)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Dendroaspis_polylepis.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Dendroaspis_polylepis/ (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 326 http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Dispholidus_typus/ (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Dispholidus_typus.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)
- 327 http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Thelotornis_kirtlandii/ (Letöltés ideje: 2014-09-12)
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Thelotornis_kirtlandii.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-12)

Közép-afrikai Köztársaság társadalmi viszonyai

Ország történet

A korai időszak: bevándorlás kora, a terület benépesedése

A mai Közép-Afrikai Köztársaságnak nevezett terület történelmének a XIX. század elejéig tartó időszaka írásos források hiányában mindmáig jórészt feltáratlan. Földrajzi helyzetéből következően valószínűleg ezt a korszakot megelőzően is élénk érdeklődés övezte a szomszédos területek uralkodói részéről, mindez azonban csupán feltételezés, bizonyítékok erre vonatkozóan kevésbé állnak rendelkezésre.³²⁸

Archeológiai, antropológiai kutatásokból, részben közvetett történelmi bizonyítékokra támaszkodva arra következtethetünk, hogy az állam mai területén már a paleolitikum³²⁹ utolsó időszakában éltek kisebb létszámú embercsoportok. Az utolsó eljegesedés időszakában³³⁰ a trópusi erdőségek megritkulása lehetővé tette a tüzet használó emberek számára, hogy az esőerdőket – főként annak tisztásait és peremvidékét – is élőhellyé alakítsák. A Közép-afrikai Köztársaság területén elszórta a leletanyag, a korszakból származó régészeti leletek – pattintott és csiszolt kőeszközök – megerősítik ezt a feltételezést, illetve alátámasztják azt az elméletet, miszerint az eszközök alkalmazása, a tűz birtoklása elősegítette a népesség növekedését, a kommunikáció fejlődését.³³¹

Már az első kutatók – az 1930-as években Breuil abbé, Felix Eboué³³² – sem zárták ki annak lehetőségét, hogy a történelmi fejlődés során az állam területén több kőkor-

328 <http://www.comite-valmy.org/spip.php?article4297> (Letöltés ideje: 2014-09-11)

329 A kőkorszak első periódusa, amelynek kezdetei a késő pliocén és a korai pleisztocén időszakokra nyúlnak vissza. Általában háromidőszakra bontják: az alsó paleolitikum kb. 2,5-2 millió évtől 200 000-ig, a középső szakasz 200/150 000–40 000-ig, a felső paleolitik pedig 40 000–10 000-ig tartott. A korszakot az ember tudatos és mind kifinomultabb eszköz készítése jellemezte. <http://dictionary.reference.com/browse/paleolithic> (Letöltés ideje: 2014-11-11)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/439507/Paleolithic-Period> (Letöltés ideje: 2014-11-11)

330 A Würm glaciális eljegesedés) időszaka mintegy 110 000 éve kezdődött és nagyjából i.e. 10000 körül zárult le.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/650055/Wurm-glacial-stage> (Letöltés ideje: 2014-11-11)

<http://geography.about.com/od/climate/a/glaciation.htm> (Letöltés ideje: 2014-11-11)

331 http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/bspf_0249-7638_1966_hos_63_3_4093 (Letöltés ideje: 2014-11-11)

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004) : Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 9–10.

Kalcik, P. (2005) : Historical Dictionary of the Central African Republic 3rd edition Scarecrow Press, Lanham p. lxvi

McKenna, A. /ed./ (2011) : The History of Central and Eastern Africa. Britannica Educational Publishing, New York pp. 3–4.

332 Henri Édouard Prosper Breuil (1877. február 28. Mortain – 1961. augusztus 14. L'Isle-Adam) francia katolikus pap és archeológus, a paleolitikus művészet – különösen a barlangi festmények, sziklarajzok – kutatója.

Adolphe Félix Eboué Sylvestre (1884. december 26. Cayenne – 1944. május 17. Kairó) francia gyarmati tisztviselő és néprajzkutató, aki kiemelkedő szerepet játszott a II. világháború időszakában Franciaország afrikai gyarmatbirodalmának életében.

http://www.encyclopedia.com/topic/Henri_Breuil.aspx#3-IG2:3404700878-full (Letöltés ideje: 2014-11-11)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/79027/Henri-Breuil> (Letöltés ideje: 2014-11-11)

<http://www.encyclopedia.com/fr/article/felix-eboue> (Letöltés ideje: 2014-11-11)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/177642/Felix-Eboue> (Letöltés ideje: 2014-11-11)

A témában lásd: Breuil/Abbé/ (1933): Pierres taillées provenant du Plateau de Mouka, Oubangui-Chari (Afrique Equatoriale Française). L'Anthropologie, t. XLIII. pp. 222-223.

Eboué, F. (1933): *Les peuples de l'Oubangui-Chari. Essai d'Ethnographie, de Linguistique et d'Économie sociale.* L'Ethnographie pp. 7–79.

szaki kultúra is létezett – többek között az acheuli,³³³ valamint a szangói³³⁴ – összefüggésben a Kongó-medence őskori civilizációival.³³⁵

I.e. 35 000 után a közép-afrikai régióban is olyan emberi kultúrák fejlődtek ki, amelyek rendelkeztek az éghajlati és geográfiai viszonyokhoz való alkalmazkodás képességével. Mindez megalapozta a később korszak neolit forradalmát, amely részben összefüggött az i.e. X. évezredben a Szahara térségében megkezdődött kiszáradási folyamattal.³³⁶ Az új technológiák kialakulása a kontinens északi részén kezdődött meg, amelyek fokozatosan, gazdasági és kulturális termékcseré révén terjedtek el Afrika déli térségeiben. Az Ubangi folyó völgyében feltárt archeológiai leletek igazolták a neolit kultúra lokális jelenlétét. A mezőgazdasági fejlődésnek – növénytermesztés, állattenyésztés – köszönhetően bekövetkezett népességnövekedés, valamint a Szahara fokozatos deszikkációja (kiszáradása) a – többek között déli irányban található – természetes vízfolyások völgyei, a tavak üledékgyűjtő medencéi felé kényszerítették a szavannákon élő embercsoportokat.³³⁷

A szudáni övezetben végbement domesztikációs események, illetve az agrárfejlődés eredményeként a közép-afrikai régió északi peremvidéke az élelmiszertermelés egyik fontos központjává fejlődött, annak ellenére, hogy a térségben rendelkezésre álló vadállomány miatt csekélyebb ösztönző impulzusok érték, mint Európában vagy Ázsiában.³³⁸ Az i.e. 10 000 után – elsősorban – a mezőgazdaságban bekövetkezett fej-

333 Az Acheuli-kultúra – i.e. mintegy 1,6 millió-200 000 év között – időszakában zajlott a kőkorszak technológiai forradalma. A korszak a franciaországi Saint-Acheul településről kapta nevét, ahol 1847-ben az első eszközöket feltárták, de számos archeológiai leletre bukkantak Európa, Afrika és Ázsia területén. A kultúra talán legjellegzetesebb eszköze a kézi balta (hand ax) volt, amely a feltehetően csontból és fából készült eszközöket is használó, Afrikában kialakult Homo erectus-hoz – a felegyenedett ember (egyések szerint Homo ergaster-munkás ember), amely kb. i.e. 1,9 millió és 143 000 év között létezett – köthető. A Würm glaciális korszakában az Acheuli-kultúrát az afrikai kontinens nagy részén a szangói kultúra váltotta fel.

<http://anthromuseum.missouri.edu/minigalleries/handaxes/intro.shtml> (Letöltés ideje: 2014-11-11)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/3542/Acheulean-industry> (Letöltés ideje: 2014-11-11)

<http://www.himalayanlanguages.org/files/hazarika/Manjil%20Hazarika%20EAA.pdf> (Letöltés ideje: 2014-11-12)

<http://humanorigins.si.edu/evidence/human-fossils/species/homo-erectus> (Letöltés ideje: 2014-11-12)

334 A kultúra az Acheuli-civilizáció alapjaira épült és nagyjából i.e. 130 000-10 000 között létezett. A középső kőkorszakban az emberek a kifinomultabb kőszerszámok mellett fából készült eszközöket is használtak és eljutottak a közép-afrikai régió esőerdőibe is.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/522394/Sangoan-industry> (Letöltés ideje: 2014-11-12)

<http://www.archaeologywordsmith.com/lookup.php?terms=Sangoan> (Letöltés ideje: 2014-11-12)

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004) : Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest p. 10.

de Laet, S.J. – Dani, A.H. – Lorenzo, J.L. – Nunoo, R.B. /eds./ (1994): History of Humanity: Prehistory and the beginnings of civilization. UNESCO, Paris p. 109.

335 http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/bspf_0249-7638_1966_hos_63_3_4093 (Letöltés ideje: 2014-11-11)

Ki-Zerbo, J. /ed./ (1981): General History of Africa. I. Methodology and African Prehistory. Volume I. UNESCO-Heinemann Educational Books Ltd. – University of California Press, Paris-London-Berkeley pp. 530–567.

<http://www.scribd.com/doc/67318223/General-History-of-Africa-Vol-1-Methodology-and-African-Prehistory> (Letöltés ideje: 2014-11-11)

336 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 10., 16–17.

337 A Földközi-tenger és az Egei-tenger között húzódó Szahara kb. i.e. 8000-ig bizonyítottan termékeny terület volt. I.e. 2000-re a kiszáradás miatt az itt élő közösségek fokozatosan elvándoroltak északi, keleti és déli irányba, csupán a berber tuaregek maradtak a mai sivatag területén, miután alkalmazkodtak a kevés vizet használó életmódhoz.

Mokhtar, G. /ed./ (1981): General History of Africa. II. Ancient Civilizations of Africa. Volume II. UNESCO-Heinemann Educational Books Ltd. – University of California Press, Paris-London-Berkeley pp. 423–440.

<http://www.scribd.com/doc/68907529/General-History-of-Africa-Vol-2-Ancient-Civilizations-of-Africa> (Letöltés ideje: 2014-11-11)

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest p. 19.

338 Garlake, P. (1988): Afrikai királyságok. Helikon Kiadó, Budapest p. 10.

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York pp. 55–59.

McKenna, A. /ed./ (2011): The History of Central and Eastern Africa. Britannica Educational Publishing, New York p. 4.

lódési periódus a közép-afrikai régióban négy szakaszra bontható, amelyben agroklimatológiai okokból a gumós növények, illetve a kapás művelés játszott meghatározó szerepet. A talajviszonyok, a kiszáradás és a neolit forradalom generálta demográfiai feszültség erősítette a növekvő népesség mobilizációs képességeit, amely az esőerdő és a szavanna határvidékén kedvező életfeltételeket talált. A társadalmi mobilitás és a gazdasági fejlődés nem csupán változatosabbá tette a táplálkozást, de egyben elősegítette a rendkívüli jelentőséggel bíró technikai és civilizációs innováció – az agyagművesség, illetve a szociális differenciálódás – kialakulását az i.e. 5000 utáni történelmi időszakban, amikor az első állandó, rurális jellegű települések megszerveződtek.³³⁹

Az időszámításunk előtti utolsó évezredekben a közép-afrikai régiót kettős kulturális hatás érte: egyrészt az i.e. II-I. évezred között megkezdődött a bantu vándorlás, másrészt pedig a régióban új fém használata terjedt el az i.e. I évezred során. A térség északi részét a bantuk keleti ága, a trópusi esőerdőkben kialakult élettereket a nyugati bantuk népesítették be, vándorlásuk csak az i.u. I. évezredben zárult le. A szabad, üres területek irányába terjeszkedő törzsi csoportok által használt nyelv gazdasági, kulturális, valamint politikai kommunikációs eszközzé vált többek között Közép-Afrikában is.³⁴⁰

A bantuk vándorlásával időben nagyjából egybeesett a vas használatának elterjedése Közép-Afrikában, habár a fémeket feltehetően korábban is ismerték. Érdekesség, hogy a bronz kultúrája általában nem jellemezte a szubszaharai Afrikát, habár a Chari és a Logone folyók völgyében késői, bronzból készült eszközöket tártak fel.³⁴¹ A térséget két irányból érte el a vas feldolgozásának technikai innovációja: nyugat felől, a mai Nigéria területéről a Nok-kultúra,³⁴² valamint keletről, a Nílus völgyében, egy Nubia területén szerveződött politikai entitás (állam) közvetítésével terjedt el Közép-Afrika területén, ahol az önálló falvak között nem alakult ki a vaseszközök szerve-

339 Nagy szerepet játszott ebben az időszakban a fehér yam, a banán, az olajpálma, a gabonafélék közül pedig a cirokköles és a köles, illetve a halászat.

Garlake, P. (1988): Afrikai királyságok. Helikon Kiadó, Budapest pp. 52-53.

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 19-20.

McKenna, A. /ed./ (2011): The History of Central and Eastern Africa. Britannica Educational Publishing, New York pp. 4-6.

Osseo-Asare, F. (2005): Food Culture in Sub Saharan Africa. Greenwood Press, Westport p. xxi.

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York pp. 52-55.

340 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 23-32.

McKenna, A. /ed./ (2011): The History of Central and Eastern Africa. Britannica Educational Publishing, New York pp. 6-7.

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York pp. 40-51.

341 Kiszely I. (1986): A Föld népei: Afrika. Gondolat Kiadó, Budapest p. 125.

342 A Nigéria északi részén kialakult civilizáció nem csupán vashasználatáról volt nevezetes, hanem terrakotta műalkotásairól is, amelyeket i.e. 2500-2000-re datáltak. Általában elfogadott nézet, hogy az i.e. 1000 – i.u. 200 között létező kultúrát i.e. 550-től jellemezte a vaseszközök használata. Más vélemények szerint már a IV. évezredben ismerték a vaskohászat technológiáját.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/417221/Nok-culture> (Letöltés ideje: 2014-11-17)

<http://nokculture.com/> (Letöltés ideje: 2014-11-17)

http://www.ruprthopkins.com/pdf/Nok_Culture.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-17)

zett kereskedelme, miközben a fémművességgel foglalkozók magas társadalmi presztízzsel rendelkeztek.³⁴³

Szorosan kapcsolódnak a Közép-afrikai Köztársaság történelméhez az itt élő etnikai-törzsi csoportok közül a Lobaye, valamint a Sangha folyó térségében található erdőségekben élő pigmeusok, akiket az ókori egyiptomi civilizáció már az i.e. III. évezred óta ismert.³⁴⁴

A Közép-Afrikában élő pigmeus népesség történeti fejlődését meglehetősen nehéz rekonstruálni, mivel kulturális hagyatékuk az éghajlat sajátosságai miatt nem igazán maradt fenn. Gusinde³⁴⁵ úgy vélekedett, hogy kialakulások nem a trópusi esőerdőben történt meg, eredeti lakóhelyük inkább az afrikai szavanna és az erdőségek határán lehetett, de az éghajlati események, vagy más népek támadásai miatt élettér-váltásra kényszerültek. Más elmélet valószínűbbnek tartja azonban, hogy az egykor saját nyelvi közösséget alkotó, gyűjtögető-vadászó pigmeusok kialakulásának eredeti helyszíne az esőerdő övezete volt. Ezt erősítik meg azok a régészeti leletek, amelyek szerint a *Homo sapiens* már több mint 30 000 éve megjelent a közép-afrikai trópusi erdőségekben. A legújabb percepcióban fogalmazódott meg az a tézis, hogy feltehetően az i.e. 90–54000 közötti időszakban következhetett be a pigmeusok őseinek leválása és izolációja más közép-afrikai közösségektől.³⁴⁶

A közép-afrikai régióban – egyébként fontos szerepet töltött be az afrikai közvetítő kereskedelem rendszerében³⁴⁷ – az állam a faluközösségre épülő rituális királyság

343 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 21–22.

Garlake, P. (1988): Afrikai királyságok. Helikon Kiadó, Budapest pp. 12–19.

McKenna, A. /ed./ (2011): The History of Central and Eastern Africa. Britannica Educational Publishing, New York pp. 7–8.

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York pp. 59–63.

344 Egyes források az V. (i.e. 2498 – i.e. 2345), majd a VI. dinasztia (i.e. 2345 – i.e. 2181) korában is említik az „erdők országában” élőket. Az egyiptomiak szerint Punt országa a sűrű erdőségekkel borított Hiam földjével határos és a délről érkező rabszolgák között említik az „akka” népből származókat (a mbenguk közé tartozókat ma baka és aka néven említik a kutatók, akik a népnevek hasonlóságára és a lehetséges közép-afrikai – egyiptomi kapcsolatokra hívták fel a figyelmet).
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/180468/ancient-Egypt/22297/The-5th-dynasty-c-2465-c-2325-bc> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

<http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/dynasties.htm> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

<http://www.academia.dk/MedHist/Biografier/PDF/DwarfsInAncientEgypt.pdf> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

http://www.ancient-egypt.org/_v3d/index.html (Letöltés ideje: 2014-11-16)

<http://www.crystalinks.com/dynasty6.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/180468/ancient-Egypt/22298/The-6th-dynasty-c-2325-c-2150-bc> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

<http://africadiscovery.hautetfort.com/histoire-du-centrafrique-i.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

Kiszely I. (1986): A Föld népei: Afrika. Gondolat Kiadó, Budapest p. 417.

Kalck, P. (2005): Historical Dictionary of the Central African Republic 3rd edition Scarecrow Press, Lanham p. Ixvi

345 Martin Gusinde (1886. október 29. Breslau – 1969. október 10. Mödling) osztrák pap és etnológus, aki az 1930-as években a Kongó-medencében élő pigmeusok kulturális szokásait tanulmányozta.

<http://www.anthropos.eu/anthropos/heritage/gusinde.php> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

346 <http://news.sciencemag.org/social-sciences/2009/02/short-history-african-pygmyes> (Letöltés ideje: 2014-11-15)

http://max2.ese.u-psud.fr/publications/Verdu_2009_CurrBiol.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-15)

Kiszely I. (1986): A Föld népei: Afrika. Gondolat Kiadó, Budapest pp. 85–89., 417–427.

347 Értékes árucikk volt a rézérc, amelyből ékszerek, a politikai hatalom fontosabb szimbólumai készültek. A presztízs fokozta a keresletet, így a fém beépült a távolsági kereskedelem rendszerébe a sóhoz, a szociális kapcsolatokat is szabályozó textil-ákhöz, valamint a nem romlandó szárított halhoz hasonlóan.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102127/Central-Africa/40636/The-Iron-Age> (Letöltés ideje: 2014-11-17)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102127/Central-Africa/40637/Growth-of-trade> (Letöltés ideje: 2014-11-17)

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest p. 21.

formájában jelent meg. A geográfiai tér tudatos politikai megszerveződése elsősorban a peremvidékekre volt jellemző, ámbar ott is csupán a núbiai területen kialakult politikai entitásban fedezhetők fel az egyiptomi istenkirályság-modell egyes elemei. Ezek az államok elsősorban kulturális, politikai és gazdasági befolyást gyakoroltak a mai államtérben élők felett. Az ókort követő történelmi időszakban – az i.sz.. VII. század után – a Csád-medence, illetve a Felső-Nílus-medence közötti geográfiai térben szerveződött államalakulatok ellenőrzésük alá vonták a mai közép-afrikai államtér egyes területeit.³⁴⁸

A kúsita állam

A kelet-szudáni térség északi területén – a gyakran Núbiaként³⁴⁹ is említett terület, amelyet az ókori egyiptomiak Kúsnak neveztek – az i.e. XI. századot követően független hatalom, egy újabb civilizáció emelkedett fel. A Kúsita Királyság³⁵⁰ feltehetően kevert – hamita és negroid – népességét jelentős egyiptomi kulturális és etnikai hatás érthette a hosszú történelmi kapcsolatoknak köszönhetően. A kúsita civilizáció fénykora az i.e. VIII. századra tehető, amikor a Napata-központú királyság hadereje elfoglalta a mintegy 400 évig tartó válságba került Egyiptom területét. A hódítás feltehetően az i.e. 770–716 között következett be, a kúsita királyok alkották a XXV. egyiptomi dinasztiát.³⁵¹

A „fekete fáraók” birodalma azonban szembekerült a közel-keleti régió új katonai nagyhatalmával, az Asszír Királysággal, amely az i.e. VII. században megkísérelte a Nílus-völgy meghódítását. A két királyság a levantei térség feletti ellenőrzés megszerzése miatt vált riválissá,³⁵² amelynek következményeként Essarhaddon/Assur-ah-iddína (i.e. 680–669) elfoglalta Memphis városát, majd Asurbanipal/Assur-bán-apli (i.e. 668–627)

348 A középkorban a közép-afrikai régió északi peremvidékén több állam is létezett – Kanem-Bornu, Ouaddai (Waddai) Baguirmi, Darfur régió politikai entitásai –, majd az iszlám megjelenését követően az Ubangi térsége is a rabszolga-kereskedelem egyik bázisává vált.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102127/Central-Africa/40637/Growth-of-trade> (Letöltés ideje: 2014-11-17)

<http://www.nuveforum.net/171-nuve-muze/9072-afrika-kulturleri/> (Letöltés ideje: 2014-11-17)

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 38–40.

Garlake, P. (1988): Afrikai királyságok. Helikon Kiadó, Budapest pp. 20–22.

349 Az Afrika északkeleti részén, a Nílus völgyében található régió a II. katarakta térségében, amelyet Egyiptom uralkodói már az Óbirodalom idején igyekeztek ellenőrzésük alá vonni, de ez csak az Újbirodalom korában – i.e. 1514–1493 után – között sikerült. A központi hatalom meggyengülése során – i.e. 1070-et követően – a terület elszakadt Egyiptomtól.

Besenyő J. – Miletics P. (2013): Országismertető Egyiptom, MH ÖHP Tudományos Tanács kiadványa, Székesfehérvár, p. 91.

350 A Kúsita Királyság Núbia területén (a mai Szudán északi részén) fennálló ókori állam volt, amely az i. e. IX. század és az i.u. IV. század között virágzott. Két nagy korszaka a napatai és a meroitikus kor, amelyek Núbia két fontos városához, Napatahoz, illetve Meroéhez kapcsolódnak.

<http://www.ancientsudan.org/ethnicity.htm> (Letöltés ideje: 2014-11-18)

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 35–38.

351 A dinasztia – i.e. 767–656 között – átmenetileg véget vetett a harmadik átmeneti korszak (i.e. 1070–653) zűrzavarának, virágzott a gazdaság és a kultúra. A királyság katonai képességeire utal, hogy Taharka (i.e. 690–664) uralkodása idején sikerült Fönícia és Líbia meghódítása.

<http://www.blackpast.org/gah/25th-dynasty-ancient-egypt-ca-746-bc-653-bc> (Letöltés ideje: 2014-11-18)

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York pp. 31–32.

352 Asszírnia nyugati irányú terjeszkedése során – III. Tiglath-pileser/III. Tukulti-apil-ésarra (i.e. 744–727) elérte a levantei régió határát, miközben a kúsita uralkodók megkísérelték helyreállítani a hagyományos egyiptomi érdekszférát a mai Izrael és Szíria területén. Ennek ellenére a katonai konfrontáció csak akkor robbant ki, amikor a kúsita király a térségben szerveződő asszír-ellenes koalíció mellé állt. Válaszul indult meg az asszír támadás Egyiptom ellen.

<http://www.ucl.ac.uk/sargon/essentials/countries/kush/> (Letöltés ideje: 2014-11-18)

uralkodása idején a kúsiták végleg kiszorultak Egyiptomból. I.e. 664 után a kúsita uralkodók által ellenőrzött vörös-tengeri kereskedelem, a gazdag nyersanyagkészletek felértékeltek a királyság déli tartományait, amelynek következményeként a fővárost a 450 km-rel délebbre fekvő Meroé-ba helyezték át i.e. 591-590 körül.³⁵³

A kúsita birodalom körülbelül i.sz. 320-ig virágzott, főként a Vörös-tengeren folytatott élénk kereskedelmi kapcsolatoknak, a fejlett vasmegmunkálásnak, valamint a jól felszerelt lovashadseregnek köszönhetően. Az i.e. IV. századtól Egyiptomban bekövetkezett események ellenére Alexandria makedón-görög uralkodói, majd a Róma császárai számára előnyösebb volt a gazdasági kapcsolatok fejlesztése, mint a költséges expanziós politika. A királyság i.sz. IV. században bekövetkezett bukása részben belső dezintegrációs folyamatokkal, a nomádok és az eritreai partvidéken felemelkedő Akszúm támadásaival magyarázhatók. Az etióp, és a kereszténységre áttért uralkodó – Ezana (i.u. 320-360)³⁵⁴ i.u. 350-ben kifosztotta, habár a hadjáratot illetően a források nem egyértelműek. Annyi bizonyos, hogy ezt követően a kusita civilizáció elvesztette korábbi hatalmi státuszát, gazdasági és politikai jelentőségét, az etióp állam vált új regionális nagyhatalommá.³⁵⁵

Az i.sz. VI. században a Nubia területén élő kúsiták leszármazottai – az Egyiptomból érkezett szerzetesek térítő missziójának köszönhetően – felvették a kereszténységet. Az évszázadokon keresztül fennálló nubiai keresztény királyság viszonylagos békét biztosított az elsősorban földművelésből és kereskedelemről élő lakosságnak. A kulturális élet fejlődését igazolta többek között a görög ábécé egy módosított és saját nyelvükre alkalmazott válfajának létrehozása, könyvtárak, iskolák építése.³⁵⁶

Az iszlám vallás i.sz. VII. századi megszületését követően az arab törzsek dinamikus expanziója maga alá gyűrte a Közel-Keletet, majd 642-ben Egyiptomot is. A birodalmi térszervezés folyamata politikai értelemben azonban kevésbé érintette a Nubia

353 http://aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Africa.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-21)

Page, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 35–36.

Garlake, P. (1988): Afrikai királyságok. Helikon Kiadó, Budapest p. 43.

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York pp. 37–38.

354 Uralkodásának idejét illetően némi eltérés mutatkozik az egyes adatbázisokban.

<http://streamafrica.com/culture/king-ezana-aksum/> (Letöltés ideje: 2014-11-18)

<http://www.dacb.org/stories/ethiopia/ezana3.html> (Letöltés ideje: 2014-11-18)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/194084/Ethiopia/281783/Sports-and-recreation?ref419488> (Letöltés ideje: 2014-11-18)

355 Az Akszumi Birodalom fénykorát Ezana uralkodása alatt érte el, aki meghódította Meroét, megszerezte az Arábián át a Földközi-tengeri kikötőkhöz vezető tőmjénút feletti kizárólagos ellenőrzést. Az etióp állam átmenetileg meghatározta a tőmjén, az arany, a mirha északi, valamint a vasérc déli irányú kereskedelmét. Ennek révén Akszúm Róma és Perzsia mellett a késő ókor világának nagyhatalmának számított.

<http://www.blackpast.org/gah/axum-ca-100-b-c-e-ca-650-d> (Letöltés ideje: 2014-11-18)

Munro-Hay, S. (1991): Aksum: An African Civilisation of Late Antiquity

<http://www.dskmariam.org/artsandlitreature/litreature/pdf/aksum.pdf> pp. 144-147. (Letöltés ideje: 2014-11-18)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/11794/Aksum> (Letöltés ideje: 2014-11-18)

Page, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest p. 36.

Garlake, P. (1988): Afrikai királyságok. Helikon Kiadó, Budapest p. 46.

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York pp. 64–71.

356 Besenyő J. (2010): Országismertető Szudán, Seregszemle kiadvány, Székesfehérvár, pp. 50–51.

területén létező szervezett keresztény államiságot. Az arab muszlim hódítók, valamint a Dongloa-ban székelő uralkodók kölcsönösen előnyös megállapodása lehetővé tette gazdasági és kulturális termékek cseréjét.³⁵⁷ Miután az 1250-1340 közötti időszakban a keresztény államiság felbomlott, az egyiptomi mameluk hatalomátvételt, illetve a hatalmi vákumot kihasználva az iszlám hitre áttért afrikaiakkal szövetkezett arab törzsek lerohanták Núbiát. Hódításaik nyomán a XIV. századra a núbiai keresztény civilizáció végül teljesen eltűnt a történelem színpadáról.³⁵⁸

Feltételezhetjük, hogy a jelenlegi Szudán és Dél-Szudán területén olyan – részben külső befolyás alatt álló (egyiptomi, később arab) – monarchiák szerveződtek, amelyek gazdasági-kereskedelmi hálózataik révén kapcsolódtak a mai közép-afrikai államtér keleti területeihez. Valószínű, hogy a Nílus-völgy ebből a térségből szerezte be jellegzetes, a trópusi Afrikából származó termékek egy részét anélkül, hogy kulturális hatására a közép-afrikai régióban megindult volna az államosodás folyamata. A regionális kapcsolatokat erősítette az iszlám hódítást követő önkéntes és kényszer-migráció is.³⁵⁹

Az sem zárható ki, hogy a transz-szaharai kereskedelemi hálózatot ellenőrzésük alatt tartó berber törzsek – a szudáni régióból aranyat szállítottak északra, cserébe sőt és mediterrán késztermékeket délre –, akiknek közvetítő jellegű gazdasági tevékenységét az teve elterjedése segítette, szintén kapcsolatba kerülhettek a mai közép-afrikai államtér északi térségeivel.³⁶⁰ A kereskedelmi hálózatok rendszere egyben elősegítette a szudáni régió nyugati és középső részén az államszervezést, de nagy területű, szervezett hatalom kiépülésének ebben a korban nincs nyoma a mai Közép-afrikai Köztársaság területén.³⁶¹

A szudáni régió jelentősebb államiságai

A szub-szaharai monarchiák – általában az államokra jellemzően – anyagi, gazdasági hatalmuk jelentős részét az értékes termékek cseréjén alapuló távolsági kereskedelemről szereztek. Az európai gyarmatosítás korszakát megelőző történelmi időszakban a régió három térséggel tartott fenn szorosabb gazdasági-kulturális kapcsolatokat. A Mediterráneum a transz-szaharai, az indiai-óceáni régió a keleti kereskedelmi útvonalak, az atlanti térség pedig a nyugatra vezető kommunikációs hálózat révén alkotott

357 Erre a 632-es Núbia elleni sikertelen arab támadás után került sor, a feltételeket a Baqt-szerződésben rögzítették.
<http://cdl.libraries.claremont.edu/cdm/ref/collection/cce/id/317> (Letöltés ideje: 2014-11-18)

358 http://aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Africa.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-21)
 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest p. 133.
 Badru, P. – Sackey, B.M.: Islam in Africa South of the Sahara: Essays in Gender Relations and Political Reform. Scarecrow Press Inc., Lanham pp. 14–16.

359 <http://africadiscovery.hautetfort.com/histoire-du-centrafricain.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)
 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest p. 39.

360 Besenő J. (2012): A nyugat-szaharai válság egy magyar békefenntartó szemével, Publikon Kiadó, Pécs, p. 46.

361 <http://history-world.org/afrika.htm> (Letöltés ideje: 2014-11-19)
http://www.pearsonhighered.com/assets/hip/us/hip_us_pearsonhighered/samplechapter/0205835473.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-19)
 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest p. 64

egyetlen hatalmas gazdasági struktúrát. A szudáni övezet afrikai birodalmi a transz-szaharai kereskedelmi hálózaton keresztül elégitették ki a mediterrán térség arany, rabszolga, réz, illetve különleges állati termékek – például elefántcsont, prémek, tollak, teknősbékapáncél, kagyló – iránti igényét, amelyért cserébe a sötét és késztermékeket importáltak.³⁶²

Az Indiai-óceán térsége biztosította a kapcsolatot az iszlám és Délkelet-Ázsia ősi civilizációs központjai között, amelyek aranyat és rabszolgákat igényeltek, cserébe értékes minőségi késztermékekkel látták el Kelet- és Dél-Afrika térségeit. Az újkor kezdetén alakult ki az atlanti régióval való gazdasági-civilizációs kapcsolat, amely – Amerika felfedezését követően – alapvetően átrendezte a világgazdaság korábbi szerkezetét, meghatározóvá téve abban az ún. atlanti háromszöget. A modern világgazdaság rendszerében a korábban nagy jelentőségű transz-szaharai kereskedelem jelentősége csökkent, az afrikai kontinens pedig fokozatosan munkaerő-bázissá vált. Mindennek demográfiai és kulturális következményei jelentős mértékben formálták az afrikai kontinens fejlődését.³⁶³

A szudáni-szaheli régióban kialakult, a csapadékzónát követő birodalmak gazdasága alapvetően a vastechológia általános alkalmazásán, a hatékony öntözéses mezőgazdasági rendszeren, illetve a nemesfém kitermelésén, az állam által monopolizált kereskedelmén – a transz-szaharai kereskedelem hálózatán a világgazdaság rendszerébe történő integrálásán – alapult. Az arany részben a délebbi, Guineai-öböltől északra eső zónából – Buré, a Fekete Volta völgye – származott, így a bevételeket részben a szállítási útvonalak feletti ellenőrzés biztosította, amely folyamatos konfliktusokat termelt a régió nagyhatalmai, illetve a saharai nomádok között. Erre a gazdasági kapcsolatrendszerre épültek az egymást követő történelmi időszakok szudáni-szaheli monarchiái – a Ghánai, a Mali, valamint a Szonghai Birodalom –, illetve a Niger folyó völgyének meghatározó kereskedelmi központjaiként funkcionáló települések, Timbuktu és Djenné. A szudáni-szaheli régióban a politikai térfejlődés IV–XVII. századi sajátossága, hogy a mai Mali területén kialakult birodalmi rendszerek történelmi magterülete fokozatosan keleti irányba tolódott.³⁶⁴

Ghána

A politikai térszervezés folyamata a nyugat-afrikai régióban csak az i.sz. IV. században kezdődött meg a szoninke etnikum államalapításával, amely a VII. századra megszilárdította hatalmát a Szenegál folyó felső szakasza és a Niger-völgy területén.³⁶⁵

362 Grüll T. (2013): A Római Birodalom gazdaságföldrajza. In: A Római Birodalom történeti földrajza, Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Ókortörténeti Tanszék, http://www.academia.edu/5383309/A_R%C3%B3mai_Birodalom_gazdas%C3%A1g%C3%B6ldrajza (Letöltés ideje: 2014-11-19)

363 <http://www.essential-humanities.net/world-history/sub-saharan-africa/> (Letöltés ideje: 2014-11-19)
Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 107–113, 187–211.
Garlake, P. (1988): Afrikai királyságok. Helikon Kiadó, Budapest pp. 31–33.

364 Besenyő J. – Miletics P. (2013): Országismertető Mali, MH GEOSZ kiadványa, Budapest, pp. 123–124.

365 http://www.worldhistoria.com/soninkeold-ghana-ghana-empire-2000-bc-to-1079ad_topic125204.html (Letöltés ideje: 2014-11-19)
http://aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Africa.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-19)

A szoninkék³⁶⁶ hozták létre az első városi központokat – például Kumbi Saleh³⁶⁷ – az afrikai kontinensen i.e. 2000-400 között, teremtették meg az első politikai és területi alapon szervezett anyagi és szellemi kultúrára épülő nyugat-afrikai civilizációt. A birodalom a fejlett – többlettermelésre alkalmas – mezőgazdaságra, valamint kézművességre épült, nyelvi-kulturális mintáik hatását jelzi, hogy a környező mande törzsek igyekeztek azokat másolni.³⁶⁸

A hatalmas bevételek lehetővé tették jelentős katonai erő szervezését és fenntartását, valamint a ghánai birodalom expanzióját, habár az elnevezés megtévesztő, mivel a politikai territórium sokkal inkább a mai Mali és Mauritánia területén, a nyugat-szaharai, legeltetésre is alkalmas területeken a Szenegál és a Niger folyótól északra helyezkedett el.³⁶⁹

Az i.sz. IV–XI. században a Ghánai Királyság vezető szerepet játszott a szahel-szaharai régió nyugati területén, fénykorát az i.sz. XI. században Tunka Manin uralkodása alatt élte. Az aranykereskedelemből származó bevételekből a király impozáns udvart tartott fenn köből épült fővárosában, amelyet Kumbi Saleh-nek hívtak. Gazdagságának, hatalmának mércéje részben hadseregének nagysága volt, azt mondták róla, hogy akár 200 000 fős hadsereget is képes felállítani és fenntartani.³⁷⁰

A ghánai királyság tündöklésének az tuaregek katonai szövetségéből megalakult Almoravida Birodalom inváziója vetett véget, amelynek sikerült visszaszereznie a nyugat-szaharai kereskedelmi útvonalak ellenőrzését és 1085-re egyesítette Északnyugat-Afrikát.³⁷¹

A muszlimok a VII. századtól folyamatosan jelen voltak a régióban, a tuaregek törzsi-politikai megosztottságát az iszlám felvételével átmenetileg sikerült megszün-

366 A szoninkék eredeti neve „serahule” vagy serahli, „serakole” volt, jelentése az iszlám szunnita irányzatának követőjére utal, jelzi az iszlám erőteljes hatását a Mali területén élő etnikai csoportokra.

http://www.worldhistoria.com/soninkeold-ghana-ghana-empire-2000-bc-to-1079ad_topic125204.html (Letöltés ideje: 2014-11-19)
Conrad, D.C. (2005): *Great Empires of the Past: Empires of Medieval West Africa*. Chelsea House, New York p. 23.

367 Ősi civilizáció régészeti emlékei Nyugat-Afrikában.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/324779/Kumbi> (Letöltés ideje: 2014-11-19)
<http://archaeology.about.com/od/kterms/g/kumbisaleh.htm> (Letöltés ideje: 2014-11-19)

368 http://www.worldhistoria.com/soninkeold-ghana-ghana-empire-2000-bc-to-1079ad_topic125204.html (Letöltés ideje: 2014-11-19)
http://aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Africa.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-19)
http://www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/history/ancient_ghana.php (Letöltés ideje: 2014-11-19)

369 http://aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Africa.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-19)
http://www.worldhistoria.com/soninkeold-ghana-ghana-empire-2000-bc-to-1079ad_topic125204.html (Letöltés ideje: 2014-11-19)

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): *Afrika története*. Osiris, Budapest p. 55., 64.

370 A Ghánai Birodalom utolsó uralkodója, (1062-1076), aki sikerrel harcolt az Almoravidák ellen mintegy kétszázezer fős hadseregével, noha végül vereséget szenvedett, amelynek során fővárosa Kumbi Saleh is elpusztult.
http://aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Africa.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-19)
http://arlingtonms.acsk-12.org/~mgoad/Ms_Goads_Web_Site/Resources_files/African_Notes_Answers3.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-19)

http://college.cengage.com/history/primary_sources/world/book_routes_realms.htm (Letöltés ideje: 2014-11-19)

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): *A History of Sub-Saharan Africa*. 2nd edition Cambridge University Press, New York pp. 82–83.

371 Besenyő J. (2010): *Homok, Hőség, Nyugat-Sahara*, Zrínyi kiadó, Budapest, p. 21.

tetni,³⁷² amellyel párhuzamosan – a XI. század második felében – megkezdődött a ghánai hatalom hanyatlása. A gazdasági válság mellett számolni kellett a nomád támadások kiújulásával, amelynek eredményeként a főváros is elesett. Az Almoravida megszállás csupán néhány évig tartott, de a tuaregek megőrizték a transz-szaharai kereskedelmi hálózatok feletti ellenőrzést.

A hosszú távú kulturális hatásokon túl (iszlamizáció) a tuareg terjeszkedés egyéb más, közvetlenebb következményekkel járt. A jórészt agráriumra épülő ghánai politikai rendszer ugyan – kihasználva a nomád kohéziós erők 1087-et követő erodálódását – 1100 körül visszaszerezte szuverenitását, de korábbi politikai és gazdasági dominanciáját nem sikerült helyreállítania.³⁷³

Mali

A mande (malinke) népcsoport a XIII. században hozta létre az új regionális politikai-gazdasági egységet jelentő Mali Birodalmat.³⁷⁴ A malinke hatalom gazdasági alapját szintén a mezőgazdasági termelés feltételeinek stabilitása, valamint a Buré – a Niger felső szakasza – közelében található aranymezők termelésének közvetlen ellenőrzése teremtette meg. A hatékony malinke regionális kereskedelmi kapcsolatrendszer kezdetei az ősi – i.e. 200 előtt – Djenné településéhez köthetők, amely stratégiai helyzete miatt jelentős gazdasági központtá szerveződött az észak-dél irányú kereskedelmi hálózat rendszerében. A malinke (mandinka) településhálózatot a Niger és a Szenegál felső folyásánál kialakult rurális jellegű terek egészítették ki, amelyeket a XII. század végén Kangaba állam keretei között egyesítettek.³⁷⁵ Az aranykereskedelemmel foglalkozó malinkék beköltözése Kangaba városába³⁷⁶ a IX. században vette kezdetét, amely eleinte a ghánai, majd a susu állam fennhatóság alatt állt a XIII. század elejéig.³⁷⁷

A XIII–XV. század között a Mali Birodalom vált meghatározó nagyhatalommá a szudáni térségben, amelynek talán legjelentősebb uralkodója Kankan Musa volt.³⁷⁸ Ekkor a politikai tér – kommunikációs és közlekedési tengelyét a Niger folyó jelen-

372 A VIII. századtól megkezdődött az iszlám térhódítása a szaharai népek között, amely egy hatalmas kiterjedésű kereskedelmi és civilizációs rendszerbe integrálta az ott élő törzseket. A X. században a sivatag nyugati, a Ghánai Birodalommal határos térségeit a tuareg szanhadzsák tartották ellenőrzésük alatt. Sivatagi és szoninke rivalísai erősítették a politikai kohézió eszméjét, amelyet 1035 körül a megújított iszlám ideológiája megszilárdított. A sivatagi klánok egysége hatékony politikai szövetségnek bizonyult, 1048-at követően az Almoravidák domináns katonai erővé váltak a régióban. 1054-ben visszafoglalták Awdaghust, majd 1056-ban bevették az északi kereskedelmi központot, a dél-marokkói Sijilmassa-t.

Conrad, D.C. (2005): *Great Empires of the Past: Empires of Medieval West Africa*. Chelsea House, New York pp. 35–39.

373 Conrad, D.C. (2005): *Great Empires of the Past: Empires of Medieval West Africa*. Chelsea House, New York p. 38.

374 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): *Afrika története*. Osiris, Budapest p.67.

Conrad, D.C. (2005): *Great Empires of the Past: Empires of Medieval West Africa*. Chelsea House, New York pp. 42–43.

375 http://www.ruparthopkins.com/pdf/Kingdom_of_Mali.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-22)

376 A település a felső Niger folyó felső szakaszán a keleti Fouta Djallon-hegység keleti részén, a Guinea-i határ közelében helyezkedett el.

377 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/685627/Mali> (Letöltés ideje: 2014-11-22)

378 Más néven Mansa Musa 1280-1337), a tizedik „mansa” vagyis a guguk királya, a Mali Birodalom uralkodója 1312-1337 között. <http://www.blackhistorypages.net/pages/mansamusa.php> (Letöltés ideje: 2014-11-22)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/398420/Musa> (Letöltés ideje: 2014-11-22)

<http://www.blackpast.org/gah/musa-mansa-1280-1337> (Letöltés ideje: 2014-11-22)

Conrad, D.C. (2005): *Great Empires of the Past: Empires of Medieval West Africa*. Chelsea House, New York pp. 45–49.

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): *Afrika története*. Osiris, Budapest pp. 68–70.

tette – nyugat-keleti irányban (az Atlanti-óceántól Észak-Nigériáig) több mint 2000, észak-délkeleti irányban (a Szahara déli peremvonalán elhelyezkedő Awdagos (Audagosz), Walata (Valata) és Tadmakka városok alkotta vásárvonal, valamint a guineai esőerdők határa között) mintegy 960 km hosszan húzódott.³⁷⁹

A sikeres területi expanzió eredményeként a Mali Birodalom területe 1312-re elérte az 1 294 994 km²-t,³⁸⁰ és keleten elhelyezkedő hausza államokat is bevonta a regionális gazdasági és civilizációs kapcsolatok rendszerébe.³⁸¹ A birodalom vezetői arra törekedtek, hogy politikai-gazdasági fennhatóságukat kiterjesszék a Niger folyó kanyarulatában elhelyezkedő Gao és Timbuktu városokra, amelyek a transz-szaharai kereskedelmi hálózat déli végállomásaiként rendkívül nagy jelentőséggel bírtak.³⁸² Ezen kívül megszerezték Taghaza sivatagi sóbányáit, Bambuk és Buré aranymezőit, a hausza és a fulani tukolor törzsek szállásterületeit.

A mali uralkodói a muzulmán hitet vallottak, ezzel egy hatalmas civilizáció részévé téve Afrika nyugati részének jelentős területét. A műveltséget ebben a korszakban az ideológiának megfelelően az iszlám jogrendszer, a politikai vezetés és kereskedelem ismerete jelentette. A birodalom XIII-XIV. századi állapotát észak-afrikai arab forrásokból³⁸³ ismerjük, a hatalmi rendszer működésének ideológiáját vélekedésük szerint az iszlám biztosította. Ebben az értelmezésben a Mali tehát egy nyugat-afrikai muzulmán civilizáció, amelynek kohéziós energiáit a vallás, a jogrend, a közigazgatás és a műveltség jelentette.³⁸⁴

Valójában az állam irányításához szükséges politikai kohéziót a „kvázi-iszlám” politikai, valamint a muszlim gazdasági-kereskedő elit együttműködése biztosította.³⁸⁵ Mali hanyatlását a polgárháborúk, illetve az inkompetens uralkodók gyenge teljesítményei okozták. A folyamatot gyorsította az instabil örökösödési rend, a vazallusállamok uralkodóinak azon törekvése, hogy kísérletet tegyenek a központi hatalom megszerzésére.³⁸⁶ Mindezen tényezők kölcsönhatásaként az állam termégtartó erői meggyengültek, hosszabb távon a birodalom nem volt képes fenntartani regionális dominanciáját, nyugat-afrikai gazdasági, politikai primátusát új hatalom vette át.³⁸⁷

379 http://www.ruprthopkins.com/pdf/Kingdom_of_Mali.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-22)

Page, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris, Budapest p. 67.

380 Smith, H. (2007): Africa, Angry Young Giant. Kessinger Publishing LLC, Whitefish p.312.

381 Page, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris, Budapest pp. 67–68.

382 Besenyő J. – Miletics P.(2013): Országismertető Mali, MH GEOSZ kiadványa, Budapest, p. 124

383 Al-Umar (1301-1349), al-Makrízi (1360-1442), Ibn Battúta (1304-1368) és Ibn Khaldún (1332-1406).

Page, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris, Budapest p. 68.

Conrad, D.C. (2005): Great Empires of the Past: Empires of Medieval West Africa. Chelsea House, New York pp. 42–44.

384 http://www.ruprthopkins.com/pdf/Kingdom_of_Mali.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-22)

Page, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris, Budapest p. 69.

385 Ennek részben gazdasági okai voltak, összefüggésben az aranykereskedelem állami monopóliumával. Másrészt a hatalom tradicionális nyugat-afrikai jellegéből adódott, hiszen az uralkodóknak szükségük volt arra a hatalmi bázist jelentő hiedelemre, amely az alapító ősektől való származás státusára épült, akik szerződésben álltak a szellemek és, istenek világával, ami garantálta a jólétet és a mezőgazdaság sikerét.

Page, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris, Budapest pp. 65–66., 69.

386 Page, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris, Budapest p. 70.

387 Conrad, D.C. (2005): Great Empires of the Past: Empires of Medieval West Africa. Chelsea House, New York p. 57.

Szonghai

A szonghai állam 1375-ben vált függetlenné, uralkodói felvették a szonni címet,³⁸⁸ a birodalom központi térszervező funkciókat ellátó települése Gao volt. Az iszlamizált hatalom vette át a korábbi nagyhatalmak regionális hegemon szerepét a szudáni régió területén a XV. századtól.³⁸⁹

A XIV. század végétől, kihasználva a Mali Birodalom válságát, 1375-1591 között folyamatos expanzióval jelentősen kiterjesztették a birodalom politikai határait a szudáni nagytérsegen. A hódítások eredményeként a szonghai uralkodók megszerezték a transz-szaharai kereskedelem legfontosabb déli végpontjait, birtokukba került Afrika gazdasági erőforrásainak döntő része az Atlanti-óceán és a mai Nigéria északnyugati, valamint Niger nyugati területei között.³⁹⁰

A birodalom gazdasága elődeihez hasonlóan a vastechnológia általános alkalmazására, a nemesfém állam által monopolizált kereskedelmére, illetve a hatékony mezőgazdasági rendszerre épült. A gazdaság szorosan kapcsolódott a transz-szaharai kereskedelemhez, amely az északi nomádok ellenőrzése alatt állt. A nyugat-afrikai térfejlődés IV-XVII. századi sajátossága, hogy a mai Mali területén kialakult birodalmi rendszerek történelmi magterülete fokozatosan keleti irányba tolódott.³⁹¹

A Szonghai Birodalom regionális nagyhatalmi dominanciája Sunni (Szunni) Ali Ber (1464-1492) uralkodásának időszakában szilárdult meg, részben katonai expanzió, másrészt a transz-szaharai kereskedelmi útvonalak ellenőrzése, déli végpontjainak birtoklása révén.³⁹² Az új hatalom ideológiája a szonghai hagyományok primátusát hirdette a Mali érdekeit szolgáló muzulmán univerzalizmussal szemben, de a hatalom birodalmi jellegéből következett, hogy az állam fenntartása érdekében tradicionális ellenfelétől számos politikai minta átvételére kényszerült.³⁹³

A hatalom gazdasági forrását a tartományok által befizetett adók, illetve a királyi birtokok által biztosított jövedelmek adták. Ezen kívül roppant jelentőséggel bírt a regionális transz-szaharai, valamint a lokális kereskedelem megadóztatása. A távolsági kereskedelem fő termékei az arany, a só, a déli erdőövezetből származó kóladió, valamint a jórészt mossi területről származó rabszolgák voltak, a belső kereskedelmet pedig zömmel az élelmiszerek határozták meg. Mindezt cserébe Észak-Afrikából textiltermékek, luxuscikkek, valamint lovak érkeztek. Értékmérőként és fizetőeszközként hagyományosan a kaurikagyló használata volt általános.³⁹⁴

388 Nem kizárt, hogy az új dinasztia mande eredetű volt, ezt egy XVII. századi krónikatöredék igazolja. Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris, Budapest p. 70.

389 Conrad, D.C. (2005): Great Empires of the Past: Empires of Medieval West Africa. Chelsea House, New York pp. 57–58.

390 Conrad, D.C. (2005): Great Empires of the Past: Empires of Medieval West Africa. Chelsea House, New York pp. 57–58.

391 <http://www.sahistory.org.za/topic/songhai-african-empire-15-16th-century> (Letöltés ideje: 2014-11-22)
Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York pp. 87–89.

392 http://www.metmuseum.org/toah/hd/sghi/hd_sghi.htm (Letöltés ideje: 2014-11-22)
www.blackpast.org/?q=gah/songhai-empire-ca-1375-1591 (Letöltés ideje: 2014-11-22)

393 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris, Budapest p. 71.

394 <https://sites.google.com/site/afropedia/songhai-empire> (Letöltés ideje: 2014-11-22)
http://aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Africa.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-19)

Sunni Ali halálát követően polgárháborúk robbantak ki, amelyek a többek között jelentősen csökkentették hadsereg képességeit, amit a marokkói uralkodó kihasznált, és a Tondibi-nél vívott ütközetben legyőzte a szongai erőket.³⁹⁵

A birodalom bukásának okai valójában sokkal összetettebbek, a hanyatlás részben a birodalmi tér dinamikus kiterjesztésében keresendő, amely a közigazgatás rendszerének komoly problémát jelentett. Az abszolutista politikai hatalmi berendezkedés ellenére egyes területek bizonyos gazdasági és politikai autonómiát kaptak, amely modern elemei ellenére is gyengítette a birodalom térkohéziós potenciálját. A dinasztikus politikai ellentétek aláásták az állam közigazgatási rendszerét. A klíma változékonysága is hozzájárult a hanyatláshoz, ám legjelentősebb tényezőnek az aranykereskedelem ellenőrzésének elvesztése bizonyult, amelyet a kincstár nem volt képes ellensúlyozni.³⁹⁶

Az 1590-91-es marokkói invázió eredményeként a birodalmi tér dezintegrálódott, a nyugat-afrikai régióban a fragmentált politikai términtázat vált jellemzővé, amelynek gazdaságában ugyan változatlanul fontos szerepet játszott a transz-szaharai kereskedelem, de annak hatékony működése a szuverén politikai terek együttműködését feltételezte, ám a helyi hatalmak rivalizálása a gazdasági és politikai stabilitás ellen hatott.³⁹⁷

Az iszlám relatív politikai passzivitásának korszaka a marokkói csapatok támadásával lezárult. A korábbi történelmi időszakokban a muzulmán kereskedőknek nem állt érdekében a szudáni politikai rendszerek erőszakos átalakítása. Ehhez sem a szükséges katonai erő, sem a megfelelő ideológia nem állt rendelkezésre, habár az egyetemes birodalom megteremtésének eszméjét a XI. század során már megkísérelték Nyugat-Afrikára is kiterjeszteni.³⁹⁸

Kanem-Bornu

A Szonghai Birodalom bukását követően a transz-szaharai kereskedelmi útvonalak keletre helyeződtek át, amelyeknek déli végpontjai a többek között a Csád-tó térségében kialakult, idegen hódítók által létrehozott Kanem volt. Az állam közvetítő szerepet játszott a Mediterráneum, a Nílus völgye, illetve a szubszaharai Afrika – többek között feltehetően a közép-afrikai régió – között.³⁹⁹

A IX–XIX. század között fennálló birodalmi állam területe és befolyási övezete hatalmának csúcspontján kiterjedt a mai Algéria, Csád, Kamerun, Líbia, Niger, Nigéria és Szudán egyes területeire. Az állam alapítói azok a nilo-szaharai nyelvet beszélő Zaghawa etnikumhoz tartozó nomádok voltak, akik feltehetően északi közvetítőkön (berber) keresztül jutottak fontos technikai innovációk – vas feldolgozásának

395 Conrad, D.C. (2005): *Great Empires of the Past: Empires of Medieval West Africa*. Chelsea House, New York pp. 70–71.

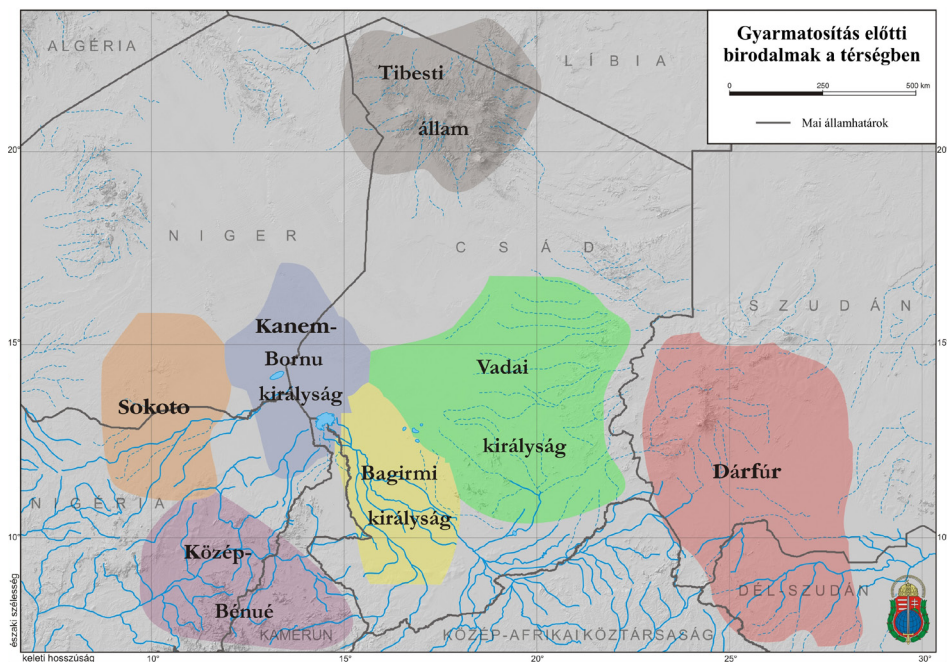
396 http://www.ruprthopkins.com/pdf/The_Kingdom_of_Songhai.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-22)

397 http://www.ruprthopkins.com/pdf/The_Kingdom_of_Songhai.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-22)
<http://www.sahistory.org.za/topic/songhai-african-empire-15-16th-century> (Letöltés ideje: 2014-11-22)

398 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): *Afrika története*. Osiris, Budapest pp. 139–147.

399 Besenyő J. – Hetényi S. A. – Jagadies P. – Resperger I. (2010): *Országismertető Csád, Sregeszemle kiadvány, Székesfehérvár*, pp. 75–77

technológiája⁴⁰⁰, lovak – birtokába. Ez alapozta meg a katonai fölényüket a halban, különböző agrártermékekben gazdag terület birtoklására, illetve arra, hogy a transz-szaharai kereskedelem feletti ellenőrzésre alkalmas politikai entitást hozzanak létre a Csád-tó térségében.⁴⁰¹

5. ábra: Gyarmatosítás előtti birodalmak a térségben

Az arab krónikások által először a IX. században leírt, nomádok által megalapított birodalom a városállami politikai struktúrát alkotó – központja a Chari folyó völgye – Sao-kultúrát⁴⁰² váltotta fel. Kanem gazdasági hatalmához jelentős mértékben járult hozzá a transz-szaharai hálózatok ellenőrzése, amelyben azonban az arany nem játszott szerepet. A Fezzánon át elsősorban elefántcsont, rabszolgák és állatbőrök jutot-

400 <http://africadiscovery.hautetfort.com/histoire-du-centrafrique-i.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

401 http://aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Africa.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-19)

<http://www.blackpast.org/gah/empire-kanem-bornu-c-9th-century-1900> (Letöltés ideje: 2014-11-19)

<http://africanlegends.files.wordpress.com/2011/12/g3050.png> (Letöltés ideje: 2014-11-19)

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York p. 89.

402 Az i.e. VI., illetve az i.u. I. évezred közötti nem iszlamizált afrikai kultúra, amelyet három migrációs hullámban érkező csoportok alapítottak. A sao városállamok bukását az iszlám terjedése, illetve rivális népek katonai expanziója okozta.

<http://antiquesartmuseum.com/sao-civilization.html> (Letöltés ideje: 2014-11-23)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/104179/Lake-Chad/39289/Hydrology#ref417845> (Letöltés ideje: 2014-11-23)

<http://www.memoiredafrique.com/en/sao/histoire.php> (Letöltés ideje: 2014-11-23)

tak a Maghreb térségbe, amelyekért cserébe szaharai só, valamint késztermék került a szubszaharai Afrikába.⁴⁰³

A VIII. században megalapított a birodalom hatalmi központjának – Nijimi városa – uralkodói a rituális királyság intézményének mintái szerint gyakorolták hatalmukat. A XI. század végén a mai (király) áttért az iszlámra,⁴⁰⁴ így Kanem a hatalmas muszlim világgazdaság szerves részévé vált. A monarchia felemelkedése Humai ibn Salamna (1068-1080) – a Saifwa-dinasztia megalapítója – uralkodásával vette kezdetét, de fénykora Mai Dunama Dabalemi ibn Salma (1221-1259) uralkodása idejére esett, aki jelentősen kiterjesztette az állam befolyási övezetét. Az erőszakos iszlamizáció és az erősödő politikai megosztottság meggyengítette a birodalmat, amelynek uralkodóit az animista bulala törzsek támadásai 1396-ban a főváros feladására kényszerítették.⁴⁰⁵

A Csád-tó nyugati oldalára szorult kanemi uralkodók új államot (Bornu) hoztak létre, amelynek fővárosa Birmi Gazargamu lett. A megújult monarchia képes volt visszaszerezni a transz-szaharai kereskedelemi útvonalak feletti ellenőrzést, fénykorát Idris Alawma (1571-1610) uralkodása jelentette. A külső nyomás alatt álló birodalom a bevezetett hadviselési reformoknak és a tűzfegyverek birtoklásának köszönhetően sikeresen védelmezte nyugati határait hauszákkal, az északiakat a berberekkel, valamint a keletieket a bulalákkal szemben. A hatalom gazdasági bázisát a fizethető adók, a transz-szaharai kereskedelem biztosította, amelyhez az uralkodó a jogi és infrastrukturális szolgáltatásokat is megteremtette.⁴⁰⁶

A XVIII-XIX. században bekövetkezett a birodalom hanyatlása, amelyet részben a termegtartó erők belső erőzóiája, másrészt külső kihívások okoztak. A válságot súlyosbították az aszályok, az éhínség, valamint az a tény, hogy Bornu állama elveszítette a tűzfegyverek birtoklásának monopóliumát. A folyamatos határháborúk fel-

-
- 403 <http://www.blackpast.org/gah/empire-kanem-bornu-c-9th-century-1900> (Letöltés ideje: 2014-11-19)
Gondeu, L. (2013): Notes on the Political Sociology of Chad. The Dynamics of National Integration: Moving Beyond Ethnic Conflict in a State-In-Waiting. Sahel Research Group Working Paper No. 006, University of Florida
http://sahelresearch.africa.ufl.edu/files/Gondeu_NOTES_Final_Eng.pdf p. 14. (Letöltés ideje: 2014-11-29)
Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York p. 89.
- 404 Umme ibn, Abdul-Jalil (1086-98).
http://www.allempires.com/forum/printer_friendly_posts.asp?TID=18516 (Letöltés ideje: 2014-11-19)
- 405 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/310975/Kanem-Bornu> (Letöltés ideje: 2014-11-19)
<http://afrolegends.com/2011/12/30/the-kanem-bornu-empire-linking-ancient-chad-libya-and-nigeria/> (Letöltés ideje: 2014-11-19)
<http://countrystudies.us/chad/6.htm> (Letöltés ideje: 2014-11-23)
Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris, Budapest p. 73.
Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York p. 90.
- 406 Gondeu, L. (2013): Notes on the Political Sociology of Chad. The Dynamics of National Integration: Moving Beyond Ethnic Conflict in a State-In-Waiting. Sahel Research Group Working Paper No. 006, University of Florida
http://sahelresearch.africa.ufl.edu/files/Gondeu_NOTES_Final_Eng.pdf p. 15. (Letöltés ideje: 2014-11-29)
Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris, Budapest p. 73.
Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York p. 91.

örölték a monarchia energiáit, 1893-ban a szudáni hódító, Rābiḥ Az-zubayr Ibn Faḍl Allāh⁴⁰⁷ Bornut politikai territóriumához csatolta.⁴⁰⁸

A modern népvándorlás

Ebből az időszakból meglehetősen kevés megbízható forrás áll rendelkezésünkre, a gyarmatosítást megelőző időszakra vonatkozó forrásokból arra következtethetünk, hogy a rabszolgaság intézményének terjedése együtt járt a világgazdaság és a távolsági kereskedelem fejlődésének újabb fázisával. A rabszolgaság intézménye nem volt új jelenség, de az atlanti háromszög működéséhez szükségessé vált a legértékesebb afrikai termék, a munkaerő (a „fekete elefántcsont”). Az atlanti rabszolga-kereskedelemben kezdetben Portugália játszott meghatározó szerepet, de később más európai hatalmak is bekapcsolódtak a nagy gazdasági haszonnal kecsegtető tevékenységbe.⁴⁰⁹

Az európaiak által kialakított gazdasági rendszer jelentős mértékben visszahatott az afrikai kontinens demográfiai, politikai fejlődésére, amelyet alátámaszt az a tény is, hogy a XVIII. századra az amerikai piacokon értékesített rabszolgák 40%-a a közép- és délkelet-afrikai régióból származott. Az európai és egyes helyi politikai vezetők által fenntartott kereskedelmi struktúrákban felértékelődött „termék” gazdasági értelemben felgyorsította az államosodás folyamatát azokban az afrikai régiókban is, ahol korábban ez nem volt jellemző. Mindez gyakran idegen hódítók megjelenésével állt összefüggésben. Az atlanti térség mellett a berber kalózok, arab rabszolgavadászok által exportált rabszolgák még a XVII. században is jelentős értéket képviseltek a Mediterráneum gazdasági rendszerében.⁴¹⁰

A folyamatosan bővülő rabszolga-kereskedelem által teremtett gazdasági kapcsolatok azonban ebben a történelmi időszakban nem növelték az európai hatalmak politikai befolyását a szubszaharai Afrikában. A szudáni régió középső és keleti, illetve Közép-Afrika északi térségeinek gazdasági-politikai-kulturális fejlődésére az iszlám világa gyakorolt meghatározó hatást a transz-szaharai hálózatokon, illetve a Nílus-völgyén keresztül. A tradicionálisnak mondható gazdasági kapcsolat eredményeként a X-XIX. század közötti időszakban mintegy 2 millióra becsülhető a közép-afrikai régióból elhurcoltak száma.⁴¹¹

407 Szudáni hadúr (1842-1900) és rabszolga-kereskedő, aki számos katonai sikert ért el a régióban. 1900-ban a franciákkal Fort-Foureaunál vívott ütközetben esett el.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/487969/Rabih-az-Zubayr> (Letöltés ideje: 2014-11-19)

408 Besenyő J. – Hetényi S. A. – Jagadies P. – Resperger I. (2010): Országismertető Csád, Srege szemle kiadvány, Székesfehérvár, pp. 77

409 Rákóczi I. (2006): Tengerek tengelye. Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15.-16. században, Mundus Kiadó, Budapest, pp. 151–163.

410 A helyi hatalom közvetítő szerepére többek között azért volt szükség, mert az iszlám nem tette lehetővé, hogy európaiak közvetlenül is bekapcsolódjanak a szubszaharai Afrikával folytatott kereskedelem rendszerébe.

Wolf, E. R. (1995): Európa és a történelem nélküli népek. Osiris-Századvég, Budapest pp. 225–232.

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest p. 190.

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York pp. 212–226.

411 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 214–227.

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York pp. 227–239.

A gyarmatosítást megelőző időszak talán legjelentősebb kihívásaként értelmezhető rabszolga-kereskedelem feltehetően megfordította a XI. században megindult demográfiai expanziós folyamatokat a közép-afrikai térségben. A XV-XVI. században a megnövekedett keresletnek megfelelően fokozódott az északi muszlim kereskedők, valamint a Nílus-völgyben déli irányban terjeszkedő iszlám elől menekülő núbiai keresztény migránsok érdeklődése a vízben gazdag, elviselhető feltételeket kínáló közép-afrikai régió természeti, valamint humán erőforrásai iránt. A külső – gazdasági, kulturális – nyomás hatására a Kongó-medence északi peremvidékén a XV. századra megszilárdult mezőgazdasági kultúrák fejlődése megtorpant, a népesség száma jelentősen csökkent. A szervezetlen politikai térben a rabszolga-kereskedelem által korábbi lakóhelyük elhagyására kényszerülő – elsősorban a folyóvölgyekben különböző, letelepülő (Ubangi, Chari) – etnikai csoportok jelentek meg a mai Közép-afrikai Köztársaság területén és megkezdték államaik, politikai territóriumuk szervezését: az Ubangi folyó völgyében a Bandia/Zakara Királyságot megalapító bandák expanziójának számos – a szudáni rabszolga-vadászok által meggyengített – törzs esett áldozatul a XVII. század végén. 1830 körül törzsi területük Dār Fertit térségétől délre és nyugatra helyezkedett el.⁴¹² Jelentősebb hatalomnak számított a XVIII. században az eredetileg talán a Chari térségéből érkezett zandék (nyam-nyam) által alapított monarchia a modern államter déli és keleti területein.⁴¹³

A XIX. század elején jelent meg a gbaya etnikai csoport az államter nyugati részén, akiket a dzsihádot hirdető Usman dan Fodio (1754-1817) hadserege kényszerített eredeti törzsi területeik elhagyására. A fulbékkel, valamint a hauszákkal kialakított kereskedelmi, politikai kapcsolatok hatására egyes csoportjaik áttértek az iszlámra (mintegy 20%). Ezt követően 1825-1845 között érkeztek a mai Közép-afrikai Köztársaság nyugati részébe.⁴¹⁴

412 Dār Fertit a mai Darfúrtól délre elterülő síkság neve a mai Közép-afrikai Köztársaság keleti részén, amely terület Szudán délnyugati és Dél-Szudán északnyugati részeit is magában foglalja. Dār Fertit soha nem szerveződött politikai entitássá, az 1840-es évekig államhatalom nélküli területként létezett a szudáni muszlim szultánságok határvidékén. 1873-ban került egyiptomi fennhatósága alá került, amikor az északi hatalom a Fehér Nílus vidékét és az attól nyugatra eső területeket is okkupálta.

<http://worldmap.org/maps/other/profiles/central%20african%20republic/Central%20African%20Republic%20Country%20Profile.pdf> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

<http://www.codesria.org/IMG/pdf/Annexes.pdf> p. 5. (Letöltés ideje: 2014-11-26)

Thomas, E. (2010): *The Kafia-Kingi Enclave. People, politics and history in the north-south boundary zone of western Sudan*. Rift Valley Institute, London

http://www.sudantribune.com/IMG/pdf/RVI_TheKafiaKingiEnclave_PeoplePoliticsandHistoryintheNorthSouthBoundaryZoneofWesternSudan.pdf pp. 29–30. (Letöltés ideje: 2014-11-26)

413 <http://africadiscovery.hautetfort.com/histoire-du-centrafrique-i.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

<http://africanhistory.about.com/od/car/l/bl-CAR-Timeline-1.htm> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/655721/Zande> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

Kiszely I. (1986): *A Föld népei: Afrika*. Gondolat Kiadó, Budapest p. 378.

Miers, S. – Roberts, R. /ed./ (1988): *The End of Slavery in Africa*. University of Wisconsin, Madison p. 154.

414 Az 1802-1811 közötti szent háborúban a fulbe (peul) haderő elfoglalta Bornut is (1808), de terjeszkedésüket végül megfékezték. Egyes szerzők 1820 körülre teszik az észak-északnyugatról érkező Baya népcsoport letelepedését a mai Közép-afrikai Köztársaság területén, akiket a mai Kamerun Adamawa tartományában élő fulbék vagy más néven peul-ok üldöztek el korábbi lakóhelyükről. Egyes régészeti kutatások, különösen a Pierre Vidal es Étienne Zangato által Bouar környékén végzett ásatások, azt bizonyítják, hogy az ország ezen területe már ezt megelőzően is lakott volt.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/227526/Gbaya> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

<http://www.codesria.org/IMG/pdf/Annexes.pdf> p. 5. (Letöltés ideje: 2014-11-26)

Page, J.D. – Tordoff, W. (2004): *Afrika története*. Osiris Kiadó, Budapest pp. 172–178

Olson, J.S. (1996): *The Peoples of Africa: An Ethnohistorical Dictionary*. Greenwood Press, Westport p.193.

A gyarmatosítás előtti eseményeiről viszonylag kevés számú megbízható forrás áll rendelkezésünkre, amelyek zömmel francia és arab utazóktól származnak.⁴¹⁵ A leírásokból ismert, valamint a földrajzi, vízrajzi jellemzők igazolják, hogy a közép-afrikai folyóvölgyek természetes közlekedési útvonalaként működtek, amelyek lehetővé tették a különböző etnikai-törzsi csoportok mozgását. Történelmi távlatban a lakosság multietnikus és soknyelvű volt már a XIX. századot megelőzően is, egyes népcsoportok ezt követő betelepődése fokozta ezt a mai államtérben.⁴¹⁶ A természetes közlekedési útvonalak a későbbi történelmi időszakokban is megőrizték stratégiai jelentőségüket, részben azért, mert kiépített vasúthálózzal az állam ma sem rendelkezik.⁴¹⁷

Iszlám államok a keleti határvidéken a XIX-XX. században

A XIX. század végén, a XX. század első felében a térségi politikai választóvonalak nem estek egybe a modern poszt-koloniális határokkal. A mai Csád és Szudán területén létező államok (szultánságok) által birtokolt politikai-gazdasági területek kiterjedtek a Közép-afrikai Köztársaság egyes részeire is, valamelyest tükrözve a régió etnikai-nyelvi sokszínűségét. A szudáni, közép-afrikai francia katonai expanzió, majd a gyarmati közigazgatás rendszerének megszervezése során azonban Párizs – és más nagyhatalmak – érdekeinek megfelelően húzták meg az új politikai választóvonalakat, amelyek nem vették figyelembe a helyi etnikai-nyelvi határokat.⁴¹⁸ Franciaország geopolitikai célja az volt, hogy a szudáni, közép-afrikai gyarmatait összekapcsolja az atlanti és a mediterrán térséggel.

A közép-afrikai államtér északi és keleti részének történelmi fejlődése a XIX. század végétől szorosan kapcsolódott a csádi, valamint a szudáni politikai entitásokhoz, mert ebben az időszakban az itt létező, nyelvileg és etnikailag mozaikos términták felett a kelet-szudáni iszlám államiságok, illetve az északi Baguirmi és Ouaddai (Wadai) gyakorolt hatalmat.⁴¹⁹

A későbbi francia gyarmat, Ubangi-Chari tartomány – mai Közép-afrikai Köztársaság területe – északkeleti részén a XIX. század végéig Dār-el Kouti és Dār Rouna politikai entitásai léteztek. A két állam történelmi eredete némileg bizonytalan, kérdéses, hogy szudáni, csádi vagy egyiptomi fennhatóság alatt álltak-e. Tény viszont,

415 Kézjűk tartozott például a tunéziai Mohamed El Tounsy, aki 1803–1813 között darfúri és szudáni utazásai során eljutott a közép-afrikai államtér északkeleti részére is.

<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001202/120220f.pdf> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

<http://africadiscovery.hautetfort.com/histoire-du-centrafrique-i.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

416 1825-1845 körül jelent meg a mandjia népcsoport az Ubangi folyótól északra eső területeken.

<http://africadiscovery.hautetfort.com/histoire-du-centrafrique-i.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

<http://www.codesria.org/IMG/pdf/Annexes.pdf> p. 5. (Letöltés ideje: 2014-11-26)

417 Az Ubangi-folyó (francia nyelven Oubangui) a Kongó egyik jelentős mellékfolyója, amely a Mbomou és az Uele folyók összefolyásával jön létre. 350 km-t folyik nyugati irányba, majd délnyugat felé fordul, átvág Bangui városán, majd dél felé folytatja útját 500 km-en keresztül, míg eléri a Kongót, amellyel együtt fontos közlekedési útvonalat képez Bangui és Brazzaville között. Forrásától az Ubangi alkotja a politikai határvonalat a Közép-afrikai Köztársaság és a Kongói Demokratikus Köztársaság, majd a torkolatig a Kongói Demokratikus Köztársaság és a Kongói Köztársaság között

Erdősi F. (2011): Afrika közlekedése. Publikon Kiadó, Pécs p. 509.

418 Besenyő J. (2010): Etnikai és vallási konfliktusokkal terhelt többnemzetiségű Csád, Szakmai Szemle, 2010. 2. szám, p. 114.

419 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/48825/Kingdom-of-Baguirmi> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/633734/Wadai> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

hogy Dār-el Kouti szultánság viszonylag gyors fejlődését részben a rabszolga-kereskedelemnek köszönhette.⁴²⁰

Baguirmi és Wadai (Ouaddai)

A XV. század utolsó harmadában a Csád-medencétől délkeletre eső térségben megkezdődött a politikai tér szervezése. Az 1522 körül kialakult monarchia az Abdallah mbang (1568–1608) uralma alatt bekövetkezett bornui hódítás következményeként adaptálta az iszlám vallást, a szultáni hatalom központja Massenya-ban működött. Az állam fejlődése szorosan összekapcsolódott (Kanem-)Bornu hatalmának ingadozásai-val: egyes történelmi időszakokban – többek között 1650-1675 között – annak vazallusa volt, máskor szuverén hatalomként terjeszkedő politikát folytatott, hogy ellenőrzés alá vonja azokat a transz-szaharai hálózatokat, amelyeken keresztül az értékes lovak, a stratégiai fölényt nyújtó tűzfegyverek érkeztek, cserébe rabszolgákkal fizetett. A XIX. században az állam Wadai fennhatósága alá került, majd azt követően, hogy 1893-ban Rābiḥ Az-zubayr Ibn Faḍl Allāh feldúlta a fővárost, Párizstól kért védelmet.

A Baguirmi fennhatósága alá tartozó territóriumtól északkeletre a XVI. században jött létre Wadai állama. A darfúri alapokon szerveződő monarchiát a XVII. század első felében érte az iszlám inváziója, az új dinasztia egészen a francia gyarmatosítás időkáig hatalmon maradt, és a XVIII. századi darfúri expanziós törekvésekkel szemben a függetlenségének megszerzésére törekedett. Az Abd al-Karim Ibn Djamé (1611–1635)⁴²¹ által alapított iszlám állam gazdaságának alapját a transz-szaharai kereskedelmi útvonalak csomópontja feletti ellenőrzés jelentette, amely összekapcsolta a szudáni régiót a Mediterráneummal. Az Abécébe-központú birodalom a XVIII. század végétől – kihasználva Bornu hanyatlását és Darfúr katonai erőinek kordofáni lekötöttségét – dinamikus terjeszkedésbe kezdett. Baguirmi (1805), illetve Bornu (1846) felett aratott győzelmével átmenetileg regionális hegemónná vált militarizálódó állam territóriumát 1906-ot követően francia gyarmati csapatok okkupálták. 1909. június 2-án a főváros elesett, Párizs gyarmati expanziója 1914-re alapvetően átformálta a tradicionális transz-szaharai kereskedelmi hálózat rendszerét.⁴²²

420 XIX. századi közép-afrikai iszlám államok közül, Dār-el Kouti-ban 1830 körül az iszlámra áttért Omár hozza létre hatalmi központját (nevét az arab „dār” azaz ország és a „kouti” erdő, buja növényzet szóról kapta). Dār Rouna kezdetben Darfúr, majd Wadai fennhatósága alatt állt.

<http://www.historyfiles.co.uk/KingListsAfrica/AfricaCentral.htm> (Letöltés ideje: 2014-11-29)

http://www.historyfiles.co.uk/FeaturesAfrica/AfricaCAR_Dar-al-Kuti01.htm (Letöltés ideje: 2014-11-29)

421 Tubiana, M.J. (1960): Un document inédit sur les sultans du Waddāy. Cahiers d'études africaines. Vol. 1 N°2. pp. 49–112. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/cea_0008-0055_1960_num_1_2_3667 p. 49. (Letöltés ideje: 2014-11-30)

422 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/633734/Wadai> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

<http://countrystudies.us/chad/7.htm> (Letöltés ideje: 2014-11-29)

Gondeu, L. (2013): Notes on the Political Sociology of Chad. The Dynamics of National Integration: Moving Beyond Ethnic Conflict in a State-In-Waiting. Sahel Research Group Working Paper No. 006, University of Florida

http://sahelresearch.africa.ufl.edu/files/Gondeu_NOTES_Final_Eng.pdf p. 15. (Letöltés ideje: 2014-11-29)

Bolliq, M. – Schnegg, M. – Wotzka, H-P. /eds./ (2013): Pastoralism in Africa: Past, Present and Future. Berghahn Books, New York, Oxford pp. 415–419.

Loimeier, R. (2013): Muslim Societies in Africa: A Historical Anthropology. Indiana University Press, Bloomington pp. 85–87.

Shillington, K. /ed./ (2005): Encyclopedia of African History. Fitzroy Dearborn Taylor & Francis Group, New York p. 204.

A francia gyarmatosítás előestéje és a Senoussi-korszak

A XV–XVI. századot követő három évszázadban a térségben a meghatározó gazdasági tevékenység a transz-szaharai kereskedelem volt, így a hálózatok ellenőrzése hatással volt a regionális térszervezés folyamataira. A kulturális mintázatokat alapvetően az iszlám vallás dominanciája jellemezte.⁴²³ A XIX. századra a Nílus-völgye és a Csád-medence közötti térség növekvő jelentőségre tett szert a „fekete elefántcsont” piacosításában, amelynek sajátos következményeként a közép-afrikai régió demográfiai, valamint kulturális arculata jelentős átalakuláson ment keresztül. A különböző politikai szereplők közül a szudáni Rābiḥ Az-zubayr Ibn Faḍl Allāh volt a legaktívabb, aki Darfűrből igyekezett kiterjeszteni hatalmát a Csád-tó medencéjére, valamint a mai Közép-afrikai Köztársaság területére. Geopolitikai törekvéseinek alapját gazdasági célok adták, a régió birtoklása a piac birtoklását jelentette.⁴²⁴

Bukását részben hatalomgyakorlási elvei, másrészt az európai nagyhatalmak 1884-es berlini megállapodása okozta.⁴²⁵ A vazallussá kényszerített államok uralkodói számára a franciák által felkínált protektorátus előnyösebbnek tűnt. Franciaország befolyási övezetének regionális kiterjesztéséhez fel kellett számolnia Rābiḥ Az-zubayr Ibn Faḍl Allāh államát.⁴²⁶

A szudáni hadúr politikai pályafutása az 1877-es Egyiptom-ellenes felkelés bukását követően kezdődött. 1879-ben Dār Fertit-be helyezte át hatalmi központját, majd fokozatosan a Csád-medence felé terjeszkedett. 1893-ban Rabah legyőzte Bornut, de nyugati irányú terjeszkedése 1897-ben sikertelenül végződött. A francia gyarmati hatalom terjeszkedését átmenetileg ugyan sikerült feltartóztatnia, de 1899-ben, majd 1900-ban döntő vereséget szenvedett.

A jelenlegi Csád területén az egykori Baguirmi Királyság örökösödési hagyományai szerint a trónörökös a polgárháború elkerülésének érdekében uralkodásra alkalmatlanná tette testvéreit. 1860 körül azonban egy fiúgyermeket édesanyja a banda etnikum által birtokolt területen elhelyezkedő Ndélé városába menekített,⁴²⁷ akit Rābiḥ Az-zubayr Ibn Faḍl Allāh Dār-el Kouti-ban 1890-ben szervezett államcsínyét követően hatalomba helyezett. Mohamed el-Senoussi már 1897-ben francia protektorátus igényelt államának, pártfogójának halála után azonban menekülésre kényszerül a dél-

423 Cordell, D.D. (2002): Des „réfugiés” dans l’Afrique coloniale? L’exemple de la Centrafrique, 1850-1910. *Réfugiés, exodes et pratiques. Politique africaine* n°85, March, Paris p. 18.

424 Gondeu, L. (2013): Notes on the Political Sociology of Chad. The Dynamics of National Integration: Moving Beyond Ethnic Conflict in a State-In-Waiting. Sahel Research Group Working Paper No. 006, University of Florida http://sahelresearch.africa.ufl.edu/files/Gondeu_NOTES_Final_Eng.pdf pp. 15-16. (Letöltés ideje: 2014-11-29)

425 1884. november 15. és 1885. február 26. között a német birodalmi fővárosban az európai nagyhatalmak igyekeztek rendezni a Kongó-medencét és Közép-Afrikát érintő kérdéseket. http://overseas.uw.hu/SzaboLorand_Cathedra_Berlin18841885.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-30)
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195337709.001.0001/acref-9780195337709-e-0467> (Letöltés ideje: 2014-11-30)

426 Rābiḥ Az-zubayr Ibn Faḍl Allāh (Rābiḥ Faḍlallāh: 1842–1900) A szudáni rabszolgakereskedelem jelentős alakja, Bornou szultánja Csád francia meghódításáig.
Gondeu, L. (2013): Notes on the Political Sociology of Chad. The Dynamics of National Integration: Moving Beyond Ethnic Conflict in a State-In-Waiting. Sahel Research Group Working Paper No. 006, University of Florida http://sahelresearch.africa.ufl.edu/files/Gondeu_NOTES_Final_Eng.pdf p. 16. (Letöltés ideje: 2014-11-29)

427 http://www.centrafrique-actions.net/IMG/pdf/bulletin_rca_no08_nov_2011-5.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-30)

nyugati irányból támadó franciák elől. 1910-re az ország északkeleti részébe, Ouanda-Djalléig húzódik vissza, 1911. január 11-én a franciák ellen vívott ütközetben elesett.⁴²⁸

A francia gyarmatosítás

A szultánságok korának letűnével kezdetét vette az európai gyarmatosítók, elsősorban a franciák megjelenése a közép-afrikai régióban, akik többek között felszámolták az iszlám hatalmak által intézményesített rabszolga-kereskedelmet.⁴²⁹

A Belga-Kongóban – ma Kongói Demokratikus Köztársaság – alkalmazott erőszak mellett a Közép-afrikai Köztársaságban folytatott hódítás módszerei, méretei alapján afrikai összehasonlításban Franciaország bizonyult az egyik legagresszívebb európai hatalomnak.⁴³⁰ A keresztény egyházi missziók elősegítették az európai hatalmak terjeszkedését, a helyi lakosság elnyomását, ahogy azt Aimé Césaire⁴³¹ gyarmatosításról írt értekezésében megjegyezte. Úgy vélekedett, hogy a kolonializmus alapvetően az európai kultúrfölényre alapozott szellemi elnyomást jelent, amely a kereszténységet hívta segítségül az ideológiai háttér biztosításában. Szerinte a gyarmatosítás volt az első jelenség, amely egyenlőségjelet tett a kereszténység és a civilizáció között, tagadva minden más alapon álló civilizáció létét, lehetőségét is.⁴³²

Franciaország a XIX. század végétől szisztematikusan készült a gyarmatosításra, miután az első kutatások eredményei biztatónak tűntek: rendkívüli mennyiségű ásványkincs (gyémánt, arany, kőolaj) és kiváló minőségű termőföld birtoklásával kecsegtettek. Mindennek háttérében természetesen a nagyhatalmi ambíciók húzódtak meg, az európai vezető szerep megszerzése indokolta a Párizs Európán kívüli terjeszkedését annál is inkább, mert egyfajta versenyfutás alakult ki a nagyhatalmak – Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, illetve Belgium és Portugália – részvételével. Ennek egyértelmű győztese az, aki a kontinensen kívül több területet szerez, befolyása Európában is jelentősen megnő. A franciák felkészültségéről, a gyarmatosítás szisztematikus rendszerben való megszervezéséről tett tanúbizonyságot az a tény is, hogy Párizsban 1894. március 20-án felállították a gyarmatügyi minisztériumot az afrikai kontinensen ellenőrzött területek egységes kezelésére. Az intézmény célja az összes Európán kívüli francia befolyás alatt álló terület átfogó ellenőrzése. Ennek szellemében már 1895-ben létrehozták Afrique Occidentale Française (AOF-Francia Nyugat-Afrika) néven a Szenegált, Francia-Szudánt (ma Mali), Guineát és Elefántcsontpartot

428 http://www.worldstatesmen.org/Central_African_Rep_native.html (Letöltés ideje: 2014-11-30)
<http://run.edu.ng/media/4471390083220.pdf> pp.161-162. (Letöltés ideje: 2014-11-30)

429 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest p. 282.

430 Besenyő J. – Gyarmati Á. – Hetényi S. A. – Pető G. – Szijj D. – Resperger I. (2010): Országismertető Kongói Demokratikus Köztársaság, Seregszemle kiadvány, Székesfehérvár, pp. 56–57

431 Aimé Fernand David Césaire (1913-2008) francia költő és politikus, a gyarmatosítás elleni küzdelem elkötelezett híve, a néger irodalmi mozgalom egyik alapítója.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/103729/Aime-Cesaire> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

432 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 293-295.

Césaire, A. (1955): Discours sur la colonisation. Présence africaine, Paris

<http://www.larevuedessources.org/IMG/pdf/CESAIRE.pdf> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

magába foglaló gyarmati közösséget. Később ez is, csakúgy, mint az AEF (Afrique Équatoriale Française-Francia Egyenlítői-Afrika) a területei expanziót követően újabb területekkel bővült.⁴³³

1910. január 15-én jött létre a Francia Egyenlítői-Afrika (AEF) néven ismert gyarmati szövetség francia adminisztrációs irányítással, amely földrajzilag hatalmas területet jelentett: a Szaharától a Kongó folyamig, illetve az Atlanti-óceántól a Darfűrig mintegy 2,5 millió km² – tehát Franciaország területének ötszörösét. A hatalmas kiterjedésű szövetségi területen akkoriban négy gyarmat osztozott: Gabon, Közép-Kongó (ma Kongói Köztársaság), Csád és Ubangi-Chari (a mai Közép-afrikai Köztársaság). A főkormányzói központ Brazzaville-ben működött, de minden gyarmati közigazgatási központban volt helyettese.⁴³⁴

Francia telepések már 1887-ben megjelentek Bangui térségében, két évvel később Albert Dolisie francia katonatiszt helyőrséget alapított a későbbi fővárosban. A francia expanzió ütemét jelezte, hogy már Rābiḥ Az-zubayr Ibn Faḍl Allāh 1900-ban a Chari folyónál elszenvedett vereségét követően megalapítják Fort Lamy-t.⁴³⁵

Valójában Franciaország közép-afrikai terjeszkedésére a megkésettség volt jellemző, hiszen a Csád-tó medencéjének tágabb földrajzi környezete csupán az 1898-as Fashoda-incidenst követően értékelődött fel. Párizs ezért vállalta fel a régió iszlám államaival való konfliktusokat. Mindezt jelentős mértékben motiválta gyarmati vetélytársainak – főként Nagy-Britannia és Németország – Afrika-politikája.⁴³⁶ A francia kolonialista politika részét képezték azok a protektorátusi szerződések, amelyeket a lokális konfliktusok felismerése és Párizs érdekeinek megfelelő értelmezése szerint fogalmaztak meg. A meghatározó regionális hatalom, Rābiḥ Az-zubayr Ibn Faḍl Allāh befolyásának csökkentésre irányuló francia stratégiai törekvések különböző afrikai missziók formájában 1899 végére eredményesnek bizonyultak. Párizs geopolitikai elképzeléseinek következményeként került sor 1900. április 22-én arra a döntő ütközetre, amely biztosította a franciák közép-afrikai uralmát.⁴³⁷

433 Decléty, L. (2004): Le ministère des colonies. Livraisons d'histoire de l'architecture. n°8, 2e semestre pp. 23-39. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lha_1627-4970_2004_num_8_1_978 (Letöltés ideje: 2014-12-01)

Bür G. (2011): A szubszaharai Afrika története. Kossuth Kiadó, Budapest p. 29.

434 Besenyő J. – Hetényi S. A. – Jagadics P. – Resperger I. (2010): Országismertető Csád, Srege szemle kiadvány, Székesfehérvár, p. 79

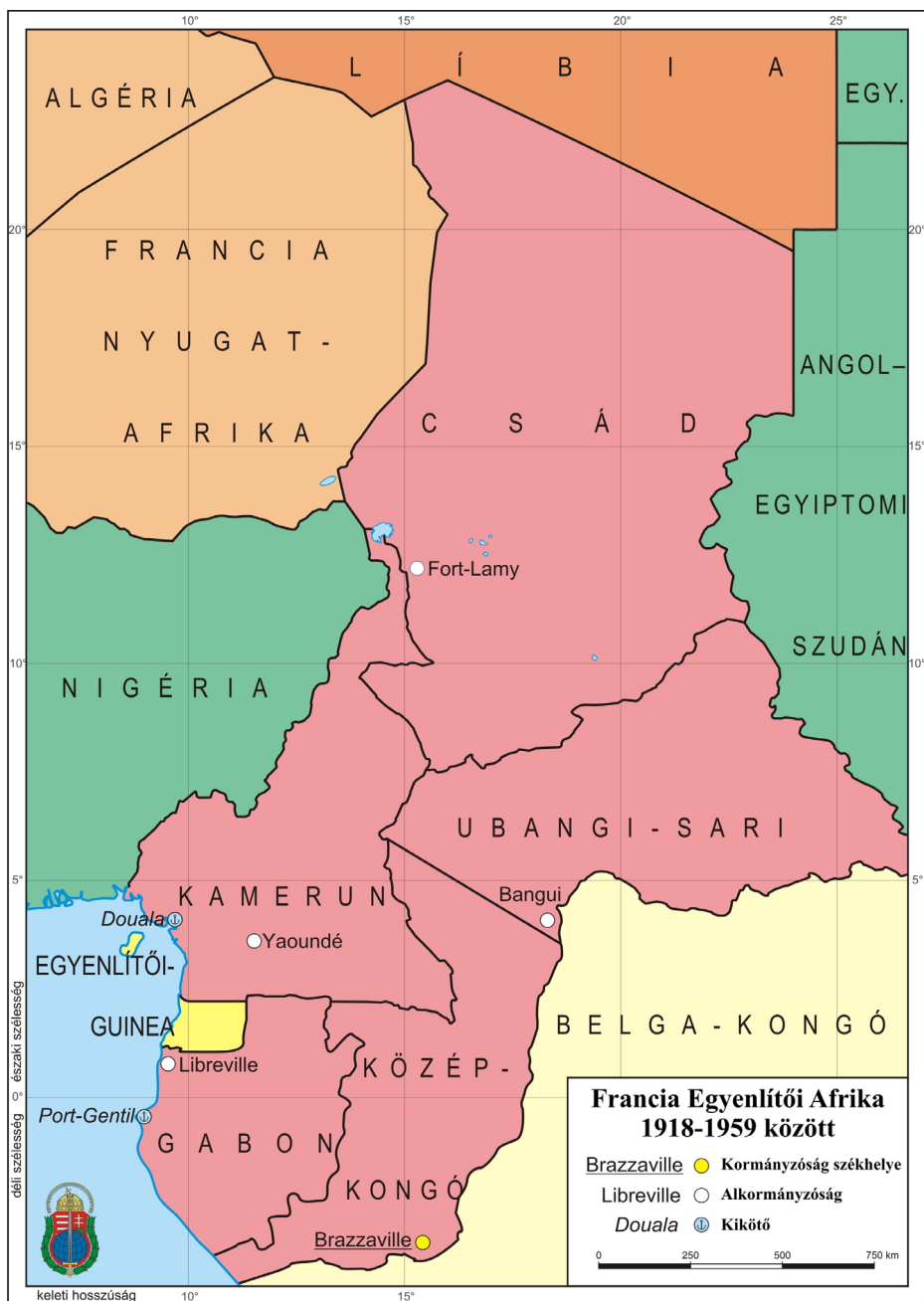
435 A francia gyarmatosítók által adott név, a mai Csád fővárosát N'djamena-t jelölte. 1973. november 6-án François Tombalbaye elnök nevezte át egy szomszédos arab faluról, jelentése „a hely ahol megpihensz”. <http://countrystudies.us/chad/8.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

<http://africadiscovery.hautetfort.com/histoire-du-centrafrique-i.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

436 Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 320–321.

Bür G. (2011): A szubszaharai Afrika története. Kossuth Kiadó, Budapest pp.25–27.

437 Gondeu, L. (2013): Notes on the Political Sociology of Chad. The Dynamics of National Integration: Moving Beyond Ethnic Conflict in a State-In-Waiting. Sahel Research Group Working Paper No. 006, University of Florida http://sahelresearch.africa.ufl.edu/files/Gondeu_NOTES_Final_Eng.pdf pp. 12–14. (Letöltés ideje: 2014-11-29)

6. ábra: Francia Egyenlítői Afrika 1918-1959 között

Felfedezők Közép-Afrikában: a gyarmatosítás előképe és eszközei

A Franciaország által hivatalosan csak 1910-ben létrehozott Francia Egyenlítői-Afrika (AEF) fokozatosan formálódott az 1840-es évektől. A gyarmatosítással szorosan összefüggtek a Kongó és az Ubangi folyók vidékét feltáró kutatások, kiküldött expedíciók. A Kongó-medence feltárásai során vetődik ide többek közt Pierre Savorgnan de Brazza francia felfedező, aki Makoko királlyal, a batékek törzsi vezetőjével folytatott tárgyalásokon elérte azt, hogy Nkunában (ma Brazzaville) francia kereskedelmi kirendeltség jöjjön létre.⁴³⁸

Brazza a humanista-utópista európai

1852-ben Rómában, az udinei származású Ascanio Savorgnan di Brazza gróf hetedik gyermekeként született – eredeti neve Pietro Paolo Savognard di Brazza –, akinek felmenői között római császárt, velencei dózsékat, neves utazókat is találhatunk. A hatalmas családi könyvtárban böngészve akad rá az Afrikáról szóló elbeszélésekre és térképekre, de gyermeki fantáziáját leginkább az afrikai kontinens közepén létező és felfedezésre váró fehér folt (terra incognita) ragadta meg. 1865-ben ismerkedett meg Montaignac tengernaggyal – jezsuita tanára, Angelo Secchi mutatta be őket egymásnak –, aki nagy hatást gyakorolt a fiatal Brazzára. 1866-tól Párizsban folytatta tanulmányait, hogy felkészüljön a brest-i tengerészeti akadémia felvételi vizsgájára. A meghatározó jellegű találkozás erősítette meg véglegesen azt a szándékát, hogy tengerész lesz. Alig 17 évesen a bresti Tengerészeti Iskola hallgatója lett, ahol sorhajóhadnagyként végzett. Első hajójával (Jeanne d'Arc) a kabil felkelés elfojtására az algériai hadműveletek színterére érkezett, majd az 1870–1871-es porosz-francia háború idején az Északi-tengeren a Revanche fedélzetén szolgált. Ambíciózus álmai megvalósítására ekkor kérte meg – tekintélyes francia barátai, mint Louis de Montaignac (ekkor tengerészeti miniszter) támogatásával – a francia állampolgárságot, mivel a gyakorlatilag nem létező olasz tengerészetben nem sok jövőt látott. Az 1870 után kibontakozóban lévő új rendszer – a III. Köztársaság – idején Brazza a Vénusz fedélzetén Gabonba hajózott, Libreville-nél vetettek horgonyt, ekkor fedezte fel az Ogooué folyót.⁴³⁹

Stanley-vel szemben Brazzát békeszeretőként, sőt utópistaként emlegették már egyes kortársai is. Az erőszakos John Rowland-dal (Sir Henry Morton Stanley)⁴⁴⁰ szemben szorosan kötődött Afrikához, a bennszülöttekhez, a fegyverek helyett igyekezett meggyőzés eszközét alkalmazni. A gróf őszintén hitt az európai értékrend, elsősorban a francia – jó értelemben vett – felsőbbrendűségében, mindvégig afrikai civilizációs missziójának beteljesítésére törekedett. Ezt azonban a francia adminisztrá-

438 <http://africadiscovery.hautetfort.com/histoire-du-centrafrique-i.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)
Gondeu, L. (2013): Notes on the Political Sociology of Chad. The Dynamics of National Integration: Moving Beyond Ethnic Conflict in a State-In-Waiting. Sahel Research Group Working Paper No. 006, University of Florida
http://sahelresearch.africa.ufl.edu/files/Gondeu_NOTES_Final_Eng.pdf p. 13. (Letöltés ideje: 2014-11-29)

439 <http://www.franceculture.fr/emission-une-vie-une-oeuvre-10-11-pierre-savorgnan-de-brazza-explorateur-italien-1852-1905-2010-10-1> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

440 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/563226/Sir-Henry-Morton-Stanley> (Letöltés ideje: 2014-12-01)
<http://www.smithsonianmag.com/history/henry-morton-stanleys-unbreakable-will-99405/?no-ist> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

ció szűk látókörű, vagy korrupt tisztviselői gátolták, végül eltávolították tisztségéből. Ő alapította meg a mai Brazzaville-t (a Kongói Köztársaság fővárosa) 1880. szeptember 10-én, amely az első két évtizedben azonban csupán jelentéktelen település volt a kiirtott esőerdő helyén, ahol a házak nem téglából épültek, mindössze a helyben szokásos, sárral tapasztott kunyhók voltak. A település és katonai őrhely létrehozásának jogi alapját a batékék királyával – Makoko – aláírt megállapodás biztosította. 1880 októbere és 1882 májusa között a francia gyarmati hadsereg a szenegáli származású Malamite Camara őrmester vezetésével sikerrel védelmezte a települést a belga csapatok támadásaival szemben így Brazzaville Franciaország birtokában maradt, amelyet az 1884-es Kongó-konferencián az európai nagyhatalmak is legitimáltak.⁴⁴¹

Természetesen nem Brazza gróf volt az egyetlen felfedező, számos fiatal – közöttük itáliaiak – utazott kalandvágyból Afrikába, akikre hatást gyakoroltak a XVII. századtól Kongóba missziókat vezető kapucinusok és jezsuiták fennmaradt elbeszélései.⁴⁴²

Edmond Hanssens⁴⁴³

A belga felfedező és katonatiszt tevékenysége a Stanley vezette 1882-84-es kongói (ma Kongói Demokratikus Köztársaság) területen végzett expedíciókban betöltött szerepe miatt fontos, tekintettel arra, hogy ekkor még nem a jelenlegi országhatárok mentén folytak a kutatások és területfoglalások. A belgák és franciák között adáz versenyfutás zajlott az Afrika közepén elhelyezkedő „fehér folt” megszerzéséért, ahol gazdag nyersanyagforrásokat sejtettek és az első expedíciók eredményei ezt a feltételezést teljes mértékben igazolták. Az afrikai terra incognita a Közép-afrikai Köztársaság, a Kongói Köztársaság, a Kongói Demokratikus Köztársaság, kisebb részben Csád és Kamerun területét érintette, amely térségben mind a francia állam, mind II. Leopold belga király abszolút prioritásként kezelte a költséges és veszélyes felfedezőutak finanszírozását.⁴⁴⁴

1881-ben ajánlotta fel szolgálatait a Felső-Kongót tanulmányozó bizottságnak (Comité d'étude du Haut-Congo), majd 1882 szeptemberétől 1883 januárjáig Stanley betegsége miatt ő vette át a kongói expedíció irányítását. A bennszülöttekkel való ke-

441 <http://www.brazza.culture.fr/fr/missions/leopoldville.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/78373/Pierre-de-Brazza> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

<http://www.blackpast.org/gah/brazzaville-congo-1880> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

<http://africadiscovery.hautetfort.com/histoire-du-centrafrique-i.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

<http://kwekudee-tripdownmemorylane.blogspot.hu/2013/05/pre-colonial-african-kingdom-of-kongo.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

Búr G. (2011): A szubszaharai Afrika története. Kossuth Kiadó, Budapest pp. 17-21.

442 http://www.africafederation.net/Kongo_History.htm (Letöltés ideje: 2014-12-01)

<http://africadiscovery.hautetfort.com/histoire-du-centrafrique-i.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

<http://kwekudee-tripdownmemorylane.blogspot.hu/2013/05/pre-colonial-african-kingdom-of-kongo.html> (Letöltés ideje: 2014-11-16)

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 187–198.

443 <http://www.africanartarchives.com/whoswho/detail.asp?search=&lastname=&firstname=&biography=&category=&stage=go&YearBirth=&YearDeath=&letter=H&offset=1&page=7> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

444 Besenyő J. – Gyarmati Á. – Hetényi S. Á. – Pető G. – Szijj D. – Resperger I. (2010): Országismertető Kongói Demokratikus Köztársaság, Seregszemle kiadvány, Székesfehérvár, pp. 55–56

gyetlen bánásmódja miatt – Stanley után – őt „második Bouala-Matari” néven emlegették az Alsó-Kongó vidékén és Kwilu-Niariban.⁴⁴⁵

1882 őszén a Felső-Kongó vidékét a Nemzetközi Afrika Egyesület (Association Internationale Africaine, AIA)⁴⁴⁶ fennhatósága alá helyezte, majd a helyi törzsfőnökökkel – mint például a bayanzák vezetője, Gobila – kereskedelmi és a terület elfoglalására feljogosító megállapodásokat kötött. Ezeket utóbb a nemzetközi közösség is érvényesnek ismerte el és a régiós határok meghúzásának alapjául szolgáltak. A Kongó folyása mentén Hanssens több települést alapított: Bolob, Kwamouth és Irebi (ma mindhárom Kongói Demokratikus Köztársaságban található). 1883-ban Stanley megbízta a Kwilu-Niariba tervezett expedíció vezetésével. A Kwilu a modern Kongói Demokratikus Köztársaság tengerparti régiójának legjelentősebb folyója, amely Kouilou vagy Kwil, Kwila néven egyaránt ismert. A folyót a Sounda-szorostól már Niari néven említik,⁴⁴⁷ amelyen a XIX. század második felében a kereskedelmi hajózást a Compagnie Propriétaire Kouilou-Niari (CPKN) koncessziós társaság tartotta fenn, gőzhajó segítségével biztosította a közlekedést a folyótorkolattól Kakamoeka településig. A rendkívül termékeny terület hamar mezőgazdasági művelés alá került, emellett az értékes ásványi nyersanyagok a XX. század közepéig kutatókat, kincsvadászokat csábított a régióba.⁴⁴⁸

A koloniális érát követő időszakban a folyó mozgási energiáját kihasználandó, grandiózus tervek születtek duzzasztógát és villamosenergiát termelő erőmű felépítésére. Az első próbálkozások 1962-ben, még Youlou abbé⁴⁴⁹ elnöksége idején történtek, amikor a francia EDF vállalat elkészítette egy 125 méteres duzzasztógát tervét, amelynek megépítése – részben befektetők hiányában, másrészt mert az elnököt 1963-ban megfosztották hatalmától – nem valósulhatott meg. Azóta szinte mindegyik kongói elnök próbálkozott e hatalmas vállalkozást tető alá hozni, azonban az elmúlt mintegy fél évszázad alatt ez egyiküknek sem sikerült.⁴⁵⁰

Hanssens első európaiként 1884. április 20-án elérte az Ubangi folyót, amelynek alsó folyása mentén hajózva elfoglalta az útjába eső területeket az Ubangi jobb partjától a Kongó folyóig. II. Lipót titokban tartotta az Ubangi folyó felfedezését, mert ezt meghatározó jelentőségűnek vélte a francia-belga határvonal kijelölésénél, igaz az expedíció híre mégis kitudódott. A Hanssens által a belga királynak írott levél 1892-ig hasonló okokból nem került nyilvánosságra. Novemberben feletteseivel adódó nézeteltérései miatt benyújtotta lemondását, majd december 28-án Vivi-ben meghalt.⁴⁵¹

445 Eredetileg Henry Morton Stanley gúnyneve a bennszülöttek között, jelentése „aki a sziklát is összemorzsolja” utalva elkövetett kegyetlenkedéseire. Hanssens méltó volt Stanley-hez e tekintetben, ezért kapta ő is ugyanazt a nevet.

446 II. Lipót kezdeményezésére jött létre 1876-ban.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/39448/Association-Internationale-Africaine> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

447 <http://www.checklist.org.br/getpdf?SL043-11> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/413779/Niari-River> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

448 <http://voyage-congo.over-blog.com/article-gorges-sounda-projet-barrage-112247731.html> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

449 Fulbert Youlou (1917-1972) Kongó-Brazzaville első elnöke volt 1960-1963 között.

http://www.encyclopedia.com/topic/Fulbert_Youlou.aspx (Letöltés ideje: 2014-12-01)

450 <http://voyage-congo.over-blog.com/article-gorges-sounda-projet-barrage-112247731.html> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

451 http://www.kaowarsom.be/documents/bbom/Tome_I/Hanssens.Edmond_Winnie_Victor.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-01)
Kalck, P. (2005): Historical Dictionary of the Central African Republic. 3rd edition Scarecrow Press INC, Lanham p. 98.

Dragutin Lerman

A horvát származású Lerman (1863–1918) Kongó-régióban a Stanley által vezetett felfedezőutak résztvevője volt, térképészeti munkássága jelentősen csökkentette a fehér foltot Afrika közepén. 1882–1896 között Stanley mellett dolgozott, annak egyik bizalmasává vált, majd később II. Lipót belga király bízta meg a belga kormány képviselőjével Kongóban. Első afrikai útján (1882–85) a John Grant Eliot által vezetett felfedező és térképészeti misszió tagja volt az ugyancsak elismert horvát felfedező Janko Mikic mellett Kwilu-Niari tartományban. Betöltötte azonban a madingou-i majd a rudolfstadt-i (ma Kongói Köztársaság) kutatóállomás vezetőjének tisztét is.⁴⁵²

Az 1891-94 közötti expedíció célja Kelet-Kwango tartomány, azon belül is a Kwango-Kouilou folyók közti terület térképének elkészítése volt.⁴⁵³ Az utazás során elkészítette a régió részletes térképét, amelyen a családjáról elnevezett Zrinski-vízesés is szerepelt. Naplóját két részben (1891, 1894) adták ki horvát nyelven. Munkásságának jelentőségét mutatta, hogy a kongói-angolai határvonal kijelölésében térképei jelentős szerepet játszottak. 1896-ban végleg visszatért Európába, az általa összegyűjtött afrikai tárgyakat a zágrábi etnológiai múzeumnak ajándékozta. Térképészeti munkásságának valódi értékét jól mutatja az a tény, hogy a korabeli hivatalos belga atlaszok elemzései és vázlatai alapján készültek. A legrégebbi, ebből az időből származó térképet – 1895-ös keltezésű – a Belga Királyi Földrajzi Társaság titkára, Jean de Fief készítette, amely a Kongói Szabad Államot ábrázolta 1:2 000 000 méretarányban, két oldal színes litográfiával.⁴⁵⁴

A horvát térképész részletes naplói és térképvázlatai tudománytörténeti szempontból is nagy jelentőségűek, ő jelezte helyesen a 18. hosszúsági körtől nyugatra a Wamba folyót, de a Kouilou, a Kwenge és a Saie természetes vízi útjait is elsőként tüntette fel térképein.⁴⁵⁵

Példáját követve kezdett hozzá Mirko és Stjepan Seljan Afrika, majd Dél-Amerika térképészeti feldolgozásához a XIX–XX. század fordulóján.⁴⁵⁶

452 <http://crosoci.com/who-is-dragutin-lerman.html> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

http://www.academia.edu/7741214/Mirela_Slukan_Altic_The_Croatian_explorer_Dragutin_Lerman_1863-1918_The_Croatian_explorer_Dragutin_Lerman_1863-1918_and_his_contribution_to_the_mapping_of_Central_Africa (Letöltés ideje: 2014-12-01)

453 <http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Kwango+River> (Letöltés ideje: 2014-12-01)

454 http://www.academia.edu/7741214/Mirela_Slukan_Altic_The_Croatian_explorer_Dragutin_Lerman_1863-1918_The_Croatian_explorer_Dragutin_Lerman_1863-1918_and_his_contribution_to_the_mapping_of_Central_Africa (Letöltés ideje: 2014-12-01)

455 http://www.academia.edu/7741214/Mirela_Slukan_Altic_The_Croatian_explorer_Dragutin_Lerman_1863-1918_The_Croatian_explorer_Dragutin_Lerman_1863-1918_and_his_contribution_to_the_mapping_of_Central_Africa (Letöltés ideje: 2014-12-01)

456 Mirko és Stjepan Seljan (1871–1913, 1875–1936). horvát felfedezők II. Menelik etióp uralkodó szolgálatában 1899–1902 között az etióp-kenyai határ kijelölésében és a térség feltérképezésében játszottak jelentős szerepet. <http://www.croatianhistory.net/etf/et22a2.html#selj> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

François-Joseph-Amédée Lamy

Lamy kora ifjúságától kezdve katonai pályára készült, ahol kiváló földrajzi tudásának is hasznát vehette. A Saint-Cyr-i⁴⁵⁷ képzést követően hadnagyi beosztásban, első szolgálati helye 1879-ben Algériában az első algéri lovasezredben volt. A sivatag mindig is csábította, kifejezetten arra edzette magát, hogy élelem, valamint víz nélkül is hosszú időn keresztül képes legyen a szolgálat ellátására. 1893-ban az Alfred Le Chatelier által vezetett misszióban vett részt, amelynek céljaként egy Brazzaville-t az atlanti partvidékkel összekötő vasútvonal terveinek elkészítését jelölték meg. Le Chatelier mutatta be Fernand Fourneau-nak, akivel 1898-ban egy közös expedíció keretében egy Algirt a Csád-medencét összekötő útvonal feltérképezésében, illetve kialakításában vett részt. Ezen útja során vesztette életét Kousséri-nél a Rābiḥ Az-zubayr Ibn Faḍl Allāh szultánnal vívott ütközetben. Emlékére 1900. május 29-én Emil Gentil a várost Fort-Lamynak keresztelte el, amely ma Csád fővárosa N'Djamena néven.⁴⁵⁸

Henry Morton Stanley

Az egyik legismertebb felfedező (1841–1904), aki az afrikai kontinensen tüntette ki magát, emellett David Livingstone felkutatójaként tartják számon. Hányatott gyermekkorát követően 15 évesen elhagyta Európát és New Orleans-ba hajózott. Évekig harcolt az amerikai polgárháborúban hol az egyik, hol a másik oldalon. Élénk fantáziájának köszönhetően, a helyzet adta előnyöket kihasználva a New York Herald újságírója lett. A lap 1867-ben tudósítóként Abesszíniába (ma Etiópia) küldte. Stanley ekkor lépett először Afrika földjére, ezt azonban még számos misszió követte.⁴⁵⁹

1869-ben hírnevének köszönhetően megbízták az egyenlítői Afrikába indult David Livingstone skót misszionárius felkutatásával, akit – 1866-ban a Nílus forrásvidékétől adott jelet magáról – eltűntként tartottak nyilván. Több hónapnyi kutatást követően végül 1871. november 10-én a tanzániai Ujji-ben találta meg a betegeskedő Livingstone-t. Stanley soha sem titkolta ellenszenvét Afrika, az afrikaiak iránt, akik később a Bouala Matari („sziklatörő”) nevet adták neki.⁴⁶⁰

Noha Livingstone felkutatása sikerrel járt, az angolok támogatását Stanley elvesztette. Ezért fogadta el II. Lipót felkérését, aki – jelentős afrikai tapasztalataira hivatkozva – a Kongó-medencében kialakítandó belga gyarmat területének felderítésével, illet-

457 École Spéciale Militaire de Saint-Cyr: 1802-ben I. Napóleon alapította francia katonai tanintézet.
<http://www.st-cyr.terre.defense.gouv.fr/index.php/Presentation/Historique> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

458 <http://photographesenoutremeroceanindien.blogspot.hu/2009/12/lamy-commandant-francois-joseph-amedee.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<https://archive.org/stream/lecommandantlamy00lamyuoft#page/48/mode/2up> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/407350/NDjamena> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

Gondeu, L. (2013): Notes on the Political Sociology of Chad. The Dynamics of National Integration: Moving Beyond Ethnic Conflict in a State-In-Waiting. Sahel Research Group Working Paper No. 006, University of Florida
http://sahelresearch.africa.ufl.edu/files/Gondeu_NOTES_Final_Eng.pdf p. 14. (Letöltés ideje: 2014-11-29)

Porch, D. (1984): The Conquest of the Sahara. Alfred A. Knopf Inc, New York pp. 198-207.

459 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/563226/Sir-Henry-Morton-Stanley> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.smithsonianmag.com/history/henry-morton-stanleys-unbreakable-will-99405/> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

460 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/563226/Sir-Henry-Morton-Stanley> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.smithsonianmag.com/history/henry-morton-stanleys-unbreakable-will-99405/> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

ve megszerzésével bízta meg.⁴⁶¹ A király anyagi támogatásával, valamint egyéb források bevonásával az uralkodó nevében hatalmas területeket vásárolt fel a Kongó-folyam mentén. A megszerzett területeken megkezdődött a rabszolga-munkaerő tömeges alkalmazása, ugyanis a törzsi vezetők – általában anélkül, hogy erről valójában tudtak volna, a francia nyelvű szerződésekben – a földekkel együtt az ott élők munkaerejét is eladták a belga királynak. Az öt évre kötött munkaszerződés időtartama alatt Stanley a király hivatalos megbízottjaként járt el a területen, ahol a helyi lakosság szolgáltatta – gyakran embertelen körülmények között – a gyakorlatilag ingyen munkaerőt. Ezen időszakban Stanley kegyetlenkedéseiről vált ismertté, beosztottjai is inkább félték tőle, mint tisztelték. 1884-ben a mai Kinshasa-t az uralkodó iránti tiszteletből Leopoldville-nek nevezte el, miközben a Kongó-folyam mentén pedig belga kereskedelmi kirendeltségeket létesített, célja elérése érdekében minden eszközt kész volt bevetni. A II. Lipót nevében vezetett expedíciók történetét Stanley részletesen megörökítette 1885-ben a Kongói Szabadállam és annak megalapítása (The Congo and the founding of its free state) című könyvében.⁴⁶²

A gyarmati rendszer

Egészen 1883-ig a terület francia katonai közigazgatás alá tartozott, majd egy 1886-os gyarmati miniszeri rendelet kimondta Francia-Kongó és Ubangi polgári adminisztrációjának létrehozatalát. A gyarmatokat egy-egy kormányzó közvetlen irányítása alá helyezték, akik a főkormányzónak tartoztak felelősséggel.

A szudáni származású Rābiḥ Az-zubayr Ibn Faḍl Allāh szultán hamar összeütközésbe került a francia gyarmati csapatokkal, ezért Párizs a szultán hatalmának felszámolását tűzte ki stratégiai célként, 1900. április 22-én Kousseri-nél (ma Kamerun) megsemmisítő vereséget mért csapataira. Ezt követően került sor Csád katonai megszállására, majd területét 1910-ben Ubangi-Chari-hoz – Párizs 1894-ben alakította meg a közigazgatási egységet – csatolták. 1914-ben a két francia territórium igazgatási rendszerét elkülönítették, végül 1920-ban Csád önálló gyarmattá vált.⁴⁶³

1911. november 4-én, a Fez-i Egyezmény keretében megfogalmazottak alapján Párizs átadta a Német Birodalomnak Francia Egyenlítői-Afrika jelentős részét – a mai Közép-afrikai Köztársaság nyugati területeit, mintegy 295 000 km²-t (a Sangha-, illetve a Lobaye-medence) –, amely Új-Kamerun (Neukamerun) néven integrálódott Berlin afrikai gyarmatbirodalmába. Az I. világháború kitörését követően a franciák hamarosan visszafoglalták Lobaye területet, majd 1916-ra elfoglalták a német fennhatóság alatt

461 Besenyő J. – Gyarmati Á. – Hetényi S. A. – Pető G. – Szijj D. – Resperger I. (2010): Országismertető Kongói Demokratikus Köztársaság, Seregszemle kiadvány, Székesfehérvár, p. 55

462 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/563226/Sir-Henry-Morton-Stanley> (Letöltés ideje: 2014-12-02)
<http://www.smithsonianmag.com/history/henry-morton-stanleys-unbreakable-will-99405/> (Letöltés ideje: 2014-12-02)
<https://archive.org/details/congofoundingof02stan> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

463 <http://www.historyworld.net/wrldhis/PlainTextHistories.asp?ParagraphID=oxw> (Letöltés ideje: 2014-12-02)
<http://countrystudies.us/chad/8.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-02)
<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-5.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

álló Új-Kamerunt, amely a háborút lezáró békeszerződés értelmében ismét Franciaország fennhatósága alá került.⁴⁶⁴

A gyarmatosítók a megszállt területeken, elsősorban a termékeny földekkel rendelkező Francia-Kongóban és az Ubangi folyó vidékén koncessziós jogokat osztottak szét mintegy negyven európai vállalat között. Ezen a mintegy 665 000 km² öntözéses művelésre alkalmas, rendkívül termékeny területen ültetvényeket hoztak létre, amelyhez a munkaerőt a helyi lakosság szolgáltatta kényszermunka formájában. Emellett rendkívül magas adókat vetettek ki, amelyeknek meg nem fizetését kegyetlen büntetésekkel szankcionálták (például kínzások, csonkítások, rögtönbíráskodás, családtagok túsul ejtése, fogva tartása stb.). A francia író André Gide regényében – Utazás Kongóba – számolt be az afrikaiakkal szemben alkalmazott kegyetlen bánásmódról, amelyet az 1925–26-os utazása során tapasztalt. René Maran Batouala című regényéért 1921-ben magas francia irodalmi elismerésben részesült (Goncourt-díjat kapott). A mű szintén a barbársággal vetekedő magatartást tárta az olvasóközönség elé, megjelenését követően politikai vihart kavart Párizsban, ahol a közvélemény követelte a francia hadsereg brutalitásának megfékezését. Franciaország és az afrikai kontinens távolsága olyan jelentős volt, hogy a nagy francia forradalom hármas jelszava – szabadság-egyenlőség-testvériség (Liberté-Égalité-Fraternité) az ország határain túl a francia-afrikaiakkal szemben már nem érvényesült.⁴⁶⁵

A gyarmatosítás civilizációs küldetése gyorsan elhalványult a közvetlen gazdasági/kereskedelmi és geopolitikai/katonai érdekek mellett, amelyek kiszolgálása lett az afrikai francia – és más európai gyarmatokon – élők legfontosabb feladata. Az erőszak alkalmazása azt eredményezte, hogy a gyarmatosítás első két évtizedében a mai Közép-afrikai Köztársaság területén élő népesség száma mintegy felére csökkent. Ez részben talán magyarázatot ad arra a kérdésre, miért ilyen ritkán lakott ma is a termé-

464 <http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-5.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-02)
http://www.ub.bildarchiv-dkg.uni-frankfurt.de/Bildprojekt/Lexikon/php/suche_db.php?surname= Neukamerun (Letöltés ideje: 2014-12-06)

Búr G. (2011): A szubszaharai Afrika története. Kossuth Kiadó, Budapest p. 35., 40.

DeLancey, M.D. – Mbuh, R. – Delancey, M.W. (2010): Historical Dictionary of the Republic of Cameroon. 4th edition Scarecrow Press Inc., Lanham p. 277.

Ndi, A. (2014): Southern West Cameroon Revisited Volume Two: North-South West Nexus 1858–1972. Langaa RPCIG, Mankon Bamenda pp. 82–83.

Giles-Vernick, T. (2002): Cutting the Vines of the Past: Environmental Histories of the Central African Rain Forest. University Press of Virginia, Charlottesville and London p. 30.

465 André Gide: Voyage au Congo.
http://www.journalbelgianhistory.be/fr/system/files/article_pdf/BTNG-RBHC,%2036,%202006,%203-4,%20pp%20323-372.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.ciaworldfactbook.us/africa/central-african-republic.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.reference.com/browse/central+african+republic> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

http://aehworkshop2014.weebly.com/uploads/2/9/5/3/29531783/242812925865890289_bas_de_roo_the_blurred_lines_of_legality_aehnw.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://run.edu.ng/media/4471390083220.pdf> (Letöltés ideje: 2014-11-30)

Page, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest pp. 336–345.

szeti erőforrásokban olyan gazdag ország, amely az elmúlt évszázadok során számos népcsoport otthonául szolgált.⁴⁶⁶

A francia gyarmatosítás időszakának hatása nemcsak gazdasági és katonai, de kulturális értelemben is máig érezhető. A humanitárius francia kulturális misszió évszázados hagyománya nem más, mint a felsőbbrendűség tudatának megnyilvánulása, illetve az európai hatalom birtokosai akaratának rákényszerítése az afrikai népekre helyi kultúrájuk háttérbe szorításával, szisztematikus pusztításával (például a francia hivatalos nyelvvé tétele az adminisztrációban és a közigazgatásban).⁴⁶⁷

Különösen nagy jelentőségűvé vált – és rámutatott a gyarmati közigazgatási rendszer számos gyengeségére – a Toqué-Gaud ügy.⁴⁶⁸ A XX. század elején kipattant botrányban a francia gyarmati adminisztráció magas rangú személyiségének érintettsége miatt csupán csekély büntetést szabtak ki, és alapvetően nem is változtattak a „barbárok” civilizálásának módszerein. A XIX–XX. század fordulóján a franciák, és általában az európaiak csak kevésbé érdeklődtek az afrikai kontinens iránt: a gyarmatosítás áldásait egyrészt csak egy szűk elit élvezhette (kőolaj, arany, gyémánt stb.), a társadalom nagyobb része inkább a hatalmas állami kiadásokat érezte mindebből. A koncessziókat birtokló társadalmi-gazdasági csoportok tevékenységüket igyekeztek európai civilizációs misszióként, a kulturális érték átadásaként, humanista kötelezettségként beállítani. Mindez a területet ismerők számára már kezdetektől, a francia közvélemény számára pedig a Toqué-Gaud-ügy kapcsán vált nyilvánvalóvá, tehát a humanitárius misszió ideája végképp elpárolgott.⁴⁶⁹

A botrányt egy bennszülött vezető – Papka, akit a francia gyarmati csapatok elleni tevékenység miatt halálra ítélték – kivégzése robbantotta ki a Fort-Crampel-i erődben. A hagyományok szerint július 14-én (a Bastille bevételének napja) a foglyokat általános kegyelemben részesítették, amely gyakorlatot a gyarmatbirodalom területén

466 <http://poldev.revues.org/78> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102152/Central-African-Republic/40700/The-colonial-era> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

467 A francia gyarmati politikáról és annak máig tartó hatásáról bővebben: Besenyő János, Hetényi Soma Ambrus (2011): A francia Afrika-politika változása, Seregszemle, 2011/3–4. szám, pp. 199–208.

<https://www.scribd.com/doc/126276223/Sereg-Szemle-IX-evfolyam-3-4-szam-2011-oktober-december-199-207-oldal> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

Búr G. (2011): A szubszaharai Afrika története. Kossuth Kiadó, Budapest pp. 32–53.

468 George Toqué a Fort-Crampel-i erőd tisztje, valamint Fernand Gaud a bennszülött ügyek megbízottja, a bennszülöttekkel szembeni kegyetlen bánásmódjuk miatt francia bíróság elé kerültek, a vizsgálatot perükben Brazza folytatta le, végül enyhé ítélettel megúszták de a francia közvéleményt roppant felkavarta az ügy.

http://www.brazza.culture.fr/en/missions/affaire_gaud_toque.htm (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.afrik.com/article27084.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

469 <http://business.highbeam.com/62095/article-1P3-1460961281/civilization-trial-colonial-and-postcolonial-state> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://ieg-ego.eu/en/threads/backgrounds/colonialism-and-imperialism/benedikt-stuchtey-colonialism-and-imperialism-1450-1950> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

is alkalmazták. Toqué és Gaud azonban a kivégzéssel példát kívántak statuálni, ezért a kivégzést különösen kegyetlen módon hajtották végre.⁴⁷⁰

A lakosság megfélemlítése sikerült, de nem számoltak azzal, hogy a kivégzés módja a párizsi hatóságok tudomására jut. Két évvel később a francia sajtóban hatalmas visszhangot kapott ügy kivizsgálásával Brazza grófot bízták meg. A vizsgálóbizottságban más jelentős, szakértőnek számító személyiség – például Félicien Challaye, a közoktatási minisztérium képviselője, Charles Hoarau-Desruisseaux, a gyarmatok főinspektora – is helyet kapott. A tárgyalásra csupán 1905. augusztus 21-én került sor, amely során az elkövetett brutális bűncselekményhez képest meglepően enyhe ítélet született: a bíróság a vádlottakra 5–5 évi börtönbüntetést szabott ki.⁴⁷¹

A koloniális kizsákmányolás következményeként elsősorban a nyugati országrészben több lázadás robbant ki a gyarmati hatalom túlkapásai miatt. Ezek közé tartozott a francia gyarmati hadsereg 1925-ben Botembélé faluban végrehajtott mézszárlása, amelyről egy törzsi vezető – Samba-Ngotto – számolt be a helyszínre érkező André Gide-nek.⁴⁷²

Az afrikaiak legjelentősebb francia-ellenes megmozdulása az 1928–1932 közötti ún. Kongo-wara háború volt, amely az ország nyugati részén a bayák lakta Bouar környékén kezdődött a francia koncessziós társaságok által rájuk erőltetett kényszermunka elleni tiltakozásként. A mozgalom vezetője Karinou – a helyi gyógyító vagy próféta – volt, aki arra buzdította a bennszülötteket, hogy ne dolgozzanak a fehéreknek. A kongo-wara (kapanyél/késnyél) mozgalom eleinte passzív ellenállásként indult, majd a polgári engedetlenségen keresztül fegyveres harcban kicsúcsosodó tiltakozás szimbólumává vált. Karinou védekezésre szólított fel minden feketét, kijelentve, hogy „véget ért a fehérek hatalma a feketék felett”. Karinout végül elfogták és 1928. december 11-én kivégezték.⁴⁷³

A gyarmati hatóságok elleni lázadás másik ismertebb vezetője az 1906 óta bujkáló Bérandjoko volt. Az erőfölényben lévő, jól szervezett gyarmati hadsereggel szem-

470 Dinamitot helyeztek az áldozat végbélnyílásába (más források szerint a nyakába), majd azt meggyújtották.

<http://www.une-autre-histoire.org/le-14-juillet-de-fort-crampel/> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.afrik.com/article27084.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/Central%20African%20Republic%20Anatomy%20of%20a%20Phantom%20State.pdf> p. 3. (Letöltés ideje: 2014-12-02)

471 <http://www.afrik.com/article27084.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

472 A francia gyarmati hadsereg által Lobaye tartományban súlyos atrocitást követett el.

<http://www.codesria.org/IMG/pdf/Annexes.pdf> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.sangonet.com/afriqg/PAFF/Dic/HistoireC.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

Guillaume, H. (2001): *Du miel au café, de l'ivoire à l'acajou: la colonisation de l'interfluve Sangha-Oubangi et l'évolution des rapports entre chasseurs-collecteurs pygmées Aka et agriculteurs (Centrafrique, Congo) 1880–1980*. Peeters Press-SELAF, Paris-Louvain-Sterling p. 312.

473 <http://www.sangonet.com/afriqg/PAFF/Dic/Kongowara.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102152/Central-African-Republic/40700/The-colonial-era> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.schudak.de/timelines/ubangi-shari1870-1960.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

Giles-Vernick, T. (2002): *Cutting the Vines of the Past: Environmental Histories of the Central African Rain Forest*. University Press of Virginia, Charlottesville and London p. 31.

Thomas, M. (2005): *The French Empire Between the Wars: Imperialism, Politics and Society*. Manchester University Press, Manchester pp. 211–238.

ben azonban a helyi törzseknek nem volt esélyük, kezdetleges fegyvereikkel, kiképzés nélkül, csupán védekező ösztöneiktől vezérelve támadtak, nem győzhették le a korszerű fegyverekkel felszerelt franciákat. 1929. június 24-én Bérandjokót elfogták és kivégezték.⁴⁷⁴

A felkelést a francia gyarmati hatalom szigorúan megtorolta, terjedését minden eszközzel igyekezett meggátolni. A mozgalom vezetőinek üldözése mellett megerősítették a gyarmati közigazgatás rendszerét, a koncessziós szerződéseket pedig nem hosszabbították meg.⁴⁷⁵

A független államiség irányába:

dekolonizáció, avagy a gyarmati rendszer felbomlása

A XX. század elején egy új nemzedék nőtt fel, amely a későbbi afrikai kulturális és politikai elit magját adta. Az új szellemi-ideológiai irányzat talán legmeghatározóbb alakjai Aimé Césaire, valamint a későbbi szenegáli elnök, Leopold Sédar Senghor⁴⁷⁶ voltak, akik az eredeti afrikai identitás meghatározására és megerősítésére törekedtek. A pánafrikanizmus civilizációs irányzataként azt a célt fogalmazták meg, hogy az afrikai kulturális örökség alapján alakítsanak ki egy olyan egységet, amely a szellemi értékekre épül. A Césaire által megfogalmazott eszme a négritude, vagyis mit jelent feketének, négernek lenni, amely az elutasításból, mint lélektani alaphoz született meg. Elvetették a kulturális beolvasztás, az alsóbbrendűség eszméjét, a civilizáció létrehozására alkalmatlan „békés fekete” képét. A racionális politikai rendszer fölé helyezték a kultúrát. Césaire 1950-ben a *Présence Africaine* című újságban megjelent tézisében – Értékezés a gyarmatosításról – vetette meg ennek az ideológiának a stabil alapjait, amely barátai és harcostársai – többek között Leopold Sedar Senghor, Leon Damas, Birago Diop⁴⁷⁷ – segítségével kulturális mozgalommá fejlődött és művészi alkotásokban is kifejezésre jutott.⁴⁷⁸

A II. világháború közeledtével az európai események mind erősebb hatást gyakoroltak a gyarmatokra. A hadkötelezettség Franciaország afrikai birtokain már az

474 <http://www.sangonet.com/afriqg/PAFF/Dic/HistoireC.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

475 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102152/Central-African-Republic/40700/The-colonial-era> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

Lea, D. – Rowe, A. /eds./ (2001): *A Political Chronology of Africa*. Europa publications Limited, London p. 70.

476 Afrikai költő, pedagógus és politikai vezető, a négritude eszméjének egyik megalapozója (1906. október 9. Joal – 2001. december 20. Versen).

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/534541/Leopold-Senghor> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://africanhistory.about.com/od/senegal/ig/Senegal-Image-Gallery/Leopold-Sedar-Senghor.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

477 <http://washingtonart.com/beltway/damas.html> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://biography.jrank.org/pages/2799/Diop-Birago.html> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

478 <http://www.poets.org/poetsorg/text/brief-guide-negritude> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/408139/Negritude> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://exhibitions.nypl.org/africanaage/essay-negritude.html> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://www.blackpast.org/gah/negritude-movement> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://plato.stanford.edu/entries/negritude/> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/negritude-es-forditott-apartheid> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2012/11/N%C3%A9gritude.pdf> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

Búr G. (2011): *A szubszaharai Afrika története*. Kossuth Kiadó, Budapest pp. 53–56.

Collins, R.O. – Burns, J.M. (2014): *A History of Sub-Saharan Africa*. 2nd edition Cambridge University Press, New York p. 302.

I. világháború során bevezetésre került, az 1939-es hadüzenetet követően több hadszíntéren is sor került az afrikai csapatok bevetésére. Az európai eseményekkel párhuzamosan a közép-afrikai térség francia gyarmatain is jelentős politikai események mentek végbe. 1940. július 20-án sikertelen gaulle-ista puccskísérletre került sor Bangui-ban, augusztusban Brazzaville-ben Larminat tábornok baloldali államcsíny keretében ragadta magához a politikai és katonai hatalmat. 1940. augusztus 30-án Francia Egyenlítői-Afrika csatlakozott a Szabad Franciaországhoz, néhány nappal később ugyanezt deklarálta Oubangui-Chari tartomány is. A „Tábornok” – Charles de Gaulle – október 21-én a hangulat megnyugtatója és a háterszág biztosítása érdekében gesztus értékű látogatást tett Bangui-ban.

A II. világháború során a de Gaulle vezette ellenállási mozgalom megszerezte a teljes francia gyarmati rendszer támogatását, kivéve Indokínát, amely a vichy-i kormány irányítása alatt maradt.⁴⁷⁹ Ebben az időszakban már elkerülhetetlenné vált az anyaország, valamint a kolóniák viszonyának rendezése. A világháború jelentősen meggyengítette Európát, ezért a gyarmatosító nagyhatalmak bizonyos engedményekre kényszerültek részben az Atlanti Charta eszméjének megfelelően, legalább elvben támogatták az afrikai függetlenségi mozgalmakat. 1944. január 30-án Charles de Gaulle nyitotta meg a gyarmatok és Franciaország viszonyának rendezését célzó Brazzaville-i konferenciát, amelynek szervezője a CFLN (Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság) volt.⁴⁸⁰ Az eredeti elképzelés szerint minden gyarmati kormányzót meghívták volna, erre azonban a háborús körülmények miatt végül nem kerülhetett sor. A konferencia jelentőségét jelezte, hogy azon maga de Gaulle elnökölt és mondott nyitóbeszédet a huszonegy megjelent kormányzó és egyéb küldöttek előtt.

A tábornok hangsúlyozta, hogy a kolóniákat be kell vonni a kialakulóban levő új rendszerbe, ahol ők maguk dönthetnek a saját ügyeikben egy francia föderáció keretében. De Gaulle valódi célja azonban az Atlanti Charta szellemiségének kizárása volt Franciaország gyarmatbirodalmából. Az afrikai erőforrásoktól függő Párizsnak természetesen nem állt szándékában a háborús időszakban – igaz, később sem – szuverén államisággal felruházni jelentős gazdasági, stratégiai értéket (ásványkincsek, haderő) – hordozó gyarmatbirodalmát, amelyre a jövő francia nagyhatalmiságának eszméjét is alapozta.⁴⁸¹

479 Francia Egyenlítői-Afrika már de Gaulle 1940 júniusi felhívására a Szabad Franciaország mellé állt.

Búr G. (2011): A szubszaharai Afrika története. Kossuth Kiadó, Budapest p. 80.

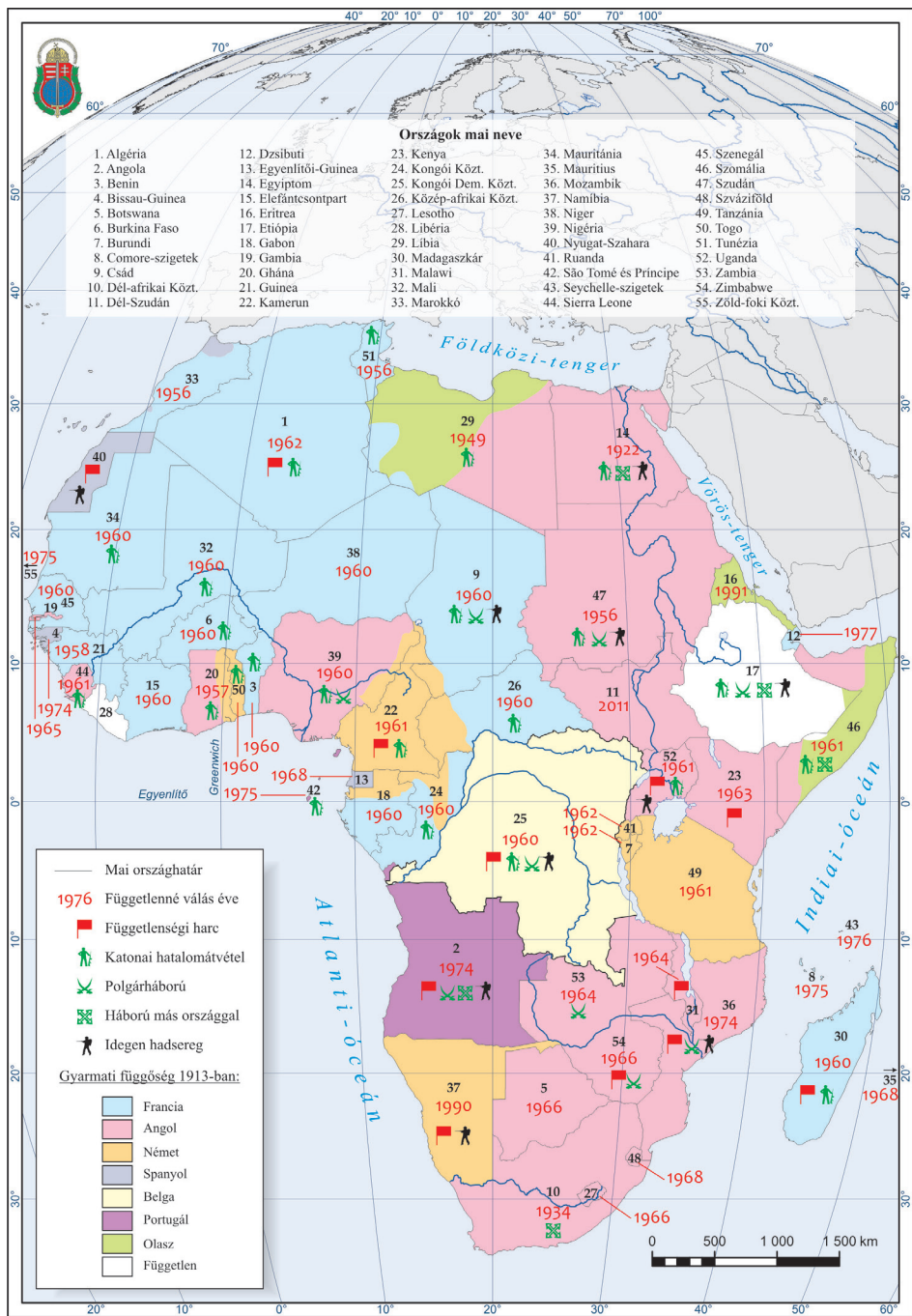
480 <http://www.desertwar.net/french-committee-of-national-liberation.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

481 Boyer, P. (1972): Yacono (Xavier): Les étapes de la décolonisation française. Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée, N°12,

http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/remmm_0035-1474_1972_num_12_1_1178 (Letöltés ideje: 2014-12-02)

Búr G. (2011): A szubszaharai Afrika története. Kossuth Kiadó, Budapest p. 83.

Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004): Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest p. 405.

7. ábra: Afrikai gyarmatok és felszabadulásuk ideje

A konferencia eredményeként elfogadásra került számos gazdasági, adminisztratív és szociális kezdeményezés, többek között a házasságkötés szabadsága, amellyel egyidejűleg a nők jogait is igyekeztek biztosítani. Ezzel párhuzamosan döntés született az afrikai oktatás fejlesztéséről, illetve nagy előrelepésként értékelhető a kényszermunka eltörlése, valamint a megfelelő szociális háló kiépítésére tett ígéret. Gazdasági tekintetben kiemelt szerepet szántak a gyarmatok ipari fejlesztésének, ezt azonban részletesen nem fejtették ki, valószínűleg azért mert talán inkább figyelemelterelésnek és megnyugtatósnak szánták, mint valóra váltandó ígéretnek. A látványos és nagylelkűnek tűnő felvetések, javaslatok mellett minden fontosabb gyarmati politikai pozíciót elzárták a helyi lakosság elől, azokat a jövőben is kizárólag francia állampolgárok tölthették be. Általában a jelentősebb politikai kérdésekben kétértelmű, vagy homályos tartalmú ígéretek mellett az autonómia, vagy a gyarmatok egyenjogúsításának kérdésében, esetleges helyi alkotmányok elfogadása tekintetében a francia álláspont elutasító maradt. De Gaulle brazzaville-i beszéde a francia társadalmat az emberfeletti ember szintjére helyezte azáltal, hogy a nemzet halhatatlan géniuszáról, annak küldetéséről beszélt. Az „ősi civilizációs elhivatottság”, amelyről – Brazza grófra, Lamy-ra, illetve több, a felfedezések kezdetén jelentős szerepet játszó kutatóra, és még véletlenül sem Stanley-re hivatkozott – azt állította, hogy „Franciaország kitárta fekete Afrika nagy részét, békét hozott arra a hatalmas területre, amelyet az időjárás viszontagságai, a természet szabta hatalmas nehézségek, a nyomor, és a helyi népek sokfélesége, az idők kezdetétől szívszorítóan fájdalmasnak és megváltoztathatatlanoknak tartottak meg.” Fontos történelmi érvként utalt a gyarmati népesség számára, összehasonlította azt az anyaországgal: „...a nagyhatalom, amelyet az eredmények arra készítenek, hogy tanuljon múltjából és nemesen, őszintén meghallja az új idők szavát, kövesse ezt az utat, amelyen negyvenkétféle millió gyermekének sorsa mellett a sorsukban osztozó hatvanmillió ember sorsának igazgatását is felvállalja”⁴⁸²

Bevezető gondolatai minden autonómiában, esetleg függetlenségben és alkotmányban reménykedő politikai illúziót eloszlatozott. Hogyan is várható el Marianne-tól,⁴⁸³ hogy a háború időszakában hoz áldozatot Afrikáért? A tábornok beszédében elismerte ugyan Franciaország Európán kívüli területeinek hűségét, áldozatkészségét, a gazdasági rendszer működésének forrásokkal való támogatását, de Párizs elképzelhetetlennek tartotta gyarmatai önállósulását. Habár mindezzel természetesen számos afrikai nem értett egyet, a gyarmati rendszer bomlási folyamata felgyorsult annak el-

482 <http://mjp.univ-perp.fr/textes/degaulle30011944.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.blackpast.org/gah/brazzaville-conference-1944> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.charles-de-gaulle.org/pages/stock-html/en/the-man/home/speeches/speech-made-by-general-de-gaulle-at-the-opening-of-the-brazzaville-conference-on-january-30th-1944.php> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

483 A Francia Köztársaság szimbóluma, allegorikus figurája. Megtestesíti a szabadság, egyenlőség, testvériség hármas eszméjét, mint a köztársaság alapértékeit. Eredete a XVIII. századra nyúlik vissza, egy 1792-ben népszerűvé vált forradalmi dalban hangzott el először.

<http://www.crwflags.com/fotw/flags/fr%29.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://www.abelard.org/france/marianne2.php> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

lenére, hogy a konferencián még nem fogalmazódott meg az önkormányzatok kialakításának lehetősége.⁴⁸⁴

A Brazzaville-i konferencia gyakorlatilag az afrikai francia gyarmatok vezetőinek találkozója volt, amelyen egyetlen afrikai küldött vett részt. Célja a gyarmatok elszakadási kísérleteinek átmeneti megfékezése, valamelyest teret adva a helyi afrikai elitnek számára, hogy Franciaország rajtuk keresztül biztosítsa tengerentúli birtokainak megtartását. Xavier Yacono történész kizártnak tartotta az afrikai gyarmatok önállósodását, emellett azt is, hogy egy fekete afrikai teljes értékű franciává váljon.⁴⁸⁵

Ellenkező véleményt fogalmazott meg a gyarmatok önállósodásával kapcsolatban a neves író – Aimé Césaire –, aki elhíresült írásával – *Értekezés a gyarmatosításról* – nyújtott részletes elemzést a gyarmati rendszer bukásának társadalmi-erkölcsi okairól. Művében erőteljesen ostromozta a katolikus egyházat, amely jelentős segítséget nyújtott a gyarmatosítás ideológiai hátterének biztosításához. A gyarmatok felé irányuló gesztusként a világháború befejezését követően – az 1946-os alkotmánynak megfelelően – a francia közigazgatás sajátos demokratizálódásaként, valamint a látványos döntéshozatali szabadság jegyében francia mintára létrehozták Oubangui-Chari regionális parlamentjét, illetve Francia Egyenlítői-Afrika Nagy Tanácsát, ahová a küldöttek választás útján kerülhettek be.⁴⁸⁶

Boganda felemelkedése és a független államiság kikiáltása

Egy lobaye-i kis faluban született meg a független Közép-afrikai Köztársaság első elnöke, Barthélemy Boganda.⁴⁸⁷ A korszakot jól jellemezte Raphaël Nzabakomada-Yakoma közép-afrikai történész: „Ezek a területek a XIX. század végét követően ugyanazt a fejlődési szakaszt járták be: kezdetben az adamaoua-i fulbékkel fennálló ellenségeskedések, majd a koncessziós társaságok kizsákmányolása, 1893–1900 között a fejpénz-rendszer lázadásokkal és elnyomással, végül 1912-ben a német megszállás az 1911. november 4-i megállapodásnak érvényt szerezve, amellyel Franciaország a Marokkó felett megszerzett protekturátusért cserébe az AEF területekből 295 000 km²-t átengedte a Német Birodalomnak. A Neukamerun nevű terület rendkí-

484 <http://www.charles-de-gaulle.org/pages/l-homme/accueil/discours/pendant-la-guerre-1940-1946/manifeste-de-brazzaville-27-octobre-1940.php> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

Búr G. (2011): A szubzaharai Afrika története. Kossuth Kiadó, Budapest p. 96.

485 http://www.librairie-pied-noir.com/15_xavier-yacono (Letöltés ideje: 2014-12-07)

Búr G. (2011): A szubzaharai Afrika története. Kossuth Kiadó, Budapest p. 83.

Yacono, X. (1991): Les étapes de la décolonisation française, Presses universitaires de France, Paris p. 56.

Capot-Rey, R. (1955): La colonisation des plaines du Chélif d'après Mr Xavier Yacono. Annales de Géographie, t. 64, n°346. pp. 461–464.

http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/geo_0003-4010_1955_num_64_346_14637 (Letöltés ideje: 2014-12-07)

http://www.librairie-pied-noir.com/15_xavier-yacono (Letöltés ideje: 2014-12-07)

486 <http://www.larevuedesressources.org/IMG/pdf/CESAIRE.pdf> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

https://archive.org/stream/DiscoursSurLeColonialisme/CESAIRE_djvu.txt (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://www.universalis.fr/encyclopedie/afrique-equatoriale-francaise/> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://webs.ono.com/juanfandos/history.htm#USFU> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

487 Az 1910. április 4-én született, 1959. március 29-én elhalálozott pap, politikus, a Közép-afrikai Köztársaság első elnöke, aki a pánafrikanista nézetek egyik első képviselője a ghánai Kwame Nkrumah mellett.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/71404/Barthelemy-Boganda> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

vüli mértékben kivette részét az 1914–18 közötti háborús erőfeszítésekből és hadműveletekből, jobban, mint bármely másik francia gyarmat.⁴⁸⁸

A II. világháború során a közép-afrikai régió viszonylag jelentős mértékben növelte Franciaország katonai potenciálját, cserébe az 1944-es Brazzaville-i konferencián mindössze bizonytalan ígéretekkel kapott, amelyek nem a politikai függetlenségéről, az anyaországtól történő békés elszakadásról szóltak. Az afrikai francia gyarmatokkal kapcsolatos kérdésekben Jacques Foccart, de Gaulle tábornok teljhatalmú belső bizalmasa döntött, aki egyébként afrikai ügyekben a francia elnök tanácsadója volt.⁴⁸⁹

Boganda – sokoldalúan művelt, jezsuiták által gondosan kiválasztott és felkészített élénk szellemű hazafi volt, akit 1938-ban pappá szenteltek. Szolgált Kamerunban, de hazája fejlődését tartotta első számú célkitűzésének. Tehetsége, széles látóköre folytán nem elégedett meg csupán a lelkek gondozásával, ezért kilépett az egyház kötelékéből, hogy országa szolgálatába lépjen. 1949 szeptemberében megalapította az első helyi politikai pártot: Fekete Afrika Társadalmi Fejlődéséért Mozgalom (Mouvement pour l'Évolution Sociale en Afrique Noire-MESAN) néven, amely gyorsan rendkívüli népszerűvé vált. 1952-ben Oubangui-Chari tartomány helyi parlamentjében minden helyet a párt jelöltjei szereztek meg. Boganda politikai karrierje is egyre feljebb ívelt, 1956-ban Bangui polgármestere lett, beválasztották a francia Nemzetgyűlésbe is.⁴⁹⁰

Az 1956-ban elfogadott Defferre-kerettörvény⁴⁹¹ felhatalmazta a francia kormányt arra, hogy bizonyos reformokat vezessen be a tengerentúli területek igazgatásában. A jogszabály kezdeményezői Gaston Defferre,⁴⁹² a tengerentúli területek minisztere, valamint Marseille polgármestere, illetve Félix Houphouët-Boigny⁴⁹³ Elefántcsontpart első elnöke, és Abidjan polgármestere voltak. A törvény értelmében Tanácsokat hoznak létre az általános választójog alapján, amely megkönnyíti a helyi döntések meghozatalát. A törvény lényege az volt, hogy ne Párizsban döntsének minden gyarmat valamennyi ügyében, a helyi lakosságnak lehetősége legyen legalább kisebb jelentőségű kérdésekben a döntések meghozatalára. A kerettörvény célja a gyarmatok anyaországhoz viszonyított lemaradásának csökkentése lett volna, azonban a jogszabály parlamenti vitájában olyan vélemények is felmerültek, miszerint több gyarmati

488 <http://etudesafricaines.revues.org/12292> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

489 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/211835/Jacques-Foccart> (Letöltés ideje: 2014-12-07)
<http://www.nytimes.com/1997/03/20/world/jacques-foccart-dies-at-83-secret-mastermind-in-africa.html> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

490 <http://www.sangonet.com/afriq/PAFF/Dic/HistoireC.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

<http://webs.ono.com/juanfandos/history.htm#USFU> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://etudesafricaines.revues.org/12292> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

491 Gaston Defferre gyarmatügyi miniszter és Félix Houphouët-Boigny Elefántcsontpart első elnöke kezdeményezésére elfogadott, a gyarmatok fejlődését szolgáló intézkedések meghozatalára jogosítja fel a kormányt, ez alapján hozták létre a Tanácsokat az ellenőrzött területeken, ahová általános választójog alapján kerülhettek be a helyi képviselők.

<http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/action-culturelle/celebrations-nationales/2006/vie-politique-et-institutions/gaston-defferre-fait-adopter-la-loi-cadre-sur-l-evolution-des-territoires-d-outre-mer> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://webs.ono.com/juanfandos/history.htm#USFU> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

492 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/155770/Gaston-Defferre> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

493 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/272996/Felix-Houphouet-Boigny> (Letöltés ideje: 2014-12-07)
<http://africanhistory.about.com/od/ctedivoir1/a/Bio-Houphouet-Boigny.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

terület erre még nem készült fel. A francia politikai vezetés attól tartott, hogy a helyi testületek esetleg túllépik hatáskörüket, netán nagyobb mértékű autonómiát igényelnek. A folyamatnak a francia gyarmatbirodalomra gyakorolt esetleges dezintegrációs hatásaira René Malbrant, Oubangui-Chari-Tchad képviselője hívta fel a figyelmet.⁴⁹⁴

Az 1958. szeptember 28-án megrendezett választásokon Ubangi-Chari tartomány lakossága 98,1%-os arányban úgy döntött, hogy továbbra is a Francia Község része kíván maradni. Boganda politikai víziója szerint a közép-afrikai francia gyarmatok föderációba tömörülnének – az AEF országai –, amelyhez a szomszédos belga és portugál gyarmatok is csatlakoztak volna. 1958. december 1-jén az Ubangi-Chari tartomány területére korlátozódó politikai territórium (állam) autonómiát kapott, amelynek elnöke természetesen Boganda lett. Az elnök – egyben az AEF Nagy Tanácsának is vezetője – elképzelése szerint a Közép-afrikai Köztársaság olyan föderatív jellegű hatalmi struktúra lenne, egyesítené Francia-Kongó, Gabon, Ubangi-Chari, valamint Csád területét, amelyhez csatlakozna Kamerun, Ruanda és Angola is. A percepciót azonban Csád, Francia-Kongó és Gabon egyaránt elutasította, mivel a szuverén államiság megteremtését fogalmazták meg stratégiai célként. 1959. február 16-án a törvényhozó testület elfogadta a Boganda által benyújtott demokratikus alkotmányt.⁴⁹⁵

A latin nyelvű Afrikai Egyesült Államok alapját képező szerveződést, és különösen Boganda tevékenységét azonban Párizs nem támogatta, Jacques Foccart azonnal megtette a szükséges lépéseket az elnök mielőbbi eltávolítása érdekében, aki 1959. március 29-én halálos kimenetelű repülőbalesetet szenvedett. Elnöki pozícióját ideiglenesen Abel Goumba⁴⁹⁶ foglalta el. Franciaország – pontosabban Foccart – jelöltje azonban a politikai értelemben teljesen megbízhatónak tekintett David Dacko⁴⁹⁷ volt – Boganda rokona és közeli munkatársa –, akit május 5-én elnökké választottak. Az új elnök a francia támogatásért cserébe elfogadta Párizs politikai elvárásait, amely ezért támogatta a független köztársaság kikiáltását 1960. augusztus 13-án. Az egypartti hatalom kiépítése érdekében 1960 decemberében letartóztatták Abel Goumba-t pártjának – MEDAC (Közép-Afrika Fejlődéséért Mozgalom/Mouvement pour l'Evolution de l'Afrique Centrale) – vezetőivel, majd száműzetésbe kényszerítették. Az 1964-ben tartott választásokon David Dacko egyedüli jelöltként megszerezte a szavazatok 99,97%-át és hivatalában maradt.⁴⁹⁸

Ekkor már a MESAN volt az egyetlen legitim párt az országban, kötelező tagsággal egy 1963. májusi alkotmányos törvény alapján. A frankofon Dacko mindent megtett annak érdekében, hogy pártfogójának a kedvében járjon – például bújtatott for-

494 <http://histoire.assemblee.pf/articles.php?id=695> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

495 <http://www.schudak.de/timelines/ubangi-shari1870-1960.html> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://webs.ono.com/juanfandos/history.htm#USFU> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

496 http://www.sangonet.com/ActuDo/ICAR/Dsp/Goumba-A/CV_Abel-Goumba.html (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.afrik.com/article16752.html> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

497 1930. március 24-én született, 2003. november 20-án elhalálozott közép-afrikai tanár, politikus, aki 1960–1965, illetve 1979–1981 között a Köztársaság elnöke volt.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/149445/David-Dacko> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

498 <http://africanelections.tripod.com/cf.html> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

mában visszaállította a kényszermunkát, a keveset teljesítők számára súlyos pénz-büntetés bevezetése – stratégiai tévedését azonban Párizs nem tolerálta. Diplomáciai kapcsolatokat épített ki a kommunista Kínával, amellyel kereskedelmi együttműködést is tervezett a két ország kapcsolatának megerősítésére. Mindezzel azonban saját politikai értelemben vett halálos ítéletét írta alá.⁴⁹⁹

Dacko diplomáciai baklövését követően Franciaország támogatásával a hadsereg főparancsnoka, Bokassa ezredes 1965. december 31-én államcsínnnyel ragadta magához a hatalmat. Az új politikai vezetőt az alkotmány felhatalmazta, hogy rendeleti úton szabályozza mindazon területeket, ahol az adott helyzet miatt ez szükségesnek látszik. 1964. november 26-án az 1959-es – több alkalommal módosított – alkotmányt hatályon kívül helyezték, Bokassa feloszlatta a parlamentet, valamint számos intézményt. A politikai palettán az egyetlen párt, a MESAN működött, amelynek elnökeként Bokassa egyeduralmat gyakorolt. Jelzésértékű volt egyik első intézkedése is, 1966. január 6-án kiutasította a kínai diplomatákat az országból. A hidegháború időszakában tehát egyértelművé tette az állam geopolitikai elkötelezettségeit minden nagyhatalom számára is.⁵⁰⁰

A Bokassa-rezsim tizennégy éven át működött, mind gazdaságpolitikája, valamint a hatalomgyakorlásának módszerei meglehetősen sajátosak voltak. 1976. december 4-én francia mintára önmagát a Közép-afrikai Birodalom császárává koronáztatta, habár ennek jelentősége mindössze szimbolikus, hiszen korábban is ő töltött be minden fontosabb állami tisztséget: köztársasági elnök és miniszterelnök, a MESAN elnöke-főtítkára, pecsétőr, védelmi miniszter, de egyéb tárcákat is magának tartott meg. A kormányt gyakran átalakította, a hadsereget lefejezte, attól félve, hogy valaki példáját követve megszerezi a politikai hatalmat. Vél, vagy valós ellenfelei a Ngaragba-börtönbe kerültek.⁵⁰¹ 1979-ben Franciaország megelégedte a császár tetteit: a titkosszolgálatok közreműködésével indított Barrakuda-művelet során 1979. szeptember 20-án megszabadultak az éppen hivatalos líbiai látogatáson tartózkodó Bokassa-tól.⁵⁰² Ezt követően ismét David Dacko került hatalomra, a diktátor szám-

499 <http://www.schudak.de/timelines/ubangi-shari1870-1960.html> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://webs.ono.com/juanfandos/history.htm#USFU> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/149445/David-Dacko> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://www.sangonet.com/afriqg/PAFF/Dic/HistoireC.html> (Letöltés ideje: 2014-12-02)

500 <http://webs.ono.com/juanfandos/history.htm#USFU> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-utolso-afrikai-csaszar> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.robinsonlibrary.com/history/africa/frenchwest/central-ar/bokassa.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/71915/Jean-Bedel-Bokassa> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

Milburn, S.S. (2009): Power, Patronage and „Présence”: How France Preserved its Influence in the Former Afrique Équatoriale Française 1960–1995

<https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/26295/pdf/1/> pp. 160–161. (Letöltés ideje: 2014-12-07)

501 Bigo, D. (1989): Ngaragba, „impossible prison”. *Revue française de science politique*, 39e année, n°6, pp. 867–886.

http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/rfsp_0035-2950_1989_num_39_6_394452 (Letöltés ideje: 2014-12-08)

502 Bokassának Líbiával igen ellentmondásos kapcsolatot sikerült kialakítania. Ugyanis Kaddafi fegyvert és anyagi támogatást ígért az Afrika egyesítésének lázában élő, önmagát császárrá kikiáltó diktátornak, aki cserébe arra is hajlandó volt, hogy átérjen az iszlamra. A fegyverszállítmányok azonban akadoztak, és a két vezető közti kapcsolat hamar megszakadt. Így Bokassa visszatért a katolikus hitre (bár ebben az is szerepet játszott, hogy így a bangui katedrálisban kenhették fel az imáron hangzatosabb nevű Közép-afrikai Birodalom uralkodójává).

Besenyő J. – Marsai V. (2012): Országismertető Líbia, Sregeszemle kiadvány, Székesfehérvár, p. 53.

üzetésbe kényszerült. Visszatérést követően bíróság elé állították, halálra ítélték, de végül büntetését tíz év börtönre enyhítették.⁵⁰³

A császárság bukását követően referendum döntött az új alkotmány bevezetéséről, az 1981-es választáson David Dacko a szavazatok 51,1%-val köztársasági elnök lett. A Párizs támogatásával hatalomra került politikai vezető pártja – a Közép-afrikai Demokratikus Unió (Union Démocratique Centrafricaine-UDC) – domináns politikai tényezővé vált, amelynek uralmát 1981 szeptemberében André Dieudonné Kolingba tábornok katonai puccsal döntötte meg. A katonai hatalomátvétel politikai előzménye a Dacko által bevezetett szükségállapot volt, amellyel a politikai feszültséget próbálta csökkenteni.⁵⁰⁴

Kolingba felfüggesztette az alkotmányt, majd csak 1986. november 21-én kapott ismét jelentőséget, amikor a tábornok politikai hatalmának legitimációs forrásaként használják fel. A politikai pártokat betiltották, az egyetlen törvényesen működő szervezet a Közép-afrikai Demokratikus Gyűlés (Rassemblement démocratique centrafricain-RDC) volt, válaszul az ellenzéki mozgalom bojkottálta az 1987-es választásokat. Franciaország nyomásának hatására egy 1991. június 7-én felállított testület megkezdte az alkotmány felülvizsgálatát, ennek módosítását követően lehetővé vált egy többpárti politikai rendszer kialakítása, amelynek eredményeként az 1993-ban tartott elnökválasztáson Ange-Félix Patassé megszerezte a szavazatok 53,49%-át.⁵⁰⁵

Az 1993-ig működő politikai rendszer fennmaradását gyakorlatilag Franciaország támogatásának köszönhetette, Párizs érdeke a belső megosztottság fenntartása volt. A francia nagyhatalmi érdek a megosztott, gyenge afrikai államiságok, az identitás-tudat nélkül létező, ám nemzetközi jogi értelemben szuverén államok fenntartása.⁵⁰⁶

503 <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-utolso-afrikai-csaszar> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/71915/Jean-Bedel-Bokassa> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.robinsonlibrary.com/history/africa/frenchwest/central-ar/bokassa.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

Milburn, S.S. (2009): Power, Patronage and „Présence”: How France Preserved its Influence in the Former Afrique Équatoriale Française 1960–1995

<https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/26295/pdf/1/> p. 266. (Letöltés ideje: 2014-12-07)

504 <http://webs.ono.com/juanfandos/history.htm#USFU> (Letöltés ideje: 2014-12-07)

<http://africanelections.tripod.com/cf.html> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/321384/Andre-Dieudonne-Kolingba> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

http://www.univie.ac.at/bimtor/dateien/car_ccpr_2005_report.pdf p. 14. (Letöltés ideje: 2014-12-08)

Milburn, S.S. (2009): Power, Patronage and „Présence”: How France Preserved its Influence in the Former Afrique Équatoriale Française 1960–1995

<https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/26295/pdf/1/> p. 267. (Letöltés ideje: 2014-12-07)

505 http://www.univie.ac.at/bimtor/dateien/car_ccpr_2005_report.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://africanelections.tripod.com/cf.html> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

506 Vecsey M. (2014): The struggles of the Central African Republic and Hungary's role in solving the problems, AARMS, 2014/4, pp. 507–518.

http://uni-nke.hu/uploads/media_items/aarms-2014-4.original.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-27)

<https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/26295/pdf/1/> pp. 268–283. (Letöltés ideje: 2014-12-07)

Búr G. (2011): A szubszaharai Afrika története. Kossuth Kiadó, Budapest pp. 141–143.

Az új politikai vezető már a korábbi időszakokban is kormányzati feladatokat látott el – Bokassa idején többek között fejlesztési, majd vidékfejlesztési miniszter, a koronázás idején miniszterelnök –, de súlyos gazdasági és politikai öröksége miatt választási ígéreteit képtelen volt betartani. Az eladósodott állam nem tudta fenntartani a katonai kiadások szintjét, fizetni az állami alkalmazottakat, amelynek következménye az általános elégedetlenség volt. A belső megosztottságot (is) megszenvedő államot 1996-ot követően külföldi haderő tartotta fenn akár közép-afrikai csapatokkal szemben is. A hadsereg lázadását regionális és etnikai konfliktus súlyosbította: a lázadó ún. déliek jórészt a yakoma, a kormányhű északiak a baya törzshöz tartoztak. A közép-afrikai válság biztonságpolitikai jelentőségét mutatta, hogy négy afrikai állam – Burkina Faso, Csád, Gabon és Mali – közvetítő szerepet vállalt és 1997. január 25-én a szembenálló felek a Bangui-megállapodás keretében elfogadták egy békefenntartó misszió felállítását (MISAB), majd a francia csapatok visszavonulását követően 1998-ban az ENSZ is misszót indította (MINURCA). A politikai rivalizálás növekedését jelezte, hogy az 1999-ben rendezett elnökválasztás során Patassé elnök az érvényes szavazatok mindössze 51,63%-át kapta, amely azonban újabb hat évre meghosszabbította mandátumát. A legitimitást biztosító döntés azonban nem nyújtott megoldást az állam és a gazdaság egyre súlyosbodó válságára, amelynek kezelésére a kormányzat mind kevésbé volt alkalmas. A politikai rivalizálás, a banditizmus dezintegrációs válságot generált, amelyre a megoldást többek a hatalom leváltásában látták. A sikertelen puccskísérletet – külföldi katonai erő hiúsította meg – követően a politikai hatalom paranoiája fokozódott, az erőszak kiéleződése ismét nemzetközi béketeremtő beavatkozáshoz vezetett (CEN-SAD, majd FOMUC), ám 2003. március 15-én a François Bozizé tábornok vezette lázadók megdöntötték a fennálló kormányt.⁵⁰⁷

Közel múlt és jelen

A hadsereg korábbi vezérkari főnöke François Bozizé⁵⁰⁸ nemcsak katonai, de politikai tapasztalatokkal is rendelkezett, hiszen az állam korábbi vezetőivel is együttműködött. 2002 őszén – a megoldatlan társadalmi és gazdasági problémákra hivatkozva – a Patassé-kormány megdöntésére irányuló kísérletét a líbiai és kongói erők ugyan meg hiúsították, de a politikai vezetés a zsoldosok fosztogatásai miatt elveszítette a lakos-

507 http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CF_970125_BanguiAccords_0.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/car.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.afrique-express.com/afrique/centrafrique/politique/gros-malheurs.html> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://africanelections.tripod.com/cf.html> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/446233/Ange-Felix-Patasse> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

Dickovick, J.T. (2014): Africa 2014. 49th edition Stryker-Post Publications, Lanham pp. 163-164.

508 <http://www.notablebiographies.com/newsmakers2/2006-A-Ec/Bozize-Francois.html> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

<http://www.africareview.com/Special-Reports/Francois-Bozize/-/979182/1652404/-/tftxsuz/-/index.html> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

<http://www.pmc.org/president.asp> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

ság támogatását. Az emigrációba kényszerült Bozizé csádi zsoldosokkal kiegészített erői végül 2003. március 15-én átvették a hatalmat a Közép-afrikai Köztársaságban. Bozizé kormányának legfontosabb feladata a biztonság, illetve a politikai rendszer stabilitásának helyreállítása volt, amely legitimációs alapot jelenthetett a puccsot elítélő nemzetközi aktorok – az AU március 16-án diplomáciai szankciókat vezetett be: felfüggesztette Bangui tagságát), Brüsszel felfüggesztette a gazdasági támogatásokat, az ENSZ, valamint az Egyesült Államok elítélte a hatalomátvételt, Párizs 300 katonát vezényelt a magas stratégiai értékkel bíró M'poko repülőtér biztosítására (Operation Boali) – előtt.⁵⁰⁹

Csádi csapatokkal – valamint kínai, marokkói, szudáni, később francia technológiai támogatással – megkezdődött az államtér biztonságpolitikai stabilitásának helyreállítása: a politikai vezetés arra törekedett, hogy megszerezze a délnyugati térség gyémántbányáiból származó jövedelmeket, illetve az északi országrészben megfékezze a banditizmust. Az új hatalmat külső pénzügyi források erősítették, ezért Bozizé az északkeleti régióban 2004. november 23-án kirobbant lázadás – megalakult az Union des Forces Democratiques pour le Rassemblement-UFDR – ellenére képes volt egy új alkotmány bevezetésével legitimálni politikai hatalmát, mivel a referendumon a szavazók 91,37%-a támogatta azt. A 2005-ös elnökválasztás szintén Bozizé politikai sikerével zárult (64,6%), akit a „Kwa Na Kwa”-mozgalom támogatt.⁵¹⁰ A belpolitikai történésekkel párhuzamosan eszkalálódott az államtér északkeleti részén tapasztalt feszültség: a Közép-afrikai Köztársaság érintetté vált a Darfúrt és Csádot egyaránt sújtó biztonságpolitikai válságban.⁵¹¹ 2006 októberében a szudáni kormány támogatását élvező lázadóknak sikerült elfoglalnia Birao városát. Bozizé-t a francia kormány támogatta, amelynek következményeként líbiai közvetítéssel békét kötött a felkelőkkel. Ennek eredményeként vált legitim politikai erővé az UFDR. A regionális biztonságpolitikai kihívás a nemzetközi közösség értékelése szerint annyira súlyosnak tűnt, hogy az ENSZ BT ismételten humanitárius missziót indított Csádba, illetve a Közép-afrikai Köztársaságba (MINURCAT), illetve jóváhagyta egy európai uniós békefenntartó egység telepítését (EUFOR Csád/CAR).⁵¹² A nemzeti dialógus és integrációs kísérlet sikertelenségét igazolták a 2009-től kiújult politikai

509 <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.afrique-express.com/afrique/centrafrique/politique/gros-malheurs.html> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

http://www.univie.ac.at/bimtor/dateien/car_ccpr_2005_report.pdf p. 14. (Letöltés ideje: 2014-12-08)

Dickovick, J.T. (2014): Africa 2014. 49th edition Stryker-Post Publications, Lanham p. 164.

510 http://africanelections.tripod.com/cf.html#2005_Presidential_Election (Letöltés ideje: 2014-12-08)

511 Besenyő J. (2006): Logistic Experiences: The Case of Darfur -Promoting Peace and Security in Africa, Finnish Department of Strategic and Defence Studies (2006 – Series 2 No 35), pp. 41–59.

http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/77169/StratL2_35.pdf?sequence=1 (Letöltés ideje: 2014-12-10)

Besenyő J. (2007): The first military operation between European Union and African Union. The European advisors role in Darfur, AARMS, Volume 6, Issue 4. 771–784. oldal

<http://www.zmne.hu/aarms/docs/Volume6/Issue4/pdf/18bese.pdf> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

512 Emellett a közép-afrikai kormányzat bilaterális egyezmény keretében is igyekezett erősíteni pozícióját: erre volt példa a dél-afrikai segítségnyújtás (Operation Vimbezela).

<http://africacheck.org/reports/claim-that-sa-soldiers-were-on-training-mission-is-misleading/> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

<http://www.dod.mil.sa/sasoldier/2009/SoldSep09.pdf> p. 15. (Letöltés ideje: 2014-12-10)

feszültségek, mégis a 2011-es választásokon Bozizé elnök a szavazatok 63,37%-át szerezte meg. A politikai rendszer átmeneti stabilitását azonban a korábbi békemegállapodást aláíró szervezet – Convention of Patriots for Justice and Peace/Convention des Patriotes pour la Justice et la Paix-CPJP – szakadárjainak 2012 szeptemberében indított támadása megbontotta, mert a kormányzat katonai reakciójára válaszul Michel Am-Nondokro Djotodia vezetésével új minőséget képviselő lázadó mozgalom szerveződött (Séléka).⁵¹³

A Séléka

A híres afrikanista Bernard Lugan egyszerűen „útonállóknak” minősítette a Séléka-t, módszereiket tekintve az elnevezés helytállónak tűnik. A mozgalom kialakulása, működése szorosan kapcsolódik az állam fejlődéséhez, amelyet a függetlenség elnyerése óta (1960) gyakorlatilag folyamatosan lázadások és államcsínyek jellemeztek. Mind ezt a nyelvi-etnikai széttagoltság, a kulturális-civilizációs megosztottság erősítette, a hatékony államszervezet és a nemzeti identitás kialakulását külső hatalmi szereplők befolyása is gyakran hátráltatta. A bizonytalan területi integritás mellett a Közép-afrikai Köztársaság folyamatos identitásválsága ciklikusan „kitermelte” a szélsőséges politikai rendszereket és mozgalmakat.⁵¹⁴

A Séléka sango nyelven koalíciót, szövetséget jelent, amely csak 2012 augusztusában szerveződött politikai mozgalmammá François Bozizé riválisainak támogatásával. A szövetség célja az elnök hatalmának megdöntése volt. A koalícióban az északkeleti országrészben élő, állattartással foglalkozó muszlim etnikai csoportokra épülő politikai szervezetek tömörültek. Joggal vetődött fel annak gyanúja, hogy a szomszédos, az iszlám világhoz tartozó államok, netán szélsőséges szalafista csoportok is támogatták, mint Szudán, vagy a Boko Haram, mivel az állam területén húzódik az iszlám és a kereszténység (animista) civilizációs választóvonal, habár a lakosság nagyobb része az utóbbihoz tartozik.⁵¹⁵

A korábbi törzsi-etnikai konfliktusoktól eltérően a Séléka lázadás alapvetően eltérő jellegű, vallási színezettel jelentkező erőteljes mozgalom volt. Kérdés, hogy milyen hatalmi-gazdasági érdekek fűződhetnek fennmaradásához. Északon az olajmezők kö-

513 <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://africanelections.tripod.com/cf.html> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

Dickovick, J.T. (2014): Africa 2014. 49th edition Stryker-Post Publications, Lanham pp. 164–165.

514 http://bernardlugin.blogspot.hu/2014_07_01_archive.html (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008): The Central African Republic and Small Arms. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva p. 3.

515 A felekezeti hovatartozással kapcsolatos adatok nem minden esetben esnek egybe: 1966-ban a népesség 68%-a volt keresztény (40% protestáns, 28% római katolikus), 5% muszlim, 27% animista. 2003-ban a protestánsok aránya 51, a katolikusoké 29% volt. Más forrás szerint a kereszténység aránya 74, a muszlim vallásúaké 13,9, míg a tradicionális törzsi hitet a lakosság 11%-a követi.

http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNAAJ245.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-10)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-2.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

<http://joshuaproject.net/countries/CT> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

zelsége miatt Csád és Szudán érdekeltsége egyértelműen megalapozottnak tűnt, a muszlim kisebbség védelmének jelszavával politikai célokra eszközként használták fel az egyes etnikumokat/törzseket (runga, gula, peul, banda), fegyverrel, pénzzel támogatták a Djotodia által vezetett koalíciót. Az egységes nyelv hiánya – a széles körben elterjedt sango, valamint a domináns, kikényszerített francia ellenére –, valamint az a tény, hogy az egyes népcsoportok törzsi területeit nem fedik le a gyarmatosító hatalmak által meghúzott-kialkudott jelenlegi országhatárok, sem erősítette az amúgy is gyenge államiság termégtartó potenciálját.⁵¹⁶

A Séléka tehát az ország északkeleti részéből származó, eltérő etnikai hovatartozású fegyveres csoportok alkalmi szövetségeként működött, akiket a sajátos politikai körülmények kényszerítettek egy táborba. Olyan erők alkották, amelyeknek hagyományos etnikai – gula-runga – rivalizálásának fókuszában az erőforrások (gyémánt,⁵¹⁷ legelő) törzsi-etnikai alapon szerveződő ellenőrzése állt, miközben sokak csupán gazdasági motivációk miatt csatlakoztak. Az érdekcsoportok közötti az iszlám ideológia jelentette az összetartó erőt, amelynek különösen a mozgalom hatalomra kerülését követően különleges következményei lettek. A tradicionális etnikai-törzsi rivalizálást felváltó vallási megosztottság, a fundamentalizmus által generált feszültség geopolitikai következményei újabb regionális biztonságpolitikai kihívást jelenthetnek. A politikai, etnikai sokszínűség sajátos következményeként a Séléka követelése sem alkottak egységes rendszert – Michel Djotodia (az UFDR vezetője), aki magát 2013. március 25-en köztársasági elnökké kiáltotta ki – sem tudta a teljes mozgalom irányítását átvenni. Ez jelentette politikai ambícióinak legnagyobb akadályát, amely végül bukásához vezetett.⁵¹⁸

A Séléka gyakorlatilag öt jelentősebb csoportból szerveződött:

- a CPJP (Convention des patriotes pour la justice et la paix), vezetője Nouredine Adam, a koalíció első alelnöke⁵¹⁹
- a Michel Djotodia névvel fémjelzett UFDR (Union des forces démocratiques pour le rassemblement). Djotodia vezette a koalíciót.⁵²⁰
- az FDPC (Front démocratique du peuple centrafricain), amelynek irányítója Martin Koumtamadj volt.⁵²¹

516 http://www.iris-france.org/docs/kfm_docs/docs/philippe-hugon---centrafrique---fvrier-2014mise-en-page-1.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-10)

517 <http://www.crisisgroup.org/en/regions/africa/central-africa/central-african-republic/167-dangerous-little-stones-diamonds-in-the-central-african-republic.aspx> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

518 Vecsey M. (2014): The struggles of the Central African Republic and Hungary's role in solving the problems, AARMS, 2014/4, pp. 507–518.
http://uni-nke.hu/uploads/media_items/aarms-2014-4.original.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-27)

519 <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/cpjp.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

520 <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/ufdr.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

521 <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/fpdc.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

- a CPSK (Convention patriotique du salut du kodro), vezetője Mohamed-Moussa Dhaffane.⁵²²
- az A2R, amely 2013 márciusában M2R-re változtatta nevét, (Mouvement pour la renaissance et la refondation) Salvador Edjezekanne irányításával.⁵²³

2012 decemberére a szudáni és csádi támogatást is élvező Séléka északról a főváros határáig nyomult előre. A megbékélés, a nemzeti egység helyreállítása érdekében került sor külső közvetítők segítségével 2013. január 11-én a gaboni fővárosban, Libreville-ben egy egyezmény aláírására a közép-afrikai kormány, valamint a lázadók képviselői között, amelynek hátterét a csádi csapatok, illetve a MICOPAX⁵²⁴ erői biztosították. A megállapodás átmenetileg elejét vette az újabb államszínynak és a politikai erőszaknak, miközben François Bozizé abban reménykedett, hogy támogatást kaphat Afrika más országaitól – elsősorban a Dél-afrikai Köztársaságtól, amelynek elnökével Jacob Zuma-val⁵²⁵ szoros kapcsolatokat ápol –, valamint a nemzetközi közösségtől.⁵²⁶

2013 márciusában a Séléka újabb offenzívát indított, elfoglalta a fővárost, Bozizé elnök pedig emigrációba kényszerült. Franciaország állampolgárainak biztonsága érdekében védelem alá helyezte a repülőteret, hogy a mintegy 1500 francia állampolgár elhagyhassa az országot. Az államszínnyt követően Djotodia antidemokratikus módon, az átmeneti káoszt kihasználva önmagát kiáltotta ki elnökké, majd szeptember 13-án elnöki rendelettel feloszlatta a Séléka-t.⁵²⁷ A fizetés nélkül maradt harcosok fosztogatásai, az állandósuló politikai erőszak, valamint a fegyverzet ellenőrizetlen proliferációja erősítette az anarchiát, amelyet a felekezeti – a muszlim és keresztény közösségek – közötti feszültség is terhelt. A lakosság jelentős része menekültté vált, a társadalmi biztonság megszűnt.⁵²⁸

522 <http://www.issafrika.org/iss-today/dissolving-the-seleka-rebel-group-could-be-a-recipe-for-disaster-in-the-car> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

http://data.over-blog-kiwi.com/0/54/06/48/201309/ob_abd3ae_convention-patriotique-du-salut-du-kodro.doc (Letöltés ideje: 2014-12-10)

523 <http://www.centrafricquelibre.info/?p=1174> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

<http://www.journaldebangui.com/files/communiqués/579.pdf> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

524 MICOPAX : Mission for the consolidation of peace in CAR.

525 <http://www.thepresidency.gov.za/pebble.asp?relid=7> (Letöltés ideje: 2014-12-12)

526 A tervezetben a felek többek között megállapodtak a parlament feloszlásáról, a választások egy éven belüli megtartásáról, a nemzeti egységkormány felállításáról, valamint arról, hogy Bozizé 2016-ig megtartja elnöki mandátumát.

http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_1205403460_text (Letöltés ideje: 2014-12-12)

<http://www4.carleton.ca/cifp/app/serve.php/1497.pdf> (Letöltés ideje: 2014-12-12)

<http://fas.org/sgp/crs/row/R43377.pdf> (Letöltés ideje: 2014-12-12)

<http://www.geopolitique-geostrategie.com/> (Letöltés ideje: 2014-12-12)

<https://childrenandarmedconflict.un.org/countries/central-african-republic/> (Letöltés ideje: 2014-12-12)

<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf> p. 35. (Letöltés ideje: 2014-12-10)

527 <http://www.lanouvellecarafricquelibre.info/fac-simile-du-decret-de-dissolution-de-la-coalition-seleka-et-de-la-cpjp/comment-page-1/> (Letöltés ideje : 2014-12-14)

528 <http://www.theguardian.com/world/2013/nov/22/central-african-republic-verge-of-genocide> (Letöltés ideje: 2014-12-12)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-2013.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

A kormányzás hiányosságai által kitermelt folyamatos anarchia sajátos ellenhatásaként szerveződött meg az ún. anti-Balaka mozgalom,⁵²⁹ amely december 5-én támadást indított a Bangui-ban állomásozó ex-Séléka-erők ellen. Ezen a napon indította el a francia hadsereg az Operation Sangaris-t, amelynek keretében megkezdtek a milíciák lefegyverzését, a biztonság helyreállítását, valamint az afrikai misszió támogatását (FOMAC, majd MISCA).⁵³⁰

A Séléka már ezt megelőzően is számos alkalommal megsértette az alapvető emberi jogokat. A Bangui-ba történt bevonulást követően az elsősorban keresztényekkel szemben alkalmazott szexuális erőszakot, a fosztogatást állandósította. A mozgalom feloszlata csak súlyosbította a helyzetet. Nem meglepő tehát, hogy a decemberi harcoknak a becslések szerint legalább 1000 ember esett áldozatul, mindez jelezte a biztonsági kihívás jelentőségét.⁵³¹

Michel Djotodia 2014. január 10-én lemondott az elnökségéről, 2014. január 23-án az Átmeneti Nemzeti Tanács (Conseil National de Transition-CNT) ideiglenes köztársasági elnökké választotta Catherine Samba-Panzát, a Séléka pedig az államtér északkeleti részébe vonult vissza.⁵³²

Az anti-Balaka mozgalom

A 2008 körül a vidéken élő földművesek által alapított önvédelmi szervezetekből fejlődött a Séléka elleni védekezés céljából. A „balaka” sango nyelven kést, tört jelent, tagjai ezzel kívánták érzékeltetni azt, hogy kiválóan bánnak ezekkel a fegyverekkel.

<http://www.news24.com/Africa/News/CAR-rebels-demand-payment-20130511> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.rfi.fr/afrique/20130414-rca-boy-rabe-pillage-seleka-population/> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf> pp. 19-20 (Letöltés ideje: 2014-12-10)

<https://childrenandarmedconflict.un.org/countries/central-african-republic/> (Letöltés ideje: 2014-12-12)

<http://www.issafrica.org/iss-today/dissolving-the-seleka-rebel-group-could-be-a-recipe-for-disaster-in-the-car> (Letöltés ideje: 2014-2014-12-10)

<http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20130913174824/> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.dw.de/central-african-republic-new-president-dissolves-rebel-alliance/a-17088179> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.fsgroup.com/car-struggle-resources-root-religious-violence/> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.rfi.fr/afrique/20130317-centrafrique-cinq-ministres-issues-seleka-retenus-rebelles-sibut/> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-12-10)

529 2013 augusztusában alakult szervezet, jórészt a már 2008–2009-ben létrehozott önvédelmi egységekre épült. A sango eredetű kifejezés jelentése: legyőzhetetlen. Célja a keresztény lakosság védelme, habár mind a keresztény, mind a muszlim vallási vezetők elutasítják a felekezeti erőszakot. A szervezet központja Borab települése, fegyvereseinek számát mintegy 72 000-re becsülik.

<http://www.trackingterrorism.org/group/anti-balaka> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

530 Multinational Force of Central Africa

International Support Mission to the Central African Republic

531 <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/CF/CARPreliminaryFindingsasof13.01.14.docx> (Letöltés ideje: 2014-12-12)

<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

532 <http://www.hrw.org/news/2014/02/05/central-african-republic-seleka-fighters-regroup-north> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www4.carleton.ca/cifp/app/serve.php/1497.pdf> (Letöltés ideje: 2014-12-12)

<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

<http://www.rfi.fr/afrique/20140120-presidence-transition-rca-catherine-samba-panza-elue-desire-kolingba/> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://tempsreel.nouvelobs.com/monde/20140114.OBS2254/centrafrique-un-nouveau-president-par-interim-elu-d-ici-15-jours.html> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

Más értelmezés szerint a kifejezés az „anti balles AK”, az AK-47-es gépkarabély golyói elleni védekezésül a nyakban hordott talizmánra utal.⁵³³

A keresztényeket és animistákat magában foglaló mozgalom a Djotodia-vezette Séléka hatalomra jutása után, a muszlim atrocitásokra válaszul aktivizálódott. A koalíció szeptemberi feloszlását követően állandósult politikai erőszak miatt 2013 decemberétől az anti-Balaka támadásokat intézett a Séléka ellen. Az anti-Balaka-ban nemcsak fegyveres civilek harcoltak, hanem a korábbi elnök testőrsége, illetve a hozzá lojális katonai erők (FACA) egykori tagjai, akik Kongóból és Kamerunból tértek vissza 2013 decemberében.⁵³⁴

Politikai hangadójuk Patrice Edouard Ngaissona, François Bozizé egykori ifjúsági és sportügyekért felelős minisztere a teljes létszámot 60-70 000 főre becsülte. Azt állította, hogy az emberi jogi sérelmek nagy részét az anti-Balaka nevében, de ahhoz semmilyen formában nem tartozó kétes elemek követték el. Mindezt azonban olyan hírhedt anti-Balaka vezetők tevékenysége cáfolta meg, mint Alfred Yekatom (alias „Rambo”), valamint Colonel Douze Puissances.⁵³⁵

Nestor Désiré Nongo Aziagbia, Bossangoa érseke szerint a különböző – muszlim Séléka és a keresztény-animista anti-Balaka – fegyveres milíciák működése a leg súlyosabb biztonsági kihívás, mert a felekezeti alapokra épülő gyűlölködés kibékíthetlensége tömeges exodust, illetve genocídiumot eredményezhet. A milíciák számára a vallás megélésének nincs jelentősége, csupán a felekezeti hovatartozás lényeges elem.⁵³⁶

- 533 <http://www.irinnews.org/report/99634/briefing-who-are-the-anti-balaka-of-car> (Letöltés ideje: 2014-12-14)
<http://www.lavoixdelamerique.com/content/les-anti-balaka-ces-miliciens-chr%C3%A9tiens-qui-se-pr%C3%A9sentent-en-lib%C3%A9rateurs/1883065.html> (Letöltés ideje: 2014-12-14)
http://bernardlugin.blogspot.hu/2014_07_01_archive.html (Letöltés ideje: 2014-12-14)
- 534 <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/CF/CARPreliminaryFindingsasof13.01.14.docx> (Letöltés ideje: 2014-12-12)
<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)
Amnesty International (2014): Central African Republic : Time for Accountability. Peter Benenson House, London
https://www.amnesty.org.uk/sites/default/files/car_-_amnesty_international_report_-_time_for_accountability_july_2014.pdf pp. 16–17. (Letöltés ideje: 2014-12-12)
<http://www.rfi.fr/afrique/20130914-centrafrique-michel-djotodia-dissout-seleka-beaucoup-questions-suspens/> (Letöltés ideje: 2014-12-14)
- 535 Patrice Edouard Ngaissona megjelenése, illetve jellegzetes megnyilvánulásai miatt bajtársaitól a „colonel douze puissances” vagyis tizenkét lóerős ezredes gúnynevet kapta.
<http://www.voanews.com/content/car-militia-leader-arrested-in-congo-brazzaville/1859826.html> (Letöltés ideje: 2014-12-14)
<http://tchadinfos.com/tchad/centrafrique-misca-arrr-patriceedouard-ngassona-coordonnateur-politique-milices-antibalakas/> (Letöltés ideje: 2014-12-14)
<http://tempsreel.nouvelobs.com/monde/20140210.AFP9704/centrafrique-les-anti-balaka-denoncent-l-ingratitude-des-nouvelles-autorites.html> (Letöltés ideje: 2014-12-14)
http://publicinternationallawandpolicygroup.org/wp-content/uploads/2014/07/WCPW_072814_masternew.html (Letöltés ideje: 2014-12-14)
<http://amnesty.org/en/news/car-failure-effectively-investigate-war-crimes-fuels-further-atrocities-and-fear-2014-12-11> (Letöltés ideje: 2014-12-14)
<http://www.rfi.fr/afrique/20140212-centrafrique-pression-monte-anti-balaka-sangaris/> (Letöltés ideje: 2014-12-14)
- 536 <http://americamagazine.org/content/all-things/bishop-who-was-set-free> (Letöltés ideje: 2014-12-13)
<http://www.catholicnewsagency.com/news/central-african-bishop-recounts-holy-week-kidnapping/> (Letöltés ideje: 2014-12-13)
<http://endthenra.com/author/yasmine-hafiz/page/2/> (Letöltés ideje: 2014-12-13)
<http://www.france24.com/fr/20140412-video-reportage-centrafrique-anti-balaka-seleka-cameroun-misca-minusca/> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

Catherine Samba Panza 2014. január 25-én André Nzapayeké-t nevezte ki az átmeneti kormány miniszterelnökévé. A szakértőnek számító új miniszterelnök korábban a BEAC⁵³⁷ alelnöke volt, de dolgozott az Afrikai Fejlesztési Banknál (African Development Bank) is.⁵³⁸ Szakmai végzettségét Hollandiában szerezte, majd ezt követően számos állami tisztséget is – vidékfejlesztési miniszter, egyetemi oktató – betöltött. Az 1990-es évek elején a kormányzat biztonsági tanácsának tagjaként dolgozott, majd az Afrikai Fejlesztési Banknál a szudáni konfliktust lezáró békeszerződésekkel kapcsolatban tevékenykedett, miközben a közép-afrikai régió felelősenek tisztségét is betöltötte. Nem a Séléka jelöltjeként került hivatalába, de a mozgalom is elfogadta személyét. Miniszterelnöksége alatt a leszerelési program – DDR (Disarmament, Demobilization and Reintegration) hatékonyabb megvalósítására törekedett: a Bangui-ban állomásozó mintegy 2600 Séléka harcos egy önkéntes leszerelés keretében, nem pénzért, hanem inkább a polgári életbe való beilleszkedést szolgáló képzésért cserébe adná le fegyvereit. Az ENSZ BT-től kérte a fegyverembargó feloldását, mert az megakadályozza egy hatékony biztonsági struktúra kialakítását: a hadsereg felfegyverzését, valamint a civilek és a milíciák lefegyverzését.⁵³⁹

A felállított új kormányzat szimbolizálta a nemzeti egység megvalósításának politikai szándékát, a vezetés folyamatosan tárgyalt a különböző fegyveres csoportokkal, milíciákkal a DDR-program elfogadtatása érdekében. A rivális szervezetek radikális szárnyának vezetői azonban nem támogatták a leszerelés folyamatát, híveiket a harcok folytatására szólították fel. A Séléka az államtér északkeleti részén, az anti-Balaka a déli országrészben tevékenykedett, illetve a fővárosban maradt muzulmán közösséget zaklatta. A leszerelési folyamat lassú és körülményes – a nemzetközi erők hathatós támogatásával és jelenlétében is csak fokozatosan végrehajtható –, mivel nem teljesen megoldott a fegyverzet proliferációja, amelyet határok ellenőrzésének problémája is megnehezít.⁵⁴⁰

Nem volt jobb a helyzet az egykori hadsereg (FACA, Forces Armées Centrafricaines) és a csendőrség esetében sem. A szétzilálódott fegyveres testületek egyes részei ugyan hajlandóak voltak részt venni a leszerelési programban, azonban bizonyos csoportjaik egy új fegyveres szervezetet hoztak létre, amely csatlakozott az anti-

537 Banque des Etats de l'Afrique Centrale- Bank of Central African States

<https://www.beac.int/index.php/beac/organisation> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

538 <http://www.afdb.org/en/about-us/> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

539 <http://www.rfi.fr/afrique/20140125-centrafricaine-presidente-nomme-andre-nzapayeké-premier-ministre/> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.aljazeera.com/news/africa/2014/01/new-car-pm-says-ending-atrocities-priority-2014126124325498176.html> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.un.org/en/peacekeeping/issues/ddr.shtml> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.dw.de/en-centrafrique-andr%C3%A9-nzapay%C3%A9k%C3%A9-a-d%C3%A9missionn%C3%A9-a-17832812> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.jeuneafrique.com/Article/DEPAFP20140126105718/bdeac-gouvernement-centrafricain-crise-centrafricaine-catherine-samba-panzacentrafrique-la-nouvelle-pr-sidente-nomme-son-premier-ministre.html> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

540 <http://www.unhcr.org/pages/49e45c156.html> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.securitycouncilreport.org/chronology/central-african-republic.php?page=all&print=true> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-14)

Balaka-hoz, és ellenőrzésük alatt tartottak bizonyos területeket a köztársaság északi és nyugati részén. Az állam újjászervezésének első időszakában Bangui térségét sikerült biztonságosabbá tenni, ahol a gazdasági tevékenység is újraindult, ám az államter jelentős része továbbra is a milíciák ellenőrzése alatt állt, amelyek akár a nemzetközi erőkkel is készek voltak megküzdeni, mint az megtörtént Batangafo-ban is a MISCA-Sangaris-csapatok és a Séléka között.⁵⁴¹

2014 májusában Samba-Panza elnök ígéretet tett kormányának átalakítására, amelyben minden közép-afrikai politikai erő képviselője helyet kap majd. Minderre a 2014 júliusában Brazzaville-ben megrendezett Nemzeti Megbékélési Fórum összehívását követően került sor. Itt döntöttek arról, hogy a jövőben fegyveres csoportoknak és a politikai osztálynak egyaránt nagyobb mozgásteret biztosítanak. Ezzel összefüggésben André Nzapayeké augusztus 6-án hivatalosan is beadta lemondását, 2014. augusztus 10-én Samba-Panza Mahamat Kamoun-t nevezte ki kormányfővé. Az eseményt megelőzően – augusztus 6-8. között – az ideiglenes köztársasági elnökszenny fogadta a politikai pártok, az anti-Balaka, valamint az ex-Séléka mozgalom, az ACDP (L'Alternative citoyenne pour la démocratie et la paix-Civil mozgalom a demokráciáért és a békéért) képviselőit, és az általuk ajánlott személyek közül választotta ki a miniszterelnököt.⁵⁴²

Samba-Panza választását politikai húzásnak tekintették, mivel főként Franciaország inkább Karim Meckassoua-t támogatta, akinek a jelöltségét a Séléka határozottan elutasította arra hivatkozva, hogy Bozizé alatt miniszteri posztot töltött be. Meckassoua egyébként 2014 januárjában Samba-Panza vetélytársa volt a köztársasági elnöki pozícióért folytatott harcban. A hatvanéves mérnök Bozizé idejében hat év alatt öt különböző miniszteri funkciót töltött be. Az egyik felkészültebb szakembernek számít Közép-afrikai Köztársaságban amellet, hogy politikai tehetsége is vitathatatlan. Muszlim vallása ellenére sem vállalt politikai közösséget a Séléka-val, a kongói elnök – Denis Sassou Nguess – barátja, a kongói állami gázvállalat igazgatótanácsának elnöke. Köztársasági elnöki ambícióit maga a francia védelmi miniszter Jean-Yves Le Drian is támogatta, aki szerint az átmeneti időszakban tapasztalt és határozott politikai vezetőre van szükség. Samba-Panza döntésével egyben politikai önállóságát, elnöki hatalmát és mozgásterét hangsúlyozta az államot érintő fontosabb kérdésekben. Kamoun, aki egykor Séléka-vezető, és az önmagát elnökké kikiáltó

541 <http://www.amnesty.org/en/news/qa-central-african-republic-s-human-rights-crisis-2014-04-09> (Letöltés ideje: 2014-12-14)
<http://www.irinnews.org/report/100623/armed-groups-in-car> (Letöltés ideje: 2014-12-14)
International Criminal Court-The Office of the Prosecutor (2014): Situation in the Central African Republic II. Article 53 (1) Report 24 September
http://www.iccpi.int/en_menus/icc/structure%20of%20the%20court/office%20of%20the%20prosecutor/reports%20and%20statements/statement/Documents/Art%2053%201%20Report%20CAR%20II%2024Sep14.pdf p30. (Letöltés ideje: 2014-12-14)

542 <http://www.rfi.fr/afrique/20140810-centrafrique-mahamat-kamoun-designe-premier-ministre-samba-panza/> (Letöltés ideje: 2014-12-15)
<http://en.starafri.com/news/car-names-new-prime-minister.html> (Letöltés ideje: 2014-12-15)
<http://www.lanouvellecetrafricque.info/declaration-de-la-c-d-p-sur-la-formation-du-nouveau-gouvernement/> (Letöltés ideje: 2014-12-15)

Djotodia kabinetfőnöke volt, ezért a Séléka-nak elméletileg nem lehetett kifogása ki-nevezése ellen. Az sem mellékes azonban, hogy miniszterelnök-jelöltségét megelőző-en Samba-Panza speciális tanácsadójaként annak legbelsőbb köreihez tartozott.⁵⁴³ A kellő politikai szigort, illetve a kormányzat kooperációs készségét a miniszterelnök egyik interjújában is igazolta, amelyben a milíciákat felszólította a Brazzaville-i meg-állapodásokban foglaltak betartására. Mindez talán azért vált szükségessé, mert 2014. július 24-én Brazzaville-ban mind a Séléka, mind pedig az anti-Balaka elfogadta a tűzszüneti megállapodás feltételeit, de már másnap a Séléka katonai szárnyának ve-zetője elutasította azt, miközben a menekültek kérdése sem rendeződött⁵⁴⁴

Demográfiai jellemzők

A Közép-afrikai Köztársaság lakosságára vonatkozó adatok – mint ez általánosság-ban elmondható a régió legtöbb országának esetében is – meglehetősen nagy szórást mutatnak.

Az ENSZ e területért felelős szervezete, az UN Department of Economic and Social Affairs Population Division⁵⁴⁵ 2010-ben 4 350 000⁵⁴⁶ fős lélekszámot állapított meg, a Világbank 2013-ra 4 616 417⁵⁴⁷ fővel számolt, de 2010-es adatbázisuk szerint az ország népességszáma azonban szinte azonos az ENSZ által publikáltakkal (4 349 921 fő). A valódi különbséget a CIA World Factbook 2013-as, 5 166 510⁵⁴⁸ fős adata jelenti, mely mintegy 550 000 fős eltérést jelent. Szintén ehhez a trendhez köze-lít az Index Mundi, szintén amerikai hírszerzési adatokra alapozott értéke, mely 2014-ben 5 277 959⁵⁴⁹ főben állapítja meg a Közép-afrikai Köztársaság lélekszámát. A számok között kimutatható mintegy 10-12%-os eltérés azonban nem elhanyagolha-tó, értelmezésükhöz az UN Department of Economic and Social Affairs Population Division által jegyzett népszámlálási adatok, az 1950-2010 közötti időszakra vonatko-

543 http://thenewage.co.za/134551-1020-53-Seleka_exrebels_refuse_to_join_new_CAR_government (Letöltés ideje: 2014-12-15)

<http://www.guineeconakry.info/article/detail/republique-centrafricaine-mahamat-kamoun-le-pm-de-tous-les-espoirs/> (Le-töltés ideje: 2014-12-15)

<http://www.jeuneafrique.com/Article/JA2768p010.xml0/centrafrique-karim-meckassoua-seleka-catherine-samba-panzacentrafrique-catherine-et-les-soudards.html> (Letöltés ideje: 2014-12-15)

544 <http://www.jeuneafrique.com/Article/JA2768p010.xml0/centrafrique-karim-meckassoua-s-l-ka-catherine-samba-panzacentrafrique-catherine-et-les-soudards.html> (Letöltés ideje: 2014-12-15)

<http://www.rfi.fr/afrique/20140810-centrafrique-mahamat-kamoun-designe-premier-ministre-samba-panza/> (Letöltés ide-je: 2014-12-15)

<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

545 A DESA szervezete 1948-ban jött létre és az ENSZ Titkárságának részeként működik.

<http://www.un.org/en/development/desa/population/about/index.shtml> (Letöltés ideje: 2014-10-19)

<http://www.un.org/en/development/desa/what-we-do.html> (Letöltés ideje: 2014-10-19)

546 <http://esa.un.org/wpp/Demographic-Profiles/pdfs/140.pdf> (Letöltés ideje: 2014-09-24)

547 Az UN Population Division World Population Prospects, az UN Statistical Division Population and Vital Statistics Report, a nemzeti statisztikai hivatalok adatai, az Eurostat Demographic Statistics és a U.S. Census Bureau: International Database alapján.

<http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> (Letöltés ideje: 2014-09-24)

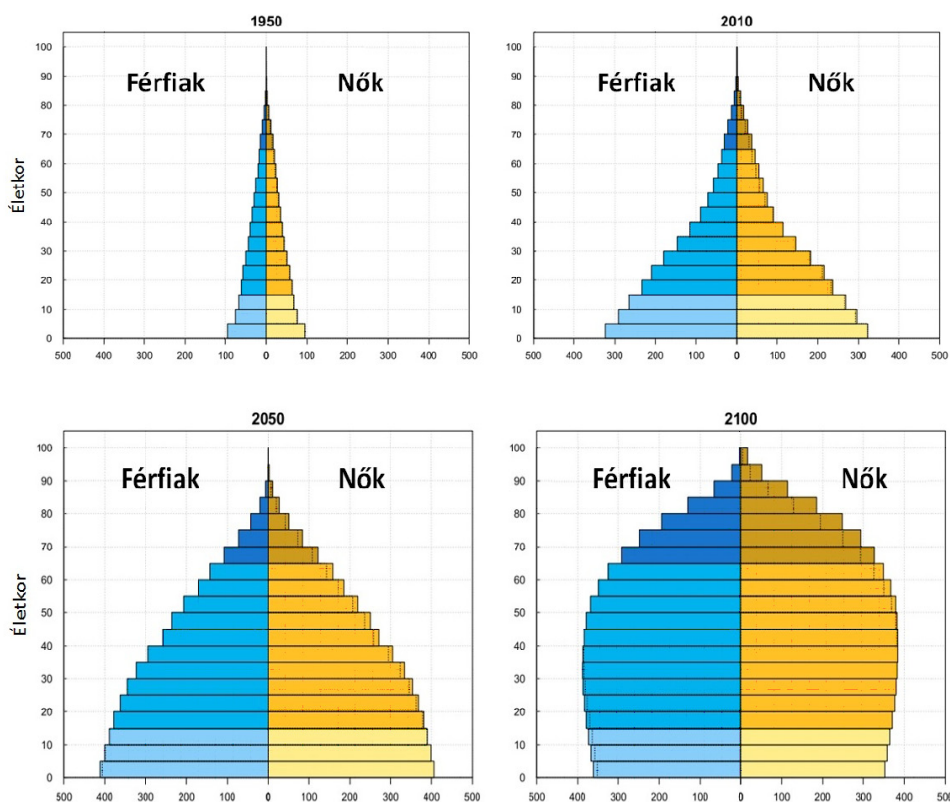
548 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-09-24)

549 Az US Bureau of the Census és a CIA adataira alapozva.

http://www.indexmundi.com/central_african_republic/population.html (Letöltés ideje: 2014-09-24)

zó adatok vizsgálata, valamint az országra, illetve a régióra jellemző meghatározó trendek alapján számított előrejelzések nyújthatnak segítséget.

A 2010-2100 közötti közel egy évszázados prognózis három scenáriót vázol fel, alacsony, közepes és magas termékenységi mutatókkal. Az így kapott népességi adatok 2013-ra 4 597 000, 4 616 000, illetve 4 635 000 főt, 2014-re 4 681 000, 4 709 000 és 4 738 000 főt prognosztizálnak.⁵⁵⁰ A számok érdekessége, hogy 2013 kapcsán, de 2014 esetében is szignifikánsan eltérnek a valós adatoktól, még a magas termékenységi változó esetében is nagyobb értéket mutatnak.

8. ábra: A Közép-afrikai Köztársaság népességének változása, kor és nem szerinti megosztásban 1950-2100 között (a lakosságra vonatkozó létszámadatok ezer főben megadva)⁵⁵¹

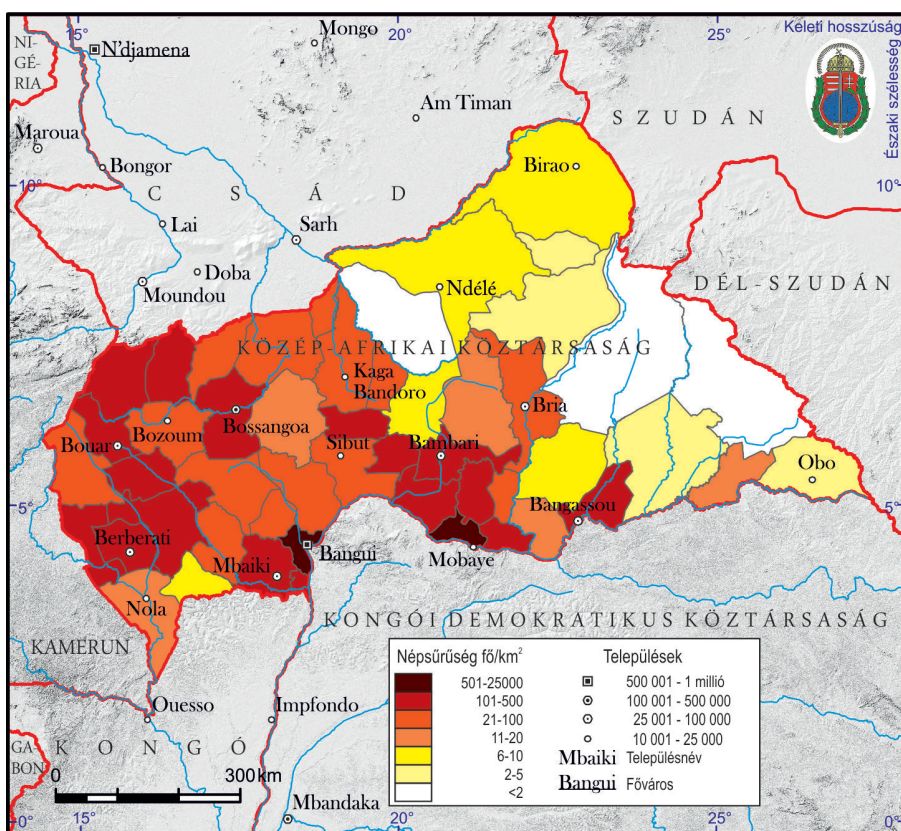
550 United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division: World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition, 2013

551 United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division: World Population Prospects: The 2012 Revision, Volume II: Demographic Profiles
esa.un.org/wpp/Demographic-Profiles/pdfs/140.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-25)

Az előrejelzés számsorai mindazonáltal az egyes évekre – akár 2050, illetve 2100 tekintetében is – rendkívül jelentős emelkedést mutatnak mindhárom scenárió esetében.

A Közép-afrikai Köztársaság lélekszámváltozásainak prognóza⁵⁵²

Termékenység szintje	A népesség várható létszáma	
	2050	2100
Alacsony ⁵⁵³	7 421 455	7 497 090
Közepes	8 490 797	11 850 793
Magas	9 645 914	18 021 131

9. ábra: A Közép-afrikai Köztársaság népsűrűsége

552 United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division: World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition, 2013

553 Az alacsony termékenységi mutató mellett a modell 2074-75-ben éri el csúcspontját, 8 145 199 főben.
United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division: World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition, 2013

Ezek alapján tehát megállapítható, hogy a kritikus élelmezési, egészségügyi és gazdasági körülmények, valamint a rendkívül rossz biztonsági környezet ellenére a Közép-afrikai Köztársaság népességnövekedése a várt legmagasabb prognózisnál is nagyobb, ami az országot jellemző már említett negatív trendek mellett rendkívüli biztonságpolitikai kockázatot jelent az ország, de adott esetben a régió számára is.

A Magyarországnál közel hétszer nagyobb Közép-afrikai Köztársaság nagyságrendileg fél Magyarországnyi lakosságából adódóan rendkívül alacsony – 7 fő/km² – népsűrűséggel rendelkezik.⁵⁵⁴ Az 1950-ben még csak mindössze 1 327 000 fős lakossággal rendelkező ma már önálló államként működő RCA népessége tehát az elmúlt hat évtized alatt közel megnégyszereződött. Ez azt jelenti, hogy – ahogy a régió több államában – rendkívül fiatal az ország lakossága. 2010-ben a Közép-afrikai Köztársaság lakosságának mintegy 61%-a volt 24 év alatti.

Nemzetiségi megoszlás

A Közép-afrikai Köztársaságban több mint 80 különböző etnikai csoport található, legtöbbjük saját különálló nyelvvel. Ez a sokszínűség azonban rendkívül egyenlőtlenül oszlik meg: az ország öt legnagyobb törzse kiteszi a lakosság 90%-át. A 2%-os lakosságarányos hányadnál nagyobb törzsek: a banda (33%), a gbaya (27%), a mandjia (13%), a sara (10%), a mboum (7%), a m'baka (4%), valamint a yakoma (4%). A külföldiek közül legnagyobb számban a franciák és a britek képviseltetik magukat.⁵⁵⁵

Bandák⁵⁵⁶

A banda törzs a Közép-afrikai Köztársaság legnagyobb önálló etnikai egysége,⁵⁵⁷ terítórium a elsősorban az ország északi és középső részén található. A törzshöz tartozók azonban élnek még a Kongói Demokratikus Köztársaság, Kamerun, valamint Dél-Szudán területén is, számukat egyes becslések 1 300 000 főre tették az ezredfordulón. A népcsoporthoz tartozók számos ubangi nyelvet beszélnek, melyek azonban kisebb-nagyobb mértékben rokonságban állnak a szomszédos gbaya és ngbandi törzsek nyelveivel.

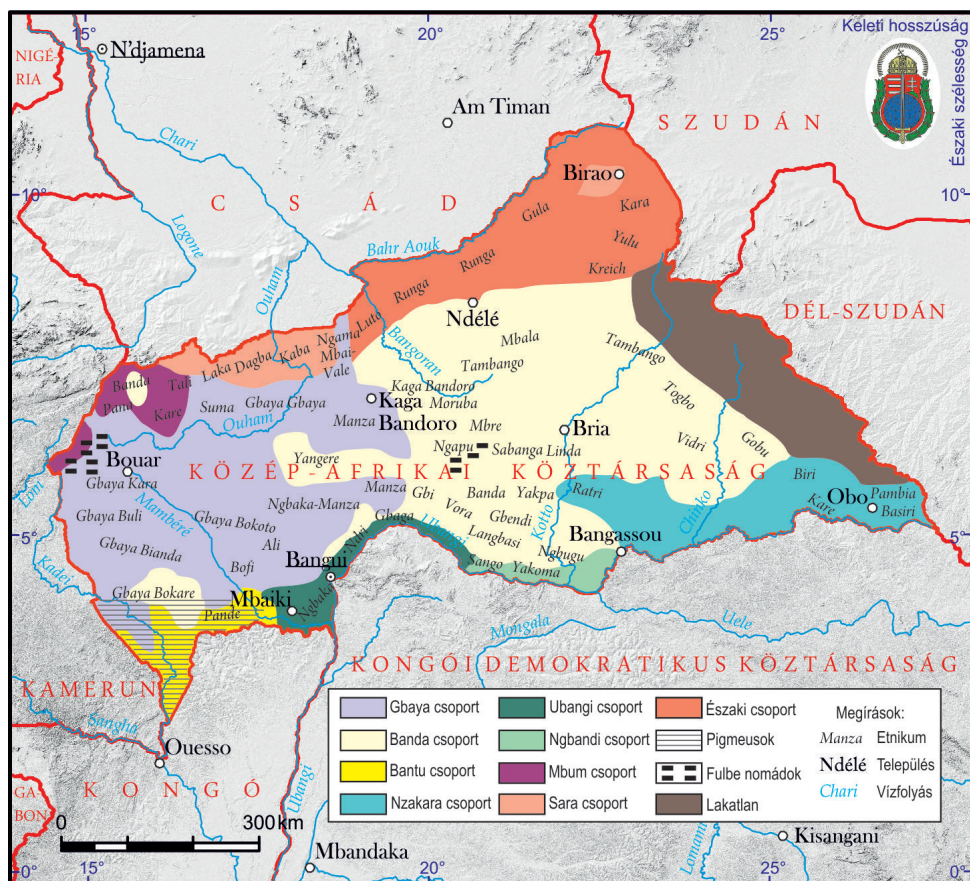
554 United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division: World Population Prospects: The 2012 Revision, Volume II: Demographic Profiles
esa.un.org/wpp/Demographic-Profiles/pdfs/140.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-25)

555 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-03-10)
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/51441/Banda> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

556 Egyéb változatokban: dar banda, gbanda.

<http://catalogue.bnf.fr/servelet/autorite?ID=11959075&idNoeud=1.1.1&host=catalogue> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

557 A CIA World Factbook, a Britannica Encyclopedia adataival ellentétben a gbaya törzset tekinti a legnagyobb népcsoportnak, a banda csak a második helyen szerepel. Ha számszakilag nem is, de arányaiban a Britannica Encyclopedia megállapításait támasztják alá a későbbiekben is idézett Joshua Project adatai.
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-03-10)

10. ábra: A Közép-afrikai Köztársaság nemzetiségi megoszlása

A csoport tagjai elsősorban mezőgazdasági tevékenységből tartják fenn magukat, kukoricát, maniókát, földimogyorót, édes burgonyát és dohányt termesztenek. Ez elsősorban a nők dolga, a férfiak vadásznak és halásznak. A törzs tagjai nagyobb területen, elszórtan, kisebb falvakban élnek, egy-egy törzsfőnök vezetése alatt. Ez azonban feltételezhetően csak az európai gyarmatosítók hatására alakulhatott ki, hiszen mikor az első felfedezők megérkeztek, a banda törzs csak háború idején választott magának vezetőt, kizárólag átmeneti jelleggel, így vezető és vezetői réteg híján korábban sem alakult ki államiság. A törzs jelenleg meghatározóan keresztény felekezetű, azonban a poligámia tradicionálisan elfogadott, de egyre kevésbé jellemző.⁵⁵⁸

558 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/51441/Banda> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

*Gbayák*⁵⁵⁹

Az ország második legnagyobb etnikuma a gbaya törzs. Az Afrikára jellemző hantár-megállapítási mintázatok hatását tükrözi, hogy a népcsoport tagjai megtalálhatóak a Közép-afrikai Köztársaság mellett Kelet-Közép-Kamerunban, Kongói Köztársaság északi, valamint a Kongói Demokratikus Köztársaság északnyugati részén is. Számukat – RCA-n belül – az ezredfordulón megközelítőleg 970 000 főre tették. Ez a csoport azonban kisebb-nagyobb különbségekkel – mely olykor még a nyelvi különbségekre is kiterjed – kisebb, különálló törzsi egységekre tagozódik tovább.⁵⁶⁰

*Sarák*⁵⁶¹

A mintegy 3-4 milliós népcsoport – mely a szomszédos Csád legnagyobb törzse⁵⁶² – az RCA harmadik legnépesebb csoportja, mely saját nyelvvel és nyelvjárásokkal rendelkezik. Tagjai elsősorban helyi törzsi vallásokat (napimadat stb.) és a kereszténységet, valamint ezek kombinációján alapuló kulturális rituálékat követnek. A népcsoporthoz tartozó nők – hogy az arab rabszolga-kereskedők ne találják őket vonzónak – az alsó és egyedülálló módon a felső ajkukba is ajaknyújtó fa korongokat helyeztek. A szokás az 1920-as évek környékén kihalt.⁵⁶³

A népcsoport körülbelül 10-12 kisebb elkülöníthető klánra – a meghatározóbbak: a ngambaye, a mbye, a goulay, a madjingaye, a kaba, a sara-kaba, a niellim, a nar, a dai és a ngama – oszlik. Elsősorban mezőgazdaságból – gyapot-, rizs-, földimogyoró -, kukorica-, köles -, cirok- és maniókatermesztésből – tartják fenn magukat, a szomszédos Csádban meghatározó mértékben hozzájárulva az ország gazdaságához.

A gyarmatosítás időszakában a magasságuk és jó fizikumuk miatt a franciák által a „la belle race”(„a gyönyörű faj”) jelzővel is illetett afrikai népcsoport/törzs vett részt legnagyobb számban a II. világháborúban.⁵⁶⁴ A francia uralom időszaka alatt – bár Csádban jellemzőbb mértékben – igyekeztek kihasználni a gyarmatosítók által biztosított oktatási lehetőségeket, így többek között francia nyelvtudásukban is megelőzik a legtöbb törzset. François Tombalbaye, Csád első elnöke, valamint a hatalmát az 1975-ös puccsban megdőntő Noël Milarew Odingar is e népcsoport tagja volt.

559 Egyéb változatokban: Baja, Baya, Bayas, Beya, Bwaka, Gbaja, Bodomo, Gbaya Bokoto, Gbaya Bouli, Gbaya Dooka, Gbaya Kaka, Gbaya Kara, Gbaya Lai, Gbaya Yaiyuwe, Gbayas, Gbea, Gbeya, Igbaka, blgbaya.

<http://catalogue.bnf.fr/servlet/autorite?ID=11954115&idNoeud=1.1.1&host=catalogue> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

560 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-03-10)

561 Egyéb változatokban: Madja Ngai, Madjingay, Madjingaye, Majingai, Majingai Ngama, Majinngay, Midjinngay, Modjingaye, Moggingai, Moggingain, Nadjingaya, Sar, Sara Madjingay, Sara Madjingayé, Sara Majingay, Saras, Sars. <http://catalogue.bnf.fr/servlet/autorite?ID=11945862&idNoeud=1.1.1&host=catalogue> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

562 Besenyő J. – Hetényi S. A. – Jagadics P. – Resperger I. (2010): Országismertető Csád, Sregeszemle kiadvány, Székesfehérvár, pp. 65–66

563 Stefan, A.: The People of the Lipplates.

<http://archive.news.softpedia.com/news/The-People-of-the-Lipplates-36867.shtml> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

564 Azevedo, M.J. (1998): The Roots of Violence: A History of War in Chad. Routledge, London/New York pp. 7–8.

*M'bakák*⁵⁶⁵

A mintegy 300 000 főt számláló, ngbaka ma'bo nyelvet beszélő, nagy többségében a keresztény vallást gyakorló népcsoport elsősorban az ország délnyugati részén, valamint a Kongói Demokratikus Köztársaságban él. Viszonylag csekélynek mondható létszámuk ellenére nagy befolyással rendelkeznek. A Közép-afrikai Köztársaság számos vezetője került ki e törzsből, így az ország első elnöke, David Dacko (1960. 08. 14-1966. 01. 01., illetve 1979. 09. 21-1981. 09. 01.), a volt elnök és császár, Jean-Bédél Bokassa (1966. 01. 01-1976. 12. 04., illetve 1976. 12. 04-1979. 09. 20.), valamint a még nem önálló, Közép-afrikai Köztársaság autonóm terület első miniszterelnöke, Barthélémy Boganda (1958. 12. 08-1959. 03. 29.).⁵⁶⁶

*Mandjiák*⁵⁶⁷

Az adamawa-oubangui nyelvet beszélő, bayákkal rokon, nomád, elsősorban vadászó életmódot folytató népcsoport az ország középső részén, valamint Kamerun és Csád területén él. Ahogy azt már Friedrich Ratzel elismert 19. századi német geográfus is megírta a térségben használatos viseletekről,⁵⁶⁸ a mandja nőknél is szokás az ajak dekorálása, mely ebben az esetben nem az alsó ajak nyújtásával, hanem a felsőajak átszúrásával történik, amibe aztán egy kis fa bot kerül.⁵⁶⁹

A francia gyarmati időkben a törzs tagjait eltiltották a vadásztól, így mivel állattartással és mezőgazdasággal sem foglalkoztak megélhetésük biztosítása érdekében arra kényszerültek, hogy a gyarmattartók gyapotültetvényein dolgozzanak.⁵⁷⁰ Az ország 20. miniszterelnöke, Élie Doté (2005. 06. 13-2008. 01. 22.) is e törzs szülöttje.⁵⁷¹

*Mboumák*⁵⁷²

A Közép-afrikai Köztársaság népességének mintegy 7%-át kitevő népcsoport nagyobb létszámban a szomszédos Kamerunban él. Adamawa nyelvet beszélnek, de a fufulde is

565 Egyéb változatokban: Bouaka, Bwaka, Gbaka, Gmbwaga, Gwaka, Limba, Ma'ba, Mbacca, Mbaka, Minangende, Nbaka, Ngabaka, Ngbaka-Ma'bo, Ngbakas.

<http://catalogue.bnf.fr/servlet/autorite?ID=11981614&idNoeud=1.1.1&host=catalogue> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

566 Appiah, A. – Gates, H.L., Jr. [szerk.]: *Africana: The Encyclopedia of the African and African American Experience*. Basic Books, New York, 1999, p. 1278.

567 Egyéb változatokban: mandija, mandja, manja, manza.

<http://catalogue.bnf.fr/servlet/RechercheEquation;sessionId=61D78E411D21E4B2733D314FA15F8C0D?TexteCollection=HGARSTUVWXYZIDIECBMJNQLOKP&TexteTypeDoc=DESNFPIBTMCJOV&Equation=IDP%3Dcb11963540f&host=catalogue> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

568 Ratzel, F.: *The History of Mankind*, New York, USA, The Macmillan Company, 1898 p. 8., 74.

http://archive.org/stream/historyofmankind03ratzuoft/historyofmankind03ratzuoft_djvu.txt (Letöltés ideje: 2014-11-25)

569 Africans are NOT ashamed to kiss.

<http://thisisafrica.me/africans-ashamed-kiss> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

570 Perelman, Michael: *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*, Duke University Press, Durham / London, 2000, p. 52.

571 Smith, D. L.: *Rapport sur l'Afrique centrale*, 2. szám, 2014. szeptember, p. 11. <http://www.issafrica.org/uploads/CentralAfricanReport2Fr.pdf> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

572 Egyéb változatokban: buna, mbum, mbountiba, wuna.

<http://catalogue.bnf.fr/servlet/autorite?ID=13745154&idNoeud=1.1.1&host=catalogue> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

egyre meghatározóbb mértékben válik egyfajta második nyelvvé. Vallási hovatartozásukat tekintve a keresztény és helyi vallások mellett megjelenik a muzulmán hit is.⁵⁷³

A yakomák

A létszámában körülbelül 100 000 főre becsült népcsoport, az RCA déli részén, az Oubangui folyó melletti területen kívül kisebb, mintegy 10 000 fős létszámban a Kongói Demokratikus Köztársaságban is megtalálható.⁵⁷⁴ A bantu gyökerű törzs saját nyelvét, a yakomát beszéli, ami közeli rokonságban áll a sango-val, az ország nemzeti nyelvével.⁵⁷⁵

A yakomák területén található les Abiras település, melyet a gyarmatosítás időszakában a franciák alapítottak és később, a Közép-afrikai Köztársaság elődje, az Ubangi-Shari nevű gyarmatuk központjaként szolgált 1903-1906 között.⁵⁷⁶ Az ország negyedik elnöke, André-Dieudonné Kolingba (1981. 09. 01-1993. 10. 01.) is e törzs tagja volt.

A Közép-afrikai Köztársaság etnikumai és fontosabb jellemzőik⁵⁷⁷

Etnikum neve	Etnikum lélekszáma	Elsődleges nyelv	Elsődleges vallás
ali	47 900	ali	keresztény
arab, shuwa	105 000	arab, csádi	muzulmán
arab, turku	4 700	arab, szudáni kreol	muzulmán
azande, zande	84 800	zande	keresztény
baggara, fertit	23 500	arab, szudáni	muzulmán
banda, togbo-vara	16 400	banda, togbo-vara	törzsi
banda-bambari, linda	247 000	banda-bambari	keresztény
banda-banda, banda-ndi	134 000	banda-banda	keresztény
banda-dukpu, yakwa	127 000	banda, középdéli	keresztény
banda-langba	75 300	banda, középdéli	keresztény
banda-langbashe, langwasi	54 700	langbashe	keresztény
banda-mbres	58 100	banda-mbres	keresztény
banda-ndeke	48 600	banda-ndeke	keresztény
banda-ngbugu	122 000	banda, középdéli	keresztény

573 <http://www.ethnologue.com/language/mdd> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

574 <http://www.ethnologue.com/language/yky> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

575 Közép-afrikai Köztársaság : lehetséges-e a yakoma – beleértve a nyelvet, az arcvonásokat, a földrajzi helyet – etnikumhoz tartozókat azonosítani családnév alapján, hiszen bizonyos nevek gyakoriak közöttük (2002 aug.). <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=3f7d4d6515> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

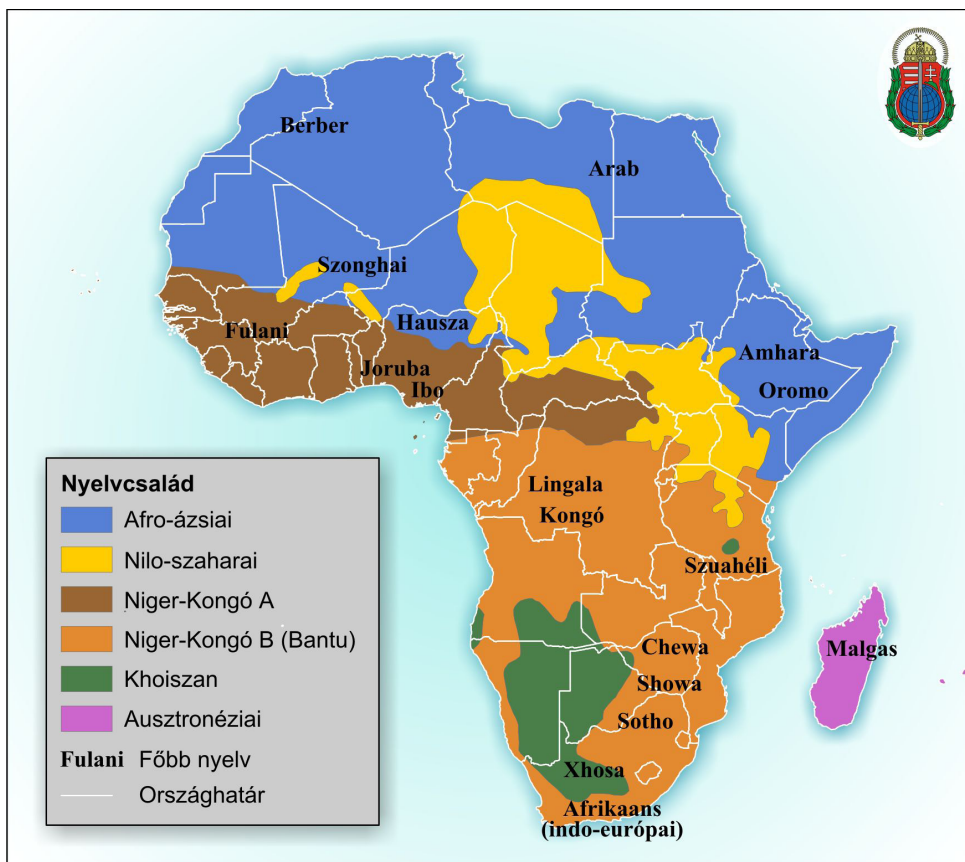
576 http://www.worldstatesmen.org/Central_African_Republic.html (Letöltés ideje: 2014-09-27)

577 <http://joshuaproject.net/countries/CT> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

Etnikum neve	Etnikum lélekszáma	Elsődleges nyelv	Elsődleges vallás
banda-wojo, dakpa	6 160	banda, középnyugati	keresztény
banda-yangere	36 300	banda-yangere	keresztény
bangi	9 600	bangi	keresztény
baya, gbaya	268 000	gbaya, északnyugat	keresztény
benkonjo	2 740	ukhwejo	keresztény
birri	6 080	birri	keresztény
bofi	32 200	bofi	keresztény
bokoto	169 000	bokoto	keresztény
bomitaba	370	bomitaba	keresztény
dagba	36 800	dagba	törzsi
dendi	13 700	dendi	keresztény
fulani, bagirmi	207 000	fulfulde, bagirmi	muzulmán
fulani, nigériai	58 700	fulfulde, nigériai	muzulmán
furu	5 470	furu	muzulmán
gbanu, banu	122 000	gbanu	keresztény
gbaya, délnyugat	252 000	gbaya, délnyugati	keresztény
gbaya-bossangoa	235 000	gbaya-bossangoa	keresztény
gbaya-bouzum	44 500	gbaya-bozoum	keresztény
gbayi	6 840	gbayi	keresztény
geme, jeme	680	geme	keresztény
gobu	2 350	gobu	törzsi
gula, kara	17 800	gula	muzulmán
hausa	33 400	hausa	muzulmán
kaba	95 800	kaba	törzsi
kaba dunjo, sara	5 470	sara dunjo	törzsi
kabba-laka, laka	2 800	laka	keresztény
kaka, yaka	14 200	kako	törzsi
kara, fertit	6 570	kara	muzulmán
kari, karre	120 000	kare	keresztény
kpagua	4 850	kpagua	törzsi
kpatili	6 160	kpatili	keresztény
kresh	970	gbaya	muzulmán
lingala	13 800	lingala	keresztény

Etnikum neve	Etnikum lélekszáma	Elsődleges nyelv	Elsődleges vallás
lutos	23 300	lutos	törzsi
manja, mandja	291 000	manza	keresztény
mayeka	2 820	mayeka	keresztény
mbangi	3 760	mbangi	keresztény
mbanza	2 080	mbandja	keresztény
mbati, isongo	82 100	mbati	törzsi
mbimu, mbyemo	32 800	mpiemo	keresztény
mbum	17 100	mbum	keresztény
monzombo	2 190	monzombo	törzsi
ngala, bangala	14 100	bangala	keresztény
ngam, ngama	24 200	ngam	keresztény
ngando, dingando	6 840	ngando	keresztény
ngbaka gbaya	3 650	ngbaka	keresztény
ngbaka mabo, bwaka	117 000	ngbaka ma'bo	keresztény
ngbaka manza	39 700	ngbaka manza	keresztény
ngbandi	350	ngbandi, északi	keresztény
ngombe, ngombe-kaka	1 980	ngombe	keresztény
ngundi	15 000	ngundi	törzsi
nzakara, sakara	68 400	nzakara	keresztény
pana	112 000	pana	keresztény
pande	13 300	pande	törzsi
pygmy, banziri, ganzi	1 910	ganzi	keresztény
pygmy, bayaka, binga	20 500	yaka	törzsi
pygmy, buraka	3 420	buraka	törzsi
pygmy, gbanziri	19 800	gbanziri	törzsi
pygmy, gundi	15 000	gundi	törzsi
runga	29 400	runga	muzulmán
sango	442 000	sango	keresztény
sango riverain	41 000	sango, riverain	keresztény
sara kaba	18 600	sara kaba	törzsi
sara majingai-ngama, sar	2 330	sar	keresztény
sara mbai	11 400	mbay	keresztény
suma	68 400	suma	keresztény

Etnikum neve	Etnikum lélekszáma	Elsődleges nyelv	Elsődleges vallás
vale	7 390	vale	törzsi
yakoma	127 000	yakoma	keresztény
yulu, youlou	5 470	yulu	keresztény

11. ábra: Afrika nyelvei

A fentebb felsorolt nyelvek rendkívüli sokasága mellett a Közép-afrikai Köztársaság hivatalos nyelve a francia és a sango (sangho). Mindazonáltal felmérések szerint az ország lakosságának mindössze alig 22%-a beszéli a francia nyelvet. A sango

nyelv 1963-ban lett nemzeti nyelv, hivatalos nyelvvé 1991-ben lépett elő. A sango-t a lakosság több mint 90%-a beszéli, így valódi lingua francaként szolgál.⁵⁷⁸

Lingvisztikai felmérések szerint a különálló nyelvek száma az országban: 72. Ezekből kettő hivatalos, intézményesített nyelv, tizenhét jelenleg is fejlődő szakaszban van, 48 folyamatosan és széles körben használt, 3 elszorvado és 2 kihalt.⁵⁷⁹

A Közép-afrikai Köztársaságban az analfabetizmus rendkívül nagy problémát jelent. Az UNESCO 2010-es felmérése szerint az írni-olvasni tudás mindössze 43%-os, a CIA World Factbook szerint ez az arány valamivel jobb, 56,6%-on áll.⁵⁸⁰

Vallás

Mint sok más vonatkozásban, a Közép-afrikai Köztársaság vallási tekintetben is rendkívüli sokszínűséggel rendelkezik. Legnagyobb lélekszámú vallási közösséget a keresztények alkotják, a népesség mintegy 50%-a – 25% protestáns, 25% római katolikus – tartozik ehhez a civilizációs-kulturális csoporthoz. A második legnépesebb kulturális egységet a törzsi vallásokhoz tartozók alkotják, akik összességében a lakosság 35%-át teszik ki. Az iszlám civilizációjához kötődők aránya a teljes népesség csupán 15%-a.⁵⁸¹ A fenti arányok elemzésekor azonban nem feledkezhetünk meg a helyi, tradicionális, törzsi vallások és a keresztény vallások összefonódásáról és torzulásáról sem.⁵⁸²

A keresztény vallás helyi megnyilvánulásait szintén a sokszínűség jellemzi, köszönhetően a nagyszámú európai és amerikai hittérítő misszióknak. Jelentősebb protestáns, evangélikus és pünkösdista felekezetek a Közép-afrikai Köztársaságban.⁵⁸³

- Közép-afrikai Baptista Evangélikus Egyházak Szövetsége: A mintegy 150 gyülekezetet és 37 500 tagot számláló szervezet hitszakadás következtében, 1973-ban jött létre.
- Baptista Bizottság: Szintén egyházszakadás következtében jött létre 1956-ban, mikor a mandja népcsoport tagjainak egy része kivált a Mid-Missions Baptista Egyházból. Öt kongregációban mintegy 3000 tagot számlál.
- Nyugat-Közép-afrikai Köztársasági Baptista Egyház: A Svédországból érkező Orebro Misszió 1923-ban alapította. A 712 gyülekezetet számláló egyház 90%-

578 National African Language Resource Center - Sango

<http://www.nalrc.indiana.edu/brochures/Sango.pdf> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

579 http://www.ethnologue.com/country/cf/default/****EDITION*** (Letöltés ideje: 2014-09-27)

580 http://www.ethnologue.com/country/cf/default/****EDITION*** (Letöltés ideje: 2014-09-27)
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

581 Az Egyesült Államok Külügyminisztériuma által kiadott jelentés a 2003-as népszámlálásra hivatkozva a protestánsok arányát 51, a katolikusokét 29, a muzulmánokét pedig 15%-ban állapította meg. A dokumentum szerint mindössze a fennmaradó 5% tartozik a törzsi vallásokhoz. Úgy véljük azonban, hogy ez az arány a protestáns felekezeteket felülreprezentálja, miközben az animizmust – amelyet gyakran, habár eltérő mértékben befolyásolt a kereszténység – leértékeli.
<http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148671.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

582 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

583 http://worldmap.org/country.php?ROG3=CT&QryHead=Christian%20Religion&QryFld=CP_Religion_Christian (Letöltés ideje: 2014-11-25)

ban baya nemzetiségű tagjainak száma eléri a 95 400 főt, a fennmaradó 10% a mpimo törzsből származik.

- Közép-afrikai Köztársaság Baptista Egyházai: Az egyházak csoportosulásaként funkcionáló szervezetet a már említett Mid-Missions Baptista Egyház⁵⁸⁴ hozta létre 1920-ban. A 118 kongregációt és csaknem 100 000 tagot számláló egyház tagjainak 70%-a a banda, 20%- pedig a mandja népcsoportból származik.
- Közép-afrikai Evangélikus Együttműködés: A 288 gyülekezetből és 54 900 hívőből álló Afrikai Független Pünkösdistá felekezetet 1956-ban alapította a svájci székhelyű Globális Evangélikus Bizottság.
- Közép-afrikai Egyház: Egy banda népcsoporthoz tartozó lelkipásztor által 1960-ban alapított felekezet mindössze 100 fő körüli tagsággal rendelkezett korábban is, jelenleg elhalóban van.
- Közép-afrikai Evangélikus Egyház: A protestáns-evangélikus egyházat az Afrikai Belföldi Misszió elnevezésű, Egyesült Államokban alapított szervezet hívta életre 1924-ben. 267 kongregációval és 40 000 hívővel rendelkezik az egyház, 90%-ban a zande, 3%-ban a karre népcsoportból, de szudáni menekültek is látogatják az istentiszteleteket.
- Fivérek Evangélikus Egyháza: Az 1921-ben indult egyház 610 gyülekezettel és 290 000 taggal rendelkezik, 70%-ban a baya, 20%-ban a mandjia, 10%-ban a karre népcsoportból.
- Közép-afrikai Köztársaság Evangélikus Lutheránus Egyháza: Az 1923-ban alapított egyház jelenleg 22 000 fős, 215 gyülekezetbe szerveződött tagság 90%-a baya nemzetiségű.
- Evangélikus Misszió: A Közép-afrikai Pionír Misszió 1937-ben alapította a felekezetet, Carnot-i székhellyel, mely 50 templommal mintegy 6000 fős tagságot számlál.
- Evangélikus Újjáéledés Egyház: A Svájci Pünkösdistá Misszió által 1960 környékén alapított missziójaként létrejövő egyház 50 gyülekezetben 5000 főt szolgál.
- Krisztus Király Protestáns Egyháza: Két gyülekezetben 700 hívőt számlál a közösség, mely elsősorban kivándorolt külföldiekből áll.
- Hetedik Napi Adventisták: A helyi gyülekezetek kialakítása 1960-ban kezdődött, melyből jelenleg 40 működik, mintegy 4180 fős, 60%-ban mbougou, 15-15%-ban baguiro, illetve baya etnikumú tagsággal.

584 Egy ohioi házaspár, William és Genevieve Haas 1911-es afrikai misszióját követően az Egyesült Államokban baptista lelkipásztorokat gyűjtött össze, majd The General Council of Cooperating Baptist Missions of North America, Inc. néven közösséget alapított 1920. október 20-án, az ohioi Elyriában. A mai nevén Mid-Missions Baptista Egyház első afrikai missziója, az akkor még francia gyarmatként működő Francia Egyenlítői Afrikába néhány héttel ezt követően hat hittérítővel indult meg.
<https://www.bmm.org/about/our-story> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

- Élim Evangélikus Egyházak Uniója: Az egyházat 1927-ben hozta létre a Svájci Pünkösdisták Missziója. Az alindaói központú felekezet jelenleg közel 400 templommal, 70 300 hívővel rendelkezik, akik 99%-ban a banda törzs tagjai.
- Baptista Egyházak Unió Szövetsége: Az egyház 1978-ban jött létre a Közép-afrikai Köztársaság Baptista Egyházaiból történő kiváláskor; 141 templommal és 22 500 fő hívővel rendelkezik.
- A mintegy 900 000-1 000 000 római katolikus hívő szakrális felügyelete és hitélete kilenc, közvetlenül Róma irányítása alatt álló egyházmegyében történik.⁵⁸⁵

A szinte kizárólag a szunnita irányzathoz tartozó muszlim hitű népesség döntő része az államtér északkeleti részén, a csádi és a szudáni határ mentén él. A vallás első megjelenése a XVI. századi arab rabszolga-kereskedők felbukkanásával együtt történhetett, akik a szaharai és nílusi útvonalak kiterjesztésével, az iszlám gazdasági tér horizontjának kitágulásával jutottak el a Közép-afrikai Köztársaság mai területére, a Kongó és az Ubangui folyók mentén.⁵⁸⁶ Napjainkban a muzulmánok vallásuk miatt sokszor hátrányos megkülönböztetésben részesülnek, elsősorban a hivatalos állami bürokrácia részéről, ahol például az állampolgársági dokumentumok ügyintézése kapcsán mondvascsinált akadályokkal nehezítik az ügymenetet. Sok esetben az átlagosnál jobb gazdasági helyzetük miatt idegenként, kirekesztően kezelik őket.⁵⁸⁷

A 2013-2014 közötti időszakban a vallási különbségek mentén a keresztények és a muzulmánok között kiújuló fegyveres harcok és polgárháborúvá fokozódó összetűzések következményeként több százezer különböző felekezetű lakos hagyta el az országot, így a fent ismertetett arányok jelentős mértékben módosulhattak.

Az USA Külügyminisztériuma által jegyzett International Religious Freedom Report 2010 címet viselő dokumentum szerint annak ellenére, hogy az ország alkotmánya elismeri a vallásszabadságot, ez nem felel meg a valóságnak teljes mértékben. Sőt a kulturális felfogás archaikus jellegét igazolja az a tény is, hogy a jogrend szerint a boszorkányság például bűncselekménynek számít.⁵⁸⁸ Ennek azért van jelentősége, mert számos esetben a személyes ellentétek miatt az emberek egymást jelentik fel boszorkányság vádjával, akiket ezt követően megbélyegeznek, és sok esetben diszkriminálnak. Emellett idős, egyedülálló nők is gyakran sokszor kerülnek hamis váddal boszorkányság miatt bíróság elé.⁵⁸⁹

585 A kilenc egyházmegye: Bangui (főegyházmegye), Alindao, Bambari, Bangassou, Berbérati, Bossangoa, Bouar, Kaga-Bandoro, Mbaïki.
<http://www.catholic-hierarchy.org/country/def.html> (Letöltés ideje: 2014-11-25)

586 Central African Republic Foreign Policy And Government Guide 1. kötet, International Business Publications, USA, 2008, p. 47.

587 <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148671.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

588 A korábbi BTK még halálbüntetéssel sújtotta a „boszorkányokat”, a 2009-es, új törvénykönyv azonban már enyhébb büntetési tételeket szab ki: boszorkányságból okozott súlyos vagy maradandó sérülés esetén öttől tíz évig terjedő kényszermunka, míg halál esetén életfogytig tartó kényszermunka, valamint 200-2000 \$ (USD) közötti pénzbüntetés.
<http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148671.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

589 Becslések szerint 2009-ben a bangui börtönben fogvatartott nők 50-60 százaléka boszorkányság miatti vád kapcsán került fogságba.
<http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148671.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

Az alkotmány tiltja a vallási fundamentalizmust, ami feltételezhetően a muzulmánok visszaszorítása érdekében kerülhetett bele a jogszabályba. Hivatalos ünnepek között csak keresztény ünnepek szerepelnek.

Törvény írja elő, hogy vallási csoportoknak – a törzsi vallásokat leszámítva – regisztrálniuk kell a Belügyminisztériumban. A jogszabály betartását a rendőrség egy külön csoportja végzi, az elmúlt időszak tendenciái azonban azt mutatják, hogy a jogszabály ellen vétőket nem szankcionálja a hatóság.⁵⁹⁰

A különböző egyházak egy általuk választott napon évente egy alkalommal ingyenes műsoridőt kapnak a hivatalos állami rádióállomáson.⁵⁹¹

Egészségügyi viszonyok

A Közép-afrikai Köztársaság környezet-egészségügyi állapotát jórészt a gazdaság és az infrastruktúra fejletlensége magyarázza. Az ipari szennyezés mértéke jelenleg csekély, habár az elavult technológiák alkalmazása hosszabb távon jelenthet kockázatot. A kezdetleges és többé-kevésbé ellenőrizetlen mezőgazdasági vegyszerhasználat, a hulladékgazdálkodási és a szennyvízkezelési stratégia hiánya már jelenleg is kihívásokat generál.⁵⁹²

A mélyszegénység – 2008-as adatok szerint a teljes népesség 62,83%-a 1,25 USD/nap bevételből kényszerül megélni⁵⁹³ – önmagában jelentős biztonságpolitikai kihívást jelent, amelynek csökkentése részben a fenntartható gazdasági fejlődés modelljének kialakításával és az oktatási és egészségügyi infrastruktúra fejlesztésével és mindenki számára hozzáférhetővé tételével lehetséges.⁵⁹⁴

590 A regisztrációhoz minimum 1000 igazolt tag szükséges, valamint a vezetőknek magas szintű vallási végzettséggel kell rendelkezniük.

<http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148671.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

591 <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148671.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

592 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2032.html> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

Magyar Honvédség Közegészségügyi Járványügyi Szolgálat (2014): Előzetes Egészségügyi Kockázatelemzés: Közép-afrikai Köztársaság. pp. 6-7.

593 A 2010-es MPI (Multidimensional Poverty Index-Többdimenziós Szegénységi Index) szerint a teljes népesség 77,6%-a számít szegénynek.

<https://datamarket.com/data/set/15nn/poverty-headcount-ratio-at-national-poverty-line-of-population#!ds=15nn!hoa=2w.10&display=line> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<http://data.worldbank.org/country/central-african-republic> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<http://povertydata.worldbank.org/poverty/country/CAF> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<http://www.ophi.org.uk/multidimensional-poverty-index/mpi-2014/mpi-country-briefings/> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

594 2011-ben a GDP 3,8%-át költötték az egészségügyre, 1,25%-át pedig oktatásra fordította a kormányzat.

<http://www.who.int/countries/caf/en/> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<http://www.tradingeconomics.com/central-african-republic/health-expenditure-per-capita-us-dollar-wb-data.html> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<http://www.tradingeconomics.com/central-african-republic/public-spending-on-education-total-percent-of-gdp-wb-data.html> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

A minőségi oktatás megteremtése – a működő gazdasági rendszer alapfeltétele – felszámolhatja a tömeges analfabetizmust,⁵⁹⁵ a működőképes gazdaság munkahelyteremtő képessége elméletileg lehetővé teszi a dinamikus gyarapodó, fiatal népesség mind nagyobb hányadának foglalkoztatását.⁵⁹⁶

Az egészségügyi ellátórendszer színvonala és az infrastruktúra állapota meglehetősen kritikus, alapvető felszerelések hiánya jellemző. 1000 lakosra 0,5 orvos, 1,0 kórházi ágy és 4 nővér jut, így érthető, hogy a születéskor várható élettartam alacsony (férfiak: 50, nők: 52 év), a csecsemőhalandóság – 1000 élve születésre 92,86 haláleset –, illetve a szülőanyák halálozási aránya – 100000 élve születésre 880 haláleset – rendkívül magas.⁵⁹⁷ Az egészségügyi rendszer által „termelt” kihívásokra utal az a tény is, miszerint a teljes népesség 61%-a 25 év alatti – különösen az öt évesnél fiatalabb korcsoportot fenyegeti számos kihívás –, míg az 55 év felettiek részaránya mindössze 7,5%, és az olyan súlyos betegség, mint a HIV/AIDS a népesség jelentős hányadát érinti.⁵⁹⁸

A Közép-afrikai Köztársaság népességét számos egészségügyi kihívás érinti, amelyek elsősorban magas kockázatú fertőző betegségek formájában jelentkeznek, így az államtér a Föld egyik legkritikusabb területének számít.⁵⁹⁹ A legjellemzőbb biztonsági kihívást jelentő fertőzéseket, kórokat a Magyar Honvédség Közegészségügyi Járványügyi Szolgálat két – magas, valamint közepes egészségügyi kockázatot hordozó – csoportba sorolta be, amelyek számos módon – többek között étel- és vízfogyasztással, belélegzéssel, állattal történő érintkezéssel – terjedhetnek.⁶⁰⁰

595 Egyes adatbázisok szerint a teljes népesség alig több mint fele (56,6%-a) nem számít analfabétának.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<http://www.uis.unesco.org/DataCentre/Pages/country-profile.aspx?code=CAF®ioncode=40540> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

596 A népesség növekedési üteme a CIA szerint 2,13%, más forrás ettől eltérő adatot közöl (3,2%). A közép-afrikai társadalom átlagéletkora 19,4 év

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<http://www.prb.org/datafinder/topic/rankings.aspx?ind=16> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<http://world.bymap.org/MedianAge.html> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

597 <http://apps.who.int/gho/data/node.country.country-CAF> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

http://gamapserv.who.int/gho/interactive_charts/health_workforce/PhysiciansDensity_Total/atlas.html (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<http://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.MMRT> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

http://www.afro.who.int/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=7095&Itemid=2593 (Letöltés ideje: 2014-10-28)

Magyar Honvédség Közegészségügyi Járványügyi Szolgálat (2014): Előzetes Egészségügyi Kockázatelemzés: Közép-afrikai Köztársaság. p. 7.

598 A 15-49 év közötti korosztály 4,6%-a fertőzött.

<https://data.un.org/Data.aspx?d=SOWC&f=inID%3A73> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

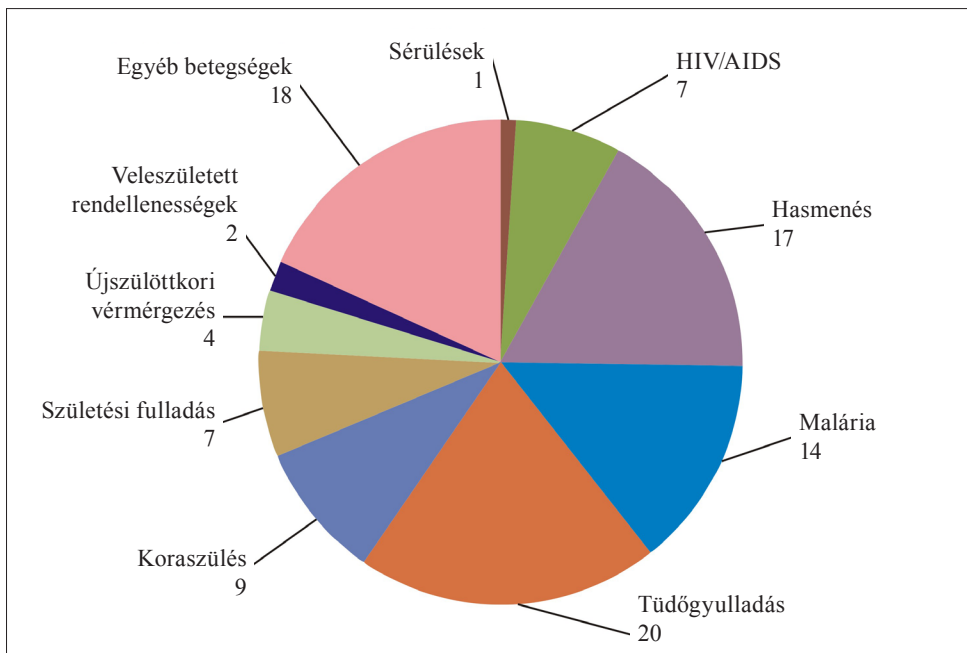
Magyar Honvédség Közegészségügyi Járványügyi Szolgálat (2014): Előzetes Egészségügyi Kockázatelemzés: Közép-afrikai Köztársaság. p. 7.

599 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

Magyar Honvédség Közegészségügyi Járványügyi Szolgálat (2014): Előzetes Egészségügyi Kockázatelemzés: Közép-afrikai Köztársaság. p. 9

600 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-10-28)

Magyar Honvédség Közegészségügyi Járványügyi Szolgálat (2014): Előzetes Egészségügyi Kockázatelemzés: Közép-afrikai Köztársaság. p. 9, 20.

12. ábra: Halálokok megoszlása (%) az 5 év alatti gyermekek körében a Közép-afrikai Köztársaságban (2008)

Forrás: <http://www.afro.who.int/en/central-african-republic/who-country-office-central-african-republic.html>

Magas kockázati csoportba sorolt súlyos következményekkel járó betegségek közé tartoznak:⁶⁰¹

- bakteriális gyomor-bélrendszeri fertőzés
- hőártalmak
- hepatitis A és E
- tífusz, paratífusz
- amőbás bélfertőzés/hasmenés/
- malária
- HIV/AIDS
- hepatitis B
- schistosomiázis
- járványos (bakteriális) agyhártyagyulladás
- tripaniszómiázis (Afrikai álomkór)
- Dengue-láz

601 http://www.indexmundi.com/central_african_republic/major_infectious_diseases.html (Letöltés ideje: 2014-10-28)
Magyar Honvédség Közegészségügyi Járványügyi Szolgálat (2014): Előzetes Egészségügyi Kockázatelemzés: Közép-afrikai Köztársaság pp. 9–20.

- bőrbetegségek
- veszetheység

Közepes kockázati kihívást jelentő betegségek:⁶⁰²

- gonorrhoea
- brucellózis
- kolera
- Leishmániázis
- Nyugat-nílusi láz
- hantavírus-fertőzés
- sárgaláz
- tuberkulózis (TBC)
- Q-láz
- Chikungunya
- Sindbid-Ockedolo-vírus
- Rift-völgyi-láz
- Rickettsiosis
- Krími-kongói vérzéses láz
- leptospirozis

Emellett az ország területén előfordulhatnak más – a pestis, a Lassa-láz, illetve a Meningococcus meningitis –, komoly egészségügyi kockázatot hordozó megbetegedések is.⁶⁰³

Közigazgatás, településhálózat

A Közép-afrikai Köztársaság közigazgatási szerkezetének, régióinak kialakítása első alkalommal 1993-ban vetődött fel, majd két évre rá az 1995-ös alkotmánnyal valósult meg (95-007. sz. rendelet, 1995. január 14.). Ezt követően, 1995 áprilisában kezdődött meg a hét régió további 16 prefektúrára történő felosztása (96 103 sz. törvény, 1996. január 13.). Mindezek ellenére a régiók létrehozása nem történt meg a valóságban, ezért továbbra is a prefektúrák felelnek meg a legmagasabb szintű közigazgatási szintnek.⁶⁰⁴

602 http://www.indexmundi.com/central_african_republic/major_infectious_diseases.html (Letöltés ideje: 2014-10-28)
Magyar Honvédség Közegészségügyi Járványügyi Szolgálat (2014): Előzetes Egészségügyi Kockázatelemzés: Közép-afrikai Köztársaság pp. 20-26.

603 http://www.indexmundi.com/central_african_republic/major_infectious_diseases.html (Letöltés ideje: 2014-10-28)

604 <http://webs.ono.com/juanfandos/> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

A Közép-afrikai Köztársaság hét régiója:

1. régió – PLATEAU (délnyugati)
2. régió – EQUATEUR (nyugati)
3. régió – YADÉ (északnyugati)
4. régió – KAGA (közép-nyugati)
5. régió – FERTIT (közép-keleti)
6. régió – HAUT-TOUBANGUI (keleti)
7. régió – BAS-TOUBANGUI (Bangui)

13. ábra: A Közép-afrikai Köztársaság közigazgatási felosztása

Az 1961. január 23. előtt régióknak nevezett prefektúrák közül kettő úgynevezett gazdasági prefektúra, valamint a szintén ezen jogkörökkel rendelkező főváros hivatalosan autonóm közösség.⁶⁰⁵ A prefektúrák nem rendelkeznek saját zászlóval vagy címerrel, ez alól csak a főváros, Bangui kivétel, amelynek saját szimbóluma van. A prefektúrákat prefektusok, az egyes területek önkormányzatának, az ún. Általános Tanácsoknak az elnökei vezetik. A prefektúrák alprefektúrákra tagozódnak tovább.⁶⁰⁶ A jelenleg 71⁶⁰⁷ – 1961. január 23. előtt körzetnek nevezett – alprefektúra úgynevezett vidéki közösségekből⁶⁰⁸ áll, amelyek a közigazgatási rendszer harmadik, csak gazdasági okokból létrehozott szintjét alkotják. Az alprefektúrákat a prefektúrákkal megegyező rendszerű alprefektusi tanácsok és alprefektusok irányítják. Az alprefektúrák szintén nem rendelkeznek saját jelképekkel.⁶⁰⁹

*A Közép-afrikai Köztársaság közigazgatási egységei
és azok főbb mérőszámai⁶¹⁰
(gazdasági prefektúra; autonóm közösség)*

	Prefektúra alprefektúra neve	Központja	Területe (km²)	Lakossága (fő)
Főváros	BANGUI autonóm közösség		67	531 763
	1. kerület – Oko			
	2. kerület – Usé			
	3. kerület – Ôta			
	4. kerület – Usiô			
	5. kerület – Ôku			
	6. kerület – Ômènè			
	7. kerület – Mbarambara			
	8. kerület – Miombé			
Prefektúra	M'BOMOU	Bangassou	61 150	132 740
Alprefektúrák	Bangassou			
	Ouango			
	Gambo			
	Rafaï			

605 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

606 <http://webs.ono.com/juanfandos/> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

607 Számuk egyre növekszik, míg 1965-ben 36, 1984-ben már 51 alprefektus létezett, a 71 alprefektusi egység 2000-ben jött létre.
<http://statoids.com/ucf.html> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

608 Ilyen területi egységből jelenleg 175 létezik.

<http://statoids.com/ucf.html> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

609 <http://webs.ono.com/juanfandos/> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

610 Valamennyi prefektúra az azon áthaladó folyó nevére lett elnevezve.

<http://statoids.com/ucf.html> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

<http://webs.ono.com/juanfandos/> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

Prefektúra alprefektúra neve		Központja	Területe (km²)	Lakossága (fő)
	Bakouma			
Prefektúra	BASSE-KOTTO	Mobaye	17 604	203 887
Alprefektúrák	Mobaye			
	Alindao			
	Kémbé			
	Zangba			
	Mingala			
	Satema			
Prefektúra	KÉMO	Sibut	17 204	98 881
Alprefektúrák	Sibut			
	Dékoa			
	Mala			
	Ndjoukou			
Prefektúra	NANA-MAMBÉRE	Bouar	26 600	184 594
Alprefektúrák	Bouar			
	Baoro			
	Baboua			
	Abba			
Prefektúra	OUHAM	Bossangoa	50 250	280 772
Alprefektúrák	Bossangoa			
	Nana-Bakassa			
	Markounda			
	Nanga-Boguila			
	Bouca			
	Batangafo			
	Kabo			
	Moyenne-Sido			
Prefektúra	SANGHA-M'BAERE	Nola	19 412	89 871
Alprefektúrák	Nola			
	Bambio			
	Bayanga			
Prefektúra	LOBAYE	Mbaiki	19 235	214 137
Alprefektúrák	M'Baïki			
	Mongoumba			

Prefektúra alprefektúra neve		Központja	Területe (km²)	Lakossága (fő)
	Boda			
	Boganangone			
	Boganda			
Prefektúra	OMBELLA-M'POKO	Bimbo	31 835	304 025
Alprefektúrák	Bimbo			
	Damara			
	Bogangolo			
	Boali			
	Bossembélé			
	Yaloké			
Prefektúra	OUHAM-PENDE	Bozoum	32 100	325 567
Alprefektúrák	Bozoum			
	Bocaranga			
	Koui			
	Paoua			
	Ngaoundaye			
	Bossempaté			
Prefektúra	HAUT-MBOMOU	Obo	55 530	38 184
Alprefektúrák	Obo			
	M'Boki			
	Bambouti			
	Zémio			
	Djémah			
Prefektúra	OUAKA	Bambari	49 900	224 076
Alprefektúrák	Bambari			
	Bakala			
	Grimari			
	Kouango			
	Ippy			
Prefektúra	HAUTE-KOTTO	Bria	86 650	69 514
Alprefektúrák	Bria			
	Ouadda			
	Yalinga			
Prefektúra	BAMINGUI-BANGORAN	N'Délé	58 200	38 437
Alprefektúrák	N'Délé			

Prefektúra alprefektúra neve		Központja	Területe (km ²)	Lakossága (fő)
	Bamingui			
Prefektúra	VAKAGA	Birao	46 500	37 595
Alprefektúrák	Birao			
	Ouanda-Djallé			
Prefektúra	NANA-GRIBIZI	Kaga Bandoro	19 996	87 341
Alprefektúrák	Kaga-Bandoro			
	Mbrés			
Prefektúra	MAMBÉRÉ-KADEÏ	Berbérati	30 203	289 688
Alprefektúrák	Berbérati			
	Gamboula			
	Carnot			
	Amada-Gaza			
	Sosso-Nakombo			
	Dédé-Mokouba			
	Gadzi			

Bangui

Az ország fővárosa az 1889-ben alapított Bangui. A város földrajzi koordinátái: é.sz.: 4°22', k.h.: 18°35'. A mindössze 67 km² területű (alig több mint Budapest 1/10-ét elfoglaló), 740 000 lakosú (2011)⁶¹¹ város az ország legnépesebb települése.⁶¹² A lakosság döntő többsége itt és a környező településeken él. Az ország államalkotó kisebbségei mellett a városban élnek még görög, portugál, jemeni kereskedők és leszármazottaik, valamint egy kisebb francia kolónia. Az afrikai kontinensről a legtöbben Csádból, a Kongói Demokratikus Köztársaságból, vagy Nigériából települtek át. Utóbbiak elég összetartóan, Bangui egyik új negyedében, New Ikoyiban élnek legnagyobb számban, vályogtéglából épített viskóikban.⁶¹³

A mindössze 369 méteres tengerszintfeletti magasságban fekvő Bangui rendkívül kedvezőtlen földrajzi helyzetben, az Ubangi folyó északi partján helyezkedik el. A vízfolyás természetes határt jelent a Kongói Demokratikus Köztársaság felé. Természetföldrajzi bemutatásnál feltétlenül megemlítendő, hogy itt található a Bangui Mágneses Anomália, bolygónk egyik legnagyobb, egyben a kontinens legjelentősebb

611 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

612 Bangui lakossága 1975-ben még csak 300 723 fő, 1988-ban 427 435, 1994-ben 524 000. 2001-ben már 652 000 ember élt a településen, tehát mintegy 36 év alatt a kedvezőtlen körülmények ellenére népessége közel megháromszorozódott.
<http://www.citypopulation.de/Centralafrica.html> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

613 <http://www.nairaland.com/1551441/over-80-nigerians-killed-bangui> (Letöltés ideje: 2014-11-03)

ilyen természeti jelensége.⁶¹⁴ A város éghajlatáról elmondható, tekintettel arra, hogy az ország déli részén helyezkedik el, valamivel forróbb és nedvesebb, mint az északi területek. A várost körülvevő régió természetes növénytakarója a trópusi esőerdő. Az Ubangi folyó a város alacsony fekvése miatt a nagyobb esőzésekkor gyakran súlyos árvizeket okoz, 2009 nyarán 11 000 helyi lakos vált földönfutóvá az áradások következtében.⁶¹⁵

A város, amely autonóm közösségi státusszal rendelkezik nyolc kerületre, 16 kerületrésze és 205 negyedre tagozódik. Bangui egyben az állam közigazgatási, gazdasági és kereskedelmi központja. Mindezek ellenére rendkívül elmaradott infrastruktúrával, illetve szolgáltatói és szociális rendszerrel rendelkezik, annak ellenére, hogy a II. világháború után megélénkülő gumi-, gyapot-, kávé-, uránium- és gyémántexportból meggazdagodó város igen jelentős infrastrukturális fejlesztéseket tudott realizálni. Ebben az időben jött létre az ország első bankja is, 1946-ban a Bank of West Africa fiókot nyitott a városban.⁶¹⁶

Szárazföldi úthálózatát tekintve a főváros összeköttetésben áll a nagyobb városokkal, valamint a környező államokkal, Kamerunnal, Csáddal és Dél-Szudánnal, ezek legtöbbje azonban nem aszfaltozott, így az esős évszak alatt (júliustól októberig) számos út járhatatlan. A szilárd burkolatú utak fizetősek. Vasúthálózat kiépítése egyelőre csak tervekben létezik, amelyek a Transz-kameruni Vasúttal kötnék össze a fővárost.⁶¹⁷ Vízi útvonalon – amely szinte egész évben hajózható – Zongóval és Brazzaville-lel áll összeköttetésben. Az utóbbi településre behajózott áruk ezt követően vasúton eljutnak el Kongó folyam atlanti-óceáni kikötőjébe, ahonnan továbbszállítják azokat. A nemzetközi légi forgalmat az 1967-ben átadott Bangui M’Poko Nemzetközi Repülőtér biztosítja.⁶¹⁸

A város meghatározó gazdasági ágazata a könnyűipar. Elsősorban textilipari, élelmiszeripari, cipőipari termékeket, valamint sört és szappant állítanak elő. Itt található a még Dacko elnök által alapított állami gyémántcsiszoló üzem is.⁶¹⁹ Az üzemek, valamint a központi adminisztráció által kínált álláslehetőségek ellenére Banguiban 2001-ben rekordmagasságú, 23%-os munkanélküliségi mutatót regisztráltak.⁶²⁰

614 Antoine, L. A. G – Reimold, W. U. – Tessema, A. (1999): The Bangui Magnetic Anomaly Revisited, Proceedings 62nd Annual Meteoritical Society Meeting, Lunar and Planetary Institute, Houston
<http://www.lpi.usra.edu/meetings/metsoc99/pdf/5087.pdf> (Letöltés ideje: 2014-11-03)

615 http://www.jeuneafrique.com/article_depeche.php?idarticle=20090707T120526Z20090707T120456Z (Letöltés ideje: 2014-09-03)

616 Borgerhoff Mulder, M – Caro, T.: Slaughter of the Elephants In. New Scientist, 1980. július 3., pp. 32–36.
http://books.google.hu/books?id=80VdP6yOSOoC&pg=PA33&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Letöltés ideje: 2014-09-03)

617 Murison, K. /szerk./ (2002): Africa South of the Sahara 2003. 32nd edition Taylor & Francis, London p. 185.

618 Nadalet, I.: Central African Republic: Bangui M’Poko Nemzetközi Repülőtér fejlesztése és modernizációja 2016-tól indul.
<http://www.theafricanaviationtribune.com/2012/08/central-african-republic-bangui-mpoko.html> (Letöltés ideje: 2014-11-03)

619 <http://www.encyclopedia.com/topic/Bangui.aspx> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

620 http://www.indexmundi.com/central_african_republic/unemployment_rate.html (Letöltés ideje: 2014-09-03)

A főváros felsőoktatási intézményei közül a legjelentősebb a Bangui Egyetem,⁶²¹ amelyet Bokassa elnök alapított 1970-ben.⁶²² Emellett itt működik a Művészeti Nemzeti Iskola (École Nationale des Arts)⁶²³ és a Központi Mezőgazdasági Iskola.⁶²⁴ A város keleti felében a franciák által alapított Charles de Gaulle Főiskola az André Malraux Középiskolával történt összeolvadása folytán megszűnt és középfokú oktatási intézményként működik tovább.⁶²⁵

Bangui egészségügyi ellátottsága rendkívül alacsony színvonalú. Egy általános kórház található a város keleti felében, valamint néhány, a helyi viszonyokhoz képest modernebbnek mondható, de még mindig erősen elmaradott egészségügyi intézmény. Emellett működik még néhány magánklinika a tehetősebb réteg számára. A város – csakúgy, mint az egész ország – egészségügyi helyzete rendkívül aggasztó. Kiemelkedő a főváros AIDS fertőzöttsége, amely azonban a szexuális szolgáltatásokat igénybe vevő kamionsofőrök miatt egyre jobban eléri a távoli régiókat is. A malária veszélyeztetettség is kimagasló a fővárosban az ország több részéhez képest.⁶²⁶

A közintézmények mellett, szintén a város ad otthont a Notre-Dame katedrálisnak, mely a Bangui Római Katolikus Érsekség és egyben a római katolikus egyház nemzeti székhelye. Emellett 2007 októberében Banguiban nyitott irodát a Nemzetközi Büntetőbíróság is. Itt található még a hírhedt Ngaragba Központi Börtön, amely rendkívül szegényes körülmények között közel 500 férfi elítélt fogva tartásáról gondoskodik.⁶²⁷

Valamennyi nyomtatott médiatermék elérhető Banguiban, az elektronikus médiát pedig 12 rádióállomás képviseli (lásd: Gazdaság fejezet Média alfejezet).

Bangui – mint az ország történelmi fővárosa – már a gyarmati időkben is meghatározó fontosságú volt, így birtoklása mindig kiemelt jelentőséggel bírt. A XX. század végén, a sorozatos felkelések során a település szinte folyamatosan a fegyveres összetűzések és villongások színhelyévé vált, 1996-ban felkerült a világ legveszélyesebb városainak listájára. A 2013 végén fellángolt összecsapások, és az életkörülmények drasztikus romlása miatt 2014 januárjának elejére, mintegy félmillió bangui lakos hagyta el otthonát, közel a fél várost lakatlanná téve.⁶²⁸

621 <http://www.univ-bangui.org/> (Letöltés ideje: 2014-11-03)

622 Titley, B. (1997): *Dark Age: The Political Odyssey of Emperor Bokassa*. McGill-Queen's Press, Quebec p. 69.

623 Biongo, F.: Réouverture de l'Ecole Nationale des Arts

http://www.acap-cf.info/Reouverture-de-l-Ecole-Nationale-des-Arts_a4493.html (Letöltés ideje: 2014-11-03)

624 Central African Republic Country: Strategic and Practical Information, International Business Publications, USA, 2009, p. 33.

625 Le lycée français de Bangui

<http://www.ambafrance-cf.org/Le-lycee-Charles-de-Gaulle> (Letöltés ideje: 2014-11-03)

626 Mouchet, J. – Carnevale, P. – Manguin, S. (2008): *Biodiversity of Malaria in the World*, John Libbey Eurotext, p. 117–118. http://books.google.hu/books?id=hSUfzyxZRuWC&pg=PA11&redir_esc=y#v=snippet&q=bangui&f=false (Letöltés ideje: 2014-09-03)

627 Country Reports on Human Rights Practices for 2007. 1. kötet, USA Külügyminisztérium, Government Printing Office, 2008, p. 87.

http://books.google.hu/books?id=O5rs8UkMj64C&pg=PA87&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Letöltés ideje: 2014-09-03)

628 <http://www.bbc.com/news/world-africa-25594002> (Letöltés ideje: 2014-09-03)

A Közép-afrikai Köztársaságban a 2014 januárjában történt vezetőcserék alkalmával Bangui korábbi első embere, a város 37. polgármestere, Catherine Samba Panza január 23-án letette hivatali esküjét és az ország első női elnöke lett az átmeneti időszakban.⁶²⁹

Egyéb fontosabb városok

A Közép-afrikai Köztársaság több mint ötmillió lakosságához, valamint területi kiterjedéséhez viszonyítva rendkívül kevés és alacsony lélekszámú településsel rendelkezik. Mindössze két 100 000 főnél népesebb város létezik, az 5 000 főnél nagyobb népességkoncentrációt tömörítő települések száma pedig csupán 38. A 10 legnépesebb urbánus település összlakossága alig éri el az egymillió főt (1 083 411), a 38 város vonatkozásában pedig a másfél milliót sem haladja meg (1 443 567). Mindez tehát azt jelenti, hogy a tíz legnagyobb várost követő több mint két tucat városban mindössze 360 156 fő lakik, ami kiugróan alacsony érték.⁶³⁰

A Közép-afrikai Köztársaság tíz legnépesebb városa és lélekszámuk⁶³¹

	Település	Lélekszám
1.	Bangui	622 771
2.	Bimbo	124 176
3.	Berbérati	76 918
4.	Carnot	45 421
5.	Bambari	41 356
6.	Bouar	40 353
7.	Bossangoa	36 478
8.	Bria	34 204
9.	Bangassou	31 553
10.	Nola	29 181

A városok népességének nagysága tükrözi infrastrukturális fejletlenségüket, valamint az általuk kínált szolgáltatások alacsony fokát, illetve hiányát. A felsorolt települések legtöbb esetben egy-egy prefektúra, alprefektúra központjaként működnek, ám ez sokszor mindössze adminisztratív funkciókat jelent, a városok fejlettségében, tér-

629 <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20140120155950/centrafrique-cnt-conseil-national-de-transition-crise-centrafricaine-crise-centrafricaine-centrafrique-5-choses-a-savoir-sur-catherine-samba-panza-la-nouvelle-presidente-de-transition.html> (Letöltés ideje: 2014-08-28)

630 <http://www.citypopulation.de/Centralafrica.html> (Letöltés ideje: 2014-09-09)

631 <http://www.citypopulation.de/Centralafrica.html> (Letöltés ideje: 2014-09-09)

szervező feladataikban az urbánus „rang” nem tükröződik. Az említett városok közül csak alig néhány emelkedik ki magasabb fejlettséggel szinttel.

Berbérati – az 1911-es Marokkó-Kongó Szerződés alapján a német Neukamerunhoz tartozó, majd az első világháború után francia fennhatóság alá kerülő város – jelenleg Mambéré-Kadéi prefektúra székhelye, fontosságát regionális reptere mellett egy, a helyi viszonyokhoz képest nagyobb és némileg fejlettebb – a Dzanga-Sangha természetvédelmi területre látogató külföldi turisták által is igénybe vett – kórház adja. A város a római katolikus egyházmegye központja. Szintén ebben a prefektúrában található a negyedik legnépesebb város, Carnot is, mely szintén rendelkezik reptérrel.⁶³²

Bambari városa az Ouaka folyó mellett fekszik, piaca miatt kereskedelmi szempontból kiemelkedő szerepe van. A település közelében jelentős vasérclelőhely található, a tengerparttól való nagy távolság, valamint az infrastrukturális hiányosságok azonban a közeljövőben várhatóan nem teszik lehetővé, hogy meginduljon a kitermelés. A település vonzáskörzetében található jelentős aranykészlet a várható bevételek nagyságrendje miatt a kedvezőtlen körülmények ellenére is csábító gazdasági célpont. A koncessziót jelenleg a kanadai érdekeltségű Axmin Mining Company birtokolja, a kitermelést az infrastrukturális hiányosságok mellett a kedvezőtlen biztonsági helyzet is rendkívül megnehezíti, különös tekintettel arra, hogy a városban található a Séléka katonai központja.⁶³³ Bambari a római katolikus egyházmegye székhelye is egyben.⁶³⁴

A kereskedelemben betöltött szerepe – piaca – miatt fontos szerepet betöltő Bouar a fővárost és a kameruni határt összekötő út mentén fekszik, mintegy 210 kilométerre a határátkelőtől. Stratégiai fontosságát emellett az adja, hogy itt található a Camp Leclerc nevet viselő francia katonai tábor. A település egyben a Bouar-i egyházmegye székhelye, illetve a Közép-afrikai Köztársaságban működő Evangélikus Lutheránus Egyház központja. Bouar történelmét végigkísérik a fegyveres harcok: Berbératihoz hasonlóan a német Neukamerun része volt, majd az I. világháborút követően az 1920-as években a Kongo-wara felkelés⁶³⁵ során gbaya felkelők felégették a várost. A 2010-es években felerősödő etnikai és vallási ellentétek kapcsán kipattanó vérengzések Bouart sem kerültk el, 2013-14 során elsősorban a helyi muzulmán kisebbség ellen következtek el etnikai tisztogatást.⁶³⁶ Az eseményekben egy francia újságíró is életét vesztette, holttestére 2014 májusában, anti-Balaka harcosok kocsijában találtak rá.⁶³⁷

632 Central African Republic Geography Introduction, Memphis, USA, 2011., p. 8.

633 CAR Gold Mine Collapse Kills 25

<http://www.voanews.com/content/reu-mine-collapse-in-central-african-republic-kills-25/2424389.html> (Letöltés ideje: 2014-11-24)

634 Central African Republic Geography Introduction, Memphis, USA, 2011. p. 5.

635 Shillington, Kevin [szerk.]: Encyclopedia of African History, 1. kötet, New York, USA, Taylor & Francis, 2005, p. 401.

636 <http://reliefweb.int/map/central-african-republic/damage-assessment-bouar-nana-membere-province-central-african-republic> (Letöltés ideje: 2014-09-13)

637 <http://www.camerpost.com/centrafrique-une-journaliste-francaise-assassinee-dans-la-region-de-bouar-13052014> (Letöltés ideje: 2014-09-13)

A város közigazgatási határán található az UNESCO Világörökségi listáján szereplő bouari megalitok.⁶³⁸

Bossangoa – Ouham prefektúra központja, melynek névadó folyója átszeli a várost – több szempontból is érdekesnek mondható. Egyrészt itt található az ország harmadik legnépesebb népcsoportjának törzsi territórium (mandiják, illetve a velük közeli rokonságban álló baja törzs). A mandiják lakta város is az ellenállásról vált ismertté: először a muzulmán invázióknak, majd 1901-05 között a francia csapatokkal folytattak küzdelmet. 1980 júniusában a helyi farmerek csaptak össze a rendőrséggel a kormányzat élelmiszerpolitikája miatt, a következő évben pedig a választások után kitört felkelés elfojtására kellett behívni a francia csapatokat.⁶³⁹

2013 márciusában a Séléka véres harcokban elfoglalta a Bozizé, az akkori elnök szülővárosát,⁶⁴⁰ állandósultak a fegyveres összetűzések a keresztény és a muzulmán lakosság között. A helyiek életkörülményei pedig jelentősen megnehezedtek, amelynek következtében a korábban félszázezres település 2014 januárjára szellemvárossá változott, mivel az emberek lakásaikat hátrahagyva elmenekültek. Elhelyezésükre vallásuk alapján két tábort állítottak fel.⁶⁴¹ Az ellentétek súlyosságát jelzi, hogy 2014 áprilisában az utolsó 540 muzulmán Bossangoa-i lakost támadás érte a helyi milícia részéről, miközben a csádi csapatok a csádi Goré városába kísérték őket.⁶⁴²

A város, amely az 1920-as években protestáns hittérítők központja volt, az egyházmegye székhelyeként is szolgál, regionális repülőtérrel rendelkezik. A meghatározó helyi mezőgazdasági termékek a pamut és a kávé.⁶⁴³

A délkeleti Bangassou városa – mely Mbomou prefektúra központja – a Mbomou folyó északi partján helyezkedik el. Repülőtere és regionális piaca mellett fontosságát kikötője adja, amely kompjáratokkal összeköttetésben áll a Kongói Demokratikus Köztársasággal. A város az egyházmegye központja is egyben.⁶⁴⁴

638 <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/4003/> (Letöltés ideje: 2014-09-13)

639 Central African Republic Geography Introduction, Memphis, USA, 2011. p. 12.

640 <http://www.aljazeera.com/news/africa/2013/03/201332221250378543.html> (Letöltés ideje: 2014-09-13)

641 <http://www.euronews.com/2013/12/17/bossangoa-central-african-republic-a-divided-city/> (Letöltés ideje: 2014-09-13)

642 http://www.nytimes.com/2014/01/20/world/africa/ghost-town-is-mute-witness-to-central-african-violence.html?_r=0 (Letöltés ideje: 2014-09-13)

643 Central African Republic, U. S. Department of State

<http://www.state.gov/outofdate/bgn/centralafricanrepublic/13179.htm> (Letöltés ideje: 2014-11-24)

644 Central African Republic Geography Introduction, Memphis, USA, 2011. p. 6.

Közép-afrikai Köztársaság gazdasági élete

Gazdasági helyzetkép

A Közép-afrikai Köztársaság gazdasági szektorának problémái rendkívül összetettek és korántsem újkeletűek: a kialakulatlan pénzügyi kultúra, a mindent átszövő korrupció és az alapvető infrastrukturális feltételek hiánya a nemzetközi közösség pénzügyi támogatása ellenére is mindössze limitált hatást volt képes indukálni az RCA függetlenségének elnyerése óta eltelt több mint fél évszázad alatt. Ennek a tendenciának a változása a közeljövőben sem várható, hiszen a kedvezőtlen biztonsági helyzet, valamint a politikai instabilitás és az ország ebből következő működésképtelensége, a fejlődés szinte teljes hiánya nincs kedvező hatással a külföldi befektetói hangulatra, még a jelentősnek, illetve csaknem érintetlennek mondható természeti erőforrások kiaknáztatatlansága ellenére sem.

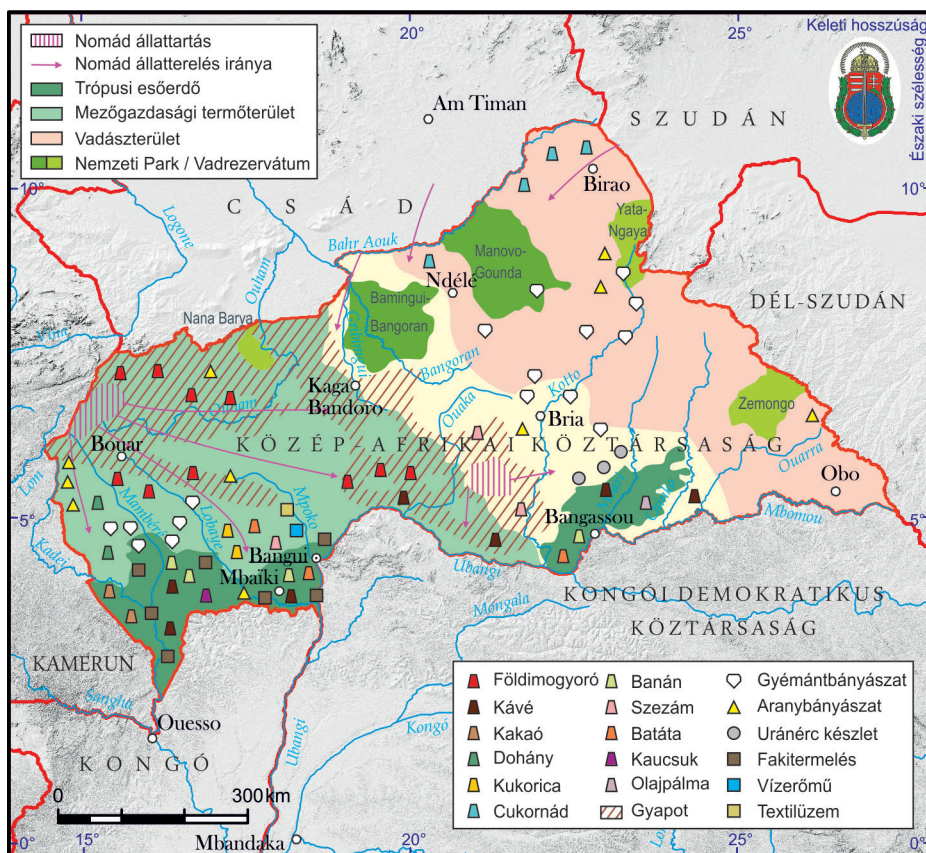
A Közép-afrikai Köztársaság makrogazdasági mutatói⁶⁴⁵

	2012	2013 (becsült)	2014 (tervezett)	2015 (tervezett)
GDP	4,1	-34,2	1,5	5,7
GDP/fő	2,1	-36,2	-0,5	3,7
Fogyasztói árindex (CPI) inflációja	5,9	6,5	5,8	2,9
Költségvetési hiány (a GDP %-ában)	0	-5,7	-8,2	-5,3
Jelenlegi fizetési mérleg egyenleg	-5,6	-9,4	-13,1	-9,1

A Közép-afrikai Köztársaság (RCA) a világ egyik legfejletlenebb, legelmaradottabb állama. Az ország nagyságához képest alacsony lélekszámú, lakossága egyenlőtlen eloszlású. A tengeri kijárat nélküli állam túlnyomó részt mezőgazdasági tevékenységet folytat, amely az ország GDP-jének mintegy 56%-át teszi ki (2009). Az agrárszektor egyik nagy hátránya azonban, hogy jórészt belföldre termel, mint legnagyobb foglalkoztató – az aktív kereső népesség 74%-a ebben a szektorban dolgozik – jelentősége még így is kimagasló. Meghatározó termények a gyapot, a cassava,

645 <http://www.africaneconomicoutlook.org/en/countries/central-africa/central-african-republic> (Letöltés ideje: 2014-07-09)

a yamsgyökér, a banán, a kukorica, a kávé és dohány. Ezek volumene azonban elenyésző a belföldi fogyasztásra termelt mezőgazdasági termékek mennyiségéhez képest. A belföldi fogyasztásra termelt agrártermékek egy részét – elsősorban vidéken – házi körülmények között alkohol előállítására használják fel, amelyet aztán illegálisan, jellemzően a környező országokban értékesítenek.⁶⁴⁶

14. ábra: A Közép-afrikai Köztársaság gazdasági élete

Általánosságban ez a jellemző a halászatra is, amely leginkább az Ubangi-folyón történik, a kifogott halakat a lakoóság a Kongói Demokratikus Köztársaságban adja el, vagy cseréli el más terményekért.⁶⁴⁷

A második jelentős tényező a fakitermelés, amely azonban az említett infrastrukturális fejletlenségből következően egyre kevésbé versenyképes az ázsiai, valamint

646 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

647 http://www.encyclopedia.com/topic/Central_African_Republic.aspx (Letöltés ideje: 2014-11-26)

a latin-amerikai konkurenciával szemben, amely érzékelhető visszaesést eredményezett az ország faiparában. A terület napjainkban még jelentős tartalékokkal rendelkezik, bár megjegyzendő, hogy az erdőgazdálkodás szinte teljes hiánya miatt az újratelepítésről nem gondoskodik az ország. A fakitermelés 2002 és 2007 között az ország exportjának mintegy 48%-át tette ki, több mint 4000 főnek adva munkát, amellyel a legtöbb embert foglalkoztató ágazat.⁶⁴⁸

Természeti erőforrások, bányászat, ipar

Az ország kifejezetten gazdagnak mondható – javarészt érintetlen – természeti erőforrásokban, így többek között jelentős gyémánt-, arany- és urániumtartalékkal rendelkezik. Egyes független szakértők becslése szerint az ország Csáddal határos északi határvidéke alatt megközelítőleg kétmilliárd hordónyi kőolaj található. A felmérések hitelessége nem bizonyított, próbafúrásokat pedig a bizonytalan politikai és a rossz biztonsági helyzet miatt még nem végeztek. A fenti természeti kincsek közül jelenleg kizárólag a gyémánt kitermelése folyik, amely az exportbevételek nagyságrendileg felét adja: 2002-ben a bevételek 50%-át, 2004-ben 47%-át adta. Az ebben rejlő lehetőségeket azonban nem igazán tudja kihasználni az ország a jelentős korrupció, valamint a már többször említett infrastrukturális hiányosságok miatt, amelynek következtében az ország kénytelen a feldolgozatlan, nyers gyémántot eladni, jóval alacsonyabb áron.⁶⁴⁹

A mezőgazdaságból és bányászatból származó bevételek mellett az ipari tevékenység 2004-ben mindössze 11,4%-kal, öt évvel később valamivel nagyobb, de még mindig csekély 15%-kal járult hozzá az állami bevételekhez, a helyzet azonban azóta sem változott, hiszen a 2013. évi becslések is 14,5%-ra becslik az ipar részesedését.⁶⁵⁰ Az elenyésző hányadot elsősorban a kézi erővel végzett gyémántbányászat, a söripar, valamint a fűrésztelepek által termelt bevétel adta.

Tercier szektor, szolgáltatások

2009-ben a tercier szektor az ipar bevételeinek közel kétszeresét (29%) termelte meg. Jobban megvizsgálva a szolgáltatások igénybevevőit és fajtáit, szembevetendő, hogy ez az arány döntő mértékben annak köszönhető, hogy az ország rendkívül nagy bürokráciával rendelkezik. A tengertől való nagy földrajzi távolság miatt nagyok a szállítási szükségletek, így magasak annak költségei is. A bankszektor jelenléte az országban

648 <http://globaleedge.msu.edu/countries/central-african-republic/economy> (Letöltés ideje: 2014-07-09)

649 http://www.encyclopedia.com/topic/Central_African_Republic.aspx (Letöltés ideje: 2014-11-26)

650 http://www.encyclopedia.com/topic/Central_African_Republic.aspx (Letöltés ideje: 2014-11-26), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

elsősorban a kiszámíthatatlanság, a lakosság pénzügyi tartalékainak hiánya és a jelentős mértékű korrupció miatt szimbolikus. Az összlakosság kevesebb, mint 1%-a rendelkezik bankszámlával, a mikrohitelket igénybevevők száma 0,5% körül mozog.⁶⁵¹

A Közép-afrikai Köztársaság a Franciaországtól való függetlenedése (1960) óta eltelt több mint fél évszázad alatt sem tudott stabil és fenntartható gazdasági növekedési pályát meghatározni maga számára. Az ad hoc jellegű döntések és a külföldi segélyek, valamint az egyes természeti erőforrások külföldi kiaknázásából származó bevételek mindössze egy-egy időszakban tudtak valamiféle növekedést beindítani, ezek az időszakok azonban rövidek voltak és nem folytonosak. Az elhibázott gazdasági döntések, a fejletlen infrastruktúra, az adóalanyok – és ezáltal az adóbevételek – közel teljes hiánya, a magántőke befektetéseinek rendkívül alacsony szintje, a kedvezőtlen külső körülmények erősen behatárolják az ország gazdasági mozgásterét, deficitest költségvetést és külkereskedelmet eredményezve. A csaknem három és fél évtizede, 1980-ban 350 USD/fő vásárlóerő paritáson alapuló bruttó hazai termékkel rendelkező RCA az elmúlt időszak alatt hullámzó eredményeket mutatva nem igazán tudott pozitív tendenciákat felmutatni. Bár ez az érték 1990-re 495 USD/fő-re emelkedett (145 USD-t javítva, ami 41%-os növekedés), azonban az ezredfordulóra 251 USD-ra esett vissza (99 USD-t, közel 29%-ot rontva). 2013-ban – szinte teljesen megegyezően a vizsgált kiindulási értékkel – 333 USD-n állt.⁶⁵²

A gazdasági szektorok részesedése a bruttó hazai termék volumenéből jól jellemzi az ország gazdasági helyzetét és stabilitását. A Világbank rendelkezésre álló adatai alapján megállapítható, hogy az 1980-2012 közötti három évtizedben a mezőgazdaság részesedése 40%-ról 54%-ra emelkedett, 1994-től 2003-ig erősödés volt érezhető a szektorban, majd árnyalatnyi csökkenést követően az elmúlt közel tíz évet azonban már egyfajta stagnálás jellemezte.⁶⁵³

A szekunder szektorban az 1980-as 20%-os arányhoz viszonyítva rendkívül szignifikáns csökkenés mutatható ki, az ágazat részesedése 2012-re 14%-ra esett vissza. Az 1981 után bekövetkező erőteljes, 7%-os esést követően 1990-ben újra elérte a 20%-os szintet, amely 1993-ra 22%-ra növekedett. 1995 után erőteljes és tartós visz-

651 <http://www.mfw4a.org/central-african-republic/financial-sector-profile.html> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

652 <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=6> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=5> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=4> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=1> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=2> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=3> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

653 <http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=6> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=5> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=4> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=3> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=2> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=1> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

szaesés jellemzi, az ágazat GDP-arányos részesedése 1998 óta szinte folyamatosan 14%-on stagnál.⁶⁵⁴

A szolgáltatási szektor a kiindulási időpontban 40%-os GDP-arányos részesedéssel rendelkezett – hazánk ekkor 34%-os értéket tudott felmutatni ebben a szegmensben –, a hozzájárulás mértéke azonban 2012-re 32%-ra zsugorodott. A terciér ágazat részesedése a kezdeti négyéves emelkedés ellenére 1983 óta szinte folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, 2005 óta pedig gyakorlatilag stagnál, nem fejlődik.⁶⁵⁵ Mindemellett az is megjegyzendő, hogy félrevezető lehet csak önmagában a százalékos értéket nézni, hiszen ha jobban megvizsgáljuk a szolgáltatási szektor összetételét, akkor szembetűnő, hogy annak döntő súlyát két szegmens adja: a túlbürokratizált központi kormányzatot kiszolgáló szolgáltatások, valamint a landlocked-helyzetből, valamint a közlekedési infrastruktúra fejletlenségéből adódó megnövekedett szállítványozási feladatok.

A Közép-afrikai Köztársaság külkereskedelmi mérlege deficitese, 2012-ben az export értéke 207,7 millió USD, volt, miközben az ország 333,7 millió USD nagyságú importot realizálódott. Meghatározó importpartnerei: Hollandia (20,3%), Franciaország (9,7%), valamint a volt gyarmattartó mögött alig lemaradva Kamerun és Dél-Korea (9,1%).⁶⁵⁶

A helyi ipar fejletlenségét és diverzifikáltságának hiányát érzékelteti, hogy az ország rendkívül sok termékből behozatalra szorul, így a legfőbb cikkek között szerepelnek az élelmiszerek, a textíliák, a hőolajtermékek, gépek, elektronikus eszközök, gépjárművek, vegyipari termékek és gyógyszerek. A már említett kiviteli cikkek kereskedelméből Belgium (31,7%), Kína (27,9%), Kongói Demokratikus Köztársaság (7,8%), Indonézia (5,2%), valamint Franciaország (4,5%) részesül.⁶⁵⁷

Fontos bevételi forrás a helyiek számára az országban jelenlévő nemzetközi szervezetek, békefenntartók és menekülttáborok kiszolgálásában való részvétel. Mindazonáltal ennek mértéke csekély az egész gazdaságot nézve.

Az ország gazdasági helyzetének pontos meghatározásához elengedhetetlen az adósságállomány és a folyó befektetések bemutatása. A Közép-afrikai Köztársaság külső adósságállománya az 1980-as kevesebb, mint 200 millió USD-os értékről (194

654 <http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=6> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=5> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=4> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=3> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=2> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=1> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

655 <http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=6> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=5> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=4> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=3> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=2> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=1> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

656 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

657 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

662 000) 2012-re annak csaknem háromszorosára, megközelítőleg 551 millió USD-ra emelkedett. Az eladósodás mértéke (183%) azonban afrikai viszonylatban nem is feltétlenül nevezhető kimagaslónak, azonban érdemes megnézni a teljes eltelt időszakot. Ennek során megállapítható, hogy az első 15 évet a folyamatos eladósodás jellemezte, mely során 1995-re közel 1 milliárd USD (945 981 000) külső adósságállománya volt az RCA-nak, ezt 2001-ig relatív csökkenés követte, egészen 835 757 000 USD-s szintig. A következő évben azonban, az ország átlépte a lélektani 1 milliárd USD-s határvonalat, 1 év alatt 249 952 000 USD-val növelve deficitjét. Ezt követően azonban, egy évtized leforgása alatt az ország képes volt közel a felére faragni külső tartozásait.⁶⁵⁸ Az African Development Bank értékelése szerint 2012 júniusában a Közép-afrikai Köztársaság adósbesorolását a mérsékelt kockázatú osztályba helyezte.⁶⁵⁹

A konszolidáció, valamint a gazdasági szektor megerősítése és kiépítése érdekében a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap is számos programot indított, amelyek keretében kamatmentes hitelt biztosított a Közép-afrikai Köztársaság számára, elsősorban mezőgazdasági, állattartási és szállítási fejlesztések elősegítése érdekében, ezek hatása azonban elmaradt a várakozásoktól. A két világszervezet jelenleg azon dolgozik, hogy gazdasági reformintézkedések bevezetését érje el az ország politikai vezetésénél azért, hogy beindulhasson a gazdaság és elkezdődhessen az egyik legnagyobb probléma, a szegénység megfékezése és felszámolása. Ennek érdekében beindult számos állami vállalat privatizálása, valamint lépések történtek a munkajogi, az üzletindítási és a befektetési tevékenységet szabályozó joganyagok harmonizációja és egyszerűsítése, valamint a mindent átszövő korrupció megszüntetése érdekében.⁶⁶⁰

A számos országot sújtó kilátástalan gazdasági helyzet, valamint elsősorban az extrém eladósodottság kezelésére a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap 1996-ban a problémák megoldásának érdekében útjára indította a "Súlyosan eladósodott szegény országok" (Heavily Indebted Poor Countries, HIPC) elnevezésű kezdeményezést, amelynek a Közép-afrikai Köztársaság 2009 óta teljes jogú tagja. A program kizárólag azokat az elszegényedett országokat segíti, amelyek menedzselhetetlen adósságállománnyal rendelkeznek. A segítségnyújtás az adott államok adósságának mér-

658 <http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=6> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=5> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=4> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=3> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=2> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=1> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

659 <http://www.africaneconomicoutlook.org/en/countries/central-africa/central-african-republic> p. 38. (Letöltés ideje: 2014-07-09)

660 Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs, Organization for the Harmonization of Business Law in Africa – The International Bank for Reconstruction and Development – The World Bank
<http://www.eisourcebook.org/cms/Organisation%20for%20the%20Harmonization%20of%20Business%20Law%20in%20Africa.pdf> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

séklésével illetve elengedésével, valamint alacsony kamatozású, hosszútávú kölcsönök nyújtásával történik.⁶⁶¹

A kormányzat emellett elfogadta a Közép-afrikai Gazdasági és Pénzügyi Közösség (Communaute Economique et Monetaire de l'Afrique Centrale, CEMAC)⁶⁶² Befektetési Kartáját is, jelenleg pedig az új munkatörvénykönyv kidolgozása folyik

A Közép-afrikai Államok Gazdasági Közössége (Economic Community of Central African States, ECCAS)⁶⁶³ 2004-ben szabadkereskedelmi övezetet hozott létre, amelynek pozitív hatásai azonban a tíz tagországban – gyenge gazdasági teljesítőképességük miatt – csak korlátozott mértékben érezhető. Ez azonban nem meglepő, hiszen a hasonló jellegű regionális együttműködések – például az Arab Maghreb Unió (Arab Maghreb Union, AMU), a Száhel-szaharai Államok Gazdasági Közössége (Economic Community of Sahel-Saharan States, CEN-SAD) vagy a Fejlődésügyi Kormányközi Hatóság (Intergovernmental Authority on Development, IGAD) – is csak rendkívül lassan képesek kézzelfogható gazdasági eredményeket realizálni, irányultságuk pedig tradicionálisan túlnyomó részben európai relációban voltak számottevőek. Mindazonáltal az olyan megállapodások, mint a 2014-es tunéziai-algír preferenciális kereskedelmi megállapodás, egy új, a regionális együttműködések megerősödését hozó korszak kezdetét jelenthetik.⁶⁶⁴

Annak ellenére, hogy az ország a most említett intézkedésekkel a befektetési környezet javításán dolgozik, nemzetközi szervezetek tagjaként próbál minél elkötelezettebb képet mutatni magáról a gazdasági reformok bevezetése terén, a közvetlen külföldi befektetés (Foreign Direct Investment, FDI) mozgása egyértelműen tükrözi a biztonsági és politikai kockázati tényezők befolyásoló erejét. 1980-ban az FDI értéke 5 343 631 USD-s szinten állt, majd hullámszerűen változva 1992-ben 10 676 568 USD értékre csökkent. Ingadozó teljesítménnyel, 2008-ra hatalmas emelkedéssel, elérte a rekordmagasságú 117 110 000 USD-s szintet, amely az utolsó elérhető adatok szerint 2012-re 71 176 400 USD-ra csökkent.⁶⁶⁵

A 2013 decemberében újra fellángoló harcok tovább rontották az ország humanitárius helyzetét, melynek következtében az ENSZ adatai szerint több mint 800 000 fő

661 A jelenleg 35 teljes jogú tagsággal rendelkező ország közül 29 az afrikai kontinensen található.
<http://www.imf.org/external/np/exr/facts/hipc.htm> (Letöltés ideje: 2014-07-30)

662 CEMAC tag még az RCA-n kívül Kamerun, Csád, a Kongói Köztársaság, Egyenlítői Guinea és Gabon.
<http://www.africaneconomicoutlook.org/en/countries/central-africa/central-african-republic> p. 38. (Letöltés ideje: 2014-07-09)

663 Tagjai a Közép-afrikai Köztársaság mellett Angola, Burundi, Kamerun, Csád, Kongói Köztársaság, Kongói Demokratikus Köztársaság, Egyenlítői Guinea, Gabon, valamint São Tomé és Príncipe.
<http://www.ceeac-eccas.org/index.php/fr/etats-membres> (Letöltés ideje: 2014-08-22)

664 <http://www.africaneconomicoutlook.org/en/countries/central-africa/central-african-republic> pp. 81–82. (Letöltés ideje: 2014-07-09)

665 <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=6> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=5> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=4> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=3> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=2> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=1> (Letöltés ideje: 2014-07-24)
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries> (Letöltés ideje: 2014-07-24)

kényszerült elhagyni lakóhelyét, az ország 4,6 millió⁶⁶⁶ lakosságának közel fele szorult külső segítségre. Ezzel párhuzamosan a nagy állami ellátórendszerekben, valamint a pénzügyi intézmények működésében bekövetkező zavar működésképtelenné tette az államháztartást, az állami bevételek a felére csökkentek, a központi kormányzat pedig arra kényszerült, hogy költségvetési fedezet nélküli intézkedéseket hozzon és hajtson végre.

Djotodia elnök és Tiangaye miniszterelnök 2014. január 10-i lemondása és nemzetközi támogatással rendelkező ügyvivő testületek felállítása ellenére a 2014-es gazdasági kilátások rendkívül gyengék. A bizonytalan biztonsági helyzet stabilizálása, valamint a rendkívül súlyos gazdasági és pénzügyi problémák elleni hathatós fellépés rövidtávon szinte megvalósíthatatlan vállakozásnak tűnik. Ilyen körülmények között a gazdasági biztonság helyreállítása, valamint a gazdasági alrendszerek átstrukturálása és a fenntartható fejlődés beindítása is veszélybe került. A problémák azonban sokkal korábban nyúlnak vissza: a Közép-afrikai Köztársaság függetlenségének elnyerése után sem volt képes gazdaságának megreformálására, illetve globális, vagy legalább regionális rendszerekbe való hatékony, a kölcsönös előnyökre épülő becsatlakozásra.⁶⁶⁷

Energiaszektor

A gazdasági szektorok bemutatása mellett egy ország gazdasági teljesítőképességének teljeskörű ismertetéséhez hozzátartozik energiaszektorának, valamint közlekedési hálózatának bemutatása is. A Közép-afrikai Köztársaság – ahogy több más vonatkozásban is – az energiatermelés és -ellátottság tekintetében is rendkívül fejletlen, az elmaradott erőművek, valamint a korszerűtlen és csak rendkívül limitáltan kiépített szállítási kapacitások folyamatos problémát jelentenek nemcsak a gazdaság, de az állam és a lakosság számára is. Az ország energiaellátását vízerőművek, valamint fosszilis anyagot égető erőművek biztosítják. Az ország nem rendelkezik megújuló energiaforrást hasznosító erőművel, és atomerőművel sem. A legfrissebb hozzáférhető és megbízható forrás alapján, 2008-ban a teljes kapacitás 46 MW volt. A teljes energiatermelés pedig 1064,2 ktoe,⁶⁶⁸ a következő megoszlásban:

666 Az UN Population Division World Population Prospects, az UN Statistical Division Population and Vital Statistics Report, a nemzeti statisztikai hivatalok adatai, az Eurostat Demographic Statistics és a U.S. Census Bureau: International Database alapján.

<http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> (Letöltés ideje: 2014-09-24)

667 http://www.africaneconomicoutlook.org/fileadmin/uploads/aeo/2014/PDF/CN_Long_EN/Republique_Centrafricaine_EN.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-22)

668 Ktoe: kilotonna olajegyenérték.

<http://www.reegle.info/policy-and-regulatory-overviews/CF> (Letöltés ideje: 2014-12-16)

biomassza:	91%
olaj és olajszármazékok:	8%
vízenergia:	1%. ⁶⁶⁹

Az RCA vízerőművei a Mbali folyón találhatóak Boali város mellett, az RN1 jelzésű útvonalon a fővárostól mintegy 100 kilométerre, északnyugatra. Az összességében 39 megawatt (MW) energia előállítására, és Bangui hozzávetőleges ellátására képes Boali 1. és Boali 2. azonnali felújításra szorul, hogy a polgárháborúban elszenvedett károk kijavítása után újra teljes kapacitással üzemelhessen és lehetőség szerint élettartama is meghosszabbítható legyen. Ezt követően második lépésként kívánatos az elavult, felerészben több mint harmincéves elektromos ellátórendszer modernizálása is.⁶⁷⁰

Az ország többi városa jelenleg dízelolajjal működő generátorokkal kénytelen előállítani a szükséges elektromos energiát. Ez azonban nem is olyan egyszerű feladat egy saját előállítási kapacitás nélküli országban, melynek közúthálózata rendkívül fejletlen, vasúthálózattal pedig egyáltalán nem rendelkezik. A behozatal lehetséges módjai az Ubangi folyón keresztül vagy közúton, Kamerunból. A közlekedési hálózat már említett problémáiból adódóan rendszeres a gáz- és dízelolaj, valamint a kerozin hiánya.

Részben a modernizálás egyik lehetséges megvalósítási módja érdekében a bangui kormányzat reformokat vezetett be az energiaszektorban, amely magában foglalta a piac liberalizációját, így utat engedve a magántőkének. Mindaddig azonban csak egyetlen cég, az ENERCA vesz részt az elektromos áram előállításában és szállításában, az újonnan felállított ARSE nevű cég jelenleg csak limitált képességekkel rendelkezik. A meglévő kapacitásokat kiegészítendő 2007-ben elkezdődött a Boali 3. erőmű építése, de ez jelenleg még nem működőképes. A főváros energiaellátását a két erőmű által termelt áram mellett egy 6 MW-os dízelüzemű hőerőmű hivatott biztosítani. Szintén kitörési pont lehet még – a kedvező természeti adottságokat kihasználó – a szél- és naperőművek használatának elterjesztése, melyek közül az utóbbi, bár elhanyagolható mértékben, de már jelen van az országban.⁶⁷¹

Külkereskedelem

Az országot átszövő úthálózat fejletlensége a mindennapi életet, a városok közti közlekedést, szállítmányozást, de akár az egészségügyi ellátást is képes megnehezíteni, valamint emellett a külkereskedelemben is jelentős fennakadásokat és drágulást okozhat. A Közép-afrikai Köztársaság esetében az extrém költségemelkedés lassúsággal

669 <http://www.reegle.info/policy-and-regulatory-overviews/CF> (Letöltés ideje: 2014-12-16)

670 <http://www.reegle.info/policy-and-regulatory-overviews/CF> (Letöltés ideje: 2014-12-16)

671 <http://www.reegle.info/policy-and-regulatory-overviews/CF> (Letöltés ideje: 2014-12-16)

párosul, még kedvezőtlenebbé téve az RCA-t a régió többi államával szemben. Konténerenkénti 5500 USD-s export/import költségével csak Csádöt előzi meg a régióban (az átlagos regionális szint 3000-4000 USD). A szintén nagy bürokráciát igénylő importtevékenység (17 dokumentum, az átlagosan elégséges 10 ellenében) 62 napot vesz igénybe, míg a régió államainak átlagosan elég 52 nap is.⁶⁷² A korszerűtlen infrastruktúra tehát a túlbürokratizáltsággal párosulva jelentős akadályokat gördít az ország külkereskedelmi forgalmának beindítása elé, ami nemcsak külgazdasági szempontból lenne kiemelkedően fontos, hanem azért is, mert a jelenlegi helyzet jelentős árnövelő hatással is bír a behozott termékek tekintetében a környező országokkal összevetve.⁶⁷³

Közlekedés

A Közép-afrikai Köztársaság közlekedési lehetőségei korlátozottak, infrastruktúrája rendkívül elmaradott, a régió többi államához képest is fejletlennek mondható. Különösen igaz ez a nemzetközi összeköttetésekre, mely az ország gazdaságára is jelentős kihatással van. Az ország egész évben használható útvonalhálózata elégtelen, légi összeköttetése külföldi városokkal csekély, az országon belül – a viszonylag nagy távolságok ellenére is – megoldatlan, mindössze ad hoc jellegű charter járatok közlekednek; vasúthálózattal pedig egyáltalán nem rendelkezik. A kereskedelmi hajóforgalom az Ubangi folyón december és május-június között nem lehetséges, a nemzetközi hajóforgalmat emellett az időről-időre fellángoló fegyveres konfliktusok is akadályozzák. Mindezek ellenére, a kereskedelem alapját jelentő közúthálózat kiépítése prioritást élvez a Közép-afrikai Köztársaságban, ezek között is kiemelt hangsúllyal szerepel a külkereskedelem szempontjából stratégiaileg kiemelt Kamerunnal való közúti kapcsolat fejlesztése, hiszen a kameruni Douala kikötőjén keresztül képes az ország elérni a világpiacot.⁶⁷⁴

Közúthálózat

Az ország teljes közúthálózata⁶⁷⁵ 2010-es adatok szerint 20 278 kilométer. A Világbank adatbázisa szerint ez az érték az 1990-es 23 648 kilométerről négy év alatt 24 307 kilométerre nőtt, majd a 15 évvel későbbi adatok szerint mintegy 4 000 kilométerrel lett

672 Domínguez-Torres, C. – Foster, V. (2011): The Central African Republic's Infrastructure: A Continental Perspective. World Bank Africa Region Sustainable Development Department p. 9-10.
<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-24)

673 Domínguez-Torres, C. – Foster, V. (2011): The Central African Republic's Infrastructure: A Continental Perspective. World Bank Africa Region Sustainable Development Department p. 9-10.
<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-24)

674 <http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-11-26)

675 Teljes úthálózat alatt értendő az autópálya, autótűt, fő- vagy nemzeti utak, a másodlagos vagy regionális utak mellett valamennyi alacsonyabb rendű állandó kialakítású útvonal.
<http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.TOTL.KM> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

rövidebb.⁶⁷⁶ Annak ellenére, hogy több forrás is az említett adatokkal dolgozik, az elsőre logikátlanak tűnő értékek értelmet nyernek, amennyiben figyelembe vesszük, hogy az RCA erőforrásai erősen korlátozottak, így útkarbantartásra is csak jelentéktelen pénzügyi erőforrások állnak rendelkezésre, amely összegek azonban szinte teljes mértékben az úthálózat mindössze 6,8%-át⁶⁷⁷ kitevő, 1217 kilométeres aszfaltozott szakasz fenntartására kerülnek elköltésre.

Ezt, illetve azt a tényt figyelembe véve, hogy elemzések szerint az aszfaltozatlan utak mindössze 2%-a van jó, vagy megfelelő állapotban, a karbantartás hiánya miatt elképzelhető, hogy utak tűntek el, így csökkent az ország útvonalhálózatának hossza. Az útvonalhálózat 63%-a valamilyen szilárd burkolattal rendelkezik, a maradék 37% murvaút. A közel 5 000 kilométernyi főútvonal-hálózat egésze felületkezelt vagy aszfaltozott, a nagyságrendileg hasonló hosszúságú regionális utak döntő többsége felületkezelt, mindössze mintegy 10%-a murva. A fennmaradó hányadot – az alacsonyabb rendű utak – murva- vagy földutak képezik. Ezzel az értékkel – csakúgy, mint az összes többi úthálózatra vonatkozó összehasonlításban – jóval alulmúlja nemcsak az alacsony bevételű országok csoportját (low-income countries), de a kedvezőtlenebb helyzetben lévő törékeny államok (fragile states) vonatkozó adatait.⁶⁷⁸

A külkereskedelem szempontjából két legfontosabb közúti folyosó, amely óceáni kikötőhöz tart a Bangui-Douala (Kamerun) és a Bangui-Brazzaville-Point Noire (Kongói Köztársaság) útvonal. Az előbbi a legközelebbi kikötővel, a kameruni Doualával köti össze az RCA-t, azonban fontossága ellenére az esős évszakban még ez a kiemelt útvonal is járhatatlan a rendkívül rossz kameruni útviszonyoknak köszönhetően. Ezen utak fejlesztése és műszaki karbantartása, illetve biztonsági helyzetének stabilizálása elsődleges fontosságú az ország külkereskedelmének szempontjából. Mivel a stratégiai főutak teljes hosszukban nem szilárd burkolatúak,⁶⁷⁹ ezért a kikötőkhöz való hozzáférés nem biztosított egész évben az esőzések miatt. A fejlesztések azonban nem szerepelnek ugyanolyan prioritással az érintett országok költségvetésének összeállításakor.

A költségvetés elfogadtatásakor azonban a közép-afrikai kormányzat sincs egyszerű helyzetben, hiszen a törékeny államok 843 autó/nap, illetve az alacsony

676 <http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.TOTL.KM?page=4> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

<http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.TOTL.KM?page=3> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

<http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.TOTL.KM?page=2> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

<http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.TOTL.KM?page=1> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

<http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.TOTL.KM> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

677 <http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.PAVE.ZS/countries> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

678 Domínguez-Torres, C. – Foster, V.: The Central African Republic's Infrastructure: A Continental Perspective, World Bank Africa Region Sustainable Development Department, 2011. június, p. 14.

<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-24)

679 A Bangui-Douala útvonalból körülbelül 250 kilométer a kameruni, illetve 210 kilométer az RCA oldalán aszfaltozatlan. Ezt jelenleg a Közép-afrikai Gazdasági és Monetáris Közösség (CEMAC) Transport Transit programjának keretében újítják fel. Emellett a másik nemzetközi főközlekedési útvonalból kameruni oldalán 308 kilométer, kongói oldalon pedig mintegy 1 000 kilométer aszfalt nélküli.

Domínguez-Torres, C. – Foster, V. (2011): The Central African Republic's Infrastructure: A Continental Perspective. World Bank Africa Region Sustainable Development Department p. 12.

<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-24)

jövedelmű országok 1 288 autó/nap átlagjával szemben a két említett kiemelt útvonalat, a viszonylagosan jó útminőség ellenére mindössze 200 autó használja naponta.⁶⁸⁰

Vasúthálózat

Az ország területén nincs vasúthálózat, bár egy tervezet létezik már, amely Banguit és a kameruni Kribi városát kötné össze a jövőben. A város az Atlanti-óceán partján fekszik, azonban természetes kikötővel nem rendelkezik, így egy mélytengeri kikötő építését tervezi a kameruni kormány.⁶⁸¹ Mindazonáltal, ismerve Kamerun jelenlegi gazdasági lehetőségeit, a beruházás nagyságrendje miatt a közeljövőben nem várható a kikötő megvalósítása, így a vasútvonal megépítése is várat magára.

Folyami közlekedés

A folyami közlekedés a Közép-afrikai Köztársaság számára továbbra is rendkívüli fontossággal bír, és nagy lehetőségeket rejt, annak ellenére, hogy a megközelítőleg 5000 kilométeres vízi úthálózatból mindössze 2067 kilométer hajózható – ebből 1195 kilométernyi szakaszon a Bangui-t és Brazzaville-t összekötő vonalon – azonban itt is csak négy hónapon keresztül. Ennek az útvonalnak jelentőségét az adja, hogy a Kongói Köztársaság fővárosa vasúti összeköttetésben áll a Point Noire-i kikötővel.⁶⁸²

A Kongó és az Ubangi folyók tradicionális export-útvonalaknak számítanak, amelyek elsősorban a kitermelt fa költséghatékony szállításában játszottak nagy szerepet. Az RCA-ban és Kongóban szinte folytonosan dúló fegyveres konfliktusok azonban az elmúlt évtized alatt egyre inkább áthelyezték a hangsúlyt a kameruni útvonalra, a folyó forgalma ennek következtében meredeken zuhant, jelenleg leginkább kőolajszármazékok behozatali útvonalaként számottevő a hajózható időszak alatt.

A rendkívül alacsony (0,05 USD/tonna/km) költségű szállítási útvonal azonban a DRC biztonsági helyzetének rendeződésével gyorsan újra fontos kereskedelmi funkciót tölthet be.⁶⁸³

680 Domínguez-Torres, C. – Foster, V. (2011): The Central African Republic's Infrastructure: A Continental Perspective. World Bank Africa Region Sustainable Development Department p. 14.
<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-24)

681 Robson, P.: Economic Integration in Africa, Routledge, Evanston, USA, 2011, p. 174-175.

682 Domínguez-Torres, C. – Foster, V.: The Central African Republic's Infrastructure: A Continental Perspective, World Bank Africa Region Sustainable Development Department, 2011. június, p. 15.
<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-24)

683 Domínguez-Torres, C. – Foster, V.: The Central African Republic's Infrastructure: A Continental Perspective, World Bank Africa Region Sustainable Development Department, 2011. június, p. 15.
<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-24)

Légi közlekedés

Az ország repülést kiszolgáló infrastruktúrája igen fejletlen. A jelenleg üzemelő 42 repülőtérből⁶⁸⁴ szilárd burkolattal kizárólag három rendelkezik (Bangui M’Poko International Airport, Berberati, Bouar),⁶⁸⁵ de csak egynek van engedélye nemzetközi forgalom bonyolítására. A légi közlekedés még afrikai viszonylatban is kis forgalmat bonyolít le. Az utóbbi években a nemzetközi járatok elsősorban Észak-Afrikával, a szubszaharai térséggel, és Franciaországgal teremtettek összeköttetést, reptéri információk szerint azonban jelenleg csak Franciaország (Párizs), Marokkó és Kamerun (Douala, Yaoundé Nsimalen) érhető el a hét légitársaság⁶⁸⁶ által üzemeltetett heti mindössze 5-10 járat segítségével.⁶⁸⁷

Az európai szemmel nézve rendkívül csekély légi forgalom 2001-2007 között 144 991 utasról 44 503 utasra csökkent, elsősorban a regionális légitársaságok (Air Afrique, Cameroon Airlines) csődjének köszönhetően.⁶⁸⁸ Ez a szám azonban 2007-2009 között csaknem 50%-kal emelkedett. A 2001-es tizenegy városról 2007-re mindössze háromra zsugorodó desztinációk száma 2009-re hatra emelkedett, további látványos emelkedés azonban nem prognosztizálható a reptér korszerűtlen infrastruktúrájának és a gyenge keresletnek köszönhetően. Bangui-M’Poko Nemzetközi Repülőtér 2600 méteres kifutópályája 1987 óta nem lett felújítva, a repülőtér pedig nem felel meg a legalapvetőbb biztonsági előírásoknak sem (többek között kerítéssel sincs körbevéve).

Tele- és infokommunikáció

A Közép-afrikai Köztársaság telekommunikációs és infokommunikációs rendszere fejletlen és rendkívül limitáltan elérhető. A vonalas telefonhálózat kiépítettsége jelentéktelen, azonban a mobilkommunikációs eszközök elterjedtsége folyamatosan növekszik. Az ezredfordulón mért arányokhoz képest az évtized végére több mint

684 A különböző források eltérő számú reptérről tesznek említést. A CIA adatbázisa 37 reptérről tesz említést, míg a világ reptereit tartalmazó, nyílt forrásokból dolgozó World Airport Codes 38 repteret sorol fel.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

<http://www.world-airport-codes.com/search/?s=central+african+republic> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

685 Egyes források a Bobangui és az Avakaba reptereket is aszfaltozottként említik, ezt az állítást azonban sem más adatbázisok, sem a műholdfelvételek nem erősítették meg.

Domínguez-Torres, C. – Foster, V. (2011): The Central African Republic’s Infrastructure: A Continental Perspective, World Bank Africa Region Sustainable Development Department p. 18.

<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

686 ASKY, Ethiopian Airlines, Karinou Airlines, FlexFlight, Westair Benin, Air France, TAAG Angola Airlines <http://www.flightstats.com/go/FlightStatus/flightStatusByAirport.do?airportCode=BGF&airportQueryType=1> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

687 Domínguez-Torres, C. – Foster, V.: The Central African Republic’s Infrastructure: A Continental Perspective, World Bank Africa Region Sustainable Development Department, 2011. június, p. 18.

<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-24)

688 Ez az esés a nemzetközi járatokon még szembetűnőbb: a vizsgált időszak alatt 118 122-ről 20 661-re. A Continental Perspective, World Bank Africa Region Sustainable Development Department, 2011. június <http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

5000%-kal növekedett a 100 lakosra jutó mobil-előfizetések száma, bár 15,2-es értékével még jóval a törékeny államok 20-as szintje alatt van, habár a pozitív változás így is szembetűnő. A szolgáltatók hálózati lefedettsége Bangui-ban és a prefektúrák fővárosaiban kiépített, de a vidéki területeken is folyamatosan fejlődik. Az internetet használók száma szintén folyamatosan növekszik, de mind a felhasználók, mind a szolgáltatók száma jelenleg igen csekély. A befektetéseket és fejlesztéseket végző tele- és infokommunikációs vállalatok számos esetben francia érdekeltségűek. Megjelenésüket az 1996 januárjában elkezdődő telekommunikációs liberalizáció tette lehetővé, amely mobil kommunikációs versenyt és számos szolgáltató megjelenését eredményezte. A telekommunikációs törvény által megalakított Telekommunikációs Szabályzó Ügynökség (Agence chargée de la Régulation des Telecommunications-ART) 2000 decemberéig működött, a szabályzással összefüggő feladatait jelenleg a Postaügyekért, Telekommunikációért és Új Technológiáért felelős Minisztérium (Ministère des Postes et Télécommunications et des Nouvelles Technologies) látja el.⁶⁸⁹

Az ENSZ szakosított szervezete, a Nemzetközi Telekommunikációs Unió (ITU) a Telekommunikációs Fejlesztési Szektor (ITU-D) program keretében támogatást nyújt a Közép-afrikai Köztársaság számára a telekommunikációs infrastruktúra fejlesztéséhez.⁶⁹⁰

*A Közép-afrikai Köztársaság információ
és kommunikáció technológiai (ICT) mutatói*⁶⁹¹

	Közép-afrikai Köztársaság		Alacsony bevételeű országok	Törékeny államok
	2000	2008/2009	2008	2008
GSM lefedettség (lakosság %-ában)	19	50	63	68
Mobiltelefon (előfizetés / 100 fő)	0,3	15,2	24,4	20
Nemzetközi sávszélesség (bit / lakos)	0,06	3,5 (2007)	24,8	47,2
Internet (felhasználó / 100 fő)	0,06	1,4	3,5	2,7
Földi kábel (előfizető / 100 fő)	0,3	0,2	0,8	0,7

689 <http://www.mbendi.com/indy/cotl/tlcm/af/cr/p0005.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-18)

690 http://www.itu.int/en/ITU-D/LDCs/Pages/Concentrated_Assistance_Focus.aspx (Letöltés ideje: 2014-12-18)

691 Domínguez-Torres, C. – Foster, V. (2011): The Central African Republic's Infrastructure: A Continental Perspective, World Bank Africa Region Sustainable Development Department, p. 30.
<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-24)

*A telekommunikációs rendszer*⁶⁹²

A belföldi telefonrendszer korlátozott, a telefonszolgáltatás szintje alacsony (100 fő-re kevesebb, mint 0,5 vonalas telefonkapcsolat jut). A számtalan mobil-szolgáltató jelenlétének köszönhetően a mobiltelefon-használat a korábbi alacsony szintről folyamatosan növekszik. Míg 2012-ben a vezetékes telefonvonalak száma 5600 volt, addig a mobiltelefonok száma már meghaladta az egymilliót.⁶⁹³ Az infrastrukturális hálózatok általános kiépíthetősége és fejletlensége kapcsán, valamint a nemzetközi tendenciák alapján a vezetékes vonalak további elterjedése nem várható, különösen amennyiben a mobilszolgáltatók képesek a földrajzi dimenziókat legyőzni és az ország egész területén – de legalább is a városok belterületein – lefedettséget biztosítani, illetve szolgáltatásaikat a helyi lakosság pénzügyi lehetőségeinek figyelembevételével árazzák be.

A GSM-lefedettség kezdetekben Banguira korlátozódott, de 2005 óta már az ország nyugati felére, Berberati-ig is kiterjed. A vezető szolgáltató mind a mobiltelefon-, mind az internet-szektorban a Socatel (Société Centrafricaine de Télécommunications). Az állami tulajdonú Socatel a Közép-Afrikai Nemzetközi Telekommunikációs Társaság (Socati) és a Telekommunikációs Főigazgatóság (DGT) integrálásával jött létre 1990-ben, öt évvel később a Francia Kábel és Rádió (FCR) 40%-os tulajdonrészt szerzett a vállalatban. Ugyanebben az évben a Socatel elindította az első közép-afrikai mobilhálózatot, a Caratelt. 1996-ban az FCR-rel és több helyi partnerrel karöltve megalapította a Telecom Plus-t, amely GSM-alapú adatkommunikációs, internetes és mobiltelefonos szolgáltatásokat nyújt.⁶⁹⁴

*A Közép-afrikai Köztársaság telekommunikációs szolgáltatói*⁶⁹⁵

Szolgáltató	Elsődleges tevékenységi kör	Honlap
Socatel	vezetékes és mobil telefonszolgáltatás	www.socatel.cf
Moov	mobil telefonszolgáltatás	www.moov-rca.com
NationLink Telecom RCA	mobil telefonszolgáltatás	www.nationlinktelecom.com
Orange	mobil telefonszolgáltatás	www.orangerca.com
Telecel Centrafrique	mobil telefonszolgáltatás	www.telecelglobe.com

692 A Közép-afrikai Köztársaság nemzetközi hívószáma: +236

693 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-08-26)

694 <http://www.mbendi.com/indy/cotl/tlcm/af/cr/p0005.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-18)

695 Domínguez-Torres, C. – Foster, V. (2011): The Central African Republic's Infrastructure: A Continental Perspective. World Bank Africa Region Sustainable Development Department p. 31.
<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-25)

*Az Internet*⁶⁹⁶

2012-es adatok alapján a lakosság mindössze 3%-a internet felhasználó, ez még akkor is elenyésző arány, ha figyelembe vesszük, hogy az ezredfordulón a lakosság még csak 0,05%-ának volt internet hozzáférése. Az országban jelenleg öt internetszolgáltató működik, nagyjából azonos részesedéssel. A világháló elérhetősége elsősorban a fővárosra korlátozódik, de folyamatosak a fejlesztések a prefektúrák központi településein is. Az ország előregedő infrastruktúrája, valamint az elégtelen áramellátás és a rendszer kiépíthetlensége – vidéken mindössze a lakosság 8%-a rendelkezik áramellátással – komoly akadályt jelent az internet gyors elterjedésének.⁶⁹⁷

Az internetes hostok száma 20, ami szintén rendkívül alacsony (összehasonlításképp hazánkban a hostok száma 3,145 millió, de még a szomszédos Kamerun is 10 207 host-tal rendelkezik).⁶⁹⁸

Arról, hogy a kormányzat korlátozná az internetes tartalmak elérhetőségét, vagy netán figyelemmel kísérné az elektronikus levélforgalmat, a csevegő-szobákban elhangzottakat, nincs adat, bár erre valószínűsíthetően a politikai akarat megléte esetén sem lenne technikai lehetősége.⁶⁹⁹

*A Közép-afrikai Köztársaság internetszolgáltatói*⁷⁰⁰

Szolgáltató	Honlap	Megjegyzés
Socatel Internet	www.socatel.cf	60% állami tulajdon, 40% France Telecom részesedés
Nationlink Telecoms	www.nationlinks.net	
BanguiNet	www.banguinet.net	
Afripa Telecom Plus	www.afripatelecom.net	Benini tulajdonú
Admin Systems	www.oubangui.admn.cf	

Média

A Közép-afrikai Köztársaságban a nyomtatott sajtótermékek kevésbé népszerűek, ezért kisebb a befolyásoló szerepük, mint a televíziónak és a rádiónak. Ennek egyik oka, hogy magasak az előállítási költségek, így nem elérhetőek az átlag állampol-

696 A Közép-afrikai Köztársaság internetes országkódja: .cf

697 Percentage of Individuals using the Internet 2000–2012, International Telecommunications Union, Genf, 2013. június www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/statistics/2013/Individuals_Internet_2000-2012.xls (Letöltés ideje: 2014-12-16)

698 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2184.html#ct> (Letöltés ideje: 2014-08-26)

699 Country Reports on Human Rights Practices for 2012, U.S. Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2012humanrightsreport/index.htm?year=2012&dldid=204102#wrapper> (Letöltés ideje: 2014-12-18)

700 <http://www.africa-internet.com/fr/provider/central-african-republic> (Letöltés ideje: 2014-12-18)

gár számára, valamint emellett a lakosság 44%-a analfabéta.⁷⁰¹ Az általában francia és sango nyelvű média legnépszerűbb szegmense a rádió, a viszonylag alacsony bekerülési költségek, a készülékek alacsony ára és csekély áramfogyasztása, valamint a vételi körzetek kiterjedésének nagysága miatt, amelynek segítségével ezáltal nem csak az újságok és a televízió által is elért városi lakosságot lehet megszólítani, hanem a vidéken élők egy részét is.

A hatóságok a múltban, sok esetben erőszakosan léptek fel az őket kritizáló újságírók ellen, ez a tendencia az utóbbi tíz évben megfordulni látszik. Ezt megelőzően, az 1993-2003 közti időszakban szinte mindennaposak voltak a kormánynak nem tetsző hírek szerzői elleni erőszakos fellépések, a bírságok, letartóztatások, sőt a kínzások és a halálos fenyegetések is. François Bozizé elnök időszaka alatt azonban jelentős változás állt be a média helyzetében. 2005-ben új médiatörvényt hirdettek ki, a média-bűncselekmények kikerültek a büntető törvénykönyvből, valamint létrehozták a Kommunikációs Nagytanácsot (Haut Conseil de la Communication, HCC).⁷⁰² Miután a 2013-as események során a HCC épülete és infrastruktúrája megsemmisült, 2014 májusában kezdte meg munkáját újra a szervezet. Az újságírók megfélemlítése és a letartóztatások száma 2003 óta jelentős mértékben csökkent, azonban az emlékek és a régi berögzödések hatása még mindig érezhető.

Bár az alkotmány és törvény is garantálja a sajtó és a véleménynyilvánítás szabadságát, időnként előfordulnak letartóztatások a kormánnyal szemben kritikus hangvételt megütő újságírókkal kapcsolatban. A kormányzat és a helyi hatóságok, valamint a média közti viszony tehát jelenleg sem mondható problémamentesnek. Ez által kizárólag az állami Radiodiffusion-Television Centrafricaine által működtetett és korántsem semleges rádió- és tévécsatornák munkatársai képeznek csak kivételt. A médiaszolgáltatást nyújtó cégek között az állami vállalatok mellett több francia érdekeltségű és nemzetközi szervezetek által működtetett függetlennek mondható médium is megtalálható.⁷⁰³

A kormányzat jelenleg két napilapot működtet, de az ezen kívül megjelenő kilenc magánkiadású napilap között is van még kormánypárti beállítottságú. Emellett 13 francia és egyéb helyi nyelven is elérhető weboldal létezik, ami külön is foglalkozik a helyi jelentőségű hírekkel, ám ezek elérhetősége az internet-hozzáférés erős korlátozottsága miatt igen alacsony.⁷⁰⁴

701 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-12-18),

702 Benard-Dende, K. (2014): Media content in the Central African crisis: an overview and solutions for further peace-building and governance interventions Internews Network, 2014. május, p. 3.
https://www.internews.org/sites/default/files/resources/Internews_Final_report_CAR_media_ENG_2014-07.PDF (Letöltés ideje: 2014-12-18)

703 <http://www.pressreference.com/Be-Co/Central-African-Republic.html> (Letöltés ideje: 2014-08-26)

704 <http://www.pressreference.com/Be-Co/Central-African-Republic.html> (Letöltés ideje: 2014-08-26)

*A Közép-afrikai Köztársaságban megjelenő online és nyomtatott
médiatermékek⁷⁰⁵*

Név	Érdekeltség	Megjelenés	Honlap	Megjegyzés
Le Citoyen	magán	napilap	n/a	legolvasottabbak egyike
L'Hirondelle	magán (francia)	napilap	http://www.hirondelle.org/home-page/central-african-republic-in-deadlock/?lang=en	független
L'Evenementiel	magán	napilap	n/a	
Les Collines de l'Oubangui		kéthetente	n/a	
Le Confident	magán	napilap	http://www.leconfident.net	helyi lap (Bangui)
Le Démocrate	magán	napilap	n/a	legolvasottabbak egyike
Média Plus		kéthetente	n/a	
Be African Sango	állami		n/a	kormánypárti
Centrafrique Presse	állami	ad hoc	n/a	kormánypárti
Echo de CentrAfrique	magán	napilap	n/a	kormánypárti
Le Novateur	magán		n/a	
Jeune Afrique	magán (francia)	online	http://www.jeuneafrique.com/pays/centrafrique/centrafrique.asp	fiataloknak szóló portál
Topix	magán	online	http://www.topix.com/world/central-african-republic	RCA-val külön is foglalkozó portál
Sango Net	magán	online	http://www.sangonet.com/afriqg/PAFF/Dic/actuC/newsCARind.html	RCA-val külön is foglalkozó portál
Journal de Bangui	magán (francia)	online	http://www.journaldebangui.com	RCA-val külön is foglalkozó portál
Irin	ENSZ tulajdon	online	http://www.irinnews.org/country/cfa/central-african-republic	RCA-val külön is foglalkozó portál

705 <http://www.abyznewslinks.com/cafri.htm> (Letöltés ideje: 2014-08-26)
<http://www.bbc.com/news/world-africa-13150043> (Letöltés ideje: 2014-08-26)

Név	Érdekeltség	Megjelenés	Honlap	Megjegyzés
Index Mundi	magán	online	http://www.indexmundi.com/news.aspx?country=Central%20African%20Republic	RCA-val külön is foglalkozó portál
Ici Cemas	magán	online	http://www.iciemas.com/news/cf	RCA-val külön is foglalkozó portál
EIN News	magán	online	http://world.einnews.com/country/carepublic	RCA-val külön is foglalkozó portál
All Africa	magán	online	http://fr.allafrica.com/centralafricanrepublic	RCA-val külön is foglalkozó portál
Africa.com	magán	online	http://www.africa.com/news/news.centralafricanrepublic.html	RCA-val külön is foglalkozó portál
Africa Time	magán	online	http://fr.africatime.com/republique_centrafricaine/republique_centrafricaine	RCA-val külön is foglalkozó portál
Africa Intelligence	magán	online	http://www.africaintelligence.com/aif/channel/country/CAR	RCA-val külön is foglalkozó portál
Afrik-News	magán	online	http://www.afrik-news.com/central-african-republic	RCA-val külön is foglalkozó portál

A Közép-afrikai Köztársaságban a már említett okok miatt a rádió legnépszerűbb médium, a számos helyi és regionális rádióállomás azonban alig fedi le az ország területét. Az állami tulajdonban lévő Radio Centrafrique-től és a TVCA-tól eltekintve a sugárzott média olyan rádióállomásokból áll, amik kizárólag Bangui-ban és környékén foghatóak, valamint ezek mellett megtalálhatóak még a vallási tematikájú állomások, illetve a helyi adók, amelyek azonban könnyen egy-egy helyi vezető befolyása kerülhetnek. A 30 rádióállomás körülbelül fele üzemel folyamatosan.⁷⁰⁶

706 https://internews.org/sites/default/files/resources/CAF_internews_radiopresence_coverage_142507.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-26)
<http://www.bbc.com/news/world-africa-13150043> (Letöltés ideje: 2014-08-26)

A Közép-afrikai Köztársaság rádióállomásai⁷⁰⁷

Név	Érdekeltség	Frekvencia	Nyelv	Megjegyzés
Radio Centrafrique	állami tulajdonú	7220 kHz AM 106,9 FM		
Radio Notre Dame		100,7 FM		katolikus
Radio Ndeke Luka	ENSZ, svájci-francia Hirondelle (NGO)	100,9 FM	szangó	
Radio ICDI	„Víz Istennek” Keresztény Közösség (hivatalosan Nemzetközi Integrált Közösségi Fejlesztés)	6030 kHz AM	francia, szangó, fufulde, bayaka	
BBC World Service	brit	90,2 FM	francia, hausa	Bangui vételi körzetében fogható
Radio France Internationale	francia		francia, hausa	Bangui vételi körzetében fogható
Voice of America	USA		francia, hausa	Bangui vételi körzetében fogható
Radio Maria Beafrika	olasz	103,4 FM	francia	katolikus
Radio Siriri		103,6 FM		
Radio Voix de la Pende		102,6 FM		
Radio Maigaro		108 FM		
Voix de l’Ouham		99,7 FM		
Radio Voix de Kaga		100,5 FM		
Radio Songo		97,2 FM		
Radio Be Oko		103,5 FM		
Radio Linga		92,5 FM		

707 https://internews.org/sites/default/files/resources/CAF_internews_radiopresence_coverage_142507.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-26)
<http://www.bbc.com/news/world-africa-13150043> (Letöltés ideje: 2014-08-26)

Név	Érdekeltség	Frekvencia	Nyelv	Megjegyzés
Radio Zoukpana		105,9 FM		
Radio Kuli Ndounga		98 FM		
Radio Nehemie		104,4 FM		
Radio Esca		98,5 FM		
Radio Yemusse		91,9 FM		
Radio Zereda		100,6 FM		
Radio Ani Du Sa		100,5 FM		
Radio Mbari				
Radio Magbadja				
Bangui Tropic				
Radio Jericho		91,7 FM		
La Voix de la Paix		102,5 FM		
Radio Television Scolaire		105,3 FM		
Radio Yata		88,8 FM		

Az országban mindössze két nemzeti tévécsatorna van, ezek is főleg a fővárosban és a nagyobb régiók központokban foghatóak. A televíziókészülékkel rendelkező háztartások száma szintén rendkívül csekély. A legutolsó elérhető statisztika szerint a háztartások mindössze 1,81%-a rendelkezik tévékészülékkel. Ezzel az aránnyal az RCA mindössze régióbeli társát, a Kongói Demokratikus Köztársaságot előzi meg.⁷⁰⁸

A Közép-afrikai Köztársaság televíziós műsorszolgáltató társaságai⁷⁰⁹

Név	Érdekeltség
Radiofusion Television Centrafricaine (TVCA)	állami tulajdonú
Tropic RTV	magántulajdonú

⁷⁰⁸ 2002. évi adat.

<http://www.nationmaster.com/country-info/stats/Media/Households-with-television> (Letöltés ideje: 2014-08-26)

⁷⁰⁹ <http://www.bbc.com/news/world-africa-13150043> (Letöltés ideje: 2014-08-26)

Két magánkézbenlévő tévécsatorna engedélyezése jelenleg is folyik.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-08-26)

A szabadnak korántsem tekinthető média részére a híreket elsősorban az állami tulajdonú hírügynökség, valamint két privát érdekeltségű cég szolgáltatja a nagy nemzetközi hírügynökségek mellett.⁷¹⁰

A Közép-afrikai Köztársaság hírügynökségei⁷¹¹

Név	Érdekeltség	Honlap
Agence Centrafrique Presse	állami tulajdonú	http://www.acap-cf.info
La Nouvelle Centrafrique Agence de Presse Centrafricaine (LNC)	magántulajdonú	http://www.lanouvellecetrafrique.info
Centrafrique Presse Info (CPI)	magántulajdonú	http://www.centrafrique-presse.info/site

Összességében a Közép-afrikai Köztársaság médiahelyzetének értékelése kapcsán megállapítható, hogy bár a Nyugat által elfogadott normák csak részben érvényesülnek, a törvényi háttér megteremtése, valamint a kormányzat hozzáállásának pozitív irányú változásai a média szereplőihöz mindenképpen reménykedésre adhatnak okot. Ezek a lépések azonban még csak a kezdetét jelentik annak az útnak, melynek során a sajtószabadságnak meg kell erősödnie és meg kell honosodnia a független és pártatlan tömegtájékoztatásnak. Ennek azonban azzal is ki kell egészülnie, hogy a lakosság döntő többsége hozzáféréssel rendelkezzen ezekhez a kommunikációs csatornákhoz. Ennek a fejlődésnek egyik lépcsőfoka, hogy 2011 novemberétől a TVCA adásai már műholdas közvetítéseken keresztül is elérhetőek, így az állami műsorszórás kiterjed az ország teljes területére. Ez azonban a vevőkészülékek alacsony száma miatt még nem tekinthető érdemi változásnak.⁷¹²

Haderő⁷¹³ és biztonságpolitika

Általános helyzetkép

Az afrikai földrészt számos biztonságpolitikai kihívás jellemzi, amelyek az államok működésében és védelempolitikájában is éreztetik hatásukat, és sajátos módon esetenként regionális dilemmákat is generálnak. A helyzetet súlyosbítja az afrikai nem-

710 Country Reports on Human Rights Practices for 2012, U.S. Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2012humanrightsreport/index.htm?year=2012&dliid=204102#wrapper> (Letöltés ideje: 2014-12-18)

711 <http://www.abyznewslinks.com/cafri.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-18)

712 La Radio et la télévision centrafricaine enfin sur satellite! <http://www.radiondekeluka.org/societe/item/6281-la-radio-et-la-t%C3%A9l%C3%A9vision-centrafricaine-enfin-sur-satellite.html> (Letöltés ideje: 2014-12-18)

713 A fejezet elsősorban a The Military Balance 2013., illetve a The Military Balance 2014.adataira épül.

zetállami identitás gyengesége vagy hiánya, amelyet erősít az a tény is, hogy számos afrikai országban a védelmi erők mérete, hatékonysága és képességei alig fejlődtek a függetlenség elnyerése óta.⁷¹⁴ Az általános elmaradottság, a szociális problémák miatt az államok kevésbé hajlandóak a védelmi költségvetés növelésére, ahogy ez a Közép-afrikai Köztársaságot is jellemezte az elmúlt években, amelynek politikai vezetése nem volt képes megszilárdítani az államtér politikai határait, megakadályozni a fegyverek illegális proliferációját sem.⁷¹⁵

*A Közép-afrikai Köztársaság fontosabb védelemgazdasági adatai*⁷¹⁶

		2011	2012	2013
GDP	CFA fr	1040 milliárd	1120 milliárd	1180 milliárd
GDP	USD	2,2 milliárd	2,17 milliárd	2,39 milliárd
GDP/fő	USD	435	447	479
Növekedés	%	3,30	4,11	4,38
Infláció	%	1,20	5,23	1,97
Védelmi költségvetés	CFA fr	25,5 milliárd	25,5 milliárd	
Védelmi költségvetés	USD	54	50 milliárd	

A fegyveres erők történelmi fejlődését illetően megállapítható, hogy a közép-afrikai kormányzatok eltérően értékelték a védelmi szektor jelentőségét. A politikai polarizáció következményeként a haderő – és más fegyveres szervezetek megítélése – gyakran változott, amelynek eredményeként a hadsereg képességei fokozatosan csökkentek, a törzsi-etnikai fragmentáció alapján szervezett milíciák katonai jelentősége növekedett. Mindez részben azzal magyarázható, hogy a sajátosan szerveződött politikai struktúrában nehezen definiálható a szuverenitás szimbólumát is jelentő nemzeti haderő szerepe, amely válaszul gyakran bizonyult megbízhatatlannak a politikai válságok időszakában.⁷¹⁷

714 Besenyő J. (2009): Új trend az afrikai békefenntartásban, Sereg Szemle, VII. évfolyam, 2. szám, 2009. április-június 54-62. oldal

<http://www.scribd.com/doc/126273252/Sereg-Szemle-VII-evfolyam-2-szam-2009-aprilis-junius-54-62-oldal> (Letöltés ideje: 2014-09-26)

715 The Military Balance 2013. The International Institute for Strategic Studies, Routledge pp. 477-488.

Miletics P. (2013): Biztonsági kihívások Afrikában. Előadás az MH Geoinformációs Szolgálat szolgálatfőnöki továbbképzésén. Buják, 2013. november 22.

716 Megjegyzés: a különböző források adatai ellentmondóak.

<http://www.tradingeconomics.com/central-african-republic/indicators> (Letöltés ideje: 2014-09-15)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-09-15)

The Military Balance 2013. The International Institute for Strategic Studies, Routledge p. 500.

The Military Balance 2014. The International Institute for Strategic Studies, Routledge p. 427.

717 Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008): The Central African Republic and Small Arms. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva pp. 11-15.

Ennek következményeként a bizalmatlan állam vezetése csak esetenként növelte a védelmi kiadásokat és a haderő méretét.⁷¹⁸ A jellemzően etnikai alapon szerveződő politikai elit arra törekedett, hogy a haderőt a fővárostól távoli helyőrségekben állomásoztatva, saját törzsi reprezentációját, hatalmát erősítse esetenként francia segítséggel.⁷¹⁹

2011-ben ugyan némileg javultak a közép-afrikai politikai és a gazdasági mutatók, de a bukott államok akkori listáján az állam 8. helyen állt.⁷²⁰ Ezt követően azonban a politikai bizonytalanság, az államtér geopolitikai környezetében zajló, határokon átnyúló konfliktusok destabilizáló hatást gyakoroltak az államszervezetre, valamint a haderőre, így az a politikai territórium egésze felett – részben az infrastruktúra hiányosságai miatt – nem volt képes önerőből érvényesíteni a politikai erőszak monopóliumára épülő szuverenitását.⁷²¹

A tartós politikai instabilitás miatt elhanyagolt nemzeti haderő nem képes az államot fenyegető biztonsági kihívások kezelésére (Lord's Resistance Army,⁷²² a Séléka-szövetség,⁷²³ majd az anti-Balaka⁷²⁴ felkelők), így a problémák megoldása csakis nemzetközi segítséggel – az ENSZ, illetve az EU/AU békefenntartó missziója – tűnik lehetségesnek, építg, mint a haditechnika modernizációja és az állam katonai kapacitások fejlesztése.⁷²⁵

718 A közép-afrikai hadsereg 1979-es csúcspontján 7500 főből állt.

Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008): *The Central African Republic and Small Arms*. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva p. 13.

719 Faltas, S. (2001): *Mutiny and Disarmament in the Central African Republic*. in.: Faltas, S.-Di Chiaro, J. 3rd eds. *Managing the Remnants of War: Micro-disarmament as an Element of Peace-building*. Nomos, Baden-Baden pp. 82–83.

Kalck, P. (1992): *Historical Dictionary of the Central African Republic*, 2nd ed. Trans. Thomas O'Toole. Metuchen, New Jersey, and London: Scarecrow Press. p. 13.

Keegan, J. /ed./ (1983): *World Armies*. Macmillan, London p. 100.

720 <http://www.fundforpeace.org/global/library/cr-11-14-fs-failedstatesindex2011-1106p.pdf> p. 6. (Letöltés ideje: 2014-09-15)

721 <http://www.fundforpeace.org/global/library/cfsir1210-failedstatesindex2012-06p.pdf> p. 4. (Letöltés ideje: 2014-09-15)

<http://www.fundforpeace.org/global/library/cr-11-14-fs-failedstatesindex2011-1106.pdf> p. 12. (Letöltés ideje: 2014-09-15)

722 Az 1986 óta működő Úr Ellenállási Hadserege (LRA) Afrika egyik legrégebbi, a legerőszakosabb fegyveres csoportja, amely eredetileg Uganda északi részén alakult és 2006-ig a kampalai kormány ellen küzdött. Ezt követően a szervezetet vezetője (Joseph Kony) a Kongói Demokratikus Köztársaság, a Közép-afrikai Köztársaság és Dél-Szudán határvidékre tette át működési területét.

<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2012/03/186734.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-16)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/lra.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-16)

723 A sango nyelven szövetséget jelent, amely a Bangui-ban székelő kormányzat ellen lázadó koalíciója. Az ún. bozótháborút (2004-2007) lezáró 2008-as békével elégedetlen csoportok hozták létre 2012-ben, majd sikeres támadásokat indítottak a központi hatalom ellen. Célja Francois Bozizé elnök elmozdítása a hatalomból, amelyet sikeresen megvalósítottak, de a koalícióra épülő kormányzat nem volt képes megfékezni a szövetség politikai erőszakosságát, amely újabb válságot eredményezett. <https://worldwideconflicts.wordpress.com/2013/01/09/profile-seleka-coalition/> (Letöltés ideje: 2014-09-16)

<http://www.globalpost.com/dispatch/news/afp/130324/seleka-central-africas-motley-rebel-coalition> (Letöltés ideje: 2014-09-16)

724 Különböző 2008-2009-ben létrejött önvédelmi csoportokból szerveződött Séléka-ellenes szövetség, amely 2013 augusztusában alakult meg és a keresztények védelmét hangsúlyozza.

<http://www.trackingterrorism.org/group/anti-balaka> (Letöltés ideje: 2014-09-16)

<http://www.irinnews.org/report/99634/briefing-who-are-the-anti-balaka-of-car> (Letöltés ideje: 2014-09-16)

725 http://www.defenceweb.co.za/index.php?option=com_content&view=article&id=29835:central-african-republic&catid=119:african-militaries&Itemid=255 (Letöltés ideje: 2014-09-16)

The Military Balance 2013. The International Institute for Strategic Studies, Routledge p. 500.

The Military Balance 2013. The International Institute for Strategic Studies, Routledge p. 427.

*A szárazföldi haderő szervezete*⁷²⁶

A hadsereg összlétszáma a Military Balance 2014 szerint 7000 fő, ami az előző évhez képest 350%-os növekedést jelent. A hadszervezet a szelektív sorozásra épül, a szolgálati idő huszonnégyszáz nap, amelyet tartalékos kötelezettség követ. A kormányzat célja csakis egy viszonylag modern, a szükséges képességekkel rendelkező, szilárd hadszervezet kialakítása lehet, amely a nemzeti identitás hordozója. Jogos társadalmi elvárás, hogy az újjászerveződő hadsereg szervezete, diszlokációja tükrözze az állam geopolitikai, stratégiai prioritásait, biztonságpolitikai dilemmait. A katonai struktúrára términtáiban fejeződjének ki, hogy a politikai és katonai vezetés alapvetően milyen stratégiai kihívással számol, milyen regionális geopolitikai percepciókat fogalmaz meg.

Harcoló alakulatok:

Gépesített erők:

- egy gépesített zászlóalj

Könnyű fegyverzetű erők:

- egy gyalogos zászlóalj

Egyéb alakulatok:

- egy (Köztársasági Gárda) gárdaezred (3 gárda-zászlóalj)
- egy intervenciós és logisztikai - harctámogató zászlóalj

Harctámogató alakulatok

- egy műszaki zászlóalj

Harcbiztosító alakulatok:

- egy logisztikai – harctámogató zászlóalj

A közép-afrikai szárazföldi erők felszerelése

Harckocsi:

- 3 T-55 (alkalmazhatóságuk kérdéses)

Felderítő jármű:

- 8 Ferret (alkalmazhatóságuk kérdéses)
- 1 BRDM-2

⁷²⁶ A szárazföldi erők bemutatásánál az alábbi adatbázist használtuk fel.

The Military Balance 2013. The International Institute for Strategic Studies, Routledge p. 500. adatait használtuk.

Páncélozott gyalogsági harcjármű:

- 18 Ratel

Páncélozott szállító harcjármű:

- 4 BTR–152 (alkalmazhatóságuk kérdéses)
- 25 + TPK 4.20 VSCACMAT (alkalmazhatóságuk kérdéses)
- 10 VAB (alkalmazhatóságuk kérdéses)

Tüzérségi eszközök

Aknavető:

- 12 + 81 mm (alkalmazhatóságuk kérdéses)
- 12 120 mm M–1943 (alkalmazhatóságuk kérdéses)

Páncéltörő eszközök:

Hátrasiklás nélküli rakétaindító állvány:

- 14 106 mm M40 (alkalmazhatóságuk kérdéses)

Rakétavető:

- 89 mm LRAC (alkalmazhatóságuk kérdéses)

Járőr és a part menti harci eszközök:

- 9 folyami őrhajó (alkalmazhatóságuk kérdéses)

*A légierő szervezete*⁷²⁷

A közép-afrikai haderőnem csupán 150 főből álló szervezeti egység, amelynek bázisai Bangui-ban, Berberati-ban, Bouar-ban, valamint Bambari-ban vannak.

Repülőgép (szállító):

- 1 C–130A Hercules (közepes)
- 3 BN-2 Islander (könnyű)
- 1 Cessna 172RJ Skyhawk (könnyű)
- 2 J.300 Joker (könnyű)

⁷²⁷ A légierő bemutatásánál az alábbi forrásokat használtuk fel.

The Military Balance 2013. The International Institute for Strategic Studies, Routledge p. 500.

The Military Balance 2013. The International Institute for Strategic Studies, Routledge p. 427.

Military Technology (2012.): Mönch Publishing Group, Bonn p. 292.

Helikopter (szállító):

- 1 AS350 Ecureuil (könnyű)

*Paramilitáris erők szervezete*⁷²⁸

- csendőrség (1000 fő)⁷²⁹
- 8 paramilitáris dandár
- 3 (regionális légió) paramilitáris egység

Politikai földrajzi-geopolitikai és biztonságpolitikai helyzet

A Közép-afrikai Köztársaság biztonságpolitikai helyzetét részben meghatározza az a regionális szomszédsági környezet, ami a realista külpolitika geopolitikai perpciójában ún. szomszédsági elméletként fogalmazódott meg.⁷³⁰ Ezért érdemes áttekinteni a közép-afrikai régióban elhelyezkedő államtér térbeli viszonyrendszerét. A Bangui-hoz tartozó politikai territórium (622 993 km²) hat másik állammal alkot regionális geopolitikai términtázatot, ahol a területi és demográfiai arányok a következők, amennyiben a Közép-afrikai Köztársaság adatait alapnak tekintjük:

Ország	Terület (km ²)	Arány	Népesség (fő) ⁷³¹	Arány
Csád	1 284 007	2,06:1	13 004 747	2,74:1
Kamerun	475 438	0,73:1	22 723 935	4,79:1
Dél-Szudán	644 812	1,03:1	11 436 412	2,41:1
Szudán	1 861 510	2,98:1	39 250 776	8,27:1
Kongói Közt.	342 006	0,54:1	4 610 694	0,97:1
Kongói D. Közt.	2 344 832	3,76:1	69 527 535	14,66:1

728 The Military Balance 2013. The International Institute for Strategic Studies, Routledge p. 500.

The Military Balance 2013. The International Institute for Strategic Studies, Routledge p. 427.

729 A csendőrség a hadsereg történelmi rivalása, amelynek fő erősségét szervezeti stabilitása adja. Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008): The Central African Republic and Small Arms. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva pp. 15–16.

730 A doktrína szerint minél nagyobb egy állam szomszédainak száma, annál nagyobb a konfliktus esélye. Csizmadia S. – Molnár G. – Pataki G. Zs. /szerk./ (1999): Geopolitikai szöveggyűjtemény. SVKI, Budapest p. 10.

731 Megjegyzés: a népességi adatok nem esnek egybe a forrásokban.
<http://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/> (Letöltés ideje: 2014-09-21)
<http://countrymeters.info/en/Cameroon> (Letöltés ideje: 2014-09-21)
<http://countrymeters.info/en/Chad> (Letöltés ideje: 2014-09-21)
http://countrymeters.info/en/Democratic_Republic_of_the_Congo (Letöltés ideje: 2014-09-21)
<http://countrymeters.info/en/Congo> (Letöltés ideje: 2014-09-21)
http://countrymeters.info/en/South_Sudan (Letöltés ideje: 2014-09-21)
<http://countrymeters.info/en/Sudan> (Letöltés ideje: 2014-09-21)
http://countrymeters.info/en/Central_African_Republic (Letöltés ideje: 2014-09-21)

A Mackinder által megalkotott geopolitikai percepció alapján⁷³² a közép-afrikai államtér része az afrikai kontinens Heartland-jának. Területe nem csupán összekapcsolja az egyenlítői és szudáni térségeket, de geostratégiai értelemben azt a kontinentális territóriumot jelenti, amely a hagyományosan értelmezett tengeri hatalom számára elérhetetlen.⁷³³ A Közép-afrikai Köztársaság azonban csak abban az esetben alkothat magas globális vagy regionális geostratégiai értékkel bíró teret, amennyiben a gazdasági és politikai aktivitás mintái stabilak és fenntarthatóak. Az elmaradottság, az infrastruktúra hiánya miatt azonban ennek jelenleg nincs geopolitikai realitása, az állam termegtartó erői gyengék, a tengerpart nélküli helyzetet ellensúlyozó vízügyi projekt máig nem valósult meg.⁷³⁴

Az állam hatalmi potenciálja csekély, mert a törzsi-nemzeti alapon szerveződő társadalmi és politikai mező, az etnikai közösségek eltérő fejlődési útjai a nemzeti kohézió ellen hatnak, gátolják a modern politikai közösség kialakulását.⁷³⁵

A Bangui-ban működő kormányzatok szempontjából szerencsés, hogy a Quincy Wright⁷³⁶ által megfogalmazott distancia-modellben⁷³⁷ percepcionált geopolitikai kihívásnak valójában csekély a realitása. Mivel a közép-afrikai államtérrel határos politikai territóriumok hasonló kihívásokkal szembesülnek, így a regionális konfliktusok nem államközi, ún. Clausewitz-i modern háborúk,⁷³⁸ hanem a határokon átnyúló erőszakban (hálózati hadviselés) testesülnek meg.⁷³⁹ A régió geopolitikai entitásai valójában meglehetősen képlékenyek, jórészt csak vesztfáliai szuverenitás nemzetközi jogi legitimációjával rendelkeznek, de valójában nem felelnek meg a modern állami entitás kritériumainak, előkelő helyen állnak a bukott államok listáján.⁷⁴⁰

732 Csizmadia S. – Molnár G. – Pataki G. Zs. /szerk./ (1999): Geopolitikai szöveggyűjtemény. SVKI, Budapest pp. 16–35.

733 Csizmadia S. – Molnár G. – Pataki G. Zs. /szerk./ (1999): Geopolitikai szöveggyűjtemény. SVKI, Budapest p. 14.

734 <http://www.ajol.info/index.php/afrev/article/download/91435/80922> (Letöltés ideje: 2014-08-06)
http://www.larouchepub.com/eiv/public/2009/2009_10-19/2009_10-19/2009-17/pdf/45-55_3617.pdf (Letöltés ideje: 2014-08-06)

735 Deák P. /szerk./ (2007): Biztonságpolitikai kézikönyv. Osiris Kiadó, Budapest p. 439.

736 Philip Quincy Wright (1890. december 28.-1970. október 17.) amerikai politikatudós.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/649550/Quincy-Wright> (Letöltés ideje: 2014-09-23)

737 A teória szerint minél nagyobb két állam között a gazdasági, politikai, kulturális és mentális különbség, annál nagyobb Csizmadia S. – Molnár G. – Pataki G. Zs. /szerk./ (1999): Geopolitikai szöveggyűjtemény. SVKI, Budapest p. 10.

738 Clausewitz szerint „a háború nem egyéb, mint a politika folytatása más eszközökkel”, igaz azt is kifejtette, hogy „a háború tehát erőszak alkalmazása, hogy ellenfelünket saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük.”

Clausewitz, Carl von (1961-1962): A háborúról. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1. kötet p. 37., 56.

739 A Mary Kaldor által bevezetett ún. „hálózati hadviselés” a bukott, működésképtelen államokra jellemző, ahol a határokon átnyúló társadalmi, gazdasági és politikai hálózatok konzerválhatják az erőszak kultúráját, ami hosszabb távon akadályozza az államépítés folyamatát.

<http://www.lse.ac.uk/internationalDevelopment/people/kaldorm.aspx> (Letöltés ideje: 2014-09-22)

<http://www.grotius.hu/doc/pub/KZQSCF/rada%20p%C3%A9ter%20%C3%A1talakul%C3%B3%20biztons%C3%A1gi%20kih%C3%ADv%C3%A1sok.pdf> (Letöltés ideje: 2014-09-22)

740 <http://ftp.statesindex.org/rankings-2014> (Letöltés ideje: 2014-09-22)

Bukott államok

Ország	Helyezés
Dél-Szudán	1.
Közép-afrikai Köztársaság	3.
Kongói Dem. Köztársaság	4.
Szudán	5.
Csád	6.
Kamerun	27.
Kongói Köztársaság	37.

Forrás: <http://ffp.statesindex.org/rankings-2014>

A multi-etnikai alapon működő, mesterségesen teremtett közép-afrikai állam negatív szuverenitását a korrupció, a kleptokrácia jellemzi, amelyben az éppen nyertes, törzsi alapon szerveződő politikai rendszer kisajátítja az államot és a haderőt. Biztonságpolitikai kihívást jelent, hogy a lokális politikai kultúrába nem épült be a kompromisszumkeresés igénye, így a társadalomban elfogadott a politikai elitek hatalommal való visszaélése.⁷⁴¹

A regionális geopolitikai stabilitás ellen ható tényező, hogy a közép-afrikai térség inkább külső hatalmak stratégiai-gazdasági érdekszférájába illeszthető helyi hegemon hatalmi központ hiányában, amely meghatározhatná a politikai és gazdasági térszervezés mintáit. Ennek eredményeként a helyi térkapcsolatok rendszere meglehetősen anarchikus, amelyben a nemzeti identitás formálását és az állam térmegtartó erőinek erősítését szolgáló államközi háborúk sem jellemzőek. A térségben a legjelentősebb geopolitikai, illetve geoökonómiai törésvonal az északi szunnita iszlám, valamint a déli keresztény-animista⁷⁴² kulturális identitás között húzódik, amely a radikalizmus erősödése miatt akár tartósan konfliktuszónává válhat. Probléma forrását jelenti az is, hogy az államtér északi részén a XVI. század óta jelen lévő iszlám civilizációs-kulturális identitás meghatározó,⁷⁴³ de a XIX. században megjelent kereszténység, valamint a tradicionális animizmus miatt csak kisebbségben létezik.⁷⁴⁴

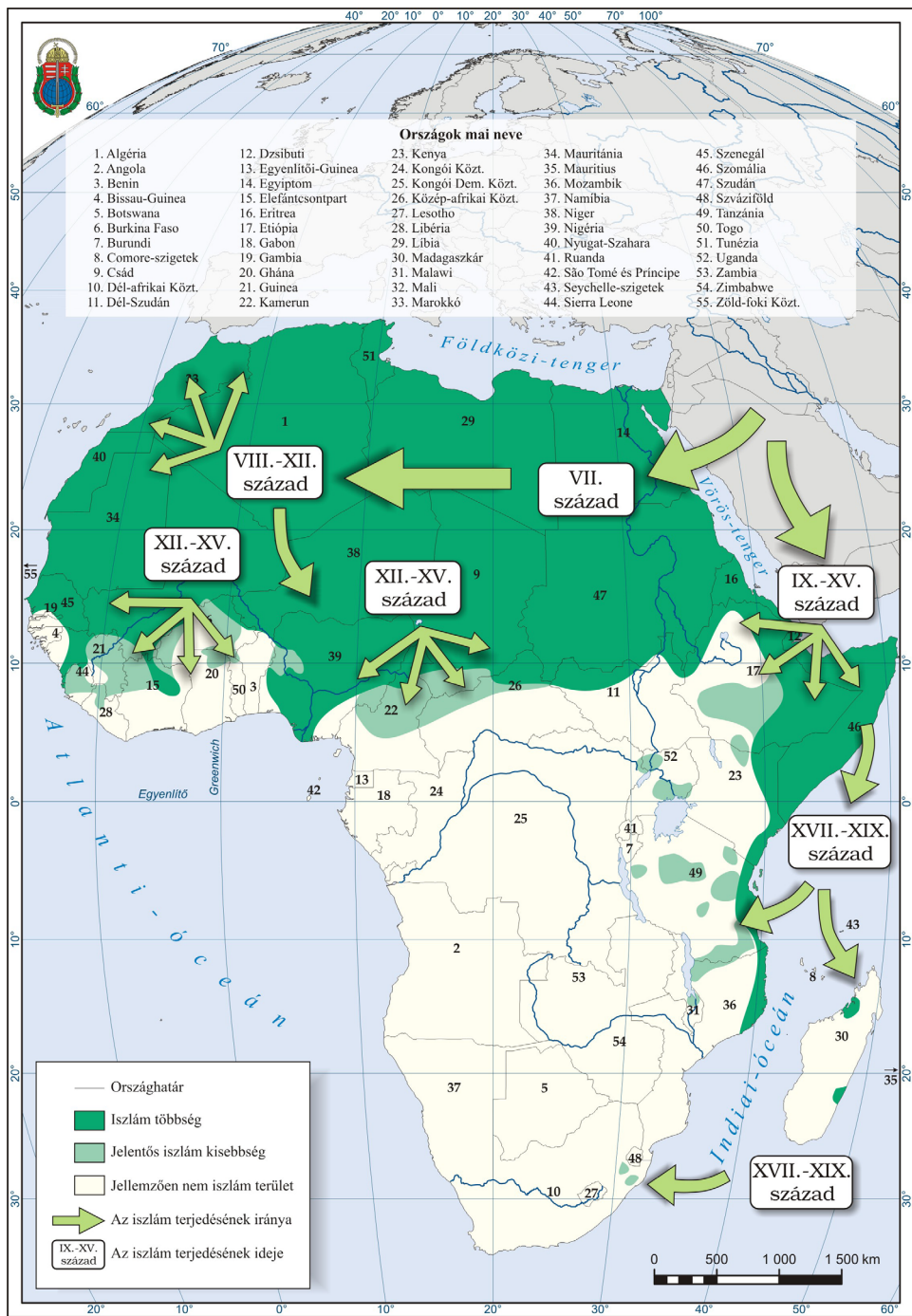
741 Deák P./szerk./ (2007): Biztonságpolitikai kézikönyv. Osiris Kiadó, Budapest pp. 439–443., 463.

Miletics P. (2013): Biztonsági kihívások Afrikában. Előadás az MH Geoinformációs Szolgálat szolgálatfőnöki továbbképzésén. Buják, 2013. november 22.

742 Olyan, a materializmussal szemben álló felfogás, amely szerint az ember életét számtalan, az anyagi világ dolgaiban rejtőző szellemi lény befolyásolja. Elsőként Sir Edward Burnett Tylor brit antropológus (1832-1917) a *Primitive Culture* (1871) című kulturális civilizációs művében a vallás legkorábbi formájaként határozta meg.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/25819/animism> (Letöltés ideje: 2014-09-24)
<http://www.newadvent.org/cathen/01526a.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-24)

743 Az iszlám a XI. század második felében érte el Csád-tó térségét és onnét terjedt tovább különböző helyi államiságok – Kanem-Bornu, Baguirmi, Ouaddai – gazdasági és politikai térszervező tevékenységét kísérve, amelyeket a XIX. században a szudáni Rabih al-Zubayr hódított meg (1883-1893).
<http://www.factmonster.com/country/chad.html> (Letöltés ideje: 2014-09-24)

744 A felekezeti hovatartozással kapcsolatos adatok nem minden esetben esnek egybe: 1966-ban a népesség 68%-a volt keresztény (40% protestáns, 28% római katolikus), 5% muszlim és 27% animista vallású. 2003-ban a protestánsok aránya 51%, a katolikusoké 29% volt. Más forrás szerint a kereszténység aránya 74%, a muszlim vallásúaké 13,9%, míg a tradicionális törzsi hitet a lakosság 11%-a követi.
http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNAAJ245.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-27)
<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-2.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-26)
<http://joshuaproject.net/countries/CT> (Letöltés ideje: 2014-09-26)

15. ábra: Az iszlám terjedése Afrikában

A korábban viszonylag kevésbé radikális közép-afrikai iszlámmal kapcsolatos biztonsági kihívást jelenthet, ha az Afrika területén működő dzsihadista szervezetek – AQIM, Boko Haram – bekapcsolódnak a konfliktusba, mint az korábban megtörtént a Maghreb régió országaiban is.⁷⁴⁵ Az állam termegtartó erőinek összeomlása regionális geopolitikai következményekkel járhat.⁷⁴⁶

A külső biztonsági kihívások ezért viszonylag jelentéktelennek tűnnek, ám feltétlenül szükséges megemlíteni, hogy az eredetileg az ugandai kormányzat ellen szerveződő LRA az államter délekeleti részét művelési területeként és stratégiai hinterland-ként használja.⁷⁴⁷ Ebben a térségben fenyegetést jelent az ott élő civil lakosságra, folytatja a gyermekek erőszakos toborozását katonai célokra. Emellett a legelőterületek, valamint ezzel összefüggésben a vízforrások birtoklása esetenként a dél-szudáni határon átnyúló hálózati konfliktusokat generál. Az északkeleti országrész stratégiai folyosót jelentett a Darfúr tartomány területén kirobbant konfliktusban tevékenykedő csádi lázadó csoportok számára, akik a 2012-es felkelés során egyes feltételezések szerint támogatást nyújtottak a Séléka-szövetségnek.⁷⁴⁸

A külső nagyhatalmi geopolitikai aktorok – elsősorban az Egyesült Államok és Kína – felismerték az afrikai kontinens rendkívüli geoökonómiai jelentőségét. Washington és Peking eltérő eszközökkel töreksenek geopolitikai befolyásuk kiterjesztésére, érdekartikulációjuk formálja az afrikai kontinens hatalmi términtáit. A hagyományos értelmezés szerint Kína sikeres pragmatikus – erősen emlékeztet a XIX. századi gyarmati expanzió egyes elemeire – gazdaságpolitikája ütközik az amerikaiak geostratégia- és érték-orientált percepcióival.⁷⁴⁹

Az afrikai nyersanyagok és energiahordozók a kínai gazdasági biztonság szükséges és nélkülözhetetlen komponensei, miközben a kontinens olyan növekvő felvevőpiacot jelent, ahová kiteleptíthetők a munkaerő-igényes (és környezetszennyező)

745 Besenyő J. (2010): Az Al-Kaida térnyerése a Maghreb régióban, Seregszemle, VIII. évfolyam, 3. szám, 2010. július-szeptember 148–154. oldal, <http://www.scribd.com/doc/126275001/Sereg-Szemle-VIII-evfolyam-3-szam-2010-julius-szeptember-148-154-oldal> (Letöltés ideje: 2014-09-26)

746 http://www.thestar.com/news/world/2014/03/27/central_african_republics_extremist_threat.html
http://www.defenceweb.co.za/index.php?option=com_content&view=article&id=29835:central-african-republic%20&catid=119:african-militaries&Itemid=255 (Letöltés ideje: 2014-09-16)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-2.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-24)

Deák P. /szerk/ (2007): Biztonságpolitikai kézikönyv. Osiris Kiadó, Budapest pp. 446-447.

Miletics P. (2013): Biztonsági kihívások Afrikában. Előadás az MH Geoinformációs Szolgálat szolgálatfőnöki továbbképzésén. Buják, 2013. november 22.

747 Besenyő J. (2013): Magyar Békfenntartók Afrikában, Katonai Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Budapest, p. 381

748 http://www.defenceweb.co.za/index.php?option=com_content&view=article&id=29835:central-african-republic%20&catid=119:african-militaries&Itemid=255 (Letöltés ideje: 2014-09-16)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html> (Letöltés ideje: 2014-09-23)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-2.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-24)

749 <http://oilprice.com/Energy/Energy-General/China-America-and-a-New-Cold-War-in-Africa.html> (Letöltés ideje: 2014-09-23)

<http://www.worldtribune.com/2013/10/15/the-geopolitics-of-african-resources-china-plotting-to-tap-them-in-new-de-americanized-world/> (Letöltés ideje: 2014-09-23)

Miletics P. (2013): Biztonsági kihívások Afrikában. Előadás az MH Geoinformációs Szolgálat szolgálatfőnöki továbbképzésén. Buják, 2013. november 22.

ágazatok.⁷⁵⁰ A gyakorlatias pekingi érdekérvényesítés kísérőjelenségei – kb. 1 milliós kínai migrációs tömeg, a környezeti katasztrófák exportja, a gazdasági kizsákmányolás – egyesek szerint a birodalomépítést vetítik elő,⁷⁵¹ ám az utóbbi időszakban az asszimmetrikus dependencia már biztonságpolitikai kihívást generál Peking számára. 2002 után a terrorizmus elleni háborúval összefüggésben az amerikai katonai jelenlét és geopolitikai érdeklődés fokozatosan nőtt az afrikai kontinensen, amellyel Peking nem képes és nem igazán akar versenyezni annak ellenére, hogy nemzeti érdekei miatt a jövőben biztonságpolitikai kötődései feltehetően erősödnek.⁷⁵²

A Közép-afrikai Köztársaságot érintő nagyhatalmi játszma geopolitikai términtázata Peking érzékelésében olyan folyosó, amely lehetővé teszi a magas stratégiai és gazdasági jelentőségű dél-szudáni ásványi anyagok áramlását a Nyugat (Washington) dominanciája által meghatározott atlanti térség irányába. Kína alapvető geostratégiai célja az afrikai természeti erőforrások Keletre való eljuttatása. Ezért a kínai vezetés Bozizé bukását követően a dél-szudáni-közép-afrikai térkapcsolatok javulását geopolitikai kihívásként értékelve támogatta a francia-amerikai kezdeményezést, amelynek célja a közép-afrikai humanitárius katasztrófa enyhítése, illetve a rendszerváltás volt.⁷⁵³

A landlocked helyzetű Közép-afrikai Köztársaság gyakorlatilag bukott államként definiálható az állami intézmények működésképtelensége következményeként. Ez részben a gyarmatosítás eredménye, hiszen Franciaország – hasonlóan más európai hatalmakhoz – territoriális expanziója figyelmen kívül hagyta a tradicionális, konzerválódott nyelvi, etnikai és kulturális választóvonalakat. Ennek sajátos következménye egyes feltételezések szerint, hogy az állam fennmaradása is csak külső támogatással lehetséges. Az államépítés kudarcát ellensúlyozó politikai, gazdasági és katonai intervenciók célja tehát valójában a poszt-koloniális informális birodalmi térstruktúra fenntartása.⁷⁵⁴

Arra azonban semmilyen garancia nincs, hogy a nyelvi-etnikai határvonalak alapján átrajzolt közép-afrikai politikai tér nagyobb lokális és regionális stabilitást eredményezne, mivel a szomszédos államok hasonlóan multi-etnikai jellegű térmozzai-

750 Besenyő J. (2007): *Harc az afrikai olajért, Kína gazdasági térnyerése a fekete kontinensen*, Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum XI. évfolyam, 2007. 4. szám, 36-37. oldal

<http://www.zmne.hu/Forum/07negyedik/afrika.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-23)

751 <http://theconversation.com/china-and-the-shadow-of-colonialism-still-looming-over-africa-8941> (Letöltés ideje: 2014-09-23)

752 Tarrósy I. (2008): *Sino-afrikai kapcsolatok a világpolitika rendszerében. Kölcsönös hasznok és lehetőségek a XXI. században*, Külügyi Szemle. 2008/4, pp. 81–93.

http://real.mtak.hu/14221/1/KSZ_2008_04_081_Tarrosy.pdf (Letöltés ideje: 2014-09-27)

<http://oilprice.com/Energy/General/China-America-and-a-New-Cold-War-in-Africa.html> (Letöltés ideje: 2014-09-23)

Miletics P. (2013): *Biztonsági kihívások Afrikában*. Előadás az MH Geoinformációs Szolgálat szolgálatfőnöki továbbképzésén. Buják, 2013. november 22.

753 <http://www.worldtribune.com/2013/10/15/the-geopolitics-of-african-resources-china-plotting-to-tap-them-in-new-de-americanized-world/> (Letöltés ideje: 2014-09-23)

<http://www.globalresearch.ca/french-complicity-in-the-crisis-in-central-african-republic/5366084> (Letöltés ideje: 2014-09-23)

754 Az ország területén élő mintegy 86 etnikai csoport több mint 70 különböző nyelvet beszél.

<http://joshuaproject.net/countries/CT> (Letöltés ideje: 2014-09-26)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-2.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-26)

kokból állnak, így a területi fragmentálódás újabb biztonsági, geopolitikai problémákat generálhat.⁷⁵⁵

Az Afrika középső részén elhelyezkedő államot a tartós politikai instabilitás és az ismétlődő fegyveres erőszak jellemzi. A függetlenség elnyerését követően (1960) számos politikai vezetőt alkotmányellenesen távolítottak el a hatalomból. Emellett a központi hatalom nem tudja fenntartani a Max Weber által definiált szuverenitás kritériumát, hiszen nem képes érvényesíteni az erőszak monopóliumát a politikai területre egésze felett. A gyenge hatalom térszervező képességének dilemmáját részben magyarázza a pre- és a koloniális időszakra jellemző, az etnikai, a civilizációs és kulturális identitások közötti feszültségeket fenntartó rabszolga-kereskedelem,⁷⁵⁶ valamint maga a francia gyarmatosítás.⁷⁵⁷

A Közép-afrikai Köztársaság 1960. augusztus 13-án vált független állammá,⁷⁵⁸ de a politikai-hatalmi küzdelmekben a kezdetektől jelentős szerepet játszott a korábbi gyarmatosító hatalom, Franciaország.⁷⁵⁹ A biztonságpolitikai problémákat az 1990-es években súlyosbította a koherens és fenntartható gazdaságpolitikai stratégia hiányából fakadó összeomlás.⁷⁶⁰

A bipoláris világrend 1990-et követő átalakulása átmeneti stabilitással járt együtt, habár a választáson vereséget szenvedett ellenzéki erők gyakran a politikai erőszak eszközeit alkalmazták, amely együtt járt az etnikai és civilizációs-kulturális feszültségek fokozódásával. Ezt igazolta az a tény, hogy az 1999-ben újraválasztott elnök –

755 A legtöbb nyelvi csoport a niger-kongó nyelvcsaládhoz tartozó ubangit beszéli, amely azonban nem fedi le az államtér egészét. A nyelvi területtel egybeeső politikai terület alapvetően a folyó vízgyűjtőjének nemcsak geográfiai, hanem történelmi-politikai egységét jelentené. Mindez felszámolhatná azt a biztonságpolitikai kihívást generáló tényt, hogy a határok nyelvi-etnikai tömböket hasítanak ketté, de kérdéses, hogy pusztán ez akadályozza az afrikai állam fejlődését.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/414793/Niger-Congo-languages> (Letöltés ideje: 2014-09-26)

<http://www.africaontheblog.com/what-to-do-with-failed-states-like-the-central-african-republic/> (Letöltés ideje: 2014-09-26)

http://oubangui.blogspot.hu/2012_01_01_archive.html (Letöltés ideje: 2014-09-26)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-2.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-26)

756 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102152/Central-African-Republic/214025/The-arts-and-cultural-institutions> (Letöltés ideje: 2014-09-29)

http://www.historyfiles.co.uk/FeaturesAfrica/AfricaCAR_Dar-al-Kuti01.htm (Letöltés ideje: 2014-09-29)

757 <http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-09-28)

Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008): *The Central African Republic and Small Arms*. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva p. 3.

758 <http://africanhistory.about.com/library/timelines/blIndependenceTime.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-28)

Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008): *The Central African Republic and Small Arms*. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva p. 129.

759 <http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-09-28)

Vasset, Ph. (1997): *The Myth of Military Aid: The Case of French Military Cooperation in Africa*. SAIS Review Vol 17. No 2. pp. 165–180.

760 <http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-09-28)

<http://www.issafrica.org/pubs/ASR/7No2/McFarlaneAndMalan.html> (Letöltés ideje: 2014-09-28)

Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008): *The Central African Republic and Small Arms*. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva p. 6

Ange-Félix Patassé⁷⁶¹ – a ruandai és angolai zsoldosok által támogatott 2001-es felkelést, a líbiai, illetve csádi katonai támogatással verte le. Az esemény jelezte a politikai hatalom képlékenységét és a közép-afrikai államtér destabilizálódásának regionális hatását is.⁷⁶²

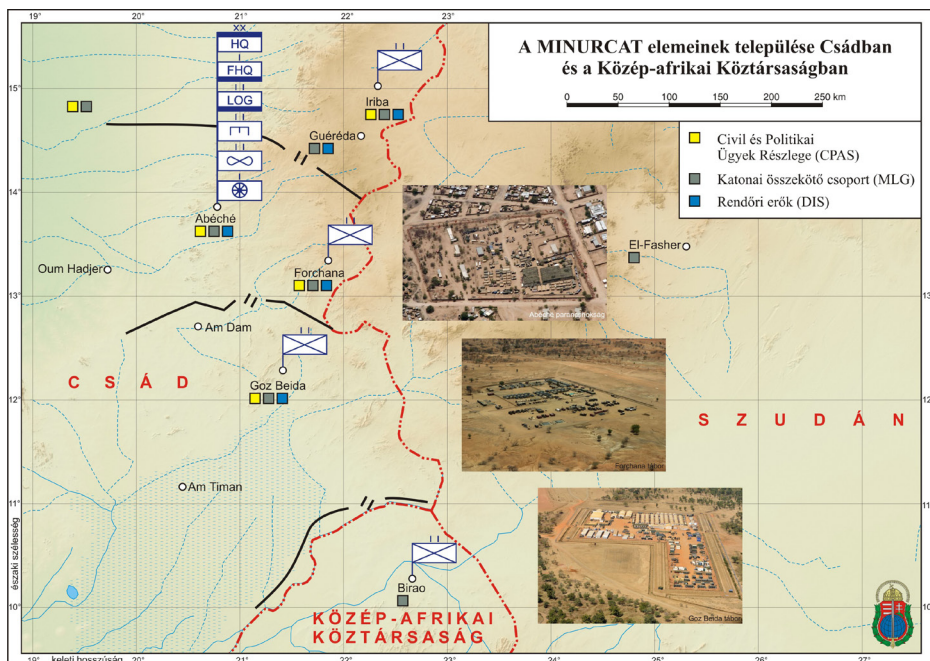
Az elnöki hatalom instabilitása a Közép-afrikai Köztársaságban

Elnök	Hatalomban töltött idő	Etnikai hovatartozás	Származási hely	Előző tisztség	Bukás oka (évszám)
David Dacko	1960-1965	Ngbaka	Bouchia (Lobaye)	gazdasági és kereskedelmi és belügyminiszter	államcsíny (1965.12.31.)
Jean-Bédel Bokassa	1966-1979	Ngbaka	Bobangui (Lobaye)	vezérkari főnök	megfosztották hatalmától (1979. 09.20-21.)
David Dacko	1979-1981	Ngbaka	Bobangui (Lobaye)	Bokassa személyi tanácsadója	államcsíny (1981.09.01.)
Andre Kolingba	1981-1993	Yakoma	Kembé (Basse-Kotto)	vezérkari főnök	választás (1993. 09.19.)
Ange-Félix Patassé	1993-2003	Sara	Paoua (Ouham-Pendé)	miniszterelnök	államcsíny (2003.03.15.)
François Bozizé	2003-2013	Gbaya	Bossangoa (Ouham)	vezérkari főnök	Séléka lázadás (2013.03. 24.)
Michel Djotodia	2013-2014	Gula	Vakaga	külügyminisztériumi tisztviselő, emigráns	lemondott (2014.01. 10.)
Catherine Samba-Panza	2014-		Fort Lamy (N'Djamena)	Bangui polgármestere	

A François Bozizé⁷⁶³ 2003-as hatalomra kerülése után állandósuló politikai erőszakot a bizonytalan kronológiájú ún. „bozótháború” (2004–2007) kirobbanása is jelez-

- 761 A táblázat bemutatja a politikai hatalom bizonytalanságait.
Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008): The Central African Republic and Small Arms. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva p. 2.
<http://www.monde-diplomatique.fr/2013/10/A/49688> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
<http://www.bbc.com/news/world-africa-21938297> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
<http://www.bbc.com/news/world-africa-25824389> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
<http://www.irinnews.org/report/21932/central-african-republic-patasse-government-back-in-control> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
<http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
- 762 A táblázat bemutatja a politikai hatalom bizonytalanságait.
Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008): The Central African Republic and Small Arms. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva p. 2.
<http://www.monde-diplomatique.fr/2013/10/A/49688> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
<http://www.bbc.com/news/world-africa-21938297> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
<http://www.bbc.com/news/world-africa-25824389> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
<http://www.irinnews.org/report/21932/central-african-republic-patasse-government-back-in-control> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
<http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
- 763 1946. október 14-én született közép-afrikai politikus, aki 2003-2013 között elnökként irányította az országot.
<http://www.pmcdr.org/president.asp> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
<http://www.reuters.com/article/2013/03/24/us-centralafrica-rebels-idUSBRE92M0AU20130324> (Letöltés ideje: 2014-09-29)
<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-3.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-29)

te. A konfliktus kezdetén a Michel Djotodia⁷⁶⁴ vezette Union of Democratic Forces for Unity (UDFR)⁷⁶⁵ az államtér északkeleti részén robbantott ki etnikai konfliktust, amelynek célja a helyi gazdasági hatalom megszerzése volt.⁷⁶⁶ A polgárháború – számos fegyveres csoport bekapcsolódásával eszkalálódott – humanitárius válságot generált, beágyazódott egy Darfúr-központú regionális geopolitikai konfliktusba.

16. ábra: MINURCAT

A válság során a szudáni kormány a közép-afrikai lázadó erőket támogatta, míg Bangui a csádi politikai vezetéssel együtt a darfúri szeparatista erők mögött sorakozott fel.⁷⁶⁷

764 1949-ben született muszlim politikus, aki a Közép-afrikai Köztársaság elnöke volt 2013-2014 között.

<http://www.bbc.com/news/world-africa-21938297> (Letöltés ideje: 2014-09-29)

http://www.huffingtonpost.com/daniel-wagner/the-central-african-repub_b_3071296.html (Letöltés ideje: 2014-09-29)

<http://www.nytimes.com/2013/04/14/world/africa/michel-djotodia-leader-of-coup-in-central-african-republic-holds-on-to-power.html?pagewanted=all> (Letöltés ideje: 2014-09-29)

765 <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/ufdr.htm> (Letöltés ideje: 2014-09-29)

<http://www.hrw.org/news/2008/12/20/central-african-republic-civilians-need-protection> (Letöltés ideje: 2014-09-29)

766 Elsősorban a gazdasági pozíciók, valamint a gyémánt kitermelésének és kereskedelmének ellenőrzése, illetve a rungha törzsszel fennálló ellenségeskedés motiválta a gula etnikumhoz tartozó szervezetet. A rungak többsége – a 24900 fős etnikum 90%-a – a XVII. század óta szunnita muzulmán közösséghez tartozik, növénytermesztéssel, állattenyésztéssel, kereskedelemmel (is) foglalkoznak.

http://joshuaproject.net/people_groups/14592/CT (Letöltés ideje: 2014-09-29)

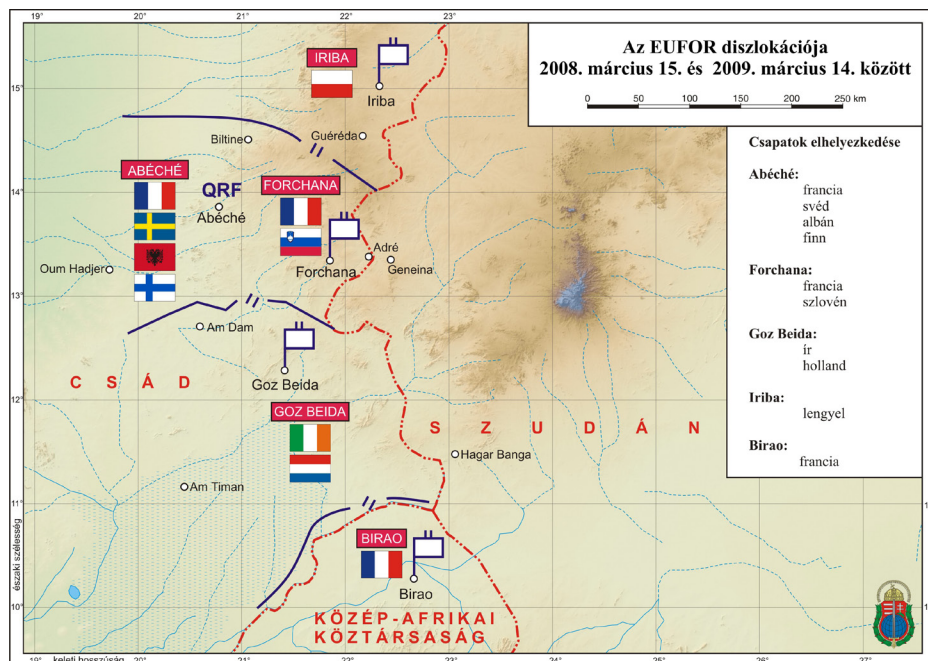
<http://www.trackingterrorism.org/group/union-democratic-forces-unity-ufdr> (Letöltés ideje: 2014-09-29)

<http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-09-29)

767 <http://www.cfr.org/sudan/sudan-chad-central-african-republic/p12309> (Letöltés ideje: 2014-09-30)

A háborús konfliktus következményei miatt Bangui a nemzetközi közösségtől kért segítséget, bár 2006 novemberében csak Párizs küldött katonai erőket a térségbe.⁷⁶⁸

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa csupán 2007. szeptember 25-én döntött egy békefenntartó misszió felállításáról (MINURCAT), amelynek keretében az EUFOR Csád/RCA is működött, feladata elsődlegesen humanitárius tevékenység volt.⁷⁶⁹

17. ábra: EUFOR

A nemzetközi erőfeszítések eredményeként sikerült lezárni a pusztító konfliktust, amellyel összefüggésben több dokumentumban kerültek rögzítésre a konfliktus lezá-

⁷⁶⁸ <http://www.afrol.com/articles/22617> (Letöltés ideje: 2014-09-30)

⁷⁶⁹ A misszió feladata volt többek között, hogy szorosan működjön együtt a régióban más nemzetközi küldetést ellátó szervezetekkel.

Besenyő J. (2013) : Magyar Békefenntartók Afrikában, A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat kiadványa, Budapest, pp. 395-396.

rásának feltételei,⁷⁷⁰ erről véglegesen a Libreville-i Békeszörződésben döntöttek a felek.⁷⁷¹

A megállapodást követően a központi hatalom vesztzfáliai erőszak-monopóliuma azonban továbbra sem érvényesült az államtér egészén, miközben a lázadó csoportok többé-kevésbé legitim politikai – és gazdasági – szereplökké váltak. A közép-afrikai politikai stabilitás átmenetinek bizonyult, az állam tármegtartó potenciálját változtatlanul nem sikerült megerősíteni, a gazdaság állapota, az általános mélyszegénység folyamatosan újratemelte a biztonsági kihívásokat, amelyek etnikai-törzsi konfliktussokkal, rivalizálással kapcsolódtak össze.⁷⁷²

A belső és regionális konfliktus tapasztalatai ellenére sem sikerült olyan jól szervezett, képességekkel rendelkező katonai erő kialakítása, amely alkalmas a népesség biztonságának és az államtér integritásának, szuverenitásának megerősítésére. Mindezt változtatlanul a térségi befolyását megtartó Franciaország támogatásának függvénye maradt, mivel csak a francia állam rendelkezett olyan katonai hatalommal, amely alkalmasnak tűnt a hatalmi-geopolitikai vákum felszámolására.⁷⁷³

770 Elsőként a Szierte-i (Szurt) Szerződésre került sor 2007. február 2-án a közép-afrikai kormány, illetve egyes lázadó csoportok között, amelyet a Birao-i Békeszörződés követett április 1-én.

<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/CAR%20S2007%20376.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/CAR%20S2007%20697.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

http://www.geneva-academy.ch/RULAC/pdf_state/IPIS-CAR-mappingconflictmotives.pdf (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/CAR%20S%202008%20444.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2007-04-13-central-africa_N.htm (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://peacemaker.un.org/car-birao-accord2007> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CF_070401_Birao%20Peace%20Accord.pdf (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/CAR%20S2007%20697.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

771 2008. május 9-én egy lázadó csoporttal (APRD) történt megállapodással és gaboni közvetítéssel sikerült olyan alapokat teremteni, amelyek lehetővé tették, hogy június 21-én mindhárom meghatározó lázadó szervezet (APRD, UFDR, FDCP) békét kössön Bangui-val. A megállapodást augusztus 25-én az utolsó nagyobb fegyveres ellenzéki csoport (CPJP) is elfogadta.

<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/aprd.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/ufdr.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/fpdc.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/cppj.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://chisnell.com/semuna/Background%20Papers/SC3%20-%20The%20Situation%20in%20the%20Central%20African%20Republic.pdf> (Letöltés ideje: 2014-09-30)

<http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-09-28)

http://binuca.unmissions.org/LinkClick.aspx?fileticket=2sgsIQsu_qw%3D&tabid=5102&language=fr-FR (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://www.ucdp.uu.se/gpdatabase/peace/CAR%2020080621.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

http://www.academia.edu/3625442/Conflict_Analysis_-_Central_African_Republic (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://reliefweb.int/report/central-african-republic/central-african-republic-news-bulletin-no-59-05-12-may-2008>

(Letöltés ideje: 2014-10-01)

772 http://www.academia.edu/3625442/Conflict_Analysis_-_Central_African_Republic (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://chisnell.com/semuna/Background%20Papers/SC3%20-%20The%20Situation%20in%20the%20Central%20African%20Republic.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-09-30)

773 http://library.fes.de/pdf-files/igp/igp-2008-4/08_a_berg_gb.pdf p. 74. (Letöltés ideje: 2014-10-01)

Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008): The Central African Republic and Small Arms. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva p. 4.

Biztonsági probléma maradt, hogy a megerősödött fegyveres ellenzéki csoportok a politikai kompromisszumokat csak átmenetinek tekintették, hatalmukat valójában a nemzeti kohézióval ellentétesen érvényesítve permanens biztonságpolitikai kihívásként maradtak jelen az államtérben, így a politikai erőszak önfenntartóvá vált.⁷⁷⁴

A folyamatos etnikai rivalizálás, a határokon átnyúló erőszak – az államtér délkeleti részét az LRA 2008 után is változatlanul ellenőrzése alatt tartotta –, a 2011-es választásokat követően beígért kormányzati reformok elmaradása gyakorlatilag működésképtelenné tette a Közép-afrikai Köztársaságot és elősegítette egy, a fennálló törzsi alapon szerveződő politikai hatalommal szemben álló alkalmi szövetség létrejöttét.⁷⁷⁵

A politikai rendszer összeomlását eredményező biztonságpolitikai krízist jelezte, hogy 2012 szeptemberében a CPJP-ből kivált, júniusban megalakult új szervezet – a Patriotic Convention for Saving the Country/Convention Patriotique pour le Salut du Kodro-CPSK – támadást intézett Sibut, Dekoa, valamint Damara települések ellen.⁷⁷⁶ A közép-afrikai politikai vezetés számára az újabb biztonságpolitikai kihívás éppúgy kezelhetetlennek bizonyult, mint ahogy a korábbi időszak válsága során is képtelen volt fenntartani az államtér integritását, szuverenitását, hagyományosan külső geopolitikai játékosok segítségével próbálta fenntartani politikai hatalmát.⁷⁷⁷

2012. augusztus 20-án jött létre a kormányzat megdöntését célként megfogalmazó stratégiai megállapodás a különböző, korábban egymással rivalizáló fegyveres ellenzéki csoportok között (CPJP, valamint a CPSK), amelyhez a Djotodia vezette UDFR is csatlakozott, így létrejött a Séléka-koalíció.⁷⁷⁸

Az államtér történelmileg legelmaradottabb északkeleti régiójában kirobban felkelés katonai erejét különböző etnikai csoportok alkották, amelyek szerint a központi kormányzat nem teljesítette a Birao-i Szerződés feltételeit, kifogásolták működésének

774 http://www.academia.edu/3625442/Conflict_Analysis_-_Central_African_Republic (Letöltés ideje: 2014-10-01)
Deák P. /szerk/ (2007): Biztonságpolitikai kézikönyv. Osiris Kiadó, Budapest pp. 439-440., 463.

775 http://www.academia.edu/3625442/Conflict_Analysis_-_Central_African_Republic (Letöltés ideje: 2014-10-01)
<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf> pp. 1-4. (Letöltés ideje: 2014-10-01)

Lansford, T. /ed./ (2014): Political Handbook of the World 2014. CQ Press SAGE Publications Inc., Los Angeles p. 251.

776 <http://news.yahoo.com/central-african-republic-rebels-attack-3-towns-170122308.html> (Letöltés ideje: 2014-10-04)
<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf> p. 35. (Letöltés ideje: 2014-10-01)
<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-10-05)

777 2005 után a gyenge térmegtartó potenciállal rendelkező határok sebezhetőségét, a védelmi képességek hiányát kihasználó hazai lázadók, szudáni és csádi csoportok tevékenykedtek az állam területén. Az ország délkeleti részében ugandai, amerikai, Birao térségében pedig csádi és szudáni erők állomásoztak, az AU békefenntartó missziója (MICOPAX) is hosszabb időn keresztül jelent volt a Közép-afrikai Köztársaságban.
<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf> pp. 4-5. (Letöltés ideje: 2014-10-01)
<http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-09-28)

778 <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-10-05)

sajátosságait (nepotizmus, kleptokrácia).⁷⁷⁹ A periférikus geopolitikai helyzetben lévő régióban a központi hatalom hiánya hatalmi vákuumot teremtett, amelyet az itt élő – zömmel muszlim vallású – etnikai csoportok koalíciója a maga számára előnyösen kísérelt meg felszámolni, miközben egy működőképes államot percepcionált. A heterogén csoportok fellépése közvetett módon kapcsolódott a darfúri krízishez, hiszen Vakaga és Haute-Kotto annak sajátos háterszágát jelenti, olyan szürke zóna, ahol hatékony állami érdekérvényesítés hiányában a szent önzés (sacra egoizmo) határozza meg a helyi kapcsolatok rendszerét.⁷⁸⁰

A Séléka-t tehát elsősorban olyan erők alkották, amelyeknek hagyományos etnikai – gula-runga – rivalizálásának fókuszában az erőforrások (gyémánt,⁷⁸¹ legelő) a törzsi alapon szerveződő ellenőrzése állt, amelyhez sokak gazdasági motivációk miatt csatlakoztak. A különböző érdekcsoportok közötti az iszlám ideológia jelentette az összetartó erőt, amely – különösen a mozgalom hatalomra kerülését követően – különleges következményekkel járt. A tradicionális etnikai-törzsi rivalizálást felváltó vallási megosztottság, a fundamentalizmus által generált feszültség geopolitikai következményei újabb regionális biztonságpolitikai kihívást jelenthetnek.⁷⁸²

A Séléka-koalíció által megindított felkelés gyorsan polgárháborúvá eszkalálódott és 2012 decemberére jelentős katonai sikereket ért el. A megbékélés érdekében került sor 2013. január 11-én a gaboni fővárosban, Libreville-ben egy egyezmény aláírására a közép-afrikai kormány, valamint a lázadók képviselői között. 2013 márciusában azonban a Séléka újabb offenzívát indított, elfoglalta a fővárost, Bozizé elnök pedig emigrációba kényszerült.⁷⁸³

779 <http://www.crisisgroup.org/en/regions/africa/central-africa/central-african-republic/136-central-african-republic-anatomy-of-a-phantom-state.aspx> (Letöltés ideje: 2014-10-05)

<http://www4.carleton.ca/cifp/app/serve.php/1497.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

780 <http://www.cfr.org/sudan/sudan-strike-bleeds-across-borders/p12310> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBIL.SdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-09-28)

781 <http://www.crisisgroup.org/en/regions/africa/central-africa/central-african-republic/167-dangerous-little-stones-diamonds-in-the-central-african-republic.aspx> (Letöltés ideje: 2014-10-05)

782 <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf> p. 8. (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20130515125145/> (Letöltés ideje: 2014-10-07)

783 A tervezetben a felek többek között megállapodtak a parlament feloszlásáról, a választások egy éven belüli megtartásáról, a nemzeti egységkormány felállításáról, valamint arról, hogy Bozizé 2016-ig megtartja elnöki mandátumát.

http://www.loc.gov/law/web/servlet/lloc_news?disp3_l205403460_text (Letöltés ideje: 2014-10-07)

<http://www4.carleton.ca/cifp/app/serve.php/1497.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://fas.org/sgp/crs/row/R43377.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://www.geopolitique-geostrategie.com/> (Letöltés ideje: 2014-10-09)

*A konfliktus kronológiája*⁷⁸⁴

2012. szeptember 16.	Támadás Sibut, Dekoa és Damara települések ellen (CPSK)
2012. november 27.	Összecsapások Kabo település közelében a hadsereg és a lázadók között
2012. december 10.	Séléka támadás Ndélé, Ouadda és Sam Ouandja ellen
2012. december 15-29.	Séléka támadás Bamingui, Mbrès, Bria, Kabo, Batangafo, Ippy, Bambari, Kaga Bandoro, Sibut ellen
2012. december 18.	csádi csapatok (2000 fős kontinges) bevonulása
2012. december 19.	az ENSZ BT elítéli a Séléka-koalíciót
2012. december 21.	rendkívüli ECCAS (Economic Community of Central African States) ⁷⁸⁵ csúcstalálkozó N'Djamena-ban (előkészítették a Libreville-i találkozót, döntöttek békefenntartó erők küldéséről (MICOPAX) ⁷⁸⁶
2012. december 25.	a brazil kormány az ellenségeskedés felfüggesztésére szólított fel
2012. december 27.	az ENSZ BT elítéli a Séléka-koalíciót
2012. december 30.	az AU vezetőjével való tárgyalás után elnöke Bozizé bejelentette, hogy nem indul harmadszor az elnökválasztáson és támogatja nemzeti egységkormány megalakítását
2013. január 2.	a Séléka-koalíció ideiglenesen leállította az offenzívát, Séléka támadás Kouango, Alindao, Mobaye és Bangassou ellen
2013. január 4.	az ENSZ BT az ellenségeskedés felfüggesztésére és tárgyalásokra szólította fel a feleket
2013. január 6.	Dél-Afrika bejelentette, hogy csapatokat küld az ország stabilizálására
2013. január 9.	az ECCAS közvetítésével tárgyalások kezdődnek a gaboni Libreville-ben
2013. január 11.	a szembenálló felek aláírják a Libreville-i megállapodást (fegyverszünet)
2013. január 17.	Nicolas Tiangaye-t nevezik ki miniszterelnöknek, feladata a nemzeti egységkormány megalakítása
2013. február 3.	nemzeti egységkormány
2013. március 15.	Bozizé Séléka-ellenes beszéde a Boganda-stadionban
2013. március 17–18.	Séléka ultimátum (a dél-afrikai erők eltávolítása, a politika foglyok szabadon bocsátása, a Séléka harcosok integrálása)

⁷⁸⁴ A táblázatot az alábbi források adatai alapján állítottuk össze.

<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf> p. 35. (Letöltés ideje: 2014-10-01)

<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-10-05)

⁷⁸⁵ 10 közép-afrikai állam – Angola, Burundi, Csád, Egyenlítői Guinea, Gabon, Kamerun, Kongói Köztársaság, Kongói Demokratikus Köztársaság, Közép-afrikai Köztársaság, Ruanda, Sao Tome és Principe – által 1981 decemberében alapított szervezet, amelynek központja Libreville-ben működik.

<http://africanhistory.about.com/od/glossary/g/def-ECCAS-CEEAC.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-06)

<http://www.uneca.org/oria/pages/eccas-economic-community-central-african-states-0> (Letöltés ideje: 2014-10-06)

⁷⁸⁶ Az ECCAS-államok által felállított békefenntartó misszió a Közép-afrikai Köztársaságban.

<http://www.operationspaix.net/77-operation-micopax.html> (Letöltés ideje: 2014-10-06)

<http://www.operationspaix.net/77-historique-micopax.html> (Letöltés ideje: 2014-10-06)

2013. március 20.	Bozizé elnöki rendeletei (a 2012. március 15. után bebörtönzöttek szabadon bocsátása, a kijárási tilalom felfüggesztése, az utakadályok eltávolítása)
2013. március 21-24.	a Séléka megszegi a Libreville-i megállapodást, erői Damara-nál átlépik a piros vonalat, megütköznek a dél-afrikai erőkkel (14 dél-afrikai és több száz lázadó esett el)
2013. március 24.	Bozizé a Kongói Demokratikus Köztársaságba, majd Kamerunba menekül (az AU Bizottsága elítélte a megdöntésére elnök François Bozizé hatalmának megdöntését, ahogy Ban Ki-moon, az ENSZ főtitkára is elítélte az alkotmányellenes hatalomátvételt)
2013. június 2.	François Bozizé elhagyta Kamerunt, ismeretlen helyre távozott

2013. március 25-ét követően az új – Michel Djotodia vezetésével megszerveződő, sajtóságos legitimációs eszközöket alkalmazó – politikai hatalom nem volt képes igazolni azt, hogy alkalmas a biztonság megteremtésére, a hagyományos problémák (a korrupció, a mély-szegénység, a gazdasági megkésetttség, az állam gyengesége) kezelésére. A problémákat növelte a koalíció belső megosztottsága – etnikai választóvonalak, a politikai és a katonai vezetés közötti ellentétek, amelyek már korábban is felszínre kerültek⁷⁸⁷ –, a menekültkérdés, összefüggésben az emberi jogok folyamatos megsértését kísérő politikai erőszakkal, illetve a fosztogatással.⁷⁸⁸

Az UNHCR 2014-es tervezési adatai (Közép-afrikai Köztársaság)

A népesség típusa	Származás	2013 december		2014 december		2015 december	
		Összesen országban	az UNHCR segítségében részesültek	Összesen országban	az UNHCR segítségében részesültek	Összesen országban	az UNHCR segítségében részesültek
Összes		420 340	254 000	518 730	277 950	279 850	263 450
menekültek	Kongói Dem. Közt.	9880	9290	8880	8290	3290	3290
	Szudán	5360	1970	5360	1970	1970	1970
	Egyéb	2500	2500	2500	2500	3000	3000
menedék-keresők	Kongói Dem. Közt.	1360	130	1000	100	800	100
	Egyéb	1240	120	1,000	100	800	100
visszatérők (menekültek)	Közép-afrikai Köztársaság	–	–	–	–	35 000	35 000
otthona elhagyására kényszerülők	Közép-afrikai Köztársaság	400 000	240 000	400 000	240 000	200 000	200 000
visszatérők (IDPS)	Közép-afrikai Köztársaság	–	–	100 000	25 000	35 000	20 000

Forrás: <http://www.unhcr.org/pages/49e45c156.html>

⁷⁸⁷ <http://www.rfi.fr/afrique/20130317-centrafrique-cinq-ministres-issus-seleka-retenus-rebelles-sibut/> (Letöltés ideje: 2014-10-09)

⁷⁸⁸ <http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto> (Letöltés ideje: 2014-09-28)

Az új kormány (2013. március 31.) biztonságpolitikai paradigmaváltása többé-kevésbé sikertelen volt, nem volt képes felszámolni a hagyományos biztonsági kihívások kiváltó okait.⁷⁸⁹ Az erőszak megfékezésére tett kísérlet – a szövetség feloszlata-⁷⁹⁰ sa – sikertelen volt, amit a kormányzat is elismert. A fizetés nélkül maradt harcosok fosztogatásai, a politikai erőszak,⁷⁹¹ valamint a fegyverek ellenőrizetlen proliferációja erősítette az anarchiát, miközben a muszlimok lakta területek megkímélése egy potenciális civilizációs-kulturális konfliktus lehetőségét villantotta fel.⁷⁹²

A folyamat a biztonsági kihívás horizontjának kiszélesedésével járt, az erőszak, a destabilizálódás hagyományos helyi szintjeit átlépte, a teljes államteret politikai, gazdasági anarchia fenyegette.⁷⁹³ Az intézményrendszer összeomlása következményeként az állam nem teremtette meg polgárai számára a biztonság minimális szintjét. Erőszakkal fenntartott ún. predátorállam⁷⁹⁴ léte helyi és regionális biztonságpolitikai kihívást generált. Egy esetleges hatalmi vákuum feltehetően kedvezőtlen geopolitikai hatást gyakorolt volna az afrikai kontinens egyébként sem túlzottan stabil középső régiójára.⁷⁹⁵

A kormányzási technika által kitermelt folyamatos anarchia sajátos ellenhatásaként szerveződött meg az ún. anti-Balaka mozgalom.⁷⁹⁶ A keresztény-animista önvédelmi csoportok összefogásával létrejött milícia megtorló támadásainak súlyos gazdasági következménye volt a zömmel muszlim kereskedelmi elit visszaszorítása, illetve a közép-afrikai iszlám exodus.⁷⁹⁷ A fokozatosan az északi területekre visszaszoruló egykori Séléka-koalíció, illetve a déli országrész védelmi szervezete kölcsönös biztonsági kihívásként definiálták egymást, amely hosszabb távon a közép-afrikai regionális hatalmi egyensúly civilizációs-kulturális felbomlásával járhat. Az állam alkalmatlannak bizo-

789 Vecsey M.: A Közép-afrikai Köztársaság küzdelmei és Magyarország, Seregszemle, 2014/2, pp. 129–141.
<http://www.honvedelem.hu/container/files/attachments/47049/2014-2-seregszemle-internet.pdf> (Letöltés ideje: 2014-09-27)

790 2013. szeptember 13-én az elnök bejelentette a szövetség feloszlását.
<http://www.issafrica.org/iss-today/dissolving-the-seleka-rebel-group-could-be-a-recipe-for-disaster-in-the-car> (Letöltés ideje: 2014-09-07)

<http://www.dw.de/central-african-republic-new-president-dissolves-rebel-alliance/a-17088179> (Letöltés ideje: 2014-09-07)

791 <http://www.theguardian.com/world/2013/nov/22/central-african-republic-verge-of-genocide> (Letöltés ideje: 2014-10-06)

<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-2013.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-06)

<http://www.news24.com/Africa/News/CAR-rebels-demand-payment-20130511> (Letöltés ideje: 2014-10-06)

<http://www.rfi.fr/afrique/20130414-rca-boy-rabe-pillage-seleka-population/> (Letöltés ideje: 2014-10-06)

792 <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf> pp. 19–20 (Letöltés ideje: 2014-10-01)

793 <http://www.un.org/News/Press/docs/2013/sc11010.doc.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-06)

794 Suha Gy. (2014): Mélyülő válság Közép-Afrikában avagy a Françafriquepolitika kudarca? Honvédségi Szemle, 2014/2. szám, pp. 68–77.

<http://www.honvedelem.hu/container/files/attachments/42782/hsz20142.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

795 <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf> p. 21. (Letöltés ideje: 2014-10-01)

796 2013 augusztusában alakult szervezet, jórészt a 2008-2009-ben létrehozott önvédelmi egységekből állt össze. A sango eredetű kifejezés jelentése: legyőzhetetlen. Célja a keresztény lakosság védelme, habár mind a keresztény, mind a muszlim vallási vezetők elutasítják a felekezeti erőszakot. A szervezet központja Borab települése, fegyvereseinek számát mintegy 72000-re becsülik.

<http://www.trackingterrorism.org/group/anti-balaka> (Letöltés ideje: 2014-10-07)

797 <http://www4.carleton.ca/cifp/app/serve.php/1497.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://midwestdiplomacy.com/2014/02/28/the-central-african-republics-crisis-in-the-center/> (Letöltés ideje: 2014-10-07)

<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/219-la-crise-centrafricaine-de-la-predation-a-la-stabilisation-english.pdf> p. i (Letöltés ideje: 2014-10-06)

nyult az erőszak-monopólium érvényesítésére, valamint a politikai erőszak – annak egyébként szélsőséges megnyilvánulásai (kannibalizmus)⁷⁹⁸ is megjelentek – megfékezésére, ezért Djotodia elnök 2014 januárjában nemzetközi nyomásra lemondásra kényszerült.⁷⁹⁹ A konfliktushelyzet az államtér integritásának felbomlásával fenyegetett, amelyet az anti-Balaka és az LRA közötti sajátos együttműködés tovább súlyosbított.⁸⁰⁰

2014. február 12-én a Közép-afrikai Köztársaság ideiglenesen választott elnöke – Catherine Samba-Panza⁸⁰¹ –, aki nemzetközi segítséggel igyekszik felszámolni a politikai erőszakot és megerősíteni az állam termegtartó erőit, enyhíteni a humanitárius katasztrófa hatásait.⁸⁰²

A függetlenség elnyerését követően már a korábbi időszakban is jellemző volt, hogy nemzetközi békefenntartó missziók keretében kísérelték meg kezelni a biztonságpolitikai kihívásokat, megfékezni a politikai erőszakot és menedzselni a válságkezelés folyamatát.⁸⁰³

A nemzetközi közösség beavatkozásának előzményét az új központi hatalom felállítása, az afrikai regionális közösség válaszreakciója – az Afrikai Unió felfüggesztette a Közép-afrikai Köztársaság tagságát – jelentette. A nemzetközi elszigeteltségnek a csádi fővárosban megtartott 2013. április 3-i, illetve 18-i konferencia vetett véget, amikor az afrikai államok de facto elfogadták a Bozizé-kormányzat megdöntésének, a Séléka hatalomátvétel tényét abban a reményben, hogy az új politikai vezetés képes lesz a biztonságpolitikai krízis kezelésére.⁸⁰⁴

798 <http://www.bbc.com/news/world-africa-25708024> (Letöltés ideje: 2014-10-07)

799 Vecsey M. (2014): The struggles of the Central African Republic and Hungary's role in solving the problems, AARMS, 2014/4, pp. 507-518.

http://uni-nke.hu/uploads/media_items/aarms-2014-4.original.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-27)

800 <http://www.bbc.com/news/world-africa-25683279> (Letöltés ideje: 2014-10-07)

<http://www4.carleton.ca/cifp/app/serve.php/1497.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://www.theafricareport.com/East-Horn-Africa/car-lra-joins-the-anti-balaka-to-fight-muslims-and-peacekeepers.html> (Letöltés ideje: 2014-10-07)

<http://www.aafonline.co.za/news/car-chadian-soldiers-fire-civilians-lra-joins-anti-balaka> (Letöltés ideje: 2014-10-07)

801 Az 59 éves – 1954. június 26, N'Djamena (Fort Lamy) – jogi végzettségű politikus volt Bangui korábbi polgármestere, akit a többség elfogad ideiglenes elnökként. Célja az anarchia, a politikai erőszak felszámolása, az állam szuverenitásának, integritásának és működőképességének helyreállítása, a menekültek hazatérésének előkészítése, de ez bizonyosan hosszabb folyamat lesz.

<http://www.dw.de/from-mayor-to-interim-president-of-car-a-portrait-of-catherine-samba-panza/a-17376200> (Letöltés ideje: 2014-10-07)

<http://www.economist.com/blogs/baobab/2014/01/central-african-republic-under-new-management> (Letöltés ideje: 2014-10-07)

<http://www.theguardian.com/world/2014/jan/25/catherine-samba-panza-central-african-republic>

802 Az etnikai tisztogatások, a muszlim exodus ismételtén a nemzetközi közösség beavatkozását igényelte, amelyhez kezdetben az Afrikai Unió (8000 fő) és Franciaország (2000 fő) biztosított katonai kontingenst, hogy megállítsák a politikai és felekezeti erőszak proliferációját, kezeljék a helyi lakosság jelentős részét érintő menekültkérdést.

<http://midwestdiplomacy.com/2014/02/28/the-central-african-republics-crisis-in-the-center/> (Letöltés ideje: 2014-10-07)

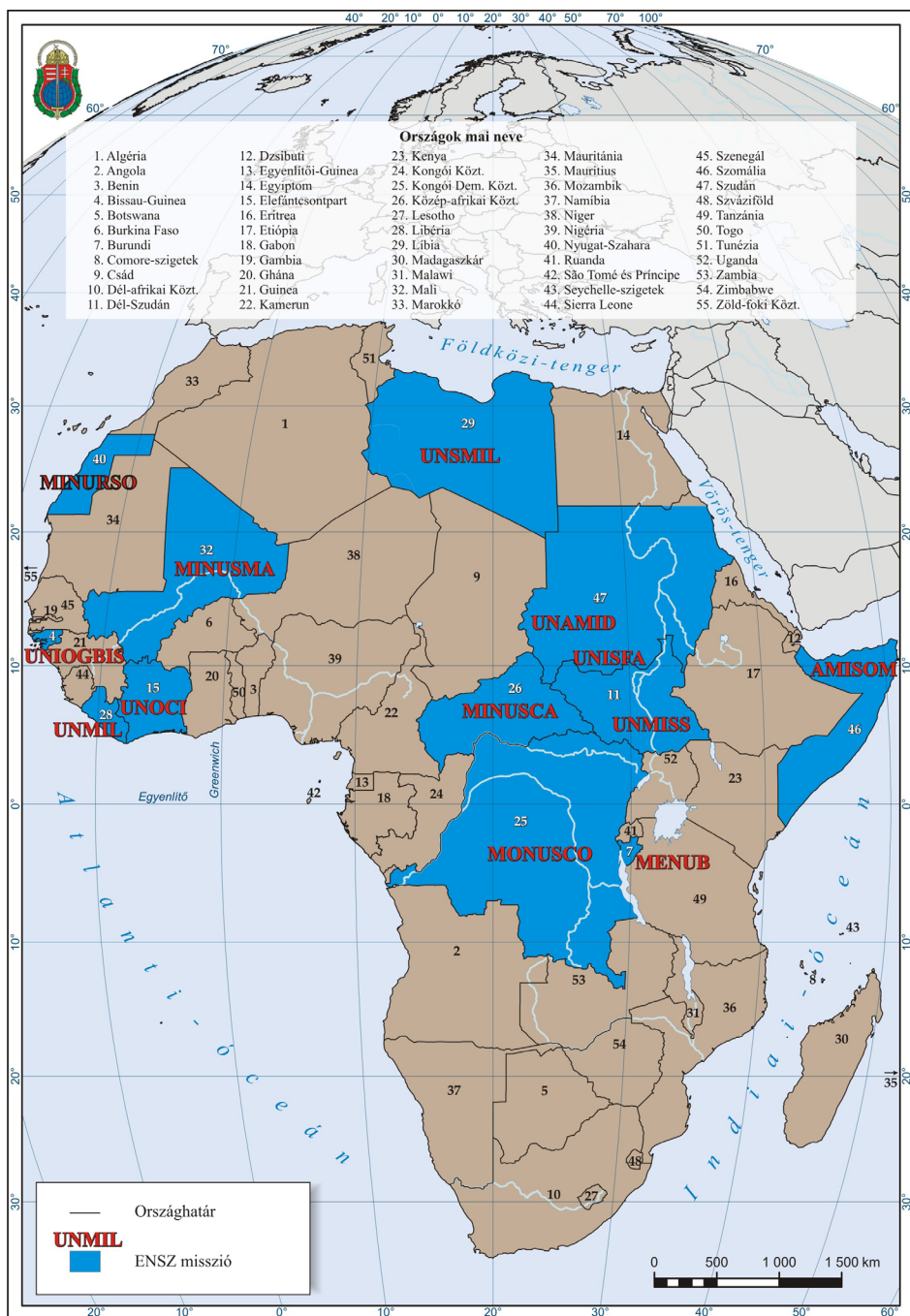
http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-99_en.htm (Letöltés ideje: 2014-10-09)

803 A Közép-afrikai Köztársaság területén több alkalommal került sor a nemzetközi közösség békefenntartó beavatkozására. Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008): The Central African Republic and Small Arms. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva p. xxii.

804 Az ENSZ, az AU, az USA, az EU és Franciaország elítélte az államcsínyt, valamint a politikai erőszakot, de egyedül az AU alkalmazott ténylegesen szankciókat a Séléka vezetével szemben. 2013-ban az ENSZ Biztonsági Tanácsa csupán figyelmeztette az új kormányzatot.

<http://www.peaceau.org/en/article/363rd-meeting-of-the-of-the-peace-and-security-council-on-the-situation-in-central-african-republic-car> (Letöltés ideje: 2014-10-09)

<http://www.un.org/press/en/2013/sc10960.doc.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-09)

18. ábra: A jelenlegi ENSZ-missziók Afrikában

Az öt meghatározó regionális geopolitikai szereplő – az Afrikai Unió, az ENSZ, az Európai Unió, az Egyesült Államok és Franciaország – pragmatikus álláspontja ellenére az új közép-afrikai vezetés alkalmatlannak bizonyult a biztonsági kihívások kezelésére, a politikai erőszak állandósult, az állam intézményrendszerének működése nem állt helyre.⁸⁰⁵ Az újabb diplomáciai, valamint katonai humanitárius célú intervenciót indokolta, hogy a korábbi békefenntartó misszió (MICOPAX) sem volt képes az erőszak megfékezésére. Az esetlegesen eszkalálódó erőszak azzal fenyegetett, hogy a határokon áterjedve destabilizáló hatást gyakorol a régió törekény biztonsági architektúrájára. A hatalmi játszma szereplői joggal tartottak attól, hogy Afrika középső részén a potenciális geopolitikai válságövezet kiterjed a két Szudánra, a Kongói Demokratikus Köztársaságra és Csádra is. Ezen kívül indokolta a nemzetközi intervenció szükségességét, a válság egy sajátos biztonságpolitikai dimenziója, amely percepció szerint a korábban nem megfelelően kezelt etnikai és civilizációs-kulturális problémák felboríthatják a helyi és regionális felekezeti status quo-t, a közép-afrikai államtér a dzsihádzmus frontországává válhat.⁸⁰⁶

A biztonságpolitikai krízis súlyossága miatt a nemzetközi közösség felismerte, hogy szükségessé vált egy hatékony, megfelelő erővel és képességekkel rendelkező humanitárius intervenció, amely segíti a Közép-afrikai Köztársaságban a konszolidáció folyamatát.⁸⁰⁷

Nemzetközi közösség elkötelezte magát, hogy segítséget nyújt a közép-afrikai társadalmi-gazdasági aktivitás kereteinek kialakításában, javításában, támogatja a politikai struktúra stabilizálásának folyamatát. Megoldást kell találni a humanitárius katasztrófa egyik legfontosabb összetevőjét jelentő menekültkérdésre, hiszen a becslések szerint a népesség több mint 50%-a valamilyen támogatásra szorul: több mint 825 000 ember kényszerült lakóhelyének elhagyására, a szomszédos országok területére menekültek száma pedig meghaladta a 245 000-et. Mindez azt is jelenti, hogy a békefenntartáson túl szükséges a gazdasági élet konszolidációja, – amelyhez a szük-

805 <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf> pp. 16-20 (Letöltés ideje: 2014-10-01)
<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/219-la-crise-centrafricaine-de-la-predation-a-la-stabilisation-english.pdf> p. i. (Letöltés ideje: 2014-10-06)

806 <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf> p. 30 (Letöltés ideje: 2014-10-01)
<http://midwestdiplomacy.com/2014/02/28/the-central-african-republics-crisis-in-the-center/> (Letöltés ideje: 2014-10-07)
<http://www.geopolitique-geostrategie.com/> (Letöltés ideje: 2014-10-09)
<http://fas.org/sgp/crs/row/R43377.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

807 2013. december 5-én az ENSZ Biztonsági Tanácsa felhatalmazást adott egy 6000 fős, az Afrikai Unió által vezetett békefenntartó misszió (MISCA) telepítésére a francia erők mellé. 2014 januárjában az EU hozzájárult egy 500 fős kontingens küldéséhez. Az erőszak terjedése miatt az nemzetközi közösség a misszió átgondolására kényszerült, mivel a MISCA korlátozott képességekkel rendelkezett (6000 katona, 600 rendőr, 35 polgári alkalmazott). Ezért a főtítkár arra tett javaslatot, hogy egy új misszió keretében átfogó humanitáris segítség és békefenntartási folyamat induljon meg (MINUSCA-2014. szept. 18.), amelynek keretében 10000 fős katonai, 2000 fős rendőri erő, illetve nagyobb civil személyzet kapjon helyet.
<http://midwestdiplomacy.com/2014/02/28/the-central-african-republics-crisis-in-the-center/> (Letöltés ideje: 2014-10-07)
<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/219-la-crise-centrafricaine-de-la-predation-a-la-stabilisation-english.pdf> p. i (Letöltés ideje: 2014-10-06)
<http://www.w4.carleton.ca/cifp/app/serve.php/1497.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-10)
<http://www.betterworldcampaign.org/assets/bwc-analysis-central-african-republic-and-us-response.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-09)
http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-99_en.htm

séges forrásokat az állam önerőből nem képes előteremteni –, ám ez szükségszerűen hosszú és nehéz folyamat lesz.⁸⁰⁸

*Békefenntartó missziók a Közép-afrikai Köztársaságban*⁸⁰⁹

Misszió	Küldetés időtartama	A kontingens mérete	Csapatokat küldő államok
MISAB ⁸¹⁰	1997. 02.–1998. 04.	820 fő	Burkina Faso, Csád, Gabon, Mali, Szenegál, Togó
MINURCA ⁸¹¹	1998. 04.–2000. 02.	1350 fő	Burkina Faso, Csád, Egyiptom, Elefántcsontpart, Franciaország, Gabon, Kanada, Mali, Szenegál, Togó
CEN-SAD ⁸¹²	2001. 12.–2003. 01.	300 fő	Dzsibuti, Líbia, Szudán
FOMUC ⁸¹³	2003. 01.–2008. 07.	380 fő	Csád, Egyenlítői Guinea, Gabon, Kongói Köztársaság
MICOPAX ⁸¹⁴	2008. 07.–2013. 12.	2694 fő	Csád, Egyenlítői Guinea, Gabon, Kamerun, Kongói Köztársaság
MISCA ⁸¹⁵	2013. 12. 05.–2014. 09.	66035 fő	
MINUSCA ⁸¹⁶	2014. 09. 18.–	12000 fő	

808 A békefenntartás mellett a támogatásban is kiemelkedő szerepe van az Európai Uniónak, valamint az Amerikai Egyesült Államoknak.

http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-99_en.htm (Letöltés ideje: 2014-10-09)

<http://fas.org/sdp/crs/row/R43377.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

809 A táblázat a Berman, E.G.-Lombard, L.N. (2008): The Central African Republic and Small Arms. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva p. 66. adatai alapján, annak kiegészítésével készült.

810 Mission interafricaine de surveillance des accords de Bangui.

<http://www.peaceau.org/uploads/car-mandate-1997.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/211/81/PDF/N9721181.pdf?OpenElement> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://www.un.org/en/sc/repertoire/96-99/Chapter%208/Africa/12%20-%20Central%20African%20Republic.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

811 United Nations Mission in the Central African Republic

<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/car.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/minurcaB.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/minurcaB.htm>

812 Community of Sahelo-Saharan States: Szahelo-Szaharai Államok Közössége, amely 1998. február 4-án alakult meg Tripoliban Burkina Faso, Csád, Líbia, Mali, Niger, Szudán részvételével.

<http://www.au.int/en/recs/censad> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://www.uneca.org/oria/pages/cen-sad-community-sahel-saharan-states> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

813 Force Multinationale en Centrafrique

<http://www.operationspaix.net/42-historique-fomuc.html> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

814 Mission for the consolidation of peace in Central African Republic/Mission de consolidation de la paix en Centrafrique

<http://www.operationspaix.net/77-historique-micopax.html> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://www.operationspaix.net/77-operation-micopax.html> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

815 African-led International Support Mission to the Central African Republic/Mission internationale de soutien à la Centrafrique sous conduite africaine

<http://www.un.org/press/en/2013/sc11200.doc.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2121\(2013\)&referer=http://en.wikipedia.org/wiki/MISCA&Lang=E](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2121(2013)&referer=http://en.wikipedia.org/wiki/MISCA&Lang=E) (Letöltés ideje: 2014-10-10)

<http://www.operationspaix.net/186-operation-misca.html> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

816 United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic

<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/minusca/> (Letöltés ideje: 2014-10-10)

A Közép-afrikai Köztársaságban jelen levő külső katonai erők

Bangui-n kívül az ország többi részén de facto nem létezik államhatalmi szervezet, a muzulmán és keresztény milíciák valamint az RJ (Renewal and Justice) illegális hadserege továbbra is valódi kontroll nélkül követhet el visszaéléseket az általa ellenőrzött területeken. Amint nyilvánvalóvá vált a nemzetközi közvélemény számára is, hogy a Közép-afrikai Köztársaság nem képes a kialakult kaotikus belső polgárháborús helyzet önálló rendezésére és a béke helyreállítására, európai, illetve egyéb nemzetközi erők mozdultak meg az ország megsegítésére.⁸¹⁷

Az állam területén a közelmúltban több, mandátummal rendelkező külső katonai erő volt, illetve van jelen. Ezek a következők:

- SANGARIS: neve egy afrikai lepkefajra utal, célozva ezzel arra, hogy a beavatkozást rövid időtartamra tervezték. A francia haderő által 2013. december 5-én elindított hadművelet. Célja a fegyveres milíciák (Séléka, anti-Balaka) lefegyverzése, illetve az országban jelen levő afrikai csapatok (Afrikai Unió) támogatása, szükség szerint fegyveres erő bevetésével. Állománya kezdetben 1600, 2014 februárjától 2000 főt számlál.⁸¹⁸
- MISCA: az ENSZ BT. 2127 számú határozata alapján felállított, a francia csapatok támogatásával, a MICOPAX átalakításával 2013. december 19-én szervezett, afrikai vezetésű haderő, amelynek állományába 6000 fő tartozik 12 hónapos mandátummal. Megbízatása a közbiztonság erősítése. A BT már kialakításakor célul tűzte ki a nemzetközi közösség bevonását és a MISCA átalakítását egy, az ENSZ égisze alatt működő békefenntartó haderővé, amennyire azt a helyi viszonyok lehetővé teszik.⁸¹⁹
- MINUSCA: az ENSZ BT 2014. április 10-i 2149. számú határozatával felállított nemzetközi haderő, amely a tervek szerint 2014. szeptember 15-től átveszi a MISCA mandátumát. Célja a polgári lakosság védelme, feladata az átmenet támogatása, illetve a humanitárius szervezetek által nyújtott segélyek eljuttatásának megkönnyítése, az emberi jogok védelme, illetve érvényesülésük előmozdítása, az igazságszolgáltatás és a jogállam működésének biztosítása, a leszerelési folyamat, valamint a menekültek visszatérésének elősegítése. A 2015. április 30-ig meghosszabbított mandátummal rendelkező fegyveres erő 2014. július 31-i adatok szerinti állományába közel 12 000 fő (katona, rendőr, nemzetközi és he-

817 <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/> (Letöltés ideje: 2014-12-08)

818 <http://rpdefense.over-blog.com/tag/sangaris/> (Letöltés ideje: 2014-12-15)
<http://www.defense.gouv.fr/operations/centrafrique/dossier-de-presentation-de-l-operation-sangaris/operation-sangaris> (Letöltés ideje: 2014-12-17)
<http://www.rfi.fr/afrique/20141204-operation-sangaris-centrafrique-rca-bangui-france-onu-casques-bleus-balaka/> (Letöltés ideje: 2014-12-15)
http://www.huffingtonpost.fr/chantal-jouanno/sangaris-centrafrique-si_b_5499533.html (Letöltés ideje: 2014-12-15)

819 <http://www.un.org/press/en/2013/sc11200.doc.htm> (Letöltés ideje: 2014-10-10)
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2121%282013%29&Lang=F (Letöltés ideje: 2014-12-15)
<http://www.operationspaix.net/186-operation-misca.html> (Letöltés ideje: 2014-12-15)

lyi polgári alkalmazott civil, az ENSZ önkéntesei) tartozik. Az ENSZ különleges megbízottja és a MINUSCA parancsnoka a szenegáli Babacar Gaye.⁸²⁰

- EUFOR-RCA: az Európai Unió Tanácsa által a közös védelem- és biztonságpolitika keretében 2014. február 10-én indított kilencedik – az afrikai kontinensen a hetedik – katonai hadművelet, amelynek jogi alapját az ENSZ BT 2134. számú határozata képezi.⁸²¹
- Az EUFOR RCA létrehozatalának fő célja egy hangsúlyozottan átmeneti katonai hadművelet annak érdekében, hogy a MISCA/MINUSCA részére biztonságosan átadható legyen a küldetés a teljes működési kapacitásának elérésétől számított 4-6 hónapon belül. Az akció fókuszba Bangui, mint főváros biztonságának garantálása. Az EUFOR-RCA-t létrehozó Európai Unió jogi aktus deklarálta a többi szereplővel – kiemelten az ENSZ, a Közép-afrikai Köztársaság hatóságai, az Afrikai Unió (AU), az ECCAS/CEEAC,⁸²² a szomszédos államok, valamint egyéb multi- vagy bilaterális kapcsolatok által érintett nemzetközi aktorokkal való szoros együttműködést. A hadművelet költségeit előzetesen 25,9 millió €-ban határozták meg, amelynek a résztvevők közötti megosztásáról, valamint felhasználásáról a missziót létrehozó dokumentum nem rendelkezett, pontosabban azt más, a Tanács által már korábban a katonai hadműveletek finanszírozásáról meghozott döntés hatáskörébe utalta. (ATENA-mechanizmus a közös költségek arányának meghatározására).⁸²³

A politikai kontrollmechanizmus, valamint a stratégiai döntéshozatal tekintetében a hatásköröket megosztotta a Tanács és a Politikai és Biztonsági Tanács⁸²⁴ között.

820 A szenegáli altábornagy parancsnoksága alá tartozó katonai és rendőri erőket számos állam csapatai alkotják. Haderő: bangladesi, butáni, bolíviai, Burkina Faso-i, burundi, egyiptomi, francia, gaboni, ghánai, indonéz, jemeni, kameruni, mindkét kongói, madagaszkári, mali, marokkói, mauritániai, nepáli, nigeri, pakisztáni, Palau-i, tanzániai, ruandai, szenegáli, Sri Lanka-i, és zambiai katonák. A rendőri erőket benini, Burkina Faso-i, burundi, djibuti, elefántcsontparti, kameruni, mindkét kongói, nigeri, ruandai, illetve szenegáli egységek alkotják.

<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/minusca/> (Letöltés ideje: 2014-12-15)

<http://www.un.org/fr/peacekeeping/missions/minusca/mandate.shtml> (Letöltés ideje: 2014-12-17)

<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/minusca/mandate.shtml> (Letöltés ideje: 2014-12-15)

821 http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eufor-rca/index_en.htm (Letöltés ideje: 2014-12-15)

http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eufor-rca/index_fr.htm (Letöltés ideje: 2014-12-17)

<http://www.bruxelles2.eu/tag/eufor-rca/> (Letöltés ideje: 2014-12-15)

822 Az Economic Community of Central African States/ Communauté Économique des États de l'Afrique Centrale szervezete 1983. október 18-án jött létre, amelynek tagja Angola, Burundi, Csád, Egyenlítői-Guinea, Gabon, Kamerun, a Kongói Köztársaság, a Kongói Demokratikus Köztársaság, a Közép-afrikai Köztársaság, São Tomé és Príncipe. A szervezet székhelye Libreville.

<http://www.uneca.org/fr/oria/pages/ceeac-communaute-economique-des-etats-de-lafrique-centrale-0> (Letöltés ideje: 2014-12-17)

<http://www.ceeac-eccas.org/index.php/en/> (Letöltés ideje: 2014-12-17)

823 http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOL_2014_325_R_0007&from=EN (Letöltés ideje: 2014-12-17)

<http://www.consilium.europa.eu/policies/fac/financing-security-and-defence-military-operations-%28athena%29> (Letöltés ideje: 2014-12-17)

http://europeanmemoranda.cabinetoffice.gov.uk/files/2014/03/Unnumbered_doc_military_operation_Central_African_Republic1.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-17)

http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:JOL_2014_325_R_0007 (Letöltés ideje: 2014-12-17)

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0073&from=FR> (Letöltés ideje: 2014-12-17)

824 COPS: Comité Politique et de Sécurité vagy PSC: Political and Security Committee.

http://europa.eu/legislation_summaries/foreign_and_security_policy/cfsp_and_esdp_implementation/r00005_fr.htm (Letöltés ideje: 2014-12-17)

http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/political_security_committee_en.htm (Letöltés ideje: 2014-12-17)

A COPS hatáskörébe tartozik minden, a hadműveletre vonatkozó dokumentum – így a hadművelleti terv, a parancsteljesítés rendje, a bevetés szabályai – módosítása, illetve döntési jogkörrel rendelkezik a hadművelet főparancsnokának személyét illetően, valamint az európai uniós erők főparancsnokának személyének kiválasztásában. Az EU Tanácsa fenntartja magának a döntési jogot a két legfontosabb kérdésben, vagyis a hadművelet céljának és időtartamának meghatározásában. A COPS köteles tevékenységéről rendszeresen beszámolni a Tanácsnak. Ami az EUFOR-RCA katonai vezetését illeti, a dokumentum a legfelsőbb irányítást és a döntések végrehajtását az Európai Unió Katonai Tanácsára bízta, amelyért a felelősség az EU hadművelleti parancsnokát terheli. A hadművelleti parancsnok kötelezettsége a Katonai Tanács rendszeres tájékoztatása, a megbeszélésekre szükség esetén meghívhatják az Unió katonai erőinek főparancsnokát is. A Katonai Tanács elnöke az elsődleges kapcsolattartó a Katonai Tanács, valamint az Unió hadművelleti parancsnoka között. Az EU által meghozott döntés a műveletben bevetni kívánt állomány létszámáról nem rendelkezik, de az elemzők adatai szerint EUFOR-RCA jelenlegi állománya 750 fő, amelyből mintegy 200-250 francia, a haderő kétharmadát az Unió tagállamainak katonái alkotják.⁸²⁵

A nemzetközi béketeremtő erőfeszítéseknek tehát a többi külföldi erő mellett részese az EUFOR-RCA, amely a fővárosban védelmet nyújt a helyi lakosság legveszélyeztetettebb részének, lehetővé teszi a nemzetközi segélyek biztonságos eljuttatását számukra. Az egység Bangui közigazgatási területén kívüli békefenntartó tevékenységének ambiciózus elképzelését a döntéshozók elutasították. A település biztosítása lehetővé tette a Sangaris-műveletben részt vevő francia csapatok tehermentesítését, ezért az 1600 fős francia haderő az eredeti terveknek megfelelően vidéken tevékenykedik ezek után.⁸²⁶

Az Európai Unió Politikai és Biztonsági Tanácsa Philippe Pontières altábornagyot bízta meg az EUFOR-RCA katonai műveleteinek irányításával,⁸²⁷ amelynek előzménye a térségben 2008-2009-ben katonai feladatokat ellátó EUFOR-Csád/RCA misszió volt. Mivel az említett nemzetközi erők egymással párhuzamosan vesznek részt a közép-afrikai hadműveletekben, ezért szigorú koordináció szükséges az egységek között. Az EUFOR-RCA műveleti bázisa a görögországi Larissa-ban – egyike az EU-s műveletek irányítására rendelkezésre álló öt bázisnak – található.⁸²⁸ A Sangaris-művelet korlátozott hatáskörével szemben az EUFOR-RCA mandátuma az azt létrehozó ENSZ BT határozat alapján hivatkozik az ENSZ Alapokmány VII. fejezetére, engedélyezi „minden szükséges eszköz” bevetését a polgári lakosság vé-

825 <http://www.bruxelles2.eu/tag/eufor-rca> (Letöltés ideje: 2014-12-17)
http://www.egmontinstitute.be/wp-content/uploads/2014/03/esdc_2014_handbook_for_decision-makers.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-17)
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0073&from=FR> (Letöltés ideje: 2014-12-17)

826 <http://www.journaldebangui.com/article.php?aid=7319> (Letöltés ideje: 2014-12-17)

827 http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eufor-rca/documents/cv_gdi_ponties_en.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-17)

828 OHQ, Operation Headquarters, vagyis műveleti bázis, főhadiszállás.

delme érdekében. A misszió nem a 2007 óta bevethető EU gyorsreagálási erők (EU Battlegroups)⁸²⁹ működési elve szerint kerül bevetésre, létszáma nem éri el egy átlagos gyorsreagálási hadtest méretét. Az alapelv érvényességéről folytatott vitában elutasították a máig alkalmazásra nem került gyorsreagálási erők bevetését. Az egység jelentős részét francia – kiegészülve német, svéd, litván, lengyel és finn erőkkel – csapatok alkotják. A hadművelet által kitűzött célok, valamint a résztvevő EU-tagállamok köre meglehetősen korlátozott, így a misszió kimenetele is kétséges. A jelenlegi hadművelet, valamint a Maliban már egy éve felállított EUTM-Mali⁸³⁰ tapasztalatai azt mutatják, hogy Európa részvétele az afrikai kontinens konfliktusaiban nem korlátozódhat csupán humanitárius segélyek eljuttatására, vagy az egyes államok fejlődéséhez nyújtott segítségre. Afrika sokkal nagyobb kihívásnak bizonyult az európai erők számára, mint azt korábban hitték, a bevetésre való felkészülés sem tűnik elégségesnek az időközben felmerült problémák megoldására.⁸³¹

Szemben az ENSZ vagy az Afrikai Unió által indított műveletekkel, az európai államok ragaszkodnak ahhoz, hogy az afrikai kontinensen már a bevetés megkezdése előtt legyen egy kivonulási terv. Ennek oka az Európai Unió kockázatkerülő hozzáállása, valamint saját, a helyi biztonság megteremtésében játszott szerepe. A kockázatkerülés egyik fontos jele a maximum hat hónapos mandátum kikötése, ezért az EU-erőket gyakran „bridging force”, vagyis áthidaló erőknek nevezik, tőlük általában az ENSZ-mandátummal rendelkező missziók veszik át a feladatot. Ez történt Csádban is. A kivonulási terv, a csapatkivonulást meghatározó időpont ténye leértékeli a missziót, hiszen az akár már a mandátum kitöltése előtt a csapatok azonnali kivonulásának lehetőségét hordozza.⁸³² A helyi politikai rendszer újjászervezését illetően úgy tűnik a Közép-afrikai Köztársaság jó irányba halad, amelyet erősíthet a 2015-re ígért általános választások megtartása. Ezzel megkezdődhet egy szélesebb társadalmi rétegeket érintő általános megbékélési folyamat. A mostani misszió eredeti célja Thierry Tardy⁸³³ szerint nem lehet más, mint az Európai Unió érdekeltségének demonstrálása a konfliktusban, illetve hosszú távú elkötelezettségének egyértelmű kinyilvánítása a többi résztvevő irányába abban az esetben is, ha a hat hónapos művelet tényleges eredmények nélkül zárul. Bangui-ban és az államtér más részein folyamatosan kvázi-

829 <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Battlegroups.pdf> (Letöltés ideje: 2014-12-17)
http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressData/en/esdp/91624.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-17)
<http://www.globalsecurity.org/military/world/europe/eu-battlegroups.htm> (Letöltés ideje: 2014-12-17)
http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_40_EU_Battlegroups.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-17)

830 Besenyő János (2013) : Thoughts on the Crisis in Mali – In: PANORAMA of global security environment 2013, pp. 415–430.
 Ritter Noémi (2014) : Mali: a new challenge for peacekeeping, AAR MS, 2014/1, pp. 103–112.

831 http://uni-nke.hu/uploads/media_items/aarms-vol-13_-issue-1_-2014.original.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-27)
 Besenyő J. (2013) : War at the background of Europe: The crisis of Mali – AARMS, Volume 12, Issue 2, 2013, pp. 247–271.
http://uni-nke.hu/uploads/media_items/aarms-vol-12_-issue-2_-2013.original.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-27)
 Besenyő J. (2013): The European Union mission in Mali – Hungary's involvement in the mission – Contemporary Military Challenges/Sodobni Vojaski Izzivi (ISSN: 1580-1993), November 2013: pp. 25-37.
http://www.slovenskavojaska.si/fileadmin/slovenska_vojaska/pdf/vojaski_izzivi/svi_15_3.pdf (Letöltés ideje: 2014-11-27)

832 <http://www.euractiv.com/global-europe/eu-ministers-back-sending-force-news-532870>

833 Tardy, T.: EUFOR RCA Bangui: "defence matters" EUISS 2014. január
<http://www.iss.europa.eu/fr/publications/detail-page/article/eufor-rca-bangui-defence-matters/>

polgárháborús állapotok jellemzők. A Sangaris-művelet közel egy éves – 2013 decemberétől folyamatosan –, valamint a MISCA/MINUSCA eredményei láttán egyértelmű, hogy hat hónap alatt – a működőképesség elérésétől, június 15-étől számítva – jelentős eredmények nem várhatóak. Ezért kérte a francia védelmi miniszter, Jean-Yves Le Drian⁸³⁴ már 2014 szeptemberében Milanóban, az EU védelmi minisztereinek nem hivatalos találkozásán az EUFOR-RCA mandátumának meghosszabbítását.⁸³⁵ A hivatalos álláspont szerint az ENSZ békefenntartók legkorábban október közepén érkezhettek Bangui-ba, felkészülésük több hónapig tart, ezért megalapozott lenne a hosszabbítás. Amennyiben a francia álláspont elfogadásra kerülne, akkor az EU-s békefenntartók valószínűleg 2015. március 15-ig a fővárosban maradnak. Az eddigi eredmények azt mutatják, az európai erők tevékenysége hatékony, Bangui-ban viszonylagos nyugalom uralkodik. Ezt igazolja, hogy a M'Pokóban ideiglenesen elhelyezett menekültek száma rövid idő alatt 60-70 000-ról jelentős mértékben lecsökkent (15-20 000). Franciaország számára előnyös lehetne az EUFOR-CAR mandátumának meghosszabbítása, mivel tehermentesítené a Sangaris-műveletben működő francia haderőt, amely operábilisabbá válva az államtér egyéb területeire is kiterjeszthetné tevékenységét. Az egyik legnehezebb feladatnak a szükséges katonai állomány összeállítása bizonyult, a jelenleg részt vevő tagállamoknak, valamint Grúziának nyilatkoznia kell, hogy megkívánja-e hosszabbítani a csapatok mandátumát, esetleg szeretné felváltani az állományt. Az augusztus végén távozó észt csapatok helyét az olaszok vették át, ám a létszám még így is alacsony, más uniós tagállamok részéről pedig új kontingens felajánlása egyelőre nem érkezett. Az EUFOR-RCA parancsnoka Philippe Pontiers és Catherine Samba-Panza ideiglenes köztársasági elnök 2014. október 16-án Bangui-ban tartott megbeszélést. Ezután a francia tábornok azt nyilatkozta, hogy október végéig várhatóan megszületik a politikai döntés az EUFOR-RCA mandátumának 2015. március közepéig tartó meghosszabbításáról. A felek áttekintették a főváros helyzetét a biztonság szempontjából és megállapították, hogy látványos javulás érzékelhető. A francia katonai vezető szerint a legfontosabb egy biztonságos környezet megteremtése a lakosság egésze számára, amely lehetővé teszi a segítségnyújtó szervezetek tevékenységét, illetve azon személyek és szervezetek felelősségre vonását, akik akadályozzák a gazdasági, társadalmi és politikai élet helyreállítását.⁸³⁶

834 <http://www.gouvernement.fr/ministre/jean-yves-le-drian> (Letöltés ideje: 2014-12-17)

<http://www.lanouvellecenrafricque.org/france-le-drian-wants-to-go-on-the-mandate-of-the-eu-peacekeeping-mission-in-car/> (Letöltés ideje: 2014-12-17)

835 <http://www.lanouvellecenrafricque.info/france-le-drian-veut-prolonger-leufor-rca/> (Letöltés ideje: 2014-12-17)

http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_23_exit_strategies.pdf (Letöltés ideje: 2014-12-17)

836 <http://afriqueinside.com/le-mandat-de-leufor-rca-pourrait-se-prolonger-responsable17102014/> (Letöltés ideje: 2014-12-17)

Konklúzió

Afrika középső régiójában a két Kongó politikai problémái, Szudán és Dél-Szudán viszonyának rendezetlen kérdései, a gyenge államiságok, a politikai-gazdasági berendezkedés, a gyarmati örökség, illetve a helyi konfliktusok korlátozzák a fejlődés lehetőségeit, amelyeket a Közép-afrikai Köztársaságban még a muszlim-keresztény felekezeti ellentét is megterhel. Bangui geopolitikai-biztonságpolitikai mozgásterét a regionális stratégiai helyzet, valamint külső nagyhatalmak határozzák meg, így az állam stabilitása egy soktényezős hatalmi játszma függvénye.

A térségi politikai mintázatokban meghatározó a kvázi-diktatúra jellegű államhatalmi berendezkedés, mint Denis Sassou Nguesso rendszere a Kongói Köztársaságban, vagy Joseph Kabila örökös elnöksége a Kongói Demokratikus Köztársaságban, de ide sorolható Idriss Déby csádi elnök, aki 1990 óta folyamatosan betölti a köztársasági elnöki pozíciót.

Noha a Közép-afrikai Köztársaság lakossága mintegy 80%-ban keresztény, az északról érkező – Csád, Szudán – iszlám kihívás az államteret akár egyfajta állandósult ütközőzónává, a nagyhatalmak felvonulási terepévé tehetik. A 2013-2014-es események is jól példázták ezt: a Séléka-anti-Balaka között közvetítői szerepet vállalt Sassou-Nguesso, de erre felajánkozott a csádi elnök Idriss Déby Itno is, természetesen saját érdekeiktől vezérelve.

A „Françafrique vagy France-á-fric” öröksége továbbra is jelen van a Közép-afrikai Köztársaságban. Már nem gyarmat, de még nem demokratikus állam, amely nyersanyagban rendkívül gazdag, de jelenleg kevesen vannak az állam valós érdekeit képviselő, nem pedig az idegen érdekeket kiszolgáló államférfiak.⁸³⁷

837 Suha Gy. (2014) : Mélyülő válság Közép-Afrikában avagy a Françafriquepolitika kudarca? Honvédségi Szemle, 2014/2. szám, pp. 68–77.
<http://www.honvedelem.hu/container/files/attachments/42782/hsz20142.pdf> (Letöltés ideje: 2014-10-01)

Felhasznált irodalom

- Africa South of the Sahara 2004. 33rd edition Europa Publications, London*
- Appiah, A. – Gates, H.L., Jr. [szerk.] (1999):* Africana: The Encyclopedia of the African and African American Experience. Basic Books, New York
- Arnaud, E. – Halverson, G.P. – Shields-Zhou, G. /eds./ (2011):* The Geological Record of Neoproterozoic Glaciations. The Geological Society Publishers House, Bath
- Atkins, C. (2012):* African Lakes and Rivers. AuthorHouse, Bloomington
- Azevedo, M.J. (1998):* The Roots of Violence: A History of War in Chad. Routledge, London/New York
- Badru, P. – Sackey, B.M. (2013):* Islam in Africa South of the Sahara: Essays in Gender Relations and Political Reform. Scarecrow Press Inc., Lanham
- Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008):* The Central African Republic and Small Arms. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva
- Berman, E.G. – Lombard, L.N. (2008):* The Central African Republic and Small Arms. Graduate Institute of International and Development Studies Geneva
- Besenyő J. (2010) :* Etnikai és vallási konfliktusokkal terhelt többnemzetiségű Csád. Szakmai Szemle, 2010. 2. szám
- Besenyő J. (2010):* Homok, Hőség, Nyugat-Szahara. Zrínyi kiadó, Budapest
- Besenyő J. (2010):* Országismertető – Szudán. Seregszemle kiadvány, Székesfehérvár
- Besenyő J. (2012):* A nyugat-szaharai válság egy magyar békefenntartó szemével. Publikon Kiadó, Pécs
- Besenyő J. (2013) :* Thoughts on the Crisis in Mali. in: PANORAMA of Global Security Environment.
- Besenyő J. (2013):* Magyar Békefenntartók Afrikában. Katonai Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Budapest
- Besenyő J. – Gyarmati Á. – Hetényi S.A. – Pető G. – Szijj D. – Resperger I. (2010):* Országismertető – Kongói Demokratikus Köztársaság. Seregszemle kiadvány, Székesfehérvár
- Besenyő J. – Hetényi S. A. – Jagadics P. – Resperger I. (2010):* Országismertető – Csád. Seregszemle kiadvány, Székesfehérvár
- Besenyő J. – Marsai V. (2012):* Országismertető – Líbia. Seregszemle kiadvány, Székesfehérvár
- Besenyő J. – Miletics P. (2013) :* Országismertető – Egyiptom. MH ÖHP Tudományos Tanács kiadványa, Székesfehérvár

- Besenyő J. – Miletics P. (2013):* Országismertető – Mali. MH GEOSZ kiadványa, Budapest
- Besenyő J. (2010):* Országismertető – Szudán, Seregszemle kiadvány, Székesfehérvár
- Bollig, M. – Schnegg, M. – Wotzka, H-P. /eds./ (2013):* Pastoralism in Africa: Past, Present and Future. Berghahn Books, New York, Oxford
- Borsy Z. /szerk./ (1998):* Általános természetföldrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Breuil /Abbé/ (1933):* Pierres taillées provenant du Plateau de Mouka, Oubangui-Chari (Afrique Equatoriale Française). L'Anthropologie, t. XLIII.
- Brooks, E.G.E.-Allen, D.J.-Darwall, W.R.T. (2011):* The Status and Distribution of Freshwater. Biodiversity in Central Africa. IUCN, Cambridge, Gland
- Butzer, K.W. (1986):* A földfelszín formakincse. Gondolat Kiadó, Budapest
- Búr G. (2011):* A szubszaharai Afrika története. Kossuth Kiadó, Budapest
- Central African Republic Country: Strategic and Practical Information, International Business Publications, USA, 2009*
- Central African Republic Foreign Policy And Government Guide 1., International Business Publications, USA, 2008*
- Central African Republic Geography Introduction, Memphis, USA 2011*
- Central African Republic: Mineral & Mining Sector Investment and Business Guide. Volume 1. International Business Publications, Washington 2011.*
- Clausewitz, C. von (1961-1962):* A háborúról. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1. kötet
- Collins, R.O.-Burns, J.M. (2014):* A History of Sub-Saharan Africa. 2nd edition Cambridge University Press, New York
- Condie, K.C. (1997):* Plate Tectonics. 4th edition. Butterworth-Heinemann, Oxford
- Conrad, D.C. (2005):* Great Empires of the Past: Empires of Medieval West Africa. Chelsea House, New York
- Czaya, E. (1988):* A Föld folyói. Gondolat Kiadó, Budapest
- Csizmadia S. – Molnár G. – Pataki G. Zs. /szerk./ (1999):* Geopolitikai szöveggyűjtemény. SVKI, Budapest
- de Laet, S.J. – Dani, A.H. – Lorenzo, J.L. – Nunoo, R.B. /eds./ (1994):* History of Humanity: Prehistory and the beginnings of civilization. UNESCO, Paris
- Deák P. /szerk./ (2007):* Biztonságpolitikai kézikönyv. Osiris Kiadó, Budapest
- DeLancey, M.D. – Mbuh, R. – Delancey, M.W. (2010):* Historical Dictionary of the Republic of Cameroon. 4th edition Scarecrow Press Inc., Lanham
- Dickovick, J.T. (2014):* Africa 2014. 49th edition Stryker-Post Publications, Lanham
- Eboué, F. (1933):* Les peuples de l'Oubangui-Chari. Essai d'Ethnographie, de Linguistique et d'Économie sociale. L'Ethnographie
- Erdősi F. (2011):* Afrika közlekedése. Publikon Kiadó, Pécs
- Fage, J.D. – Tordoff, W. (2004) :* Afrika története. Osiris Kiadó, Budapest

- Faltas, S. (2001):* Mutiny and Disarmament in the Central African Republic. in: Faltas, S. – Di Chiaro, J. 3rd eds. *Managing the Remnants of War: Micro-disarmament as an Element of Peace-building*. Nomos, Baden-Baden
- Földrajzi Világtatlasz. (2008):* Topográf Térképészeti Kft., Nyíregyháza, Budapest
- Garlake, P. (1988):* Afrikai királyságok. Helikon Kiadó, Budapest
- Gertig B. (1989):* Kontinensek földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest
- Giles-Vernick, T. (2002):* Cutting the Vines of the Past: Environmental Histories of the Central African Rain Forest. University Press of Virginia, Charlottesville and London
- Guillaume, H. (2001):* Du miel au café, de l'ivoire à l'acajou: la colonisation de l'interfluve Sangha-Oubangi et l'évolution des rapports entre chasseurs-collecteurs pygmées Aka et agriculteurs (Centrafrique, Congo) 1880–1980. Peeters Press-SELAF, Paris-Louvain-Sterling
- Hamilton, A.C. – Taylor, D. (1992):* History of Climate and Forests in Tropical Africa During the Last 8 Million Years. in: Myers, N. /ed/ (1992): *Tropical Forests and Climate*. Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, Norwell
- Hughes, R.H. – Hughes J.S. – Bernacsek, G.M. (1992):* A Directory of African Wetlands IUCN-UNEP-WCMC Gland, Cambridge
- Kalck, P. (1992):* Historical Dictionary of the Central African Republic, 2nd ed. Trans. Thomas O'Toole. Metuchen, New Jersey, and London: Scarecrow Press
- Kalck, P. (2005) :* Historical Dictionary of the Central African Republic 3rd edition Scarecrow Press, Lanham
- Keegan, J. /ed./ (1983):* World Armies. Macmillan, London
- Kiszely I. (1986):* A Föld népei: Afrika. Gondolat Kiadó, Budapest
- Ki-Zerbo, J. /ed./ (1981):* General History of Africa.I. Methodology and African Prehistory. Volume I. UNESCO-Heinemann Educational Books Ltd. – University of California Press, Paris-London-Berkeley
- Lansford, T. /ed./ (2014):* Political Handbook of the World 2014. CQ Press SAGE Publications Inc., Los Angeles
- Lea,D.-Rowe, A. /eds./ (2001):* A Political Chronology of Africa. Eurpoa publications Limited, London
- Loimeier, R. (2013):* Muslim Societies in Africa: A Historical Anthropology. Indiana University Press, Bloomington
- Magyar Honvédség Közegészségügyi Járványügyi Szolgálat (2014):* Előzetes Egészségügyi Kockázatelemzés: Közép-afrikai Köztársaság
- Mandal, R.B. /ed./ (1990):* Patterns of Regional Geography: World regions. Vol. 3. Ashok Kumar Mittal Concept Publishin Company, New Delhi
- McKenna, A. /ed./ (2011) :* The History of Central and Eastern Africa. Britannica Educational Publishing, New York
- Miers, S. – Roberts, R. /ed./ (1988):* The End of Slavery in Africa. University of Wisconsin, Madison

- Miletics P. (2013):* Biztonsági kihívások Afrikában. Előadás az MH Geoinformációs Szolgálat szolgálatfőnöki továbbképzésén. Buják, november 22.
- Military Technology (2012):* Mönch Publishing Group, Bonn
- Mokhtar, G. /ed./ (1981):* General History of Africa.II. Ancient Civilizations of Africa. Volume II. UNESCO-Heinemann Educational Books Ltd. – University of California Press, Paris-London-Berkeley
- Molnár B. (1984):* A Föld és az élet fejlődése. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Murison, K. /ed./ (2002):* Africa South of the Sahara 2003. 32nd edition Taylor & Francis, London
- Nagy világtalasz. (2005):* MAIRDUMONT, Stuttgart
- Ndi, A. (2014):* Southern West Cameroon Revisited Volume Two: North-South West Nexus 1858–1972. Langaa RPCIG, Mankon Bamenda
- Oliver, J.E. /ed./ (2004):* Encyclopedia of World Climatology. Springer, Dordrecht
- Olson, J.S. (1996):* The Peoples of Africa: An Ethnohistorical Dictionary. Greenwood Press, Westport
- Osseo-Asare, F. (2005):* Food Culture in Sub Saharan Africa. Greenwood Press, Westport
- Paepe, R. – Fairbridge, Rh.W. – Jelgersma, S. /eds./ (1990):* Greenhouse Effect, Sea Level and Drought. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Norwell
- Péczely Gy. (1984):* A Föld éghajlata. Tankönyvkiadó, Budapest
- Penn, J.R. (2001):* Rivers of the World: A Social, Geographical, and Environmental Sourcebook. ABC CLIO Inc., Santa Barbara
- Perelman, M. (2000):* The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation. Duke University Press, Durham / London
- Porch, D. (1984):* The Conquest of the Sahara. Alfred A. Knopf Inc, New York
- Probáld F. (2002):* Afrika és a Közel-Kelet-földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Rákóczi I. (2006) :* Tengerek tengelye. Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15.-16. században. Mundus Kiadó, Budapest
- Robson, P. (2011):* Economic Integration in Africa. Routledge, Evanston
- Runge, J. (2008):* Of Desert and Forests: Insights into Central African Paleoenvironments since the Last Glacial Maximum. in: Runge, J. /ed./ (2008): Dynamics of Forest Ecosystems in Central Africa During the Holocene: Past-Present-Future. Taylor & Francis Group, London, Leiden
- Schlüter, Th., Trauth, M.H. (2008):* Geological Atlas of Africa. 2nd edition. Springer Verlag, Berlin Heidelberg
- Schmelzer, G.H. – Gurib-Fakim, A. /eds./ (2013):* Medicinal plants 2. PROTA Foundations/CTA, Wageningen
- Shahin, M. (2002):* Hydrology and Water Resources of Africa. 1. Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, Norwell

- Shillington, K. [ed.] (2005): Encyclopedia of African History, 1., Taylor & Francis, New York*
- Smith, H. (2007): Africa, Angry Young Giant. Kessinger Publishing LLC, Whitefish*
- Stokes, J. /ed./ (2009): Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East. Facts on File, Inc., New York*
- The Military Balance 2013. The International Institute for Strategic Studies, Routledge, London*
- The Military Balance 2014. The International Institute for Strategic Studies, Routledge, London*
- Thomas, M. (2005): The French Empire Between the Wars: Imperialism, Politics and Society. Manchester University Press, Manchester*
- Titely, B. (1997): Dark Age: The Political Odyssey of Emperor Bokassa. McGill-Queen's Press, Quebec*
- Tóth J. /főszerk./ (2010): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest*
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division: World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition, 2013*
- Vasset, Ph. (1997): The Myth of Military Aid: The Case of French Military Cooperation in Africa. SAIS Review Vol 17. No 2.*
- Wolf, E. R. (1995): Európa és a történelem nélküli népek. Osiris-Századvég, Budapest*
- Yacono, X. (1991): Les étapes de la décolonisation française, Presses universitaires de France, Paris*

Internetes források

- A Continental Perspective, World Bank Africa Region Sustainable Development Department, 2011 june* <http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697>
- Amnesty International (2014): Central African Republic: Time for Accountability.* Peter Benenson House, London
https://www.amnesty.org.uk/sites/default/files/car_-_amnesty_international_report_-_time_for_accountability_july_2014.pdf
- Benard-Dende, K. (2014): Media content in the Central African crisis: an overview and solutions for further peace-building and governance interventions* Internews Network.
https://www.internews.org/sites/default/files/resources/Internews_Final_report_CAR_media_ENG_2014-07.PDF
- Besenyő J. (2006): Logistic Experiences: The Case of Darfur -Promoting Peace and Security in Africa.* Finnish Department of Strategic and Defence Studies (2006 - Series 2 No 35)
http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/77169/StratL2_35.pdf?sequence=1
- Besenyő J. (2007): The first military operation between European Union and African Union. The European advisors role in Darfur, AARMS, Volume 6, Issue 4.*
<http://www.zmne.hu/aarms/docs/Volume6/Issue4/pdf/18bese.pdf>
- Besenyő J. (2007): Harc az afrikai olajért, Kína gazdasági térnyerése a fekete kontinensen, Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum XI. évfolyam, 4. szám*
<http://www.zmne.hu/Forum/07negyedik/afrika.htm>
- Besenyő J. (2009): Új trend az afrikai békefenntartásban, Sereg Szemle, VII. évfolyam, 2. szám, április-június*
<http://www.scribd.com/doc/126273252/Sereg-Szemle-VII-evfolyam-2-szam-2009-aprilis-junius-54-62-oldal>
- Besenyő J. (2010): Az Al-Kaida térnyerése a Maghreb régióban. Seregszemle, VIII. évfolyam, 3. szám, július-szeptember*
<http://www.scribd.com/doc/126275001/Sereg-Szemle-VIII-evfolyam-3-szam-2010-julius-szeptember-148-154-oldal>
- Besenyő J.-Hetényi S.A. (2011): A francia Afrika-politika változása, Seregszemle, 2011/3–4. szám*
<https://www.scribd.com/doc/126276223/Sereg-Szemle-IX-evfolyam-3-4-szam-2011-oktober-december-199-207-oldal>
- Besenyő J. (2013) : War at the background of Europe: The crisis of Mali – AARMS, Volume 12, Issue 2.*
http://uni-nke.hu/uploads/media_items/aarms-vol-12_-issue-2_-2013.original.pdf
- Besenyő J. (2013): The European Union mission in Mali – Hungary’s involvement in the mission – Contemporary Military Challenges/Sodobni Vojaski Izzivi (ISSN: 1580-1993), November*
http://www.slovenskavojaska.si/fileadmin/slovenska_vojaska/pdf/vojaski_izzivi/svi_15_3.pdf
- Bigo, D. (1989): Ngaragba, „impossible prison”. Revue française de science politique, 39e année, n°6*
http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/rfsp_0035-2950_1989_num_39_6_394452
- Biongo, F.: Réouverture de l'Ecole Nationale des Arts*
http://www.acap-cf.info/Reouverture-de-l-Ecole-Nationale-des-Arts_a4493.html
- Borgerhoff Mulder, M.-Caro, T. (1980): Slaughter of the Elephants. in.: New Scientist, july 3.*
http://books.google.hu/books?id=80VdP6yOSOoC&pg=PA33&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Boyer, P. (1972): Yacono (Xavier): Les étapes de la décolonisation française. *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, N°12,
http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/remmm_0035-1474_1972_num_12_1_1178

Capot-Rey, R. (1955): La colonisation des plaines du Chélib d'après Mr Xavier Yacono. *Annales de Géographie*, t. 64, n°346.
http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/geo_0003-4010_1955_num_64_346_14637

Central African Republic, U. S. Department of State
<http://www.state.gov/outofdate/bgn/centralafricanrepublic/13179.htm>

Césaire, A. (1955): *Discours sur la colonisation. Présence africaine*, Paris
<http://www.larevuedesressources.org/IMG/pdf/CESAIRE.pdf>

Chowdhury, A. K.-Erdenebileg, S. (2006): *Geography Against Development: A Case for Landlocked Developing Countries*. United Nations Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and Small Island Developing States (UN-OHRLLS) New York
http://www.unohrrls.org/UserFiles/File/Publications/LLDC/05-33151_geography_sm.pdf

Cordell, D.D. (2002): Des „réfugiés” dans l'Afrique coloniale? L'exemple de la Centrafrique, 1850-1910. Réfugiés, exodes et pratiques. *Politique africaine* n°85, March, Paris
<http://www.politique-africaine.com/numeros/pdf/085016.pdf>

Country Reports on Human Rights Practices for 2007. 1. US, Government Printing Office, 2008
http://books.google.hu/books?id=O5rs8UkMj64C&pg=PA87&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Country Reports on Human Rights Practices for 2012, U.S. Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor
<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2012humanrightsreport/index.htm?year=2012&dldid=204102#wrapper>

Decléty, L. (2004): Le ministère des colonies. Livraisons d'histoire de l'architecture. n°8, 2e semestre pp. 23-39.
http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lha_1627-4970_2004_num_8_1_978

Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs, Organization for the Harmonization of Business Law in Africa – The International Bank for Reconstruction and Development – The World Bank
<http://www.eisourcebook.org/cms/Organisation%20for%20the%20Harmonization%20of%20Business%20Law%20in%20Africa.pdf>

Dominguez-Torres, C.-Foster, V. (2011): *The Central African Republic's Infrastructure: A Continental Perspective*. World Bank Africa Region Sustainable Development Department
<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-5697> (Letöltés ideje: 2014-08-24)

Gondeu, L. (2013): Notes on the Political Sociology of Chad. The Dynamics of National Integration: Moving Beyond Ethnic Conflict in a State-In-Waiting. *Sahel Research Group Working Paper No. 006*, University of Florida
http://sahelresearch.africa.ufl.edu/wp-content/uploads/sites/4/Gondeu_NOTES_Final_Eng.pdf

Grüll T. (2013): A Római Birodalom gazdaságföldrajza. In: A Római Birodalom történeti földrajza. Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Ókortörténeti Tanszék
http://www.academia.edu/5383309/A_R%C3%B3mai_Birodalom_gazdas%C3%A1gf%C3%B6ldrajza

International Criminal Court-The Office of the Prosecutor (2014): Situation in the Central African Republic II. Article 53 (1) Report 24 September
http://www.iccpi.int/en_menus/icc/structure%20of%20the%20court/office%20of%20the%20prosecutor/reports%20and%20statements/statement/Documents/Art%2053%20I%20Report%20CAR%20II%2024Sep14.pdf

Milburn, S.S. (2009): Power, Patronage and „Présence”: How France Preserved its Influence in the Former Afrique Équatoriale Française 1960–1995
<https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/26295/pdf/1/>

Mouchet, J.-Carnevale, P.-Manguin, S. (2008): Biodiversity of Malaria in the World, John Libbey Eurotext
http://books.google.hu/books?id=hSUfzyxZRuwC&pg=PA11&redir_esc=y#v=snippet&q=bangui&f=false

Munro-Hay, S. (1991): Aksum: An African Civilisation of Late Antiquity
<http://www.dskmariam.org/artsandlitreature/litreature/pdf/aksum.pdf>

Percentage of Individuals using the Internet 2000–2012, International Telecommunications Union, Genf, 2013 june
www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/statistics/2013/Individuals_Internet_2000-2012.xls

Ratzel, F. (1898): The History of Mankind, New York, USA, The Macmillan Company
http://archive.org/stream/historyofmankind03ratzuoft/historyofmankind03ratzuoft_djvu.txt

Smith, D.L. (2014): Rapport sur l'Afrique centrale. Numéro 2., septembre
<http://www.issafrika.org/uploads/CentralAfricanReport2Fr.pdf>

Thomas, E. (2010): The Kafia-Kingi Enclave. People, politics and history in the north-south boundary zone of western Sudan. Rift Valley Institute, London
http://www.sudantribune.com/IMG/pdf/RVI_TheKafiaKingiEnclave_PeoplePoliticsandHistoryintheNorthSouthBoundaryZoneofWesternSudan.pdf

Ritter N. (2014) : Mali: a new challenge for peacekeeping, AAR MS, 1.
http://uni-nke.hu/uploads/media_items/aarms-vol-13_-issue-1_-2014.original.pdf

Suha Gy. (2014) : Mélyülő válság Közép-Afrikában, avagy a Franciafriguepolitika kudarca? Honvédségi Szemle, 2. szám
<http://www.honvedelem.hu/container/files/attachments/42782/hsz20142.pdf>

Tardy, T. (2014): EUFOR RCA Bangui: „defence matters” EUISS. janvier
<http://www.iss.europa.eu/fr/publications/detail-page/article/eufor-rca-bangui-defence-matters/>

Tarrósy I. (2008) : Sino-afrikai kapcsolatok a világpolitika rendszerében. Kölcsönös hasznok és lehetőségek a XXI. században, Külügyi Szemle 4
http://real.mtak.hu/14221/1/KSZ_2008_04_081_Tarrosy.pdf

Tubiana, M.J. (1960): Un document inédit sur les sultans du Waddāy. Cahiers d'études africaines. Vol. 1 N°2.
http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/cea_0008-0055_1960_num_1_2_3667

United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division: World Population Prospects: The 2012 Revision, Volume II: Demographic Profiles
<http://esa.un.org/wpp/Demographic-Profiles/pdfs/140.pdf>

Vecsey M. (2014): The struggles of the Central African Republic and Hungary's role in solving the problems. AARMS, 2014/4
http://uni-nke.hu/uploads/media_items/aarms-2014-4.original.pdf

Vecsey M. (2014): A Közép-afrikai Köztársaság küzdelmei és Magyarország. Seregszemle, 2
<http://www.honvedelem.hu/container/files/attachments/47049/2014-2-seregszemle-internet.pdf>

<ftp://linux-server.ims.metu.edu.tr/pub/iklim/ecoclimate/science/se1176001138.pdf>

http://aehworkshop2014.weebly.com/uploads/2/9/5/3/29531783/242812925865890289_bas_de_roo_the_blurred_lines_of_legality_aehnw.pdf

http://aero-comlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Africa.pdf

<http://www.blackpast.org/gah/empire-kanem-bornu-c-9th-century-1900>

<http://africacheck.org/reports/claim-that-sa-soldiers-were-on-training-mission-is-misleading/>
<http://africadiscovery.hautetfort.com/histoire-du-centrafrique-i.html>
<http://africanelections.tripod.com/cf.html>
http://africanelections.tripod.com/cf.html#2005_Presidential_Election
<http://africanhistory.about.com/library/timelines/blIndependenceTime.htm>
<http://africanhistory.about.com/od/car/l/bl-CAR-Timeline-1.htm>
<http://africanhistory.about.com/od/ctedivoir1/a/Bio-Houphouet-Boigny.htm>
<http://africanhistory.about.com/od/glossary/g/def-ECCAS-CEEAC.htm>
<http://africanhistory.about.com/od/senegal/ig/Senegal-Image-Gallery/Leopold-Sedar-Senghor.htm>
<http://africanlegends.files.wordpress.com/2011/12/g3050.png>
<http://afriqueinside.com/le-mandat-de-leufor-rca-pourrait-se-prolonger-responsable17102014/>
<http://afrolegends.com/2011/12/30/the-kanem-bornu-empire-linking-ancient-chad-libya-and-nigeria/>
http://afrwg.icidonline.org/save_lakechad.pdf
<http://americamagazine.org/content/all-things/bishop-who-was-set-free>
<http://amnesty.org/en/news/car-failure-effectively-investigate-war-crimes-fuels-further-atrocities-and-fear-2014-12-11>
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Acinonyx_jubatus/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Atheris_squamigera/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Bitis_gabonica/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Cephalophus_rufilatus/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Cercopithecus_ascanius/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Cercopithecus_neglectus/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Crocota_crocota/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Dendroaspis_polylepis/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Dispholidus_typus/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Dologale_dybowskii/http://www.iucnredlist.org/details/41598/0
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Erythrocebus_patas/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Euoticus_elegantulus/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Galago_alleni
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Galago_senegalensis/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Giraffa_camelopardalis/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Hippopotamus_amphibius/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Hippotragus_equinus/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Hydrictis_maculicollis/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Kobus_ellipsiprymnus/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Kobus_kob/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Loxodonta_africana/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Mecistops_cataphractus/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Nandinia_binotata/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Okapia_johnstoni/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Pan_troglodytes/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Panthera_leo/

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Panthera_pardus/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Papio_anubis/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Perodicticus_potto/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Poelagus_marjorita/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Poiana_richardsonii/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Profelis_aurata/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Suncus_remyi/classification/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Syncerus_caffer/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Taurotragus_derbianus/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Thelotornis_kirtlandii/
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Tragelaphus_eurycerus/http://www.science.smith.edu/msi/pdf/i0076-3519-111-01-0001.pdf
http://animaldiversity.ummz.umich.edu/site/accounts/information/Hylochoerus_meinertzhageni.html
<http://anthromuseum.missouri.edu/minigalleries/handaxes/intro.shtml>
<http://antiquesartmuseum.com/sao-civilization.html>
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Atheris_broadleyi.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Atheris_squamigera.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Atractaspis_irregularis.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Bitis_arietans.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Bitis_gabonica.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Bitis_nasicornis.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Echis_ocellatus.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Echis_pyramidum.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Naja_annulata.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Naja_nigricollis.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Pseudohaje_goldii.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Dendroaspis_jamesoni.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Dendroaspis_polylepis.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Dispholidus_typus.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Naja_haje.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Naja_melanoleuca.pdf
http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/Images/SnakesDistribution/Large/map_Thelotornis_kirtlandii.pdf

<http://apps.who.int/bloodproducts/snakeantivenoms/database/snakeframeset.html>
<http://apps.who.int/gho/data/node.country.country-CAF>
<http://archaeology.about.com/od/kterms/g/kumbisaleh.htm>
<http://archive.news.softpedia.com/news/The-People-of-the-Lipplates-36867.shtml>
<http://archive.today/dp9Bo>
http://arlingtonms.acsk-12.org/~mgoad/Ms._Goads_Web_Site/Resources_files/African_Notes_Answers3.pdf
<http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=330BEC7ECACBB84C>
<http://avibase.bsc-eoc.org/species.jsp?avibaseid=B3031527B52F09AEhttp://www.iucnredlist.org/details/22681865/0>
http://bernardlugar.blogspot.hu/2014_07_01_archive.html
<http://beszelo.c3.hu/cikk/az-utolso-afrikai-csaszar>
<http://beszelo.c3.hu/cikk/negritude-es-forditott-apartheid>
http://binuca.unmissions.org/LinkClick.aspx?fileticket=2sgsIQsu_qw%3D&tabid=5102&language=fr-FR
<http://biography.jrank.org/pages/2799/Diop-Birago.html>
<http://business.highbeam.com/62095/article-1P3-1460961281/civilization-trial-colonial-and-postcolonial-statehttp://ieg-ego.eu/en/threads/backgrounds/colonialism-and-imperialism/benedikt-stuchtey-colonialism-and-imperialism-1450-1950>
<http://catalogue.bnf.fr/servlet/autorite?ID=11945862&idNoeud=1.1.1&host=catalogue>
<http://catalogue.bnf.fr/servlet/autorite?ID=11954115&idNoeud=1.1.1&host=catalogue>
<http://catalogue.bnf.fr/servlet/autorite?ID=11959075&idNoeud=1.1.1&host=catalogue>
<http://catalogue.bnf.fr/servlet/autorite?ID=11981614&idNoeud=1.1.1&host=catalogue>
<http://catalogue.bnf.fr/servlet/autorite?ID=13745154&idNoeud=1.1.1&host=catalogue>
<http://catalogue.bnf.fr/servlet/RechercheEquation;jsessionid=61D78E411D21E4B2733D314FA15F8C0D?TexteCollection=HGARSTUVWXYZ1DIECBMJNQLOK&TexteTypeDoc=DESNFPIBTMCJOV&Equation=IDP%3Dcb11963540f&host=catalogue>
<http://ccdlib.libraries.claremont.edu/cdm/ref/collection/cce/id/317>
<http://cd.geoview.info/mbari,122183277w>
<http://cf.geoview.info/ouara,122523251w>
<http://chisnell.com/semmina/Background%20Papers/SC3%20-%20The%20Situation%20in%20the%20Central%20African%20Republic.pdf>
http://cmsdata.iucn.org/downloads/chapter_3_fishes.pdf
http://cmsdata.iucn.org/downloads/chapter_3_fishes.pdf
http://college.cengage.com/history/primary_sources/world/book_routes_realms.htm
<http://countrymeters.info/en/Cameroon>
http://countrymeters.info/en/Central_African_Republic
<http://countrymeters.info/en/Chad>
<http://countrymeters.info/en/Congo>
http://countrymeters.info/en/Democratic_Republic_of_the_Congo
http://countrymeters.info/en/South_Sudan
<http://countrymeters.info/en/Sudan>
<http://countrystudies.us/chad/6.htm>
<http://countrystudies.us/chad/7.htm>

<http://countrystudies.us/chad/8.htm>
<http://countrystudies.us/chad/15.htm>
http://crocodilian.com/cnhc/csp_ccat.htm
<http://crosci.com/who-is-dragutin-lerman.html>
<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/211/81/PDF/N9721181.pdf?OpenElement>
http://data.over-blog-kiwi.com/0/54/06/48/201309/ob_abd3ae_convention-patriotique-du-salut-du-kodro.doc
<http://data.worldbank.org/country/central-african-republic>
<http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.FRST.K2/countries>
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries>
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=1>
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=2>
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=3>
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=4>
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=5>
<http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD/countries?page=6>
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries>
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=1>
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=2>
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=3>
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=4>
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=5>
<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?page=6>
<http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.PAVE.ZS/countries>
<http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.TOTL.KM>
<http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.TOTL.KM?page=1>
<http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.TOTL.KM?page=2>
<http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.TOTL.KM?page=3>
<http://data.worldbank.org/indicator/IS.ROD.TOTL.KM?page=4>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=1>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=2>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=3>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=4>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=5>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?page=6>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=1>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=2>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=3>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=4>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=5>

<http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS/countries?page=6>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=1>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=2>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=3>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=4>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=5>
<http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS/countries?page=6>
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=1>
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=2>
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=3>
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=4>
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=5>
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=6>
<http://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.MMRT>
<http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>
http://database.prota.org/dbtw-wpd/exec/dbtwpub.dll?ac=qbe_query&bu=http://database.prota.org/search.htm &tn=protab~1&qb0=and&qf0=Species+Code&qf1=Chrysophyllum+perpulchrum&rf=Webdisplay
http://database.prota.org/PROTAhtml/Berlinia%20grandiflora_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Drypetes%20gossweileri_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Elaeis%20guineensis_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Entandrophragma%20angolense_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Ficus%20bussei_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Khaya%20anthotheca_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Khaya%20ivorensis_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Morus%20mesozygia_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Pentaclethra%20macrophylla_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Piptadeniastrum%20africanum_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Pouteria%20altissima_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Pseudocedrela%20kotschy_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Pterocarpus%20erinaceus_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Sterculia%20oblonga_En.htm
http://database.prota.org/PROTAhtml/Terminalia%20superba_En.htm
http://denverzoo.org/downloads/dzoo_waterbuck.pdf
<http://dictionary.reference.com/browse/paleolithic>
<http://dzanga-sangha.myspecies.info/content/cola-ballayi-cornu-ex-heckel>
<http://ecocrop.fao.org/ecocrop/srv/en/cropView?id=9044>
http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eufor-rca/documents/cv_gdi_ponties_en.pdf
http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eufor-rca/index_fr.htm
http://ehleringer.net/Biology_5460/Lectures/Bailey_Ch7.pdf
<http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-5697>

<http://en.starafrica.com/news/car-names-new-prime-minister.html>
<http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Kwango+River>
<http://endthenra.com/author/yasmine-hafiz/page/2/>
<http://eol.org/pages/1095470/maps>
<http://eol.org/pages/1179492/overview>
<http://eol.org/pages/1179496/overview>
<http://eol.org/pages/16920452/maps>
<http://eol.org/pages/308387/maps>
<http://eol.org/pages/326225/maps>
<http://eol.org/pages/5338813/overview>
<http://eol.org/pages/7218149/details>
<http://eol.org/pages/791405/details>
<http://eol.org/pages/794255/maps>
<http://esa.un.org/wpp/Demographic-Profiles/pdfs/140.pdf>
<http://etudesafricaines.revues.org/12292>
http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:JOL_2014_325_R_0007
http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOL_2014_325_R_0007&from=EN
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0073&from=FR>
http://europa.eu/legislation_summaries/foreign_and_security_policy/cfsp_and_esdp_implementation/r00005_fr.htm
http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/political_security_committee_en.htm
http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-99_en.htm
http://europeanmemoranda.cabinetoffice.gov.uk/files/2014/03/Unnumbered_doc_military_operation_Central_African_Republicl.pdf
<http://exhibitions.nypl.org/africanaage/essay-negritude.html>
<http://fas.org/sgp/crs/row/R43377.pdf>
<http://ffp.statesindex.org/rankings-2014>
http://flexiblelearning.auckland.ac.nz/rocks_minerals/rocks/quartzite.html
http://folk.ntnu.no/fjunju/Christer/Jjunju/Angola_hydrology_CD/Nhangue%20Final%20CDRom/Flow%20records%20observed/flow%20data%20from%20GDRC/1348152.txt
http://gamapsserver.who.int/gho/interactive_charts/health_workforce/PhysiciansDensity_Total/atlas.html
<http://geography.about.com/od/climate/a/glaciation.htm>
<http://globalede.msu.edu/countries/central-african-republic/economy>
<http://grassworld.myspecies.info/sites/grassworld.myspecies.info/files/West%20Central%20Tropical%20Africa.doc>
<http://histoire.assemblee.pf/articles.php?id=695>
<http://history-world.org/africa.htm>
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/doc34-02/35558.pdf
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/b_fdi_10-11/12867.pdf
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/notexp/31642.pdf
http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_6/Idt/25523.pdf
<http://humanorigins.si.edu/evidence/human-fossils/species/homo-erectus>
<http://ibc.lynxeds.com/species/bearded-barbet-lybius-dubius>

<http://idegen-szavak.hu/bifurk%C3%A1ci%C3%B3>
<http://isdsnet.com/ijds-v2n3-19.pdf>
<http://i-weather.com/weather/mongoumba/current-weather/location/?gid=2384377&station=13823&language=english&country=central-african-republic>
<http://joshuaproject.net/countries/CT>
http://joshuaproject.net/people_groups/14592/CT
<http://kwekudee-tripdownmemorylane.blogspot.hu/2013/05/pre-colonial-african-kingdom-of-kongo.html>
http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2008-4/08_a_berg_gb.pdf
<http://mapstor.com/map-sets/country-maps/central-african-republic.html>
http://max2.ese.u-psud.fr/publications/Verdu_2009_CurrBiol.pdf
<http://mek.oszk.hu/02900/02910/02910.htm#21>
<http://mek.oszk.hu/02900/02911/02911.rtf>
<http://mek.oszk.hu/03500/03578/03578.htm#3>
<http://meszotar.hu/keres-penep%C3%A9n>
<http://midwestdiplomacy.com/2014/02/28/the-central-african-republics-crisis-in-the-center/>
<http://mjp.univ-perp.fr/textes/degaulle30011944.htm>
<http://news.sciencemag.org/social-sciences/2009/02/short-history-african-pygmyes>
<http://news.yahoo.com/central-african-republic-rebels-attack-3-towns-170122308.html>
<http://nokculture.com/>
<http://oilprice.com/Energy/Energy-General/China-America-and-a-New-Cold-War-in-Africa.html>
http://oubangui.blogspot.hu/2012_01_01_archive.html
http://overseas.uw.hu/SzaboLorand_Cathedra_Berlin18841885.pdf
<http://palmweb.org>
http://palmweb.org/?q=cdm_dataportal/taxon/d0967a60-22aa-497d-a61e-b6796c5c30fb
http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNAAJ245.pdf
<http://peacemaker.un.org/car-birao-accord2007>
http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CF_070401_Birao%20Peace%20Accord.pdf
http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/CF_970125_BanguiAccords_0.pdf
<http://peakery.com/mont-ngaoui-central-african-republic/>
<http://peakery.com/ngaya-central-african-republic/>
<http://photographesenoutremeroceanindien.blogspot.hu/2009/12/lamy-commandant-francois-joseph-amedee.html>
<http://pin.primate.wisc.edu/factsheets/entry/vervet>
<http://plato.stanford.edu/entries/negritude/>
<http://poldev.revues.org/78>
<http://population.mongabay.com/population/central-african-republic/2384377/mongoumba>
<http://povertydata.worldbank.org/poverty/country/CAF>
http://publicinternationallawandpolicygroup.org/wp-content/uploads/2014/07/WCPW_072814_masternew.html
<http://pubs.usgs.gov/sir/2010/5043/pdf/sir2010-5043.pdf>
<http://rainforests.mongabay.com/20car.htm>
http://rainforests.mongabay.com/deforestation/archive/Central_African_Republic.htm
http://ramsar.wetlands.org/Portals/15/CENTRAL_AFRICA_REPUBLIC.pdf

<http://reliefweb.int/map/central-african-republic/damage-assessment-bouar-nana-membere-province-central-african-republic>
<http://reliefweb.int/report/central-african-republic/central-african-republic-news-bulletin-no-59-05-12-may-2008>
<http://reptile-database.reptarium.cz/species?genus=Lygodactylus&species=depressus>
<http://reptile-database.reptarium.cz/species?genus=Naja&species=annulata>
<http://reptile-database.reptarium.cz/species?genus=Naja&species=haje>
<http://reptile-database.reptarium.cz/species?genus=Pseudohaje&species=goldii>
<http://rpdefense.over-blog.com/tag/sangaris/>
<http://run.edu.ng/media/4471390083220.pdf>
<http://siteresources.worldbank.org/INTRANETENVIRONMENT/Resources/CARCEA.pdf>
<http://specialpapers.gsapubs.org/content/468/v.full.pdf+html>
<http://statoids.com/ucf.html>
<http://streamafrica.com/culture/king-ezana-aksum/>
<http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/kornyezettan9/www/out/html-chunks/ch11.html>
<http://tchadinfos.com/tchad/centrafrique-misca-arrt-patriceedouard-ngassona-coordonnateur-politique-milices-antibalakas/>
<http://tempsreel.nouvelobs.com/monde/20140114.OBS2254/centrafrique-un-nouveau-president-par-interim-elu-d-ici-15-jours.html>
<http://tempsreel.nouvelobs.com/monde/20140210.AFP9704/centrafrique-les-anti-balaka-denoncent-l-ingratitude-des-nouvelles-autorites.html>
<http://termtud.akg.hu/okt/8/3/1kozet.htm>
<http://theconversation.com/china-and-the-shadow-of-colonialism-still-looming-over-africa-8941>
http://thenewage.co.za/134551-1020-53-Seleka_exrebels_refuse_to_join_new_CAR_government
<http://thisisafrica.me/africans-ashamed-kiss>
<http://tomoroerick.over-blog.com/article-from-the-agriculture-of-subsistence-to-modern-as-necessary-way-for-sustainable-development-in-centra-78085704.html>
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/10678/464050BRI0Box31ic010ICTed0Survey111.txt?sequence=2>
<http://trimunc.org/committeestopics/general-assembly-ga/climate-change-as-a-threat-to-global-security/>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Annona+senegalensis>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Anogeissus+leiocarpa>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Balanites+aegyptiaca>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Borassus+aethiopum>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Calamus+deerratus>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Canarium+schweinfurthii>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Chrysophyllum+perpulchrum>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Cola+ballayi>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Combretum+glutinosum>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Cymbopogon+schoenanthus>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Daniellia+oliveri>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Daniellia+oliveri>

<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Diospyros+elliotii>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Drypetes+capillipes>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Erythrophleum+africanum>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Ficus+wildemaniana>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Hymenocardia+acida>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Hyperthelia+dissoluta>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Hyphaene+thebaica>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Khaya+grandifoliola>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Kigelia+africana>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Maranthes+polyandra>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Morus+mesozygia>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Parinari+congensis>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Parinari+curatellifolia>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Parkia+biglobosa>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Pennisetum+purpureum>
<http://www.prota4u.org/protav8.asp?g=psk&p=Hyparrhenia+filipendula+>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Phoenix+dactylifera>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Piliostigma+thonningii>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Piptadeniastrum+africanum>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Pouteria+altissima>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Pseudocedrela+kotschyi>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Pterocarpus+erinaceus>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Pterocarpus+lucens>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Ricinodendron+heudelotii>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Sclerocarya+birrea>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Stereospermum+kunthianum>
<http://tropical.theferns.info/viewtropical.php?id=Terminalia+superba>
<http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/sub-saharan-africa-region/central-african-republic-1960-present/>
<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001202/120220f.pdf>
http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2007-04-13-central-africa_N.htm
<http://uzspace.uzulu.ac.za/bitstream/handle/10530/899/Spatial+estimation+of+future+temperature+changes+over+Africa.+Wiseman+Sinothi+Mkhonza.pdf;jsessionid=CE917A008207A9C01D79A452A0AEFA0B?sequence=1>
<http://voyage-congo.over-blog.com/article-gorges-sounda-projet-barrage-112247731.html>
<http://washingtonart.com/beltway/damas.html>
<http://web.archive.org/web/20071012024110/http://www.rhinos-irf.org/rhinoinformation/blackrhino/index.htm>
<http://webs.ono.com/juanfandos>
<http://webs.ono.com/juanfandos/history.htm#USFU>
<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/4003/>
http://wildlife.freeweb.hu/allatismetetok/lybius_dubius.html
<http://world.bymap.org/MedianAge.html>
<http://world-geography.org/africa/127-central-african-republic.html>

http://worldmap.org/country.php?ROG3=CT&QryHead=Christian%20Religion&QryFld=CP_Religion_Christian
<http://worldmap.org/maps/other/profiles/central%20african%20republic/Central%20African%20Republic%20Country%20Profile.pdf>
<http://worldpopulationreview.com/countries/chad-population/major-cities-in-chad/>
<http://www.aafonline.co.za/news/car-chadian-soldiers-fire-civilians-lra-joins-anti-balaka>
<http://www.abelard.org/france/marianne2.php>
<http://www.abyznewslinks.com/cafri.htm>
<http://www.academia.dk/MedHist/Biografier/PDF/DwarfsInAncientEgypt.pdf>
http://www.academia.edu/3625442/Conflict_Analysis_-_Central_African_Republic
http://www.academia.edu/5048117/Late_Devonian-earliest_Mississippian_glaciation_in_Gondwanaland_and_its_biogeographic_consequences
http://www.academia.edu/7741214/Mirela_Slukan_Altic_The_Croatian_explorer_Dragutin_Lerman_1863-1918_The_Croatian_explorer_Dragutin_Lerman_1863-1918_and_his_contribution_to_the_mapping_of_Central_Africa
<http://www.afdb.org/en/about-us/>
http://www.africafederation.net/Kongo_History.htm
<http://www.africa-internet.com/fr/provider/central-african-republic>
http://www.africamuseum.be/publication_docs/2011_Kadima-al_%20Basin%20Research.pdf
http://www.africamuseum.be/publication_docs/Lavreau1990-JAES-RCA-geochronology.pdf
<http://www.africanartarchives.com/whoswho/detail.asp?search=&lastname=&firstname=&biography=&category=&stage=go&YearBirth=&YearDeath=&letter=H&offset=1&page=7>
<http://www.africaneconomicoutlook.org/en/countries/central-africa/central-african-republic>
http://www.africaneconomicoutlook.org/fileadmin/uploads/aeo/2014/PDF/CN_Long_EN/Republique_Centrafricaine_EN.pdf
<http://www.africaontheblog.com/what-to-do-with-failed-states-like-the-central-african-republic/>
<http://www.africareview.com/Special-Reports/Francois-Bozize/-/979182/1652404/-/tftxsuz/-/index.html>
<http://www.afrik.com/article16752.html>
<http://www.afrik.com/article27084.htm>
http://www.afrikatanulmanyok.hu/application/essay/736_1.pdf
<http://www.afrique-express.com/afrique/centrafrique/politique/gros-malheurs.html>
<http://www.afristone.com/countries.asp?country=CAF>
http://www.afro.who.int/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=7095&Itemid=2593
<http://www.afrol.com/articles/22617>
http://www.agiweb.org/nacsn/67209_articles_article_file_1639.pdf
<http://www.ajol.info/index.php/afrev/article/download/91435/80922>
<http://www.ajol.info/index.php/ajst/article/viewFile/44626/28128>
<http://www.aljazeera.com/news/africa/2013/03/201332221250378543.html>
<http://www.aljazeera.com/news/africa/2014/01/new-car-pm-says-ending-atrocities-priority-2014126124325498176.html>
http://www.allempires.com/forum/printer_friendly_posts.asp?TID=18516
<http://www.ambacongo-us.org/en-us/aboutcongo/congobasin.aspx>
<http://www.ambafrance-cf.org/Le-lycee-Charles-de-Gaulle>
<http://www.amnesty.org/en/news/qa-central-african-republic-s-human-rights-crisis-2014-04-09>

http://www.ancient-egypt.org/_v3d/index.html
<http://www.ancientsudan.org/ethnicity.htm>
<http://www.animalinfo.org/species/primate/gorigori.htm>
<http://www.anthropos.eu/anthropos/heritage/gusinde.php>
<http://www.archaeologywordsmith.com/lookup.php?terms=Sangoan>
<http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/action-culturelle/celebrations-nationales/2006/vie-politique-et-institutions/gaston-defferre-fait-adopter-la-loi-cadre-sur-l-evolution-des-territoires-d-outre-mer>
<http://www.arkive.org/african-buffalo/syncerus-caffer/>
<http://www.arkive.org/african-buffalo/syncerus-caffer/video-na00.html>
<http://www.arkive.org/black-rhinoceros/diceros-bicornis/>
<http://www.arkive.org/cheetah/acinonyx-jubatus/>
<http://www.arkive.org/chimpanzee/pan-troglodytes/video-sc01.html>
<http://www.arkive.org/crested-chameleon/triceros-cristatus/>
<http://www.arkive.org/forest-elephant/loxodonta-cyclotis/>
<http://www.arkive.org/fox-kestrel/falco-alopex/>
<http://www.arkive.org/giraffe/giraffa-camelopardalis/>
<http://www.arkive.org/hippopotamus/hippopotamus-amphibius/>
<http://www.arkive.org/lion/panthera-leo/>
<http://www.arkive.org/nile-crocodile/crocodylus-niloticus/>
<http://www.arkive.org/okapi/okapia-johnstoni/>
<http://www.arkive.org/patas-monkey/erythrocebus-patas/>
<http://www.arkive.org/red-tailed-guenon/cercopithecus-ascanius/>
<http://www.arkive.org/roan-antelope/hippotragus-equinus/>
<http://www.arkive.org/sapele/entandrophragma-cylindricum/>
<http://www.arkive.org/sitatunga/tragelaphus-spekii/>
<http://www.arkive.org/spot-necked-otter/lutra-maculicollis/>
<http://www.arkive.org/waterbuck/kobus-ellipsiprymnus/>
<http://www.arkive.org/western-gorilla/gorilla-gorilla/>
<http://www.arkive.org/white-mahogany/khaya-anthotheca/>
<http://www.ars-grin.gov/cgi-bin/npgs/html/taxon.pl?317920>
<http://www.atmo.arizona.edu/students/courselinks/fall12/atmo336/lectures/sec5/holocene.html>
<http://www.au.int/en/recs/censad>
<http://www.bbc.com/news/world-africa-13150043>
<http://www.bbc.com/news/world-africa-21938297>
<http://www.bbc.com/news/world-africa-25594002>
<http://www.bbc.com/news/world-africa-25683279>
<http://www.bbc.com/news/world-africa-25708024>
<http://www.bbc.com/news/world-africa-25824389>
<http://www.betterworldcampaign.org/assets/bwc-analysis-central-african-republic-and-us-response.pdf>
<http://www.birdlife.org/datazone/species/factsheet/22713120>
<http://www.birdlife.org/datazone/speciesfactsheet.php?id=8327>

http://www.birdlife.org/datazone/userfiles/file/IBAs/AfricaCntryPDFs/Central_African_Republic.pdf
<http://www.blackpast.org/gah/25th-dynasty-ancient-egypt-ca-746-bc-653-bc>
<http://www.blackpast.org/gah/axum-ca-100-b-c-e-ca-650-d>
<http://www.blackpast.org/gah/brazzaville-conference-1944>
<http://www.blackpast.org/gah/brazzaville-congo-1880>
<http://www.blackpast.org/gah/empire-kanem-bornu-c-9th-century-1900>
<http://www.blackpast.org/gah/musa-mansa-1280-1337>
<http://www.blackpast.org/gah/negritude-movement>
<http://www.blackpast.org/gah/songhai-empire-ca-1375-1591>
http://www.blueplanetbiomes.org/savanna_climate_page.htm
http://www.brazza.culture.fr/en/missions/affaire_gaud_toque.htm
<http://www.brazza.culture.fr/fr/missions/leopoldville.htm>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/101936/Cenozoic-Era>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102127/Central-Africa/40636/The-Iron-Age>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102127/Central-Africa/40637/Growth-of-trade>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102152/Central-African-Republic>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102152/Central-African-Republic/40700/The-colonial-era>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/102152/Central-African-Republic/214025/The-arts-and-cultural-institutions>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/103729/Aime-Cesaire>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/104179/Lake-Chad/39289/Hydrology#ref417845>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/106461/Chari-River>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/11794/Aksum>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/132447/Congo-basin>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/132447/Congo-basin>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/149445/David-Dacko>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/155770/Gaston-Defferre>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/177642/Felix-Eboue>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/180468/ancient-Egypt/22297/The-5th-dynasty-c-2465-c-2325-bc>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/180468/ancient-Egypt/22298/The-6th-dynasty-c-2325-c-2150-bc>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/194084/Ethiopia/281783/Sports-and-recreation#ref419488>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/211835/Jacques-Foccart>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/227526/Gbaya>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/25819/animism>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/272996/Felix-Houphouet-Boigny>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/279461/Hyparrhenia>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/310975/Kanem-Bornu>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/312661/Karre-Mountains>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/321384/Andre-Dieudonne-Kolingba>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/322911/Kotto-River>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/324779/Kumbi>

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/346454/Logone-River>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/3542/Acheulean-industry>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/39448/Association-Internationale-Africaine>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/398420/Musa>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/407350/NDjamena>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/408139/Negritude>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/413779/Niari-River>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/414793/Niger-Congo-languages>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/417221/Nok-culture>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/435353/Ouham-River>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/439507/Paleolithic-Period>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/446233/Ange-Felix-Patasse>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/487969/Rabih-az-Zubayr>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/48825/Kingdom-of-Bagirmi>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/501411/rhinoceros-viper>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/5060/Adamawa-Plateau>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/51441/Banda>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/522369/Sangha-River>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/522394/Sangoan-industry>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/525656/savanna/70793/Environment>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/534541/Leopold-Senghor>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/55940/batholith>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/563226/Sir-Henry-Morton-Stanley>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/588002/Terminalia>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/596584/Mount-Ngaya>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/612233/Ubangi-River>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/633734/Wadai>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/649550/Quincy-Wright>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/650055/Wurm-glacial-stage>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/655721/Zande>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/685627/Mali><http://www.blackhistorypages.net/pages/mansamusa.php>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/71404/Barthelemy-Boganda>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/71915/Jean-Bedel-Bokassa>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/72630/Bomu-River>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/78373/Pierre-de-Brazza>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/79027/Henri-Breuil>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/7924/Africa#ref418316>
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/7924/Africa/37158/Climatic-regions>
<http://www.bruxelles2.eu/tag/eufor-rca>
<http://www.cabi.org/isc/datasheet/16848>
<http://www.camerpost.com/centrafrique-une-journaliste-francaise-assassinee-dans-la-region-de-bouar-13052014>

<http://www.catholic-hierarchy.org/country/def.html>
<http://www.catholicnewsagency.com/news/central-african-bishop-recounts-holy-week-kidnapping/>
<http://www.cbd.int/doc/books/2009/B-03188.pdf>
<http://www.cblt.org/en/ecosystem-and-biodiversity-lake-chad-basin>
<http://www.cblt.org/en/geography>
<http://www.cblt.org/en/history-lake-chad-basin>
<http://www.cblt.org/en/lake-chad-basin-commission-0>
<http://www.ceeac-eccas.org/index.php/en/>
<http://www.ceeac-eccas.org/index.php/fr/etats-membres>
<http://www.ceepa.co.za/docs/CDPNo33.pdf>
http://www.centrafrique-actions.net/IMG/pdf/bulletin_rca_no08_nov_2011-5.pdf
<http://www.centrafriquelibre.info/?p=1174>
<http://www.central-african-republic.climateemps.com/>
http://www.cf.undp.org/content/dam/car/docs/pauvret%C3%A9/rcafb_povertyredstrategy2011-2015_en.pdf
<http://www.cfr.org/sudan/sudan-chad-central-african-republic/p12309>
<http://www.cfr.org/sudan/sudan-strife-bleeds-across-borders/p12310>
<http://www.charles-de-gaulle.org/pages/l-homme/accueil/discours/pendant-la-guerre-1940-1946/manifeste-de-brazzaville-27-octobre-1940.php>
<http://www.charles-de-gaulle.org/pages/stock-html/en/the-man/home/speeches/speech-made-by-general-de-gaulle-at-the-opening-of-the-brazzaville-conference-on-january-30th-1944.php>
<http://www.checklist.org.br/getpdf?SL043-11>
<http://www.ciaoworldfactbook.us/africa/central-african-republic.html>
<http://www.cites.org/sites/default/files/eng/com/pc/14/E-PC14-09-02-02-A3.pdf>
http://www.cites.org/sites/default/files/eng/cop/09/prop/E09-Prop-99_Entandrophragma.PDF
<http://www.citypopulation.de/Centralafrica.html>
<http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctxx0001&lang=en>
<http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctxx0003&lang=en>
<http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctxx0004&lang=en>
<http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctzz0001&lang=en>
<http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctzz0002&lang=en>
<http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctzz0003&lang=en>
<http://www.climatedata.eu/climate.php?loc=ctzz0004&lang=en>
<http://www.climatedata.eu/country.php?cc=ct&lang=en>
<http://www.codesria.org/IMG/pdf/Annexes.pdf>
<http://www.comite-valmy.org/spip.php?article4297>
<http://www.consilium.europa.eu/policies/fac/financing-security-and-defence-military-operations-%28athena%29>
http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/esdp/91624.pdf
<http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Battlegroups.pdf>
<http://www.coraf.org/documents/REVIEW%20OF%20CLIMATE%20OF%20WCA.pdf>
<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/Central%20African%20Republic%20Anatomy%20of%20a%20Phantom%20State.pdf>

<http://www.crisisgroup.org/en/regions/africa/central-africa/central-african-republic/136-central-african-republic-anatomy-of-a-phantom-state.aspx>
<http://www.crisisgroup.org/en/regions/africa/central-africa/central-african-republic/167-dangerous-little-stones-diamonds-in-the-central-african-republic.aspx>
<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/203-central-african-republic-priorities-of-the-transition.pdf>
<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/central-africa/central-african-republic/219-la-crise-centrafricaine-de-la-predation-a-la-stabilisation-english.pdf>
<http://www.croatianhistory.net/etf/et22a2.html#selj>
<http://www.crwflags.com/fotw/flags/fr%29.html>
<http://www.crystalinks.com/dynasty6.html>
http://www.dacb.org/stories/ethiopia/_ezana3.html
<http://www.dandebate.dk/eng-klima7.htm>
http://www.defenceweb.co.za/index.php?option=com_content&view=article&id=29835:central-african-republic&catid=119:african-militaries&Itemid=255
http://www.defenceweb.co.za/index.php?option=com_content&view=article&id=29835:central-african-republic%20&catid=119:african-militaries&Itemid=255
<http://www.defense.gouv.fr/operations/centrafrique/dossier-de-presentation-de-l-operation-sangaris/operation-sangaris>
<http://www.desertwar.net/french-committee-of-national-liberation.html>
<http://www.dod.mil.za/sasoldier/2009/SoldSep09.pdf>
<http://www.dw.de/central-african-republic-new-president-dissolves-rebel-alliance/a-17088179>
<http://www.dw.de/en-centrafrique-andr%C3%A9-nzapay%C3%A9k%C3%A9-a-d%C3%A9missionn%C3%A9/a-17832812>
<http://www.dw.de/from-mayor-to-interim-president-of-car-a-portrait-of-catherine-samba-panza/a-17376200>
http://www.earthonlinemedia.com/ebooks/tpe_3e/climate_systems/tropical_wetdry_1.html
http://www.earthonlinemedia.com/ebooks/tpe_3e/climate_systems/tropical_steppe.html
<http://www.echitabplusicp.org/Antivenom/central-african-republic>
<http://www.economist.com/blogs/baobab/2014/01/central-african-republic-under-new-management>
http://www.editoria.u-tokyo.ac.jp/projects/AfWCCI/Nairobi/pdf/Basin_Bacground_Documents.pdf
http://www.egmontinstitute.be/wp-content/uploads/2014/03/esdc_2014_handbook_for_decision-makers.pdf
http://www.eike-klima-energie.eu/fileadmin/user_upload/Bilder_Dateien/Jaeger_DokSpeicher/PovertyRisks.pdf
http://www.elapidae.nl/N_annulata.php
<http://www.encaribe.org/fr/article/felix-eboue>
<http://www.encyclopedia.com/topic/Bangui.aspx>
http://www.encyclopedia.com/topic/Central_African_Republic.aspx
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html>
http://www.encyclopedia.com/topic/Fulbert_Youlou.aspx
http://www.encyclopedia.com/topic/Henri_Breuil.aspx#3-1G2:3404700878-full
<http://www.eoearth.org/view/article/51cbed317896bb431f6906d3/>
<http://www.eosnap.com/climate-change/vegetation-index-around-the-chari-river-in-chad-and-the-central-african-republic/#sthash.ycOy8MDj.dpuf>

<http://www.esd.ornl.gov/projects/qen/nercAFRICA.htm>
<http://www.essential-humanities.net/world-history/sub-saharan-africa/>
http://www.ethnologue.com/country/cf/default/**EDITION**
<http://www.ethnologue.com/language/mdd>
<http://www.ethnologue.com/language/yky>
<http://www.eumetrain.org/data/3/36/print.htm>
<http://www.euractiv.com/global-europe/eu-ministers-back-sending-force-news-532870>
<http://www.euronews.com/2013/12/17/bossangoa-central-african-republic-a-divided-city/>
http://www.evi.com/q/population_of_bakouma_2011
<http://www.factmonster.com/country/chad.html>
<http://www.fallingrain.com/world/CT/00/Kemba.html>
<http://www.fallingrain.com/world/CT/00/Nzako.html>
<http://www.fallingrain.com/world/CT/01/Golongoso.html>
<http://www.fao.org/ag/agp/AGPC/doc/gbase/data/pf000373.htm>
<http://www.fao.org/ag/agp/AGPC/doc/Gbase/data/pf000374.htm>
<http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/T0473E02.htm>
<http://www.fao.org/docrep/005/t0473e/t0473e03.htm>
<http://www.fao.org/docrep/005/w4442e/w4442e05.htm#bm05.2.5>
<http://www.fao.org/docrep/005/w4442e/w4442e05.htm#bm05.3.1>
<http://www.fao.org/docrep/006/q2934e/Q2934E03.htm>
<http://www.fao.org/docrep/007/j2246f/j2246f02.htm>
<http://www.fao.org/docrep/013/i2000e/i2000e01.pdf>
<http://www.fao.org/docrep/w4347e/w4347e0j.htm>
http://www.fao.org/nr/water/aquastat/countries_regions/caf/indexfra.stm
<http://www.feow.org/ecoregions/details/535>
http://www.feow.org/ecoregions/details/lake_chad
<http://www.feow.org/ecoregions/details/sangha>
http://www.feow.org/ecoregions/details/sudanic_congo_oubangi
<http://www.finegardening.com/bluestem-andropogon>
<http://www.flightstats.com/go/FlightStatus/flightStatusByAirport.do?airportCode=BGF&airportQueryType=1>
<http://www.france24.com/fr/20140412-video-reportage-centrafrique-anti-balaka-seleka-cameroun-misca-minusca/>
<http://www.franceculture.fr/emission-une-vie-une-oeuvre-10-11-pierre-savorgnan-de-brazza-explorateur-italien-1852-1905-2010-10-1>
<http://www.fsgroup.com/car-struggle-resources-root-religious-violence/>
<http://www.fundforpeace.org/global/library/cfsir1210-failedstatesindex2012-06p.pdf>
<http://www.fundforpeace.org/global/library/cr-11-14-fs-failedstatesindex2011-1106p.pdf>
http://www.geneva-academy.ch/RULAC/pdf_state/IPIS-CAR-mappingconflictmotives.pdf
<http://www.geopolitique-geostrategie.com/>
[http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_\(general\)/_yalinga/](http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_(general)/_yalinga/)
[http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_\(general\)/_nzako/](http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_(general)/_nzako/)
[http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_\(general\)/_kare_monts/](http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/central_african_republic_(general)/_kare_monts/)

http://www.getamap.net/maps/central_african_republic/mbomou/_bakouma/
http://www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/history/ancient_ghana.php
<http://www.globalpost.com/dispatch/news/afp/130324/seleka-central-africas-motley-rebel-coalition>
<http://www.globalresearch.ca/french-complicity-in-the-crisis-in-central-african-republic/5366084>
<http://www.globalsecurity.org/military/world/europe/eu-battlegroups.htm>
<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/aprd.htm>
<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/cjpp.htm>
<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/fpdc.htm>
<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/lra.htm>
<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/ufdr.htm>
<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car.htm>
<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-2.htm>
<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-2013.htm>
<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-3.htm>
<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/car-5.htm>
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/1700283>
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/1700827>
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/906960>
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/907335>
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/911242>
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/925797>
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/949867>
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/949878>
<http://www.globalspecies.org/ntaxa/951440>
<http://www.gomapper.com/travel/where-is/kemba-mbomou-located.html>
<http://www.gomapper.com/travel/where-is/li-yubu-located.html>
<http://www.gouvernement.fr/ministre/jean-yves-le-drian>
<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1537100.html>
<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1537150.html>
<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1537180.html>
<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1537250.html>
http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1907
<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1737210.html>
<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1737700.html>
<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1748500.html>
<http://www.grdc.sr.unh.edu/html/Polygons/P1749050.html>
http://www.grida.no/climate/ipcc_tar/wg2/pdf/wg2TARchap10.pdf
<http://www.grotius.hu/doc/pub/KZQSCF/rada%20p%C3%A9ter%20%C3%A1ltalaku%C3%B3%20biztons%C3%A1gi%20kih%C3%ADv%C3%A1sok.pdf>
<http://www.guineeconakry.info/article/detail/republique-centrafricaine-mahamat-kamoun-le-pm-de-tous-les-espoirs/>
<http://www.gwannon.com/species/Stereospermum-kunthianum/pdf>

<http://www.himalayanlanguages.org/files/hazarika/Manjil%20Hazarika%20EAA.pdf>
http://www.historyfiles.co.uk/FeaturesAfrica/AfricaCAR_Dar-al-Kuti01.htm
<http://www.historyfiles.co.uk/KingListsAfrica/AfricaCentral.htm>
<http://www.historyworld.net/wrldhis/PlainTextHistories.asp?ParagraphID=oxw>
<http://www.hrw.org/news/2008/12/20/central-african-republic-civilians-need-protection>
<http://www.hrw.org/news/2014/02/05/central-african-republic-seleka-fighters-regroup-north>
http://www.huffingtonpost.com/daniel-wagner/the-central-african-repub_b_3071296.html
http://www.huffingtonpost.fr/chantal-jouanno/sangaris-centrafrique-si-_b_5499533.html
<http://www.ifad.org/operations/projects/regions/pa/pub/climate.pdf>
<http://www.imf.org/external/np/exr/facts/hipc.htm>
<http://www.inaturalist.org/taxa/111014-Pseudohaje-goldii>
<http://www.inaturalist.org/taxa/45732-Prionomys-batesi>
<http://www.inaturalist.org/taxa/46202-Protoxerus-stangeri>
http://www.inbo-news.org/IMG/pdf/AWRB_Source_Book-2.pdf
http://www.indexmundi.com/central_african_republic/major_infectious_diseases.html
http://www.indexmundi.com/central_african_republic/population.html
http://www.indexmundi.com/central_african_republic/unemployment_rate.html
<http://www.info-diamond.com/rough/country-index-7.html>
<http://www.ircwash.org/sites/default/files/824-TD00-16651.pdf>
<http://www.irinnews.org/report/100623/armed-groups-in-car>
<http://www.irinnews.org/report/21932/central-african-republic-patasse-government-back-in-control>
<http://www.irinnews.org/report/58429/central-africa-desertification-threat-in-the-congo-river-basin>
<http://www.irinnews.org/report/99634/briefing-who-are-the-anti-balaka-of-car>
http://www.iris-france.org/docs/kfm_docs/docs/philippe-hugon---centrafrique---fvrier-2014mise-en-page-1.pdf
http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_23_exit_strategies.pdf
http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_40_EU_Battlegroups.pdf
<http://www.issafrica.org/iss-today/dissolving-the-seleka-rebel-group-could-be-a-recipe-for-disaster-in-the-car>
<http://www.issafrica.org/pubs/ASR/7No2/McFarlaneAndMalan.html>
http://www.itu.int/en/ITU-D/LDCs/Pages/Concentrated_Assistance_Focus.aspx
<http://www.iucn.org/>
<http://www.iucnredlist.org/details/10103/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/10167/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/11035/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/11036/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/12392/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/12420/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/136208/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/13962/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/13975/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/15188/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/15933/0>

<http://www.iucnredlist.org/details/15937/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/15951/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/15954/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/16629/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/176277/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/176322/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/177584/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/178401/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/18164/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/18306/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/18386/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/19892774/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/21140/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/21251/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/21251/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/219/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/22047/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/22050/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/22696402/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/22713120/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/22715038/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/22718035/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/22720005/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/32236/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/33049/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/33051/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/33191/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/39319/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/40647/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/41292/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/41340/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/4149/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/41589/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/41593/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/41704/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/41769/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/4183/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/4212/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/4223/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/45050/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/46590/0>

<http://www.iucnredlist.org/details/5562/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/5589/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/5621/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/5660/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/5674/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/5757/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/58108/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/58127/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/58136/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/58179/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/6490/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/8073/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/8265/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/8789/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/9194/0>
<http://www.iucnredlist.org/details/9404/0>
<http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20130515125145/>
<http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20130913174824/>
<http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20140120155950/centrafrique-cnt-conseil-national-de-transition-crise-centrafricaine-crise-centrafricaine-centrafrique-5-choses-a-savoir-sur-catherine-samba-panza-la-nouvelle-presidente-de-transition.html>
<http://www.jeuneafrique.com/Article/DEPAFP20140126105718/bdeac-gouvernement-centrafricain-crise-centrafricaine-catherine-samba-panzacentrafrique-la-nouvelle-pr-sidente-nomme-son-premier-ministre.html>
<http://www.jeuneafrique.com/Article/JA2768p010.xml0/centrafrique-karim-meckassoua-seleka-catherine-samba-panzacentrafrique-catherine-et-les-soudards.html>
http://www.jeuneafrique.com/article_depeche.php?idarticle=20090707T120526Z20090707T120456Z
http://www.journalbelgianhistory.be/fr/system/files/article_pdf/BTNG-RBHC,%2036,%202006,%203-4,%20pp%20323-372.pdf
<http://www.journaldebangui.com/article.php?aid=7319>
<http://www.journaldebangui.com/files/communiqués/579.pdf>
http://www.kaowarsom.be/documents/bbom/Tome_I/Hanssens.Edmond_Winnie_Victor.pdf
<http://www.kew.org/science-conservation/plants-fungi/gilbertiodendron-dewevrei-abeum>
<http://www.kislexikon.hu/archaikum2.html>
<http://www.kislexikon.hu/tillit.html>
<http://www.lanouvellecentrafrique.info/declaration-de-la-c-d-p-sur-la-formation-du-nouveau-gouvernement/>
<http://www.lanouvellecentrafrique.info/france-le-drian-veut-prolonger-leufor-rca/>
<http://www.lanouvellecentrafrique.org/france-le-drian-wants-to-go-on-the-mandate-of-the-eu-peacekeeping-mission-in-car/>
<http://www.lanouvellecentrafrique.info/fac-simile-du-decret-de-dissolution-de-la-coalition-seleka-et-de-la-cjpp/comment-page-1/>
<http://www.larevuedesressources.org/IMG/pdf/CESAIRE.pdf>

http://www.larouchepub.com/eiw/public/2009/2009_10-19/2009_10-19/2009-17/pdf/45-55_3617.pdf
<http://www.lavoixdelamerique.com/content/les-anti-balaka-ces-miliciens-chr%C3%A9tiens-qui-se-pr%C3%A9sentent-en-lib%C3%A9rateurs/1883065.html>
<http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/ibs016.pdf>
<http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/ibs083.pdf>
<http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/ibs107.pdf>
<http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/ibs109.pdf>
<http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/IBS145.pdf>
http://www.lib.utexas.edu/maps/jog/chad/nc-34-13-moussafoyo-chad-central_african_republic.pdf
http://www.librairie-pied-noir.com/15_xavier-yacono
<http://www.listofcountriesoftheworld.com/ct-animals.html>
http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_l205403460_text
<http://www.lpi.usra.edu/meetings/metsoc98/pdf/5249.pdf>
<http://www.lse.ac.uk/internationalDevelopment/people/kaldorm.aspx>
<http://www.mapress.com/phytotaxa/content/2012/f/pt00051p076.pdf>
http://www.markoshea.info/reptileworld_zone3-8.php
<http://www.mbendi.com/indy/cotl/tlcm/af/cr/p0005.htm>
<http://www.mbendi.com/place/mongoumba-central-african-republic-229065#General>
<http://www.mbendi.com/place/nola-sangha-mba%C3%A9r%C3%A9-central-african-republic-16597#General>
<http://www.memoiredafrique.com/en/sao/histoire.php>
http://www.met.hu/eghajlat/fold_eghajlata/foldtorteneti_korok_eghajlata/
http://www.met.hu/eghajlat/fold_eghajlata/foldtorteneti_korok_eghajlata/
http://www.metmuseum.org/toah/hd/sghi/hd_sghi.htm
<http://www.metnet.hu/?m=kislexikon&id=535>
<http://www.mfw4a.org/central-african-republic/financial-sector-profile.html>
<http://www.monde-diplomatique.fr/2013/10/A/49688>
http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/FE2001/FE20011-4_33-48.pdf
<http://www.nairaland.com/1551441/over-80-nigerians-killed-bangui>
<http://www.nalrc.indiana.edu/brochures/Sango.pdf>
<http://www.nationmaster.com/country-info/stats/Media/Households-with-television>
<http://www.nationsencyclopedia.com/geography/Afghanistan-to-Comoros/Central-African-Republic.html>
<http://www.nationsonline.org/oneworld/map/central-african-republic-political-map.htm>
<http://www.ncdc.noaa.gov/paleo/abrupt/data4.html>
<http://www.ncdc.noaa.gov/paleo/abrupt/data6.html>
<http://www.newadvent.org/cathen/01526a.htm>
<http://www.news24.com/Africa/News/CAR-rebels-demand-payment-20130511>
<http://www.notablebiographies.com/newsmakers2/2006-A-Ec/Bozize-Francois.html>
<http://www.nuveforum.net/171-nuve-muze/9072-afrika-kulturleri/>
<http://www.nytimes.com/1997/03/20/world/jacques-foccart-dies-at-83-secret-mastermind-in-africa.html>
<http://www.nytimes.com/2013/04/14/world/africa/michel-djotodia-leader-of-coup-in-central-african-republic-holds-on-to-power.html?pagewanted=all>

http://www.nytimes.com/2014/01/20/world/africa/ghost-town-is-mute-witness-to-central-african-violence.html?_r=0
<http://www.ohchr.org/Documents/Countries/CF/CARPreliminaryFindingsasof13.01.14.docx>
<http://www.operationspaix.net/186-operation-misca.html>
<http://www.operationspaix.net/42-historique-fomuc.html>
<http://www.operationspaix.net/77-historique-micopax.html>
<http://www.ophi.org.uk/multidimensional-poverty-index/mpi-2014/mpi-country-briefings/>
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195337709.001.0001/acref-9780195337709-e-0467>
http://www.palmweb.org/?q=cdm_dataportal/taxon/f5c5c3ef-0a77-46eb-ac37-9c3867446bcl
[http://www.pangeadiamondfields.com/invest/Pangea%20Diamondfields%20NI43-101%20Technical%20 Report.pdf](http://www.pangeadiamondfields.com/invest/Pangea%20Diamondfields%20NI43-101%20Technical%20Report.pdf)
<http://www.peaceau.org/en/article/363rd-meeting-of-the-of-the-peace-and-security-council-on-the-situation-in-central-african-republic-car>
<http://www.peaceau.org/uploads/car-mandate-1997.pdf>
<http://www.peakbagger.com/peak.aspx?pid=11110>
http://www.pearsonhighered.com/assets/hip/us/hip_us_pearsonhighered/samplechapter/0205835473.pdf
http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/bspf_0249-7638_1966_hos_63_3_4093
<http://www.pitt.edu/~cejones/GeoImages/3IntrusiveBodies/1Plutons.html>
<http://www.pmcar.org/president.asp>
<http://www.poets.org/poetsorg/text/brief-guide-negritude>
<http://www.prb.org/datafinder/topic/rankings.aspx?ind=16>
<http://www.preservearticles.com/2011111717349/short-essay-on-tropical-wet-and-dry-climate-aw-or-savanna-climate.html>
<http://www.pressreference.com/Be-Co/Central-African-Republic.html>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M1,M11,M12,M14,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7&t=Phoenix,dactylife ra&p=Phoenix+dactylifera#Protologue>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M1,M11,M12,M15,M16,M18,M19,M21,M24,M25,M26,M27,M36,M4,M5,M6,M7,M8,M9&t=Acacia,seyal,acacia&p=Acacia+seyal#Protologue>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M1,M11,M23,M24,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M7&t=Pennisetum,purpureu m&p=Pennisetum+purpureum#Protologue>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M1,M11,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M5,M7&t=Calotropis,procera,calotropi s&p=Calotropis+procera#Protologue>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M1,M4&t=Sehima,iscaemoides,sehima&p=Sehima+iscaemoides#Protologue>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M10,M11,M12,M14,M15,M16,M18,M19,M20,M23,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7,M8&t=Khaya,grandifoliola&p=Khaya+grandifoliola#AdulterationsAndSubstitutes>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M10,M11,M12,M23,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7&t=Parkia,biglobosa &p=Parkia+biglobosa#AdulterationsAndSubstitutes>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M10,M12,M14,M15,M16,M18,M19,M22,M23,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7,M8,M9&t=Anogeissus,leiocarpa&p=Anogeissus+leiocarpa#AdulterationsAndSubstitutes>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M10,M12,M14,M15,M18,M23,M25,M26,M27,M34,M4,M6,M7,M8,M9&t=Combretum,glutinosum&p=Combretum+glutinosum#AdulterationsAndSubstitutes>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M12,M14,M15,M16,M18,M19,M20,M23,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7,M9&t=Hymenocardia,acida&p=Hymenocardia+acida#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M12,M14,M15,M18,M19,M23,M24,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7,M8,M9&t=Ricinodendron,heudelotii&p=Ricinodendron+heudelotii#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M12,M15,M16,M25,M26,M27,M36,M4,M6,M7,M9&t=Parinari,curatellifolia&p=Parinari+curatellifolia#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M12,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M7&t=Sclerocarya,birrea&p=Sclerocarya+birrea#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M14,M15,M18,M23,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7,M8&t=Pterocarpus,erinaceus&p=Pterocarpus+erinaceus#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M15,M17,M18,M25,M26,M27,M34,M36,M4,M6,M7&t=Pterocarpus,lucens&p=Pterocarpus+lucens#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M16,M18,M25,M26,M27,M36,M4,M7,M8&t=Annona,senegalensis&p=Annona+senegalensis#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M23,M26,M27,M36,M4&t=Piliostigma,thoningii&p=Piliostigma+thoningii#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M25,M26,M27,M36,M4,M6,M7,M9&t=Boscia,senegalensis&p=Boscia+senegalensis#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M25,M26,M27,M36,M4,M7&t=Burkea,africana&p=Burkea+africana#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M25,M26,M27,M36,M4,M7&t=Balanites,aegyptiaca&p=Balanites+aegyptiaca#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M11,M26,M27,M36,M4,M6&t=Canarium,schweinfurthii&p=Canarium+schweinfurthii#Description>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M12,M27,M4&t=Maranthes,polyandra&p=Maranthes+polyandra#OtherBotanicalInformation>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M12,M4&t=Borassus,flabelliformis&p=Borassus+flabellifer#OtherBotanicalInformation>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M12,M4,M7&t=Kigelia,aethiopica&p=Kigelia+africana#OtherBotanicalInformation>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M15,M17,M18,M25,M26,M34,M36,M4,M6,M7,M9&t=Erythrophleum,africanum&p=Erythrophleum+africanum#Ecology>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M15,M26,M36,M8&t=Acacia,tortilis,acacia&p=Acacia+senegal#Ecology>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M16,M26&t=Phoenix,dactylifera&p=Hyphaene+thebaica#PropagationAndPlanting>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M25,M26,M27,M36,M4&t=Piliostigma,reticulatum&p=Piliostigma+reticulatum#Prospects>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M25,M26,M27,M36,M4,M7&t=Echinochloa,pyramidalis&p=Echinochloa+pyramidalis#Prospects>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M26&t=Cola,acuminata&p=Mansonia+altissima#MajorReferences>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M26&t=Vanilla,planifolia&p=Mondia+whitei#MajorReferences>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M26,M27,M36,M4&t=Daniellia,oliveri,DANIELLIA&p=Daniellia+oliveri#MajorReferences>

<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M26,M27,M36,M4&t=Daniellia,Oliveri,DANIELLIA&p=Daniellia+oliveri#MajorReferences>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M26,M27,M36,M4&t=Isoberlinia,Doka&p=Isoberlinia+doka#MajorReferences>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M4&t=Cymbopogon,proximus&p=Cymbopogon+schoenanthus#Synonyms>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M4&t=Drypetes,capillipes&p=Drypetes+capillipes#Synonyms>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M4&t=Drypetes,leonensis,Pax&p=Drypetes+leonensis#Synonyms>
<http://www.prota4u.info/protav8.asp?h=M4&t=Hyperthelia,dissoluta&p=Hyperthelia+dissoluta#Synonyms>
<http://www.prota4u.org/protav8.asp?g=psk&p=Cola+ballayi+Cornu+ex+Hack>
[http://www.prota4u.org/protav8.asp?g=psk&p=Diospyros+elliotii+\(Hiern\)+F.White](http://www.prota4u.org/protav8.asp?g=psk&p=Diospyros+elliotii+(Hiern)+F.White)
<http://www.prota4u.org/protav8.asp?h=M4&t=Gilbertiodendron,dewevrei&p=Gilbertiodendron+dewevrei>
<http://www.prota4u.org/protav8.asp?h=M4&t=Gilbertiodendron,dewevrei&p=Gilbertiodendron+dewevrei>
<http://www.prota4u.org/protav8.asp?p=Afzelia+africana>
<http://www.prota4u.org/protav8.asp?p=Parinari+congensis>
<http://www.protectedplanet.net/countries/41>
<http://www.pupulvision.com/uppersixth/savanna1.htm>
<http://www.radiondekeluka.org/societe/item/6281-la-radio-et-la-t%C3%A9l%C3%A9vision-centrafricaine-enfin-sur-satellite.html>
http://www.redorbit.com/education/reference_library/earth/geography/2582784/afrotropic_ecozone
<http://www.reegle.info/policy-and-regulatory-overviews/CF>
<http://www.reference.com/browse/central+african+republic>
<http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=3f7d4d6515>
<http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/dynasties.htm>
<http://www.resolutionpossible.co.uk/connections/countries/central-african-republic#VBILSdKSLto>
<http://www.reuters.com/article/2013/03/24/us-centralafrica-rebels-idUSBRE92M0AU20130324>
<http://www.rfi.fr/afrique/20130317-centrafricaine-cinq-ministres-issues-seleka-retenus-rebelles-sibut/>
<http://www.rfi.fr/afrique/20130414-rca-boy-rabe-pillage-seleka-population/>
<http://www.rfi.fr/afrique/20130914-centrafricaine-michel-djotodia-dissout-seleka-beaucoup-questions-suspens/>
<http://www.rfi.fr/afrique/20140120-presidence-transition-rca-catherine-samba-panza-elue-desire-kolingba/>
<http://www.rfi.fr/afrique/20140125-centrafricaine-presidente-nomme-andre-nzapayeke-premier-ministre/>
<http://www.rfi.fr/afrique/20140212-centrafricaine-pression-monte-anti-balaka-sangaris/>
<http://www.rfi.fr/afrique/20140810-centrafricaine-mahamat-kamoun-designe-premier-ministre-samba-panza/>
<http://www.rfi.fr/afrique/20141204-operation-sangaris-centrafricaine-rca-bangui-france-onu-casques-bleus-balaka/>
<http://www.robinsonlibrary.com/history/africa/frenchwest/central-ar/bokassa.htm>
<http://www.robinsonlibrary.com/history/africa/frenchwest/central-ar/bokassa.htm>
http://www.ruparthopkins.com/pdf/Kingdom_of_Mali.pdf
http://www.ruparthopkins.com/pdf/Nok_Culture.pdf
http://www.ruparthopkins.com/pdf/The_Kingdom_of_Songhai.pdf
http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1145
http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1239
http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=2242
http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=407

http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=256&filenum=1536
http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1791
http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1244
http://www.sage.wisc.edu/riverdata/scripts/station_table.php?qual=32&filenum=1242
<http://www.sahistory.org.za/topic/songhai-african-empire-15-16th-century>
http://www.sangonet.com/ActuDo/ICAR/Dsp/Goumba-A/CV_Abel-Goumba.html
<http://www.sangonet.com/afriqg/PAFF/Dic/HistoireC.html>
<http://www.sangonet.com/afriqg/PAFF/Dic/Kongowara.html>
http://www.satelliteview.co/?lid=236244_CF_HLKI_14&place=Mare-de-Tizi-Central-African-Republic
<http://www.satelliteviews.net/cgi-bin/w.cgi/?c=ct&DG=LKI>
<http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2012/11/N%C3%A9gritude.pdf>
<http://www.schudak.de/timelines/ubangi-shari1870-1960.html>
<http://www.scribd.com/doc/67318223/General-History-of-Africa-Vol-1-Methodology-and-African-Prehistory>
<http://www.scribd.com/doc/68907529/General-History-of-Africa-Vol-2-Ancient-Civilizations-of-Africa>
<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/CAR%20S2007%20376.pdf>
<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/CAR%20S%202008%20444.pdf>
<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/CAR%20S2007%20697.pdf>
<http://www.securitycouncilreport.org/chronology/central-african-republic.php?page=all&print=true>
<http://www.smithsonianmag.com/history/henry-morton-stanleys-unbreakable-will-99405/?no-ist>
<http://www.smithsonianmag.com/history/henry-morton-stanleys-unbreakable-will-99405/>
<http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148671.htm>
<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2012/03/186734.htm>
<http://www.st-cyr.terre.defense.gouv.fr/index.php/Presentation/Historique>
<http://www.sunmap.eu/flex#africa/central-african-republic/carnot/carnot!zoom:7/lat:5.584936636114547/Ing:17.143357734374998/type:3>
<http://www.theafricanaviationtribune.com/2012/08/central-african-republic-bangui-mpoko.html>
<http://www.theafricareport.com/East-Horn-Africa/car-lra-joins-the-anti-balaka-to-fight-muslims-and-peacekeepers.html>
http://www.theanimalfiles.com/mammals/elephants/african_forest_elephant.html
<http://www.theguardian.com/world/2013/nov/22/central-african-republic-verge-of-genocide>
<http://www.theguardian.com/world/2014/jan/25/catherine-samba-panza-central-african-republic>
<http://www.thepresidency.gov.za/pebble.asp?relid=7>
http://www.thestar.com/news/world/2014/03/27/central_african_republics_extremist_threat.html
<http://www.thesustainabilitycouncil.org/savanna-biome.html>
<http://www.tiptopglobe.com/city?i=2133942&n=Li%20Yubu>
<http://www.tiptopglobe.com/city?i=321122&n=Mbere>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Batangafu&p=19810>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Bocanga&p=14002>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Bongor&p=27770>

<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Bouar&p=55031>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Bozoum&p=36548>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Carnot&p=83761>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Doba&p=24336>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Lai&p=19382>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Mongoumba&p=11663>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Moundou&p=135167>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Ndele&p=11941>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Nola&p=53270>
<http://www.tiptopglobe.com/city?n=Sarah&p=102528>
<http://www.trackingterrorism.org/group/anti-balaka>
<http://www.trackingterrorism.org/group/union-democratic-forces-unity-ufdr>
<http://www.tradingeconomics.com/central-african-republic/health-expenditure-per-capita-us-dollar-wb-data.html>
<http://www.tradingeconomics.com/central-african-republic/indicators>
<http://www.tradingeconomics.com/central-african-republic/public-spending-on-education-total-percent-of-gdp-wb-data.html>
<http://www.tradingeconomics.com/central-african-republic/terrestrial-protected-areas-percent-of-total-surface-area-wb-data.html>
http://www.ub.bildarchiv-dkg.uni-frankfurt.de/Bildprojekt/Lexikon/php/suche_db.php?suchname=Neukamerun
<http://www.ucdp.uu.se/gpdatabase/peace/CAR%2020080621.pdf>
<http://www.ucl.ac.uk/sargon/essentials/countries/kush/>
<http://www.ucmp.berkeley.edu/exhibits/biomes/grasslands.php>
<http://www.ucmp.berkeley.edu/paleozoic/paleozoic.php>
<http://www.uis.unesco.org/DataCentre/Pages/country-profile.aspx?code=CAF®ioncode=40540>
http://www.ultimatefieldguide.com/puff_adder_-_bitis_arietans.htm
http://www.ultimateungulate.com/Artiodactyla/Hylochoerus_meinertzhageni.html
http://www.ultimateungulate.com/Artiodactyla/Taurotragus_derbianus.html
http://www.ultimateungulate.com/artiodactyla/tragelaphus_eurycerus.html
http://www.ultimateungulate.com/artiodactyla/tragelaphus_spekii.html
<http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/minurcaB.htm>
<http://www.un.org/en/development/desa/population/about/index.shtml>
<http://www.un.org/en/development/desa/what-we-do.html>
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2121%282013%29&Lang=F
[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2121\(2013\)&referer=http://en.wikipedia.org/wiki/MISCA&Lang=E](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2121(2013)&referer=http://en.wikipedia.org/wiki/MISCA&Lang=E)
<http://www.un.org/en/peacekeeping/issues/ddr.shtml>
<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/minusca/>
<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/minusca/mandate.shtml>
http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eufor-rca/index_en.htm
<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/car.htm>
<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/minurcaB.htm>

<http://www.un.org/en/sc/repertoire/96-99/Chapter%208/Africa/12%20-%20Central%20African%20Republic.pdf>
<http://www.un.org/fr/peacekeeping/missions/minusca/mandate.shtml>
<http://www.un.org/News/Press/docs/2013/sc11010.doc.htm>
<http://www.un.org/press/en/2013/sc10960.doc.htm>
<http://www.un.org/press/en/2013/sc11200.doc.htm>
<http://www.une-autre-histoire.org/le-14-juillet-de-fort-crampel/>
<http://www.uneca.org/fr/oria/pages/ceeac-communaute-economique-des-etats-de-lafrique-centrale-0>
<http://www.uneca.org/oria/pages/cen-sad-community-sahel-saharan-states>
<http://www.uneca.org/oria/pages/eccas-economic-community-central-african-states-0>
<http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/AEO-2/content/010.htm>
<http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/AEO-2/content/112.htm>
<http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/AEO-2/content/126.htm>
<http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/AEO-2/content/172.htm>
<http://www.unep.org/dewa/Africa/publications/AEO-2/content/184.htm>
<http://www.unhcr.org/pages/49e45c156.html>
<http://www.univ-bangui.org/>
<http://www.universalis.fr/encyclopedie/afrique-equatoriale-francaise/>
http://www.univie.ac.at/bimtor/dateien/car_ccpr_2005_report.pdf
<http://www.unmillenniumproject.org/documents/JHD051P003TP.pdf>
<http://www.enchantedlearning.com/usa/states/area.shtml>
<http://www.utdallas.edu/~rjstern/pdfs/PanAfricanOrogeny.pdf>
<http://www.venomousreptiles.org/articles/460>
<http://www.vilaglex.hu/Lexikon/Html/Batolit.htm>
<http://www.voanews.com/content/car-militia-leader-arrested-in-congo-brazzaville/1859826.html>
<http://www.voanews.com/content/reu-mine-collapse-in-central-african-republic-kills-25/2424389.html>
<http://www.weatherbase.com/weather/city.php3?c=CF&name=Central+African+Republic>
<http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php3?s=45646&cityname=Ndele%2C+Bamingui-Bangoran%2C+Central+African+Republic&units=>
<http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php3?s=600463&cityname=Batangafo%2C+Ouham%2C+Central+African+Republic&units=>
<http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php3?s=600468&cityname=Carnot%2C+Mamb'E9r%E9-Kad%E9%EF%2C+Central+African+Republic&units=>
<http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php3?s=600474&cityname=Kaga-Bandoro%2C+Nana-Gr%E9-bizi%2C+Central+African+Republic&units=>
<http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php3?s=600481&cityname=Ouadda%2C+Haute-Kotto%2C+Central+African+Republic&units=>
<http://www.weatherbase.com/weather/weather-summary.php3?s=646580&cityname=Birao%2C+Vakaga%2C+Central+African+Republic&units=>
<http://www.weather-forecast.com/locations/Bogoin-2/forecasts/latest>
<http://www.webcitation.org/5kwDQCnco>
<http://www.who.int/countries/caf/en/>

<http://www.wood-database.com/lumber-identification/hardwoods/utile/>
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Afzelia_africana.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Annona_senegalensis.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Balanites_aegyptiaca.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Borassus_aethiopum.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb/aftpdfs/boscia_senegalensis.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Calotropis_procera.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Hymenocardia_acida.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb/AFTPDFS/Phoenix_dactylifera.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb2/aftpdfs/canarium_schweinfurthii.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb2/AFTPDFS/Entandrophragma_utile.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb2/AFTPDFS/Pentaclethra_macrophylla.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb2/aftpdfs/Ricinodendron_heudelotii.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb2/aftpdfs/Stereospermum_kunthianum.pdf
http://www.worldagroforestry.org/treedb2/aftpdfs/Terminalia_superba.pdf
http://www.worldagroforestry.org/units/Library/Books/Book%2011/rocks%20for%20crops/html/Central_African_Republic.htm?n=49
<http://www.world-airport-codes.com/search/?s=central+african+republic>
http://www.worldcities.us/distance_from_NDjamena_to_Doba/
http://www.worldcities.us/distance_from_NDjamena_to_Lai/
http://www.worldcities.us/distance_from_NDjamena_to_Moundou/
http://www.worldhistoria.com/soninkeold-ghana-ghana-empire-2000-bc-to-1079ad_topic125204.html
http://www.worldhistoria.com/soninkeold-ghana-ghana-empire-2000-bc-to-1079ad_topic125204.html
<http://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>
http://www.worldstatesmen.org/Central_African_Rep_native.html
<http://www.worldtribune.com/2013/10/15/the-geopolitics-of-african-resources-china-plotting-to-tap-them-in-new-de-americanized-world/>
<http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0124>
<http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0126>
<http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0705>
<http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0712>
<http://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0713>
<http://www4.carleton.ca/cifp/app/serve.php/1497.pdf>
<https://archive.org/details/congofoundingofi02stan>
https://archive.org/stream/DiscoursSurLeColonialisme/CESAIRE_djvu.txt
<https://archive.org/stream/lecommandantlamy00lamyuoft#page/48/mode/2up>
<https://childrenandarmedconflict.un.org/countries/central-african-republic/>
<https://courseware.e-education.psu.edu/courses/earth105new/content/lesson07/03.html>
<https://data.un.org/Data.aspx?d=SOWC&f=inID%3A73>
<https://datamarket.com/data/set/15nn/poverty-headcount-ratio-at-national-poverty-line-of-population#!ds=15nn!hoa=2w.10&display=line>

https://internews.org/sites/default/files/resources/CAF_internews_radiopresence_coverage_142507.pdf
[https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/10678/464050BRI0Box31ic010ICTed0 Survey 111.
txt?sequence=2](https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/10678/464050BRI0Box31ic010ICTed0_Survey_111.txt?sequence=2)
<https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/26295/pdf/1/>
<https://seer.sct.embrapa.br/index.php/pab/article/download/15379/9260>
<https://sites.google.com/site/afropedia/songhay-empire>
<https://worldwideconflicts.wordpress.com/2013/01/09/profile-seleka-coalition/>
<https://www.beac.int/index.php/beac/organisation>
<https://www.bmm.org/about/our-story>
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2032.html>
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2184.html#ct>
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mo.html>
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ct.html>
<https://www.sheltercluster.org/Africa/CentralAfricanRepublic/Documents/Map%20Markounda%20area.pdf>